Матеріалы по яфетическому языкознанію. II.

Н. Марръ.

ГРАММАТИКА

ЧАНСКАГО (ЛАЗСКАГО) ЯЗЫКА

СЪ ХРЕСТОМАТІЕЮ И СЛОВАРЕМЪ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.
Вас. Остр., 9 лин., № 12
1910.

Напечатано по распоряженію Императорской Академіи Наукъ.
Октябрь 1910 года.
Непремѣнный Секретарь, Академикъ *С. Ольденбургъ.*

Содержаніе.

стр.
Содержаніе I
Списокъ таблицъ VIII
Предисловіе. О ч̔анскомъ языкѣ IX
Литература предмета XXIV
I. Цитуемые источники, устные и письменные XXVII
II. Сомнительныя слова и формы, приводимыя въ трудѣ г. Ач̔аряна XXIX
Грамматика ч̔анскаго языка . . . . 1—80

Письмо и чтеніе.

§ 1. Ч̔анскій языкъ; о гласныхъ и согласныхъ въ немъ 1

О звуковыхъ законахъ.

§ 2. Мѣсто ч̔анскаго среди другихъ языковъ и его фонетика 4

Удареніе.

§ 3. Мѣсто ударенія и связанныя съ удареніемъ явленія, особенно усѣченіе собственныхъ именъ 4

Семасіологія звуковъ.

(Трехсогласіе корней и огласовка ихъ).

§ 4. Двоякая знаменательность звуковъ 6
a) Трехсогласіе корней 7
b) Морфологическая огласовка 7

О родѣ

§ 5. Пережитки окончанія женскаго рода 8
§ 6. Пріемы для обозначенія лицъ женскаго пола 8

Склоненіе именъ.

§ 7. Семь падежей, два числа 9
§ 8. Три основныхъ падежа 9
§ 9. О звательномъ падежѣ 9
§ 10. Именительный падежъ 9
§ 11. Объ окончаніи именительнаго падежа при согласныхъ и гласныхъ основахъ 10

	стр.
§ 12. Сращаемость окончанія именительнаго падежа съ основою и перемѣщеніе согласнаго элемента падежныхъ окончаній на послѣднее мѣсто	10
§ 13. Всегдашнее наличіе гласнаго характера именительнаго въ косвенныхъ падежахъ	10
§ 14. Родительный падежъ. Окончаніе полное и усѣченное. Обезформленный Род. падежъ	11
§ 15. Направительный падежъ, онъ же Дат. на მა и მო, resp. ო.	11
§ 16. Четыре падежныхъ новообразованія: дательный мѣстоименный, отложительный, творительный и дательный ќарт́скій. Обезформленный Дат. падежъ	11
§ 17. Послѣложные падежи: отложительный съ послѣлогомъ и сопутственный	12
§ 18. Показатель множественности	13
§ 19. Падежныя окончанія во мн. числѣ	14
§ 20 Возстановленіе первоначальнаго вида основъ во мн. числѣ нѣкоторыхъ словъ	14
§ 21. Три падежа основного склоненія: Им., Род. и Дат.	14
§ 22. Основы—гласныя и согласныя; склоняемыя темы—всѣ гласныя .	15
§ 23. Склоненіе исключительно гласное	15
§ 24. Распознаваніе гласныхъ и согласныхъ основъ по анализу . . .	15
§ 25. Пять видовъ гласнаго склоненія: е-склоненіе, і-склоненіе, а-склоненіе, о-склоненіе, u-склоненіе	15

Прилагательныя.

Склоненіе.

§ 26. О склоненіи прилагательныхъ	17
§ 27. Условія склоняемости прилагательныхъ	17
§ 28. Условія несклоняемости прилагательныхъ	17

Степени сравненія.

§ 29. Случай самостоятельнаго образованія сравнительной степени . .	17
§ 30. Синтаксическое или описательное выраженіе степеней сравненія.	17

Отрицательныя прилагательныя.

§ 31. Префиксы отрицанія	19
§ 32. Префиксъ отрицанія უ, resp. უ-ნ	19
§ 33. Префиксъ отрицанія უსო	19

Числительныя.

§ 34. Количественныя числительныя	19
§ 35. Порядковыя числительныя: a) префиксальныя, b) суффиксальныя.	21
§ 36. Порядковыя числительныя при помощи мѣстоименія მეშე, resp. მეშ	23

Мѣстоименія.

§ 37. Личныя мѣстоименія: самостоятельныя	24
§ 38. Личныя мѣстоименія: мѣстоименныя частицы	24

стр.

§ 39. Корень (მ)и основа (მუ) личнаго мѣстоименія 3-го лица 25
§ 40. Составъ указательныхъ мѣстоимеий 25
§ 41. Три основы указательныхъ мѣстоимеий: а) простыя указательныя мѣстоименія, b) сложныя указательныя мѣстоименія . . . 25
§ 42. Притижательныя мѣстоименія 27
§ 43. Способъ для выражеиія иозвратнаго мѣстоименія 27
§ 44. Взаимныя мѣстоименія 28
§ 45. Вопросительныя мѣстоименія 28
§ 46. Относительныя мѣстоимеія 28
§ 47. О склоненіи мѣстоимеий 28
§ 48. Особенности и непослѣдовательности склоненія мѣстоименій въ образованіи падежей и мн. числа 33
§ 49. Условія склоняемости притяжательныхъ мѣстоимеий 35

Послѣлоги и предлоги.

§ 50. Предлоги въ глаголахъ, послѣлоги въ именахъ 36

Послѣлоги.

§ 51. Самостоятельные послѣлоги 36

Предлоги.

§ 52. Мѣсто предлоговъ из глаголахъ 37
§ 53. Предлоги а) простые, b) сложные 37
§ 54. Предложныя нарѣчія 37
§ 55. Взаимное мѣстоименіе из качествѣ предлога 38

Нарѣчія.

§ 56. Нарѣчія, служащіи и послѣлогами 38

Предлоги въ глаголахъ.

§ 57. Фонетическія явленія при стеченія гласныхъ префиксовъ въ глагольныхъ формахъ съ гласными исходами предлоговъ: а) ო и b) ე . 39
§ 58. Замѣщеніе предложнаго нарѣчія მე звукомъ ნ въ 1-мъ и но 2-мъ лицахъ обоихъ чиселъ 39
§ 59. Перерожденіе ო въ ე въ предлогѣ გო 39
§ 60. Утвердительная частица ქო, resp. ქე въ роли предлога для усиленія времеиъ 40

Спряженіе.

§ 61. Характеристика чанскаго спряженія 40
§ 62. Глагольныя и именныя основы въ спряженіи 40
§ 63. Тиердая, плавная илм слабая основа 40
§ 64. О различныхъ видахъ слабыхъ коренныхъ 40
§ 65. Коренные глаголы со слабымъ ყ, resp. ვ, диухсогласные и односогласные 41
§ 66. Внѣшнее совпадеиіе спряженія слабыхъ коренныхъ глаголовъ со спряженіемъ отыменныхъ глаголовъ 41

стр.
§ 67. Основы отыменныхъ глаголовъ и спряженіе съ помощью наращаемаго вспомогательнаго глагола 42
§ 68. Наращаемые вспомогательные глаголы: a) ბ/ვ *дѣлать*, b) ნ *существовать* и c) ს *существовать* 42
§ 69. Формы отъ ბ/ვ 43
§ 70. Формы a) отъ ნ и b) отъ ს 43
§ 71. Субъективный и объективный строй спряженія 44

Спряженіе глаголовъ субъективнаго строя.

§ 72. Абсолютныя и относительныя формы спряженій субъективнаго строя. Спряженіе абсолютныхъ формъ 44
§ 73. Субъективныя мѣстоименія 1-го и 3-го лицъ, префиксы и суффиксы, и ихъ особенности 44

Дѣйствительный залогъ.

§ 74. Полное развитіе дѣйствительнаго залога 45

Породы и времена.

§ 75. Четыре породы 45
§ 76. Характеры породъ 45
§ 77. Двѣ группы основныхъ временъ, каждая изъ главнаго (настоящаго или аориста) и производныхъ 46
§ 78. О третьей группѣ временъ 46
§ 79. Источникъ дѣленія основныхъ временъ на двѣ группы 46

Спряженіе и классы.

§ 80. Одно спряженіе: характеръ ი 47
§ 81. Дна основныхъ класса: a-классъ и u-классъ 47
§ 82. Побочные классы: a) безъ гласнаго характера, b) съ характеромъ ი, c) съ характеромъ ე, d) съ характеромъ ო 47
§ 83. Способъ образованія абсолютныхъ формъ спряженія субъективнаго строя 48

Главныя времена.

§ 84. Спряженіе главныхъ временъ, настоящаго и аориста, по всѣмъ классамъ и породамъ, кромѣ IV-й, дѣйствительнаго залога . 49

Производныя времена.

§ 85. Образованіе прошедшаго несовершеннаго, производнаго отъ настоящаго времени, и спряженіе его по тѣмъ же классамъ и породамъ 50
§ 86. Гласный характеръ (ა) сослагательнаго и его спряженіе . . . 51
§ 87. Производство прошедшаго сослагательнаго, будущаго по двумъ нарѣчіямъ, будущаго параллельнаго и условнаго 51

Повелительное наклоненіе.

§ 88. Формы для повелительнаго наклоненія, положительнаго и отрицательнаго 54

стр.

§ 89. Отрицательныя формы съ ვარ, resp. ვა или ვართი, resp. ვათი, равно ვაით 55

Страдательный залогъ.

§ 90. Двѣ породы: I-я и II-я. Образованія по III-й породѣ съ характеромъ დ 57
§ 91. Образованіе главныхъ временъ: настоящаго и аориста 57
§ 92. Одно спряженіе и два класса: е-классъ (ერ) и u-классъ (ურ) . . . 57
§ 93. Способъ спряженія. Настоящее время 57
§ 94. Прошедшее несовершенное 58
§ 95. Спряженіе временъ второй группы по дѣйствительному залогу . 59
§ 96. Объ особенностяхъ въ образованіи временъ страдательнаго залога 59

Относительныя формы спряженія.

§ 97. Отличіе относительныхъ формъ 59
§ 98. Спряженіе IV-й породы всегда съ относительными формами . . . 59

Спряженіе глаголовъ объективнаго строя.

§ 99. Способъ образованія формъ объективнаго строя. Три спряженія. Различныя формальныя или семасіологическія особенности . . . 60

Описательное спряженіе.

§ 100. Спряженіе дѣйствительнаго залога съ помощью მიღუნ *имѣю* и страдательнаго съ помощью ვორე *я есмь* 61
§ 101. Сочетаніе именъ съ глаголами ოხენაფუ *дѣлать*, მეჩამუ *давать*, ოქოდუ *дѣлать* и т. п. 61
§ 102. Образованіе отыменныхъ глаголовъ отъ любого существительнаго или прилагательнаго 61

Отглагольныя имена.

(Имена дѣйствія и причастія).

§ 103. Различные виды отглагольныхъ именъ 62
§ 104. Причастіе дѣйствительнаго залога — 3-е лицо настоящаго; причастіе страдательнаго на ურ 62
§ 105. Герундивная форма на დო 63

Сводные корни.

§ 106. Перечень сводныхъ корней, восполняющихъ другъ друга въ спряженіи 63
§ 107. ქომ || ქუმ > ქოვ *дѣлать* 63
§ 108. ვვ > ვ *дѣлать* 64
§ 109. რ *существовать* 67
§ 110. ლ *ходить*, გზალ *ходить* и ხთ, resp. ხტ *ходить* 67

Союзы.

§ 111. დო, თი, ნა 71

стр.

Словообразованіе.

§ 112. Способы образованія словъ 71
§ 113. Основныя формы словъ или зиждительныя основы, образуемыя внутреннею огласовкою 71
§ 114. Слова съ удвоеніемъ всего корня или перваго коренного . . . 71
§ 115. Ласкательныя формы собственныхъ именъ 72
§ 116. Наиболѣе распространенные суффиксы, коренные и заимствованные изъ турецкаго 72
§ 117. Падежныя окончанія въ качествѣ суффиксовъ 74
§ 118. Глагольныя формы, служащія существительными и прилагательными 74
§ 119. Наиболѣе характерные префиксы 74
§ 120. Сложныя слова 76

Синтаксическія особенности.

§ 121. Фонетическія и синтаксическія явленія въ связи съ сочетаніемъ словъ въ предложеніи 76
§ 122. Аномаліи въ употребленіи падежей 77
§ 123. Частица შ для усиленія мысли 78
§ 124. Числительныя не управляютъ падежомъ 79
§ 125. Отрицаніе ვარი съ сослагательнымъ наклоненіемъ 79
§ 126. Самостоятельные обороты: a) съ причастіемъ, b) съ падежными временами 79
§ 127. Род. падежъ отъ аориста 3-го лица 80
§ 128. Гласное ი, какъ наростъ 80

Хрестоматія ч̂анскаго языка . . . . 81—123

А. ЗАПАДНОЕ НАРѢЧІЕ.

I. Ат̔инскій говоръ.

ოხაპარუ ◦ *Бесѣды.*

1. ხოჯამ-კალა Съ учителемъ 81
2. კაიქჩიმ-კალა Съ лодочникомъ 83
3. ცხენიშენი О лошади 84
4. კაფეს Въ ресторанѣ 85
5. კონდურაჯიშენი О сапожникѣ 85
6. ვაპორიშენი О пароходѣ 85
7. ბორჯიშენი Объ уплатѣ долга 86
8. ორთოქიშენი О перепелахъ 86
9. ჯუზი დო ჭხომიშენი კაიქჩილუღი Изнозъ на лодкѣ орѣха и рыбы 87
10. ბაშკა დულიაფაკუ Другія занятія 87
11. ხაჲადიმ-კალა Съ охотникомъ:
a) ხიფთერიოთე Съ ястребомъ 89
b) ჭხომიშენი О рыбѣ 89
12. ბალუქჩიმ-კალა ბალუქჩი Рыбакъ съ рыбакомъ 90
13. ლიტროპიშენი О праздникѣ «литропи» 92
14. ჯომა დო ლაზუტიშენი О дождѣ и кукурузѣ 92

стр.

15. ულუ О путешествіи:
   a) პორხალიშა иа Пархалъ 93
   b) ათინაშე ხოფაშა изъ Ӑтины въ Хопэ 93
16. ქითაბიშენი О книгѣ 94
17. ბერეფეფეშ-კალა Съ дѣтьми (a, b, c) 96
18. ლაზეფეშ სუალეფე Лазскіе вопросы 97
19. ბაშკაფეშ ოხაპარუშე Изъ чужихъ разговоровъ (a, b, c) 99

კვათერეფე Отрывки.

20. ფევზი-ბეიში ფიქირეფე Мысли Февзи-беи (a — f) 99
21. თურქია Стихъ. Сообщилъ Февзи-бей 100
22. თურქია Стихъ. Сообщилъ Февзи-бей 100
23. ჭანური მესელეფე Чанскія пословицы (a—e). Сообщилъ Февзи-бей . . 100

II. Виц̆скій говоръ.

Бесѣда.

1. ოხინაპუშე Изъ разговора 101

Стихи.

2. უნოხე კოჩი Глупецъ. Сообщилъ Фахри-эфенди 101
3. ფუნტურა Ґуитура. Сообщилъ Фахри-эфенди 101
4. ობირუ Пѣсня. Сообщилъ Шевки 101
5. ფონწო Рыба «іонц̆о». Сочинилъ Шевки 102
6. ინი Холодъ. Сообщилъ Фахри-эфенди 102
7. სარ ოღლი Сар-оґлы. Сообщилъ Фахри-эфенди 102
8. ბლეთი Виц̆э. Бесѣда между двумя группами виц̆цевъ, нагорныхъ и нижнихъ. Сообщилъ Фахри-эфенди 102
9. იფტინერი ჩერი Первая ночь. Сообщилъ Месхудъ Іеһлеван-оґлы. Сочиненіе его отца 102
10. ჭარუმტაშა Когда пишешь. Сообщилъ Фахри-эфенди 102
11. ხელილი Хелилъ. Бесѣда между дѣвушкою и парнемъ. Сообщилъ Фахри-эфенди 103
12. ბონჯუნა დო შუტუ Бонджуна и Шуту. Бесѣда между подругою и Бонджуною. Сообщилъ Фахри-эфенди 103
13. ობგარუ Плачъ. Сообщилъ Юсуф-эфенди 103
14. არ ბოზოქ ჭარუ არქაბის Сочиненіе архавской женщины. Сообщилъ Шевки. 103
15. ბუტკუჯი. ბოზოქ თქუ Пчела. Сочиненіе дѣвушки. Сообщилъ Шевки . . 103
16. ქჩე-ოპორჩონი Въ бѣлой рубашкѣ. Сообщилъ Юсуфъ 104
17. ფსქუა ბოზო Красавица. Сообщилъ Хаки Іемурал-оґлы 104
18. ეჲ დუნია О, міръ! Сообщилъ Хаки Іемурал-оґлы 105
19. ბოზოში დესტანი Поэма о женщинѣ. Сообщилъ Хаки Іемурал-оґлы . . . 105
20. თურქია Стихотнореніе 108
21. თურქია მარრიშა Ода Марру. Сочиненіе Решид-һилма Іеһленан-оґлы . . 108
22. ლაზისტანიში დესტანი Поэма о Лазистанѣ. Сочиненіе Решид-һилма Іеһлеван-оґлы 109

ათინაში ბირაფა Атинскія пѣсни.

(По записи Ачаряна съ исправленіями).

23. ქალე ბოზო, მიში რე? Чья ты, дѣвушка? 112
24. ელა, ქომოხთი Ну, поди сюда! 113

стр.
25. ოდა არ ბოზო ქოხენ Въ комнатѣ сидитъ дѣвушка 113
26. მამული ქოდოვიძე Пѣтухъ запѣлъ 114

В. ВОСТОЧНОЕ НАРѢЧІЕ.

I. Хопскій говоръ.

Стихи.

1. ნანი Колыбельная пѣсня 115
2. მამული Пѣтухъ 115

II. На такъ называемомъ «батумскомъ» говорѣ.
(По записи Ačаряна съ исправленіями).

ოლაფუ *Бесѣда.*

1. О čанскомъ языкѣ 116
2. *Объ отвѣтѣ на вопросъ* 116
3. О здоровьѣ 117
4. О письмѣ 117
5. О часѣ 118
6. О времени 118
7. О настроеніи 119
8. Объ имени 119
9. Характеристика лицъ 119
10. О пути куда-либо или откуда 119
11. О дѣлахъ 120
12. О домѣ 120
13. О секретѣ 120
14. О долгѣ 121
15. О погодѣ 121
16. Объ ѣдѣ 122
17. О фруктахъ 122
18. О ресторанѣ 122
19. О снѣ 123
20. О потѣ 123
21. О пути 123

Čанско-русскій словарь . . . . 125—240

Таблицы.

Въ Предисловіи:

I. Генеалогическая таблица čанскихъ нарѣчій и говоровъ XIX
II. Генеалогическая таблица яфетическихъ языковъ XXIII

Въ Грамматикѣ:

I. Čанскій алфавитъ изъ грузинскихъ буквъ военнаго письма . . . 2—3
II. Примѣры склоненія 16
III. Склоненіе личныхъ мѣстоименій первыхъ двухъ лицъ 29
IV. Склоненіе личнаго мѣстоименія 3-го лица и указательныхъ мѣстоименій . . . . 30—31
V. Склоненіе вопросительныхъ и относительныхъ мѣстоименій . . . 32

ПРЕДИСЛОВІЕ.

О ча̊нскомъ языкѣ.

Разработка теоріи о родствѣ грузинскаго, собственно к̊арт̊скаго языка, съ семитическими выдвинула на очередь вопросъ объ изученіи живыхъ говоровъ. Нельзя ограничиваться одними письменными источниками, памятниками литературнаго языка, хотя бы и съ древнѣйшихъ поръ. Живые грузинскіе говоры сохраняютъ часто болѣе архаичныя явленія, чѣмъ языкъ древнѣйшихъ памятниковъ грузинской письменности. Подробное изученіе этихъ говоровъ еще впереди, но посильное ознакомленіе съ ихъ реаліями выяснило нынѣ же невозможность довольствоваться діалектическими матеріалами одного грузинскаго.

Сугубый интересъ представляютъ родственные съ грузинскимъ языки, составляющіе съ нимъ одну яфетическую вѣтвь, ту яфетическую, которая и находится въ генетическомъ родствѣ съ другою вѣтвью, семитическою. Сугубый интересъ родственныхъ яфетическихъ языковъ состоитъ въ томъ, что они при сличеніи съ одной стороны съ грузинскимъ, а съ другой — съ семитическими даютъ возможность двойной провѣрки нашихъ фонетическихъ законовъ. Въ этихъ цѣляхъ мною направлены были разысканія въ сторону мингрельскаго и ча̊нскаго (лазскаго), которые до побывки въ Лазистанѣ мнѣ казались двумя нарѣчіями одного языка[1]).

Лингвистическій интересъ къ мингрело-ча̊нской группѣ языковъ или, какъ по недостаточной выясненности называлъ я тогда, иверскому языку усиливался у меня отъ того, что въ яфетическомъ составѣ обоихъ языковъ Арменіи, и һайскаго и армянскаго, я сталъ замѣчать элементы ближайшаго сродства именно съ мингрельскимъ и ча̊н-

1) О равенствѣ терминовъ „ча̊нъ" и „лазъ" и исконности перваго см. Н. Марръ, *Крещеніе армянъ, грузинъ, абхазовъ и алановъ св. Григоріемъ* (Арабская версія) въ Зап. Вост. Отд Имп. Русск. Археол. Общ., т. XVI (1905), стр. 155—166, и *Изъ поѣздки въ Турецкій Лазистанъ* (Впечатлѣнія и наблюденія) въ Изв. Имп. Акад. Наукъ, 1910, стр. 548, 607. Тамъ же въ связи съ этимъ устанавливается неизбѣжность и закономѣрность термина „тубал-кайнскій", ц. с., стр. 548.

скимъ[1]). Ћайскій языкъ, называвшійся всѣми нами до сихъ поръ армянскимъ, какъ и менѣе впрочемъ обслѣдованный дѣйствительный армянскій, лишь по глубокому недоразумѣнію признается учеными не нашей школы чистымъ индоевропейскимъ; арменисты старой школы не усваиваютъ фактическаго сродства ћайскаго съ грузинскимъ, такъ какъ не имѣютъ представленія объ исторической грамматикѣ грузинскаго языка, не имѣютъ представленія о сравнительной грамматикѣ яфетическихъ языковъ, въ частности о фонетикѣ ихъ, между тѣмъ выступили новые факты, которые неожиданно для насъ вскрываютъ дальнѣйшую картину сложности самого яфетическаго ядра ћайскаго языка, внушаютъ мысль о томъ, что въ ћайскомъ языкѣ помимо арійскаго отложились нѣсколько яфетическихъ языковъ; въ связи съ этимъ въ ћайскомъ языкѣ не только обозначились органическіе яфетидизмы, но получилась возможность ихъ ближе характеризовать, подойти къ вопросу объ установленіи ихъ болѣе тѣснаго родства съ тѣмъ или другимъ опредѣленнымъ яфетическимъ языкомъ. Отъ этого, естественно, чувствовалась лишь сильнѣе потребность въ мингрельскихъ и чанскихъ матеріалахъ.

---

1) Приходится повторить, что нѣкогда «простонародный», и нынѣ живой, армянскій, легшій въ основу ново-армянскаго литературнаго языка, есть особый языкъ, отличный отъ другого «армянскаго» языка, княжескаго, живого языка древнихъ армянскихъ феодаловъ, легшаго въ основу литературнаго языка древней Арменіи. Армяне до сихъ поръ этотъ княжескій языкъ называютъ „письменнымъ“ (grabar), а такъ какъ древне-армянская письменность была исключительно духовной, то, въ противоположность такъ называемому „письменному“, собственно княжескому языку простонародный языкъ у армянъ принято называть „свѣтскимъ“ (ašqarћabar). Однако въ лингвистической терминологіи устарѣлыя названія (grabar *письменный*, ašqarћabar *свѣтскій*) не могутъ быть долѣе удержаны; ихъ породила судьба письменности въ древней Арменіи, не зависѣвшая отъ качества того или иного языка, а нынѣ, послѣ постигшихъ армянскую литературу превратностей, названія тѣ не имѣютъ оправданія и съ точки зрѣнія сравнительной характеристики живой рѣчи и литературной. Не пріемлемы и болѣе реальные термины „княжескій“ и „простонародный“: они характеризуютъ не языки, а соціальныя отношенія различныхъ классовъ Арменіи, говорившихъ на интересующихъ насъ двухъ языкахъ, притомъ въ извѣстный періодъ, и можно подумать, что рѣчь идетъ лишь о двухъ стиляхъ, высокомъ и низкомъ, одного и того же языка. Потому въ лингвистической терминологіи остается использовать два существующія названія, одно—мѣстное національное, „ћайскій языкъ“ (Հայերէն), унаслѣдованное отъ княжескаго слоя населенія Арменія и нынѣшними ея сынами, другое — общеизвѣстное, „армянскій языкъ“, и примѣнять первое для обозначенія такъ называемаго древне-«армянскаго», который въ извѣстный періодъ былъ княжескимъ и потомъ письменнымъ, другое — для обозначенія такъ называемаго «ново»-армянскаго, который существовалъ и въ древности, тогда былъ простонароднымъ и съ извѣстной поры сталъ свѣтскимъ, вообще единственнымъ живымъ языкомъ. Кстати, древніе армяне сами „простонародный“ языкъ называли армянскимъ (ŕamkakan, см. Н. Марръ въ рецензіи на „Государственный строй древней Грузіи и древней Арменіи I“ И. А. Джавахова, Ж. М. Н. Пр., 1908, стр. 213).

То немногое, что было въ нашемъ распоряженіи, вызывало на преимущественныя разысканія въ Лазистанѣ прежде всего потому, что собранные чанскіе матеріалы были не только незначительны, но, что особенно безпокоило, завѣдомо ненадежны[1]). Чанскій манилъ еще тѣмъ апріорнымъ соображеніемъ, что въ немъ чище должны были сохраниться своеобразныя явленія, чѣмъ въ мингрельскомъ: мингрельскій сильнѣе подвергся грузинскому вліянію; здѣсь сказались непосредственное сосѣдство грузинъ и долгое ихъ политическое господство.

Лично меня манило къ чанскому еще то, что изъ яфетическихъ языковъ въ немъ я находилъ и продолжаю находить больше всего точекъ соприкосновенія съ языкомъ такъ называемыхъ сузскихъ надписей, между прочимъ въ суффиксѣ мн. числа — pe (> чан. φe ფე). Въ немъ же намѣчались грамматическія явленія, дающія опору для методологически-научнаго, а не гадательнаго лингвистическаго анализа до сихъ поръ неопознаннаго языка клинообразныхъ надписей Арменіи.

Были и другіе культурно-историческіе вопросы, возбуждавшіе интересъ къ лазамъ. О нихъ рѣчь въ цитованныхъ уже путевыхъ замѣткахъ: „Изъ поѣздки въ Турецкій Лазистанъ“. Тамъ же данъ перечень селъ Турецкаго Лазистана, говорящихъ по-чански[2]). Тамъ же названы пункты, городки и села, гдѣ я бывалъ и изучалъ языкъ, поименованы мои учителя и вообще лазы, принимавшіе ближайшее участіе въ моихъ занятіяхъ ихъ родною рѣчью[3]).

Въ настоящій моментъ на западѣ крайній пунктъ распространенія чанской рѣчи Кемеръ. Лазы, говорящіе по-лазски или, что тоже, по-чански, занимаютъ прибрежную полосу отъ Кемера, на западѣ, до Сарпа, на востокѣ. Сарпъ находится уже въ Россіи, въ трехъ часахъ ѣзды отъ Чороха на западъ (по воздушной линіи $16^1/_3$ версты отъ Батумскаго маяка). На указанной узкой полосѣ размѣщается чанскій языкъ съ двумя діалектами и рядомъ говоровъ и подговоровъ.

---

1) Въ 1904-мъ году во время путешествія по Шавшетіи я убѣдился фактически, что трудомъ г. Аджарянца, точнѣе Ачаряна (см. ниже *Цитуемые источники, устные и письменные*), посвященнымъ лазскому, надо пользоваться съ крайнею осторожностью и въ фактической части (Н. Марръ, *Дневникъ поѣздки въ Шавшетію и Кларджетію*, стр. 30, прилож. къ *Житію Григорія Хандзтійскаго*).

2) ц. с., стр. 615. У г. Ачаряна въ словарь внесены нѣсколько географическихъ названій Лазистаиа вообще, но опредѣленія ихъ даны черезчуръ общія или несовсѣмъ точныя, именно: „არდასა“, „ალუსა“, „ერმენქ“, „მესწილა“, „სამსი“, „სომურა“,—„названія лазскихъ селъ“, „გუმუშხანა“, „პლატანა“—„города лазовъ-христіанъ“, „ჯომურა“ (Ачар.: Yamura), „ოფ“, „რიზენი“, — „города лазовъ-магометанъ“.

3) см. ниже *Цитуемые источники, устные и письменные*.

Однако, языкъ или нарѣчіе — ч̆анская рѣчь? Приходится признать, что языкъ.

Взглядъ на ч̆анскій, какъ на дѣтище мингрельскаго, или, наоборотъ, какъ на родителя мингрельскаго, совершенно ненаучный[1]). Сами лазы свою родную рѣчь считаютъ испорченнымъ мингрельскимъ языкомъ и себя производятъ отъ мингрельцевъ, но это ни на чемъ не основано, или основано на такихъ же соображеніяхъ, ничего общаго съ лингвистикою не имѣющихъ, въ силу какихъ мингрельскій нѣкогда, да и тогда не въ кругѣ спеціалистовъ-лингвистовъ, признавался испорченнымъ грузинскимъ.

Болѣе того: приходится отказаться и отъ прежней мысли разсматривать ч̆анскую и мингрельскую рѣчь какъ два нарѣчія одного языка, иверскаго. Въ лингвистическомъ отношеніи самъ терминъ „иверскій“ — видовой: онъ эквивалентъ лишь мингрельскаго, какъ „ч̆анскій“—эквивалентъ того, что теперь принято называть лазскимъ.

Спора нѣтъ, что ч̆анскій и мингрельскій не только родственны другъ съ другомъ, но и чрезвычайно близки: они стоятъ ближе другъ къ другу, чѣмъ къ грузинскому. Эта сравнительная близость мингрельскаго къ ч̆анскому выступала бы еще болѣе ярко, если бы каждый изъ нихъ не былъ дифференцированъ подъ особымъ сосѣдскимъ вліяніемъ.

Какъ въ мингрельскомъ сказывается сильное грузинское вліяніе, такъ въ ч̆анскомъ велико вліяніе турецкаго. Порою кажется, что турецкій на ч̆анскій языкъ повліялъ значительно сильнѣе, чѣмъ грузинскій на мингрельскій. Правда, на ч̆анскій языкъ вліяніе турецкаго, какъ неродственнаго, сказывается почти исключительно въ словарѣ; но нѣтъ лаза, не говорящаго по-турецки; почти каждый лазъ лучше говоритъ по-турецки, чѣмъ на родномъ ч̆анскомъ языкѣ.

Естественно, я не могъ наблюсти наиболѣе чистую рѣчь. Лучше всего знаютъ ч̆анскій языкъ женщины, притомъ не городскія, къ коимъ относятъ себя и жительницы такихъ мѣстечекъ, какъ Ат̆ина, Хопэ и т. п., а сельскія. Женщины же соблюдаютъ строже древніе обычаи. Въ общемъ сельская рѣчь чище городской. Впрочемъ булеп̆ецъ Али-реизъ основательно утверждалъ, что Баш-к̆ой, крайнее на верху Ат̆инскаго ущелья лазское селеніе, такъ же не можетъ похвастаться чистотою ч̆анской рѣчи, какъ и городокъ Ат̆ина. Въ селахъ по Ат̆инскому ущелью болѣе или менѣе одинаково имѣютъ пристрастіе

---

1) У Erckert'а въ *Die Sprachen des Kaukasischen Stammes* лазскій названъ прямо таки „діалектомъ мингрельскаго главнаго діалекта“: „lazischer Dialect des mingrelischen Hauptdialectes“!

къ турецкимъ словамъ и оборотамъ. Лучшая чанская рѣчь, по его мнѣнію, въ семи, восьми часахъ пути отъ моря по ущелью Фортуны. Здѣсь въ селахъ говорятъ чисто, безъ такой, какъ въ Атинскомъ ущельѣ, примѣси турецкихъ словъ.

Однако, безъ помощи турецкихъ словъ въ данный моментъ и нельзя вести бесѣду съ лазомъ изъ Турціи на родномъ его языкѣ. Говоря точнѣе, нѣтъ лаза, говорящаго вообще на лазскомъ или чанскомъ языкѣ. Современный лазъ способенъ говорить лишь на какомъ-либо чанскомъ говорѣ, въ лучшемъ случаѣ нарѣчіи, но никогда на чанскомъ языкѣ, такъ какъ при отсутствіи чанской литературы, при отсутствіи общей родной культурной или политической жизни нѣтъ и языка обще-чанскаго. Когда я старался, пользуясь средствами различныхъ чанскихъ нарѣчій и говоровъ, вести бесѣду на чистомъ чанскомъ языкѣ, безъ примѣси турецкихъ заимствованій, меня не понимали.

Касательно заимствованій изъ турецкаго одно замѣчаніе: они въ громадномъ большинствѣ самимъ турецкимъ восприняты изъ персидскаго или арабскаго, отчасти греческаго. Съ другой стороны, не всегда общія чанскому и турецкому слова представляютъ заимствованія изъ турецкаго въ чанскій. Но этотъ чреватый послѣдствіями вопросъ находится въ дѣвственномъ состояніи. И это вполнѣ естественно, разъ, при продолжающемся господствѣ навыковъ схоластической филологіи, лоскутокъ пергамента или папируса съ нѣсколькими нечитаемыми по дефектности строками мертваго текста вызываетъ болѣе общепризнанный интересъ среди ученыхъ, чѣмъ богатѣйшая живая старина — пережитки народностей древнѣйшаго культурнаго міра съ ихъ неисчерпаемымъ разнообразіемъ живыхъ лингвистическихъ матеріаловъ.

Кромѣ турецкаго, на чанскій изъ неродственныхъ языковъ вліялъ греческій. Греческихъ словъ и теперь довольно много, ихъ было въ чанской рѣчи, надо думать, еще больше, но они вытѣснены въ качествѣ чанскихъ турецкими.

Я все не теряю надежды, что яфетическіе языки рано или поздно сдѣлаются предметомъ научнаго интереса вообще филологовъ. Специалисты тогда обратятъ вниманіе на чанскій языкъ по вопросу о греческихъ въ немъ заимствованіяхъ[1]). Весьма вѣроятно, греческихъ

---

1) Пока остается поражаться и тому, что до сихъ поръ вопросъ о несомнѣвныхъ тѣсныхъ узахъ, связывавшихъ древнюю Россію съ Кавказомъ, не привлекаетъ ни одного серьознаго изслѣдователя русскаго языка. Казалось бы, стоило труда найти опроверженіе или подтвержденіе этого факта въ заимствованіяхъ русскаго изъ яфетическихъ языковъ. Чанскіе матеріалы часто и особенно рѣзко наталкивали насъ на этотъ вопросъ. Дѣло, конечно, не въ единич-

заимствованій окажется нѣсколько болѣе, чѣмъ мнѣ удалось отожествить въ *Словарѣ*. Мимоходомъ лишь замѣчу нѣсколько особенностей ч̔анской передачи греческихъ звуковъ: γ передается ч̔анскимъ ღ ğ, υ—უ u, resp. ი i¹), ξ—სკ sk, resp. ს s²), φ—ჶ f[а не ph = φ], ψ—მს ms или ს s. Имена существительныя или прилагательныя на ος появляются съ окончаніемъ ონ on, какъ напр. თერმონი ϑermon-i *кисель* (букв. *горячій*, ср. въ *Словарѣ* ტერცა⁵). Любопытно, что слово это встрѣчается и въ сочиненіи католикоса Арсенія *О (церковномъ) раздѣленіи Арменіи и Грузіи* въ значеніи „теплоты“ св. Причастія³).

Вліяніе һайскаго языка незначительное и болѣе позднее, быть можетъ, черезъ армянскую рѣчь хемшиновъ. Особенно сильно могло бы сказаться такое поздне-армянское вліяніе на а̔тинскомъ говорѣ: по А̔тинскому ущелью и происходитъ постоянное движеніе дѣятельныхъ хемшиновъ для общенія съ внѣшнимъ міромъ черезъ море.

Однако, не всякое сходство между һайскимъ и ч̔анскимъ слѣдуетъ учитывать въ качествѣ армянскаго вліянія. Бываютъ случаи обратнаго явленія, т. е. вліянія ч̔анскаго на һайскій языкъ, какъ было показано мною примѣрно на словѣ ճանճ tanṭ *муха*⁴). Кромѣ того, надо помнить, что һайскій языкъ, какъ и армянскій, въ извѣстной мѣрѣ генетически родственъ съ ч̔анскимъ: онъ самъ доброю своею частью—яфетическій языкъ. Болѣе того: до-арійскіе языки Арменіи, отложившіеся въ һайскомъ и армянскомъ, какъ будто ближе стояли къ сванскому и даже мингрельскому и ч̔анскому, чѣмъ къ грузинскому, хотя бы въ нѣкоторыхъ существенныхъ явленіяхъ.

Такимъ образомъ, если учесть позднѣйшія вліянія на ч̔анскій языкъ армянскаго, греческаго и особенно турецкаго, сходство ч̔анскаго съ мингрельскимъ будетъ еще болѣе значительно, они окажутся еще въ болѣе тѣсной близости, и тѣмъ не менѣе ч̔анскій и мингрельскій не два нарѣчія одного языка, а два языка.

ныхъ созвучныхъ словахъ, быть можетъ, и случайно совпавшихъ, въ родѣ напримѣръ ჯვაბუ jvabu *лягушка, жаба*, въ которомъ Rosen (ц. с., стр. 29), приведя неизвѣстную мнѣ форму ჯაბუ ǰabu, склоненъ былъ признать „славянское“ заимствованіе!

1) Появленіе ი i въ восточномъ нарѣчіи въ такихъ случаяхъ объясняется тѣмъ, что этому нарѣчію вообще свойственъ перебой u въ i.

2) Исчезновеніе კ k находится въ связи съ судьбою яфетическаго კ k на ч̔анской діалектической почвѣ.

3) Θ. Жорданія, ქრონიკები და სხვა, Тифлисъ 1893, стр. 328,18: «ასრა ვჰამო-ფუერნიდი ბერძენთა და ამცა ვერა თერმონი მათი».

4) *вопросу о ближайшемъ сродствѣ армянскаго* [слѣдовало бы *һайскаго*] *языка съ иверскимъ* [слѣдовало бы: *съ тубал-каинскими языками*], Зап. Вост. Отд. Имп. Русск. Археол. Общ., т. XIX, стр. 071=отд. отт., стр. 3.

Къ учету подлежитъ не только дифференціація, исторически возникшая подъ вліяніемъ чуждыхъ языковъ, но также исторически развивавшееся сближеніе или взаимное уподобленіе мингрельскаго и чанскаго языковъ, тысячелѣтіями жившихъ въ непосредственномъ сосѣдствѣ. Сравнительно недавнее явленіе—нынѣшнее состояніе, когда Мингрелію отъ Лазистана отдѣляетъ полоса съ грузино-христіанскимъ и грузино-мусульманскимъ населеніемъ, — т. е. полоса съ гурійцами, кобулетцами, аджарцами, шавшето-имерхевцами и тао-кларджстцами, изъ коихъ мусульманская часть въ значительной степени отуречена и въ языковомъ отношеніи. Грузинское же вліяніе связано съ иммиграціею грузинъ, точнѣе — картовъ, начало которой положено лишь въ концѣ VIII-го вѣка по Р. Хр. Но и по образованіи грузинскаго средостѣнія тѣсное общеніе чановъ съ мингрельцами не прекращалось: оно поддерживалось объединявшимъ ихъ моремъ, на берегахъ коего живутъ какъ мингрельцы, такъ лазы или чаны. Взаимное вліяніе мингрельскаго и чанскаго усиливалось еще отъ того, что мингрельцы съ лазами часто образовывали одно политическое цѣлое: то мингрельцы господствовали, и подъ ихъ властью объединялись съ мингрельцами лазы, Мингреліею тогда называлась страна отъ сѣвернаго предѣла настоящей Мингреліи до Трапезунда, то гегемонія находилась въ рукахъ лазовъ, и страною лазовъ или Лазикою, т. е. Лазистаномъ считалась таже страна отъ западныхъ предѣловъ настоящей Лазики до Абхазіи. И эта географическая номенклатура, отражавшая мѣстныя политическо-племенныя отношенія, усваивалась языкомъ такого государства, какъ византійское, въ сферу вліянія, порою даже въ составъ, котораго входили названныя страны цѣликомъ или частично.

Наконецъ, сближеніе чанскаго или лазскаго съ мингрельскимъ вызывалось общимъ грузинскимъ вліяніемъ: грузинская рѣчь оказала вліяніе не только на мингрельскій, но и на чанскій языкъ. Въ обоихъ языкахъ одинаково усвоены даже чисто-грузинскія или картскія грамматическія явленія, такъ напр. дательный картскій на ს s (§ 16, d). Точно также замѣчается грузинское вліяніе и въ лексикѣ чанскаго языка. Конечно, несравненно больше грузинскихъ заимствованныхъ словъ въ восточномъ или горловомъ нарѣчіи чанскаго языка и еще больше въ окраинныхъ говорахъ этого нарѣчія, расположенныхъ на рубежѣ по линіи соприкосновенія съ грузинскою рѣчью, но нѣкоторыми грузинскими словами или формами вытѣснены чанскіе эквиваленты на всемъ протяженіи чанской рѣчи,

напр. ќарт́ская (груѕинская) форма ცა ϑa *небо* вытѣснила одинаково и въ Мингреліи, и въ Лазистанѣ мѣстный или родной тубал-кайнскій обликъ того же слова, именно ჭა ϑ̣a, сохранившійся однако какъ переживаніе въ названіи *четверга:* ჭა-ჭყა ϑ̣a-ϑ̣q̇a или ჭა-შყა ϑ̣a-шq̇a, буквально *день неба*[1]).

Если учтемъ такимъ образомъ и эти наносныя общія черты, придающія ч́анскому языку еще больше сходства съ мингрельскимъ, передъ нами предстанутъ два давно индивидуализованныхъ языка, хотя и весьма близко стоящихъ другъ къ другу, но все же самостоятельныхъ.

Что, однако, даетъ право ч́анской рѣчи считаться самостоятельнымъ языкомъ?

Ч́анскій языкъ отличаетъ отъ мингрельскаго главнымъ образомъ глаголъ: въ немъ — образованіе будущаго, совершенно неизвѣстное мингрельскому (§ 87, b, A, 1); въ немъ особое образованіе аориста, именно исключительно на ი i (§§ 80, 84), и въ ч́анскомъ такимъ образомъ одно спряженіе; въ немъ настоящее образуется лишь съ двумя гласными характерами ა a и უ u (> ი i), и въ ч́анскомъ спряженіи слѣдовательно лишь два класса (§ 81); въ немъ „масдар"ное образованіе отглагольныхъ именъ (§ 103), такъ — отъ корня ტრ ṭr *писать* при мингрельскомъ неопредѣленномъ ტარუა ṭarwa ч́анскій „масдар" — ონტარუ onṭaru. Сейчасъ нѣтъ надобности останавливаться на иныхъ различіяхъ — въ мѣстоименіяхъ, особенно указательныхъ, въ существительныхъ и прилагательныхъ.

Самостоятельность же ч́анскому языку придаетъ то, что у него свои нарѣчія и говоры, при всемъ разнообразіи объединяемые единствомъ или общностью лингвистическихъ нормъ.

Нарѣчія самого ч́анскаго языка иногда настолько разнятся другъ отъ друга, что сами лазы, говорящіе на двухъ различныхъ нарѣчіяхъ одного родного ч́анскаго, не понимаютъ другъ друга.

Два нарѣчія ч́анскаго языка географически расположены одно на востокѣ отъ Сарпа до границы Хопской казы съ Виц́скою, другое — на западѣ отъ упомянутой границы до посёлка Кемеръ на западѣ отъ Ат́ины.

Въ районѣ восточнаго нарѣчія теперь лишь одинъ городокъ: Хопэ. Изслѣдователи говорятъ еще о батумской лазской, resp. ч́ан-

1) О самостоятельномъ появленіи ჭა ϑ̣a діалектически см. *Словарь*.

ской рѣчи. Это такое же недоразумѣніе, какъ если бы въ настоящее время признали ризскую чанскую рѣчь. Какъ въ Ризэ, такъ и въ Батумѣ лазы или чаны живутъ, но это пришлые изъ различныхъ частей Лазистана жители, въ Батумѣ — преимущественно изъ Хопэ и вообще района восточнаго нарѣчія, и говоръ большинства ихъ хопскій или одного изъ пунктовъ съ восточнымъ нарѣчіемъ.

Особый говоръ восточнаго нарѣчія существуетъ у чхальцевъ. Чхала (Нчхала-су пятиверстной карты)—лѣвый притокъ Чороха въ русскомъ отрѣзкѣ современнаго Лазистана, на три, четыре версты ниже р. Мургула, также лѣваго притока Чороха [1]). Чхальцы сейчасъ имѣются и въ Турецкомъ Лазистанѣ въ числѣ ста домовъ: они, переселившись въ Турцію, обосновались за хемшинскими селами [2]).

Въ районѣ западнаго нарѣчія три городка, наибольшій—Атина, резиденція каймакама, главы Атинской казы, затѣмъ Виџэ и Архава или, какъ называютъ сами лазы по-чански, Аркаб-и.

Западное, сравнительно широко раскинувшееся, нарѣчіе распадается на два говора, географически опредѣляемые терминами атинскій (A) или западный и виџэ-архавскій (V) или виџскій, онъ же восточный.

Атинскій или западный говоръ западнаго нарѣчія распространенъ вдоль ущелій рѣкъ Атины и Фортуны съ перечисленными нами въ другомъ мѣстѣ лазскими селами и поселками [3]), причемъ къ нимъ примыкаютъ съ востока Арташенъ, а съ запада всѣ селенія до Кемера, включая и его.

Атинскій или западный говоръ крупныхъ дѣленій не имѣетъ, но онъ распадается на подговоры, пріурочиваемые къ отдѣльнымъ селамъ. Такъ существуетъ булепскій подговоръ (b) въ селеніи Булепѣ на рѣчкѣ того же имени, на востокѣ отъ р. Атины.

Виџскій говоръ или восточный говоръ западнаго нарѣчія распространенъ по ущельямъ рѣкъ Виџэ, Абу-џкари, Сумлы и Архавы съ перечисленными уже, насколько я могъ освѣдомиться, лазскими селами и поселками [4]).

Виџэ-архавскій говоръ, онъ же восточный говоръ западнаго на-

1) Болѣе точными свѣдѣніями про чхальскихъ чановъ я обязанъ I. А. Кипшидзе, только что совершившему по нашему порученію лингвистическую экскурсію въ Русскій Лазистанъ.

2) Послѣднее свѣдѣніе я сообщаю со словъ Али-эфенди.

3) *Изъ поѣздки въ Турецкій Лазистанъ*, стр. 608—612.

4) ц. с., стр. 613—614.

рѣчія, распадается прежде всего на два крупныя подраздѣленія: 1) вицскій подговоръ и 2) архавскій подговоръ.

Отъ подробной діалектической карты чанскаго языка мы, конечно, стоимъ еще далеко, но всеже *намѣчаются* уже сейчасъ предѣлы географическаго распространенія двухъ нарѣчій и говоровъ, отчасти также подговоровъ западнаго нарѣчія.

На таблицѣ I (стр. XIX) дана генеалогія чанскихъ нарѣчій, говоровъ и подговоровъ въ томъ видѣ, какъ она представляется теперь, послѣ нашей поѣздки въ Турецкій Лазистанъ. Географическое распредѣленіе соотвѣтствуетъ въ точности діалектическому дѣленію чанскаго языка на нарѣчія, говоры и подговоры по чисто лингвистическимъ признакамъ.

Основное различіе восточнаго и западнаго нарѣчій состоитъ въ томъ, что, во-первыхъ, восточное нарѣчіе сохранило горловой яфетическій звукъ ყ ķ или въ непочатой сохранности или въ степени отупѣнія—კ k, лишивъ ḳ, тубал-кайнскій эквивалентъ картскаго ķ, аспираціи ჴ ͼ, а западное — нѣтъ: оно, наоборотъ, лишило ḳ твердаго элемента, сохранивъ его аспирацію ჴ ͼ, которая затѣмъ исчезла послѣ согласныхъ или исчезаетъ вездѣ, можно сказать, на нашихъ глазахъ, напр. на восточномъ нарѣчіи ყონა ķona *пашня*, на западномъ ჴონა ͼona, resp. ონა ona, на вост. нарѣчіи მჭკო m-ṫko *лавровишня*, на западномъ — ჭე (A), на вост. нарѣчіи მაჭკუნენ ma-ṫkun-en *у меня болитъ*, на западномъ—მაჭუნენ (A); во-вторыхъ, будущее въ восточномъ нарѣчіи образуется съ помощью глагола მინონ minon *я хочу*, напр. ბტარამინონ bṭaraminon *я напишу*, а въ западномъ—съ помощью суффикса რე re, напр. ბტარარე bṭarare *я напишу*.

Различіе восточнаго (или вицэ-архавскаго) и западнаго (или атинскаго) говоровъ западнаго нарѣчія въ томъ же фонетически кардинальномъ вопросѣ сводится къ тому, что въ восточномъ говорѣ, такъ въ Вицэ, долго сохранялся спирантъ ჴ ͼ, нынѣ вымирающій, въ непочатомъ видѣ, въ западномъ говорѣ — его замѣнялъ ჲ y, также вымирающій, напр. вост. მიყონუნ *у меня есть* въ Вицэ—მი⌈ჴ⌉ონუნ mi⌈ͼ⌉on-un, въ западномъ говорѣ—მიჲონუნ miyonun, вост. ყონა—въ Вицэ ჴონა, въ западномъ говорѣ—ონა ona (< *ჲონა *yona).

Надо, конечно, учесть перекрещиваніе діалектическихъ явленій, прежде всего взаимное вліяніе смежныхъ говоровъ, такъ напр. восточное вліяніе изъ Хопэ доходитъ не только до Архавы, но и до Вицэ, гдѣ теперь почти господствуетъ კ k вм. ყ ķ, resp. ḳ. Весьма возможно,

I. Генеалогическая таблица ч̒анскихъ нарѣчій и говоровъ.

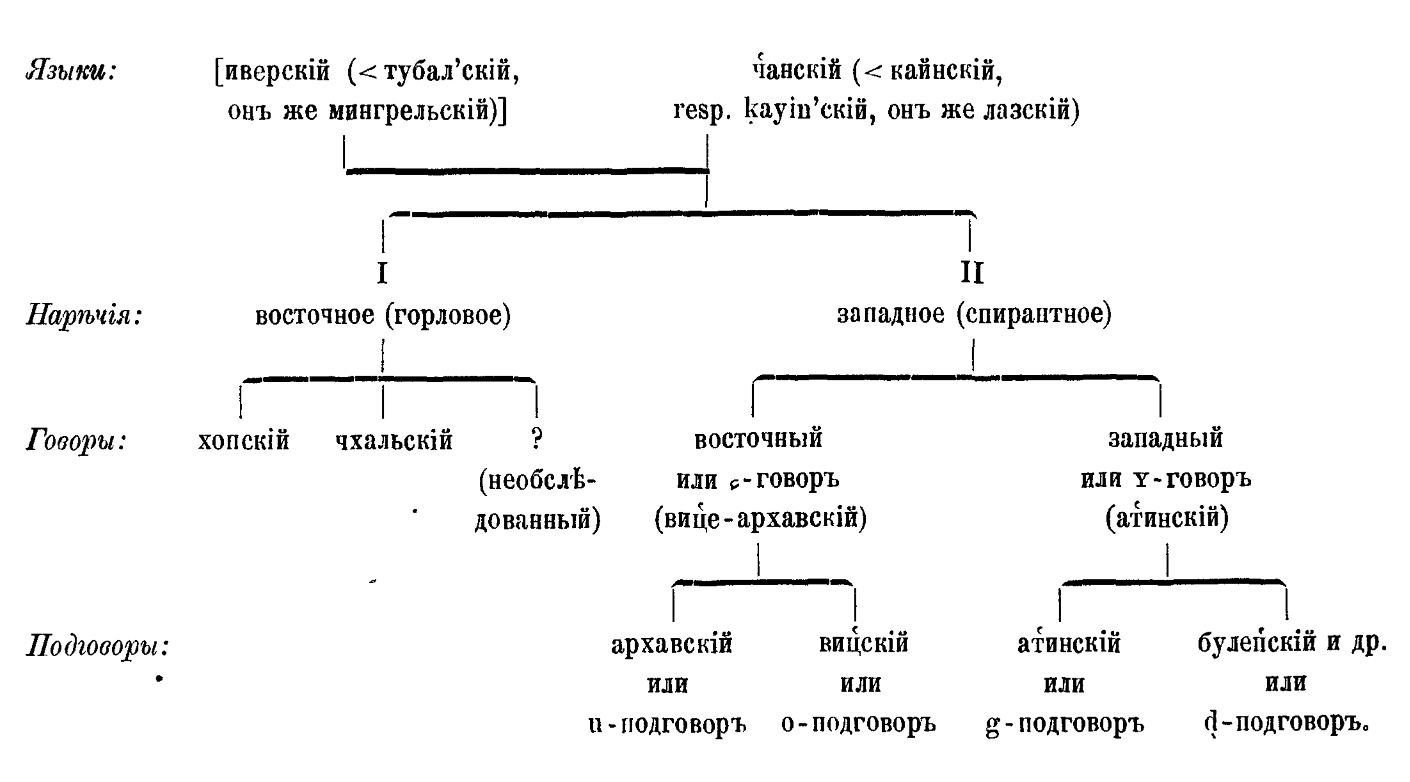

что въ самомъ восточномъ нарѣчіи ყ k вм. ḳ держится подъ вліяніемъ картскаго, а также мингрельскаго, и въ такомъ случаѣ иногда этимъ ყ k вытѣсненъ мѣстный k (< ḳ), успѣвшій однако перекочевать въ Вицэ, гдѣ онъ сохранился, напр. сейчасъ ტყუბი tkub-i *близнецы* звучитъ въ восточномъ нарѣчіи, ტკუბი tkub-i—въ восточномъ говорѣ западнаго нарѣчія и ტუბი tub-i—въ западномъ говорѣ западнаго нарѣчія. Конечно, имѣются и другія фонетическія особенности у нарѣчій и говоровъ, такъ—въ отношеніи гласныхъ восточное нарѣчіе характеризуется перебоемъ უ u, resp. ო o, въ ი i, напр. ნუსა nusa *новобрачная* въ восточномъ нарѣчіи ნისა nisa, а въ восточномъ говорѣ западнаго нарѣчія вмѣсто უ u появляется ო o, напр. მტკორი m-tk-or-i *дикій* вм. მტკური m-tk-ur-i, resp. მტური m-t-ur-i.

Западный и восточный говоры западнаго нарѣчія другъ отъ друга отличаются прежде всего тѣмъ, что мѣстоименный префиксъ 1-го л. въ одномъ говорѣ, именно вицэ-архавскомъ звучитъ и передъ гласнымъ ბ b, а въ другомъ говорѣ, атинскомъ, — ვ v, напр. *я есмь* на западномъ говорѣ ვორე v-ore, а на восточномъ — ბორე b-ore.

Въ подговорахъ атинскаго говора, напр. въ булепскомъ, наблюдаемъ такія фонетическія измѣненія, какъ перебой კ k, собств. ḳ въ ჭ ṭ, გ g [< g̣] — въ ჯ ḍ или ქ q [< ქ q̣] — въ ხ ϑ и т. п.

Еще болѣе рѣзкія діалектическія различія замѣчаются нерѣдко въ лексикѣ, напр. *стулъ* на восточномъ нарѣчіи—თრონი ϑron-i, на западномъ въ восточномъ говорѣ—ორძუ ord̆u (архавскій подговоръ), resp. ორძო ord̆o (вицскій подговоръ), въ западномъ говорѣ — ქული kul-i; *говорю* на восточномъ нарѣчіи—ვიღარღალაფ viğarğalaφ, а на западномъ нарѣчіи въ восточномъ говорѣ по архавскому подговору — ბიპარამითამ biparamiϑam, по вицскому подговору — ბისინაფამ bisinaφam, въ западномъ же говорѣ — ვიხაპარ viq̇apar.

Сообразно со сказаннымъ вмѣсто географической терминологіи по странамъ свѣта или по названіямъ мѣстъ въ діалектологическую номенклатуру чанскаго языка можно бы ввести чисто лингвистическіе термины, такъ—чанскій языкъ раздѣляется на два нарѣчія, горловое и спирантное; изъ нихъ спирантное нарѣчіе подраздѣляется на два говора—говоръ-ς (ჯ) и говоръ-Y (ჲ); въ свою очередь говоръ-ς подраздѣляется на подговоръ-u и подговоръ-o, а говоръ-Y — на несмягченный подговоръ съ g и смягченный подговоръ съ ḍ и т. п.

Болѣе близкое знакомство съ чанскимъ намъ даетъ возможность яснѣе представить внутреннія соотношенія между яфетическими языками. Прежде представлялось такъ, что яфетическая вѣтвь раздѣ-

ляется прямо на языки грузинскій, сванскій, иверскій (съ лазскимъ и мингрельскимъ нарѣчіями), языки до-арійской Арменіи и т. п. И тогда было видно, что отношенія между родственными языками грузинскимъ, сванскимъ и мингрельскимъ довольно дальнія и во всякомъ случаѣ неодинаковыя.

Теперь для насъ стало ясно, что, сопоставляя грузинскій, сванскій и иверскій, мы сравнивали другъ съ другомъ не просто языки, а группы языковъ или представителей различныхъ группъ. Яфетическую вѣтвь языковъ надо дѣлить не прямо на языки, а на группы, и лишь представителя той или иной группы и усматривать въ томъ или иномъ наличномъ языкѣ. Сейчасъ фактически установлено, что мингрельскій и ч̔анскій, два самостоятельныхъ языка, настолько близки другъ съ другомъ, что составляютъ особую тубал-кайнскую группу. Въ грузинскомъ языкѣ, въ которомъ, какъ извѣстно, слились два языка, картскій и месхскій, столь же близко родственные другъ съ другомъ, имѣемъ представителя кашд-мосохской группы. Въ сванскомъ языкѣ наличіе двухъ довольно характерныхъ нарѣчій, *княжескаго* и *свободнаго*, также способно поддержать насъ въ мысли, что и здѣсь имѣемъ дѣло съ группою языковъ уже на пути слiянія, но вопросъ о сванской группѣ осложняется тѣмъ, что нынѣшнее географическое положеніе свановъ отнюдь не можетъ считаться исконнымъ. Въ географической номенклатурѣ на рубежѣ съ Арменіею, именно въ области, называвшейся у армянъ Гугарами, вскрываются лингвистическія явленія, находящія свое объясненіе въ сванскомъ языкѣ. Прежде всего это — суффиксъ мн. числа არ ar, наличный между прочимъ въ названіи той же области Gugar-q[1]). Въ яфетической вѣтви ни одна другая группа не сохранила этого показателя мн. числа: его имѣемъ еще въ армянскомъ, въ которомъ особенно рѣзко бросаются въ глаза яфетическія переживанія, изъ армянскаго же онъ еще въ древности успѣлъ проникнуть въ hайскій, и когда болѣе основательно будутъ изучены сванскій, hайскій и армянскій языки въ ихъ взаимныхъ отношеніяхъ, то, быть можетъ, сванскій языкъ придется соединить въ одну группу

---

1) q (ք, ქ) въ hайскомъ языкѣ есть показатель *множественности*; онъ — также яфетическаго происхожденія. Слѣдовательно, въ терминѣ Gug-ar-q имѣемъ случай наслоенія двухъ окончаній множественнаго числа, причемъ первое, сросшееся съ основою, принято за часть самого корня (ср. Н. Марръ, *Грам. древне-арм. языка*, § 109, 8). Въ яфетическихъ языкахъ, такъ напр. въ качествѣ переживанія въ грузинскомъ, существуетъ м ენ en, какъ показатель множественности, и его находимъ въ греческой формѣ Γωγ-αρ-ην-ή, представляющей также случай наслоенія двухъ окончаній мн. числа. Къ наслоенію двухъ окончаній мн. числа параллели имѣются и въ ч̔анскомъ языкѣ (*Грам.*, § 48, e, 2, 3).

съ однимъ изъ языковъ до-арійской Арменіи, именно, съ до-арійскимъ армянскимъ.

На таблицѣ II (стр. XXIII) показана генеалогія яфетическихъ языковъ, какъ она представляется намъ теперь, послѣ посильнаго обслѣдованія ч̂анскаго языка.

Само собою разумѣется, что мы здѣсь даемъ лишь общіе выводы, что же касается подробностей, основанныхъ на собранномъ и предлагаемомъ въ настоящей работѣ матеріалѣ, онѣ сохраняются для труда, посвященнаго спеціально сравнительному изученію яфетическихъ языковъ. Мы, естественно, хотѣли бы тѣмъ временемъ лично или черезъ другихъ пополнить и исправить собранныя данныя, особенно — преумножить ч̂анскіе тексты[1]).

Въ *Хрестоматіи* у меня приведены сочиненія лучшаго современнаго ч̂анскаго поэта — Решид-һилма Пеһлеван-оглы, но я не имѣлъ случая видѣть „странствующихъ пѣвцовъ Лазистана и Понтійскихъ горъ", по словамъ К. Коха „въ самомъ дѣлѣ имѣющихъ нѣкоторое сходство съ средневѣковыми трубадурами" [2]).

Наши ч̂анскія разысканія на мѣстѣ были кратковременны и неизбѣжно поверхностны. Ихъ достаточно развѣ для того, чтобы подготовить почву для серьознаго исчерпывающаго изслѣдованія въ будущемъ. Такъ смотрю я и на издаваемую здѣсь *Грамматику ч̂анскаго языка съ хрестоматіею и словаремъ*. Но въ итогѣ и сейчасъ наличное изученіе ч̂анскаго языка плодотворно настолько, чтобы съ чувствомъ убѣжденія высказать слѣдующее руководящее положеніе: если ученіе о родствѣ яфетической вѣтви языковъ съ семитическою и его *широкія обобщенія и способны были* лишь вызвать реальный, осмысленный интересъ къ такимъ частностямъ, какъ грузинскіе и сродные діалекты, выработать въ насъ чуткость для систематическаго воспріятія жизненно-разнообразныхъ фонетическо-морфологическихъ фактовъ въ ихъ закономѣрныхъ соотношеніяхъ, то съ другой стороны, только съ преумноженіемъ надежныхъ матеріаловъ по живымъ говорамъ, въ томъ числѣ и ч̂анскимъ, и углубленнымъ ихъ изученіемъ можетъ получить должную разработку и окончательное, безспорное утвержденіе сама общая наша лингвистическая теорія.

---

1) Результаты лѣтней поѣздки І. А. Кипшидзе, именно лингвистическія наблюденія по чхальскому говору и запись нѣсколькихъ текстовъ появятся въ настоящей серіи.

2) *Reise von Redut-Kaleh nach Trebisond* въ «Die Kaukasischen Länder и Armenien», Leipzig 1855, стр. 103.

II. Генеалогическая таблица яфетическихъ языковъ.

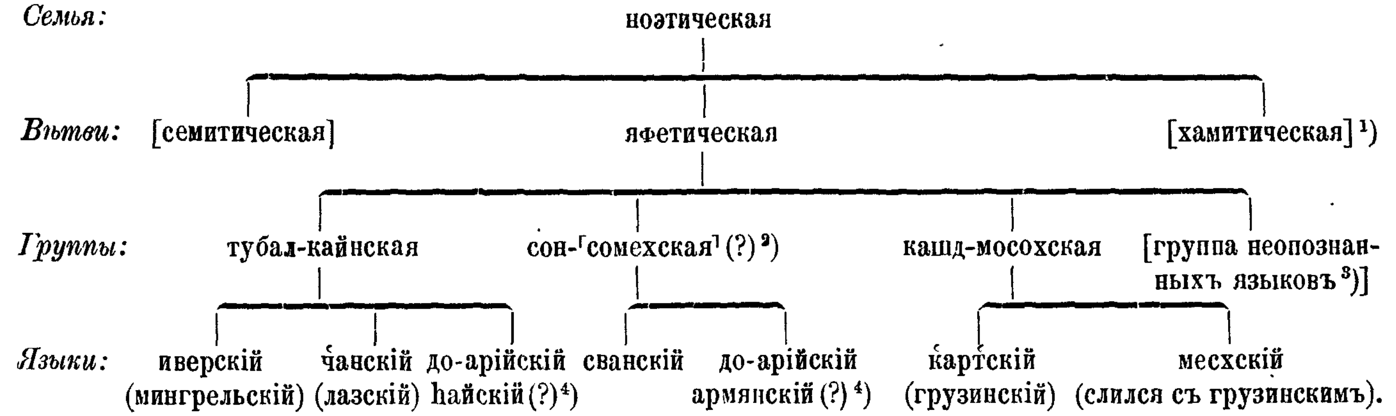

Примѣчаніе 1. Судя по тому, что пока выяснено по вопросу объ отношеніи хамитическихъ языковъ къ семитическимъ, яфетическая вѣтвь стоитъ ближе къ семитической, чѣмъ хамитическая. Потому позволилъ я себѣ перемѣнить въ настоящей таблицѣ традиціонный порядокъ въ перечнѣ трехъ братьевъ: Сима, Хама и Яфета, resp. Іафета.

Примѣчаніе 2. Вопросъ ставлю лишь въ отношеніи того, правда-ли дошедшій до насъ соискій, resp. сванскій языкъ, составлялъ одну группу съ сомехскимъ, успѣвшимъ исчезнуть въ составѣ картскаго, а также армянскаго. Такъ-то сванскій — безспорно яфетическій языкъ, а также, по всей видимости, яфетическимъ былъ — сомехскій.

Примѣчаніе 3. Подразумѣваются языки, внѣ предѣловъ древней Грузіи и древней до-арійской Арменіи, относительно которыхъ пока имѣется лишь болѣе или менѣе основательная презумпція въ пользу родства ихъ съ яфетическими, какъ-то сузскій въ клинообразныхъ письменахъ и др.

Примѣчаніе 4. Подъ вопросомъ находится сейчасъ не родство языковъ до-арійской Арменіи съ яфетическими, а точное ихъ мѣсто въ кругу языковъ яфетической вѣтви, ближайшее родство до-арійскаго һайскаго и до-арійскаго армянскаго языковъ съ той или иной ея группой.

Литература предмета.

Два слова о предшественникахъ по собиранію ч̆анскихъ матеріаловъ [1]). Перечень ихъ дается ниже — въ спискѣ I: *Цитуемые источники, устные и письменные.* Изъ нихъ наибольшаго довѣрія заслуживаетъ Georg Rosen. Столь же заслуженной въ обратномъ смыслѣ можно признать интересующую насъ здѣсь часть труда Erckert'a: что̀ ни слово, то или сомнѣніе, или недоразумѣніе [2]). Работа Peacock'a слишкомъ незначительна, чтобы сказать что либо. Одно его преимущество: онъ былъ въ Лазистанѣ, слышалъ настоящихъ лазовъ [3]). О Клапротѣ упомяну лишь потому, что онъ первый обратилъ вниманіе на нашъ языкъ (см. въ спискѣ I подъ K и Tr).

Трудъ г. Ач̆аряна основанъ на матеріалахъ предшественниковъ, частью на собственномъ его собраніи. На компилятивной части сказались всѣ достоинства и недостатки предшественниковъ; на обѣихъ частяхъ, и оригинальной, и заимствованной отразилось самымъ плачевнымъ образомъ то, что г. Ач̆арянъ не различаетъ реально основныхъ звуковъ яфетическихъ языковъ. Это было извѣстно мнѣ и раньше [4]). Но то, что выяснилось по ознакомленіи на мѣстѣ съ подлинными звуками, превзошло всѣ наши догадки о дефектахъ фонетической передачи

---

1) По чисто теоретической разработкѣ не можетъ быть забыта работа А. А. Цагарели — *Сравнительный обзоръ морфологіи иберійской группы кавказскихъ языковъ*, СПб. 1872, во ей, не нашедшей въ свое время живого отклика въ ученой средѣ, сейчасъ мѣсто въ исторіи вопроса

2) Между прочимъ у Erckert'a цѣлый рядъ грузинскихъ словъ, выдаваемыхъ за лазскія (ч̆анскія), какъ напр „saymendo“ [діалектическая — особенно въ устахъ мингрельцевъ — форма изъ saymedo] *надежный*, „sando“ *заслуживающій довѣрія* (у Er. 457 оба съ значеніемъ „истинвый“), šamodgoma *осень*, „šampuri“ [во всякомъ случаѣ „šamphuri“, въ нашей транскрипціи „шамφur-i“] *вертелъ* (Ач̆ар. вслѣдъ за Er. спѣшитъ отожествить его съ „арм. šamphur“: оно имѣется и въ грузинскомъ, и слово одного происхожденія съ арб. seffūd: سفّود *вертелъ*), „šiši“ *страхъ*. Совсѣмъ сомнительное слово — „šiši“ *страусъ*.

3) Въ Архавѣ я видѣлъ лаза, принимавшаго участіе въ занятіяхъ Peacock'a: по его словамъ, онъ тамъ пробылъ три дня.

4) см. выше, стр. XI, прим. 1.

г. Ačаряна[1]). Къ этимъ недочетамъ присоединились недоразумѣнія, возникшія отъ незнанія основныхъ явленій яфетической грамматики, хотя бы по грузинскому языку. Достаточно указать, что „kčiš“ [კჭიმ kṭim] г. Ačарянъ приводитъ въ качествѣ глагольной основы со значеніемъ *достигать*, тогда какъ звукъ კ k, замѣститель გ g по уподобленію съ глухимъ ჭ ṭ, есть объективный мѣстоименный префиксъ 2-го лица, которому нѣтъ мѣста въ отвлеченной основѣ „čiš“, т. е. ჭიმ ṭim, а аор. „mekčiši“ (მეკჭიმი mekṭimi) значитъ не „я достигъ, настигъ“, а „я тебя, resp. васъ настигъ“. Въ отдѣльныхъ случаяхъ отъ такихъ курьезовъ не бываетъ свободенъ и Rosen, напр. у него приводится слово, повторенное безъ поправки и у г. Ačаряна,—„soǰanan сапожникъ“, но такого слова не существуетъ, приведенный же комплексъ фонемъ есть, быть можетъ, искаженіе фразы სო ჭუმან so ṭuman *„гдѣ шьютъ?“* [2]). Не могу не отмѣтить одного крупнаго недоразумѣнія, общаго всѣмъ моимъ предшественникамъ, занимавшимся грамматикою čанскаго языка: будущее время они называютъ настоящимъ. Дѣйствительно, разъ булеiецъ Али-реизъ въ качествѣ настоящаго привелъ форму сослаг. + ნე, т. е. наше будущее время; когда же я его спросилъ, а какъ онъ приведетъ будущее время турецкаго языка, онъ отвѣтилъ, что интересующая меня лазская (čанская) форма соотвѣтствуетъ и настоящему, и будущему въ турецкомъ; однако, когда я произвелъ отъ примѣрнаго глагола настоящее по-čански, онъ перевелъ его на турецкій настоящимъ же, и послѣ того самъ безъ всякаго напоминанія настоящее переводилъ настоящимъ, а сослаг. + ნე— будущимъ. И вообще ни изъ летучихъ бесѣдъ, ни изъ записанныхъ текстовъ я не могъ извлечь какихъ-либо данныхъ, чтобы сомнѣваться въ принятомъ опредѣленіи указанной формы. Все это однако въ свое время не помѣшало работѣ г. Ačаряна и его предшественниковъ сослужить мнѣ хорошую службу[3]): какъ никакъ,

---

1) Между прочимъ у г. Ačаряна цѣлый рядъ словъ съ გ g вм. კ k, такъ «gai», «gayde», «ged—gederi», «gibri» и т. п.; я ихъ не слышалъ, но эту подробность все же отмѣчаю, допуская пока, что она можетъ оправдаться матеріалами изъ какого либо, неизвѣстнаго мнѣ, говора восточнаго нарѣчіи.

2) Въ курдскомъ имѣется слово „سوجی šoǰi“ со значеніемъ *сапожникъ*, проявляющее нѣкоторое созвучіе съ предполагаемымъ čан. „soǰanan“, но и оно не помогаетъ въ истолкованіи формы „soǰanan“.

3) Совершенно въ сторонѣ отъ науки стоитъ различныя псевдо-лингвистическія упражненія на тему о čанскомъ языкѣ вродѣ 42—46 страницъ статьи М. Г. Джанашвили: „Историко-археологическій очеркъ Гуріи, Чорохскаго бассейна и Чанети (Лазистана)“. (*Батумъ и его окрестности*. Къ 25-лѣтію присоединенія гор. Батума къ Россійской Имперіи. Изданіе Батумскаго Городского Общественнаго Управленія, Батумъ 1906).

на основаніи ихъ еще до поѣздки я выработалъ общую схему грамматики ча̒нскаго языка и благодаря имъ пріѣхалъ въ Лазистанъ съ нѣкоторой подготовкой. Специально, сводный трудъ г. Ача̒ряна, особенно его словарь служилъ мнѣ готовымъ опроснымъ листомъ по лексикографіи, который, понятно, исправлялся и пополнялся на основаніи непосредственныхъ наблюденій. Неудостовѣренные и непровѣренные матеріалы изъ указанныхъ источниковъ мы приводимъ въ *Словарѣ* лишь тогда, когда за нихъ стоитъ какое либо теоретическое соображеніе, но въ такихъ случаяхъ они всегда представлены въ ковычкахъ. Цѣлый рядъ словъ или ихъ формъ за крайнею ихъ сомнительностью мы исключили, но на всякій случай даемъ ихъ списокъ подъ цифрою II.

Тексты г. Ача̒ряна (ц. с., стр. 439–446=отд. отт., 101—108) намъ не удалось провѣрить полностью, но мы всеже внесли ихъ, какъ матеріалъ для будущихъ опросовъ, въ нашу *Хрестоматію*, понятно съ устраненіемъ наиболѣе грубыхъ, при томъ явныхъ, ошибокъ и неточностей.

I.

Цитуемые источники, устные и письменные.

А = атинскій говоръ съ его подговорами.

Али-реизъ = булепецъ, одинъ изъ моихъ источниковъ по атинскому говору, см. *Изъ поѣздки*, стр. 555.

Али-эфенди = Хаджи-Карал-оглы Али-эфенди, хопецъ, см. *Изъ поѣздки*, стр. 567.

Аслан-бей = членъ бегскаго дома въ Виц̂э, см. *Изъ поѣздки*, стр. 560.

At = атино-виц̂э-архавское или западное нарѣчіе въ матеріалахъ изъ труда г. Ачаряна или его источниковъ, особенно Rosen'a.

Ачар. (Ачарянъ) = M. H. Adjarian, *Étude sur la langue laze* (Extrait des Mémoires de la Société de linguistique de Paris, 1899, t. X, стр. 145—160, 228—240, 364—40$^0/_1$, 405—446, 447—448 = отд. отт., стр. 1—108, 109—110).

b = булепскій подговоръ западнаго (атинскаго) говора западнаго нарѣчія.

Bt или «Bt» = въ цитатахъ изъ труда г. Ачаряна есть обозначеніе Батума, но такъ какъ теперь коренныхъ лазовъ въ Батумѣ уже нѣтъ, то подъ этою ссылкою приходится подразумѣвать различные говоры преимущественно восточнаго нарѣчія.

V = восточный (виц̂э-архавскій) говоръ западнаго нарѣчія; иногда V имѣетъ значеніе лишь спеціально виц̂скаго говора, но въ такихъ случаяхъ указывается эквивалентъ по архавскому (px) подговору или отсутствіе въ немъ приводимой съ V формы (—px).

Er. = Erckert, *Die Sprachen des Kaukasischen Stammes*, Wien 1895. I Th., стр. 1—204. II Th., стр. 347—353.

Изъ поѣздки = Н. Марръ, *Изъ поѣздки въ Турецкій Лазистанъ*. (Впечатлѣнія и наблюденія), Извѣстія Имп. Акад. Наукъ, 1910, стр. 547—570 и 607—632.

K = сел. Кемеръ въ цитатахъ изъ труда г. Ачаряна, восходящихъ черезъ Rosen'a или непосредственно къ книгѣ Клапрота, *Asia polyglotta*, Paris 1823, стр. 122—124.

Кемалъ = Кемалъ Балта-задэ Ибраим-эфенди, см. *Изъ поѣздки*, стр. 555.

Кязим-бей = племянникъ Аслан-бея, изъ Виц̂э, см. *Изъ поѣздки*, стр. 561.

OT = Н. Марръ, *Основныя таблицы къ грамматикѣ грузин-*

скаго языка съ предварительнымъ сообщеніемъ о родствѣ грузинскаго языка съ семитическими, С.-Пб. 1908.

Peacock = *Original Vocabularies of Five West Caucasian Languages*. Compiled on the spot by Mr. Peacock, Vice-Consul of Batúm, Trans-Caucasia, South Russia, at the request of, and communicated by, Dr. R. N. Cust, Hon. Sec. R. A. S., with a Note въ The Journal of the Royal Asiatic Society, XIX (1887), стр. 145—156.

R = Georg Rosen, *Über die Sprache der Lazen* (Philologische und historische Abhandlungen der Königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Aus dem Jahre 1843, Berlin 1845), стр. 1 — 38.

рх = архавскій подговоръ восточнаго (виц̔э-архавскаго) говора западнаго (ат̔ино-виц̔э-архавскаго) нарѣчія, см. V.

Серветъ = 10-ти-лѣтній мальчикъ изъ села Ламг̔о въ Ат̔инскомъ ущельѣ, см. *Изъ поѣздки*, стр. 556—557.

Tr = мнимо-трапезундскій діалектъ по Клапроту. Еще G. Rosen замѣтилъ (ц. с., стр. 1, прим. 1), что „von einem besondern Trebisonischen Dialecte des Lazischen kann nicht die Rede sein“: какъ въ Батумѣ, такъ и Трапезундѣ лазы теперь лишь пришлые.

Фахри-эфенди = Фахри Мамудъ-яич̔и (<язичи)-ог̔лы или Мамутіа-ог̔лы, одинъ изъ моихъ учителей по виц̔скому говору, талантливый отъ природы преподаватель, волею судебъ содержатель кофейни въ Виц̔э.

Февзи-бей = Т̔илатур-задэ Февзи-эфенди, главный мой учитель ч̔анскаго языка въ Ат̔инѣ, см. *Изъ поѣздки*, стр. 551, 554 — 555.

Шевки = Шевки, онъ же Козьма К̔ади-оглы, *Изъ поѣздки*, стр. 542.

Шевки Дж. = Шевки Джарах-ог̔лы, *Изъ поѣздки*, стр. 555.

Шук̔ри = Шук̔ри-эфенди Балта-задэ, см. *Изъ поѣздки*, стр. 560.

Хаки Іемурал-ог̔лы = самъ виц̔ецъ. Въ числѣ его сообщеній въ Виц̔э—Поэма о женщинѣ, сочиненіе архавянки, почему въ поэмѣ кое-какія архавскія выраженія.

Эристовъ, *Сл.* = кн. Раф. Дав. Эристовъ, *Краткій грузино-русско-латинскій словарь*, изъ трехъ естественныхъ царствъ природы, Тифлисъ 1884.

Юсуфъ = Юсуфъ изъ Виц̔э, не назвавшій своей фамиліи.

Юсуфъ-эфенди = Курдзали Юсуфъ-эфенди, архавецъ.

II.

Сомнительныя слова и формы, приводимыя въ трудѣ г. Ачаряна[1]):

„ban“ вм. ბონ «по R».
„buri Bt seul de lui même»[2]).
„bca“ см. მყა.
„borǰa“ по R см. ვორჩა.
„borxa“ по Er. » ვორჩა.
„bskibu“ по R » მსქიბუ.
„bskua“ по R » ვსქუა.
„bšora“ по R » მყორა.
„butxa“ » ბუტკა.
„buzi“ по R » ბუძი.
„ca“ » ცა.
„cakali“ » წკარი.
„Ceha названіе лазской деревни“.
„cekeni“ см. ცხენი.
„ckneni“ » ცხენი.
„cobul Bt прыгать, скакать, аор. icobuli, icobulaminon“.
„coxule Bt“ см. წოხლე.
„cuga“ см. ჭულა.
„cxon“ » წკუნ.
„čami Bt еще“.
„čapxu Bt проколоть, сунуть“.
„čekomi“ по Er. см. ჩხომი.
„čic“ » ვუცხოლ.
„čoxre“ » წოხლე.
„čp“ » ჩჳ.
„čpid Bt душить, аор. doučpidi, б. vučpedaminon“.
„čuve Tr“ см. ჯჸვეში.
„dze Tr“ см. ხჩე.
get: „taroni gagettasunon“, развѣ „ტარონი გაკეთტასუნონ“.
„gap Bt метать молніи, otro otro или kapineri kapineri gapanu непрерывно свѣтитъ молнія“, см. პან.
„gonci At шумъ, крикъ, суматоха“.
„gunčxa“ см. ვუნჩხა.
„ganǰ Bt усиливать, возбуждать, оживлять“.
„gosmeti Bt хрящъ“.
„ivora тѣнь“, хотя и по R, но его не знаютъ ни въ A, ни въ V, ни въ px.
„ǰantx Bt лизать“.
„ǰara“ см. მყორა.
„ǰeġu [g'eghu] dick“ по R.
„ǰibbeti Bt страшный, ужасный“ см. კალაში.
„ǰumenöc“ см. მუმენეჩ.
„ǰummuš“ см. მუში.
„ǰun“ см. ჯვ.
„ka“ по Er. см. ცა.
„kanapura Bt сорока“.

---

1) Нѣкоторыя формы восходятъ и къ Клапроту, напр cakali, čuve, kiše и др.

2) *Изъ примѣровъ видно, что г. Ачарянъ не разобрался въ формѣ съ грузинскимъ суффиксомъ* -ებური, такъ въ A მქუნებური (груз. ჩვენებური), თქჳანებური (груз. თქვენებური, древне-груз. თქუენებური) и т. п.

„kiše x“ см. ხჩე.
„mša“ см. მჟა.
„okonva битва, сраженіе“ по R.
„par Bt разсѣивать, аор. doúpari, б. uparaminon“.
„porča“ см. ფორჩა.
„porxa“ » ფორჩა.
„rokseyd Bt смущаться, затрудняться“.
„sabatandi среда“ по R.
„sguáli At прекрасный“.
„sisila“ по R см. წიწილა.
„sipri“ по R см. წიფრი.
„sotkorč“—„sotkorčnu“ по Er. питать.
„sxeni“ по R см. ცხენი.
„sxeni kučxa“ по R см. ცხენი-ქუჩხა.
„šaveri At грязный“.
„tca Tr.“ см. მჟა.
„tcana Tr.“ см. წანა.
„zaa Tr.“ см. ცა.
„ża“ [1]) по Er. см. ცა.
„żana At“ см. წანა.
„žari B“ см. სტივლ.
„xap Bt запрягать, [III-я пор.] аор. voxapini я запрегъ, б. voxapinaminon“.
„xvil: axvilu почитать“ по Er.

---

1) Впрочемъ этой разновидности съ „z“ не слѣдовало бы отмѣчать, когда есть форма съ „c“ (см. выше): очень часто этимм двумя начертаніями у Ач́ар. передастся одянъ и тотъ же звукъ წ ṫ.

Грамматика ч̔анскаго языка.

Письмо и чтеніе.

§ 1. Ч̔анскій языкъ, называемый и лазскимъ, не сохранился въ какихъ-либо памятникахъ письменности: возможно однако, что лазы имѣли грамоту въ древности. Въ настоящее время у лазовъ нѣтъ родной письменности. Для выраженія наличныхъ въ этомъ языкѣ звуковъ въ совершенствѣ подходитъ алфавитъ родственнаго языка—грузинскаго (табл. I).

a) Сравнительно съ грузинскими звуками въ ч̔анскомъ замѣчается осложненіе гласныхъ; простые гласные передаются начертаніями основныхъ яфетическихъ звуковъ (ა, ე || ი, ო || უ), а сложные, состоящіе изъ тѣхъ же гласныхъ въ сочетаніи со слабымъ согласнымъ ჲ й,—описательно: ჲა русск. я, ჲე йе, ჲო йо, ჲუ русск. ю, или съ помощью надписного знака ″ и ^ : ო̋ нѣм. ö. Въ ч̔анскомъ существуетъ и слабый согласный ჳ или უ̂, араб. و. Самостоятельно онъ сохранился въ рѣдкихъ случаяхъ—діалектически, и тогда изображаемъ его древне-грузинской буквой ჳ, обыкновенно же онъ сочетается съ гласнымъ, и тогда его передаемъ черезъ უ съ надписнымъ знакомъ ^ (უ̂) по примѣру грузинскихъ рукописей съ XVIII-го вѣка, напр. უ̂ა, უ̂ე.

Начертаніемъ უ̂ мы вынуждены пользоваться временно. Было бы достаточно во всѣхъ случаяхъ писать ჳ, но я опасался, что послѣднюю букву будутъ также неправильно произносить, какъ произносятъ ее грузиновѣды, не прошедшіе нашей школы. Съ этимъ колебаніемъ перекрещивается еще то, что слабый ჳ=უ̂ въ самомъ ч̔анскомъ вымираетъ: діалектическм, да и вообще его вытѣснялъ и сейчасъ легко вытѣсняетъ твердый согласный ვ.

b) Изъ согласныхъ ч̔анскій имѣетъ подобно мингрельскому въ качествѣ излишка элифъ—ჸ, ослабленіе твердаго согласнаго ყ (древне-араб. ع), но въ ч̔анскомъ онъ представленъ весьма слабо — лишь діалектически (говоръ V).

Таблица I.

Ч́анскій алфавитъ изъ грузинскихъ буквъ военнаго письма.

		Начертанія.				
	Названія.	Круглое (печатное).	Скорописное.	Произношеніе[1]).	Аналитическая транскрипція.	Турецкія соотвѣтствія.
1.	ან	ა	ა, ა	а	a	ـَ (مثلا بَشقه)
2.	ბან	ბ	ბ	б	b	ب
3.	გან	გ	გ	г	g	گ (عجمی)
4.	დონ	დ	დ	д	d	د
5.	ენ	ე	ე	э	e	ـَ (مثلا اَفندی)
6.	ვინ	ვ	ვ	в	v	و (فرسی)
7.	ზენ	ზ	ზ	з	z(≚)	ز
8.	თან	თ	თ	-[-т́]	ϑ	ت
9.	ინ	ი	ი	и	i	ـِ (مثلا مِلّت)
10.	კან	კ	კ	к	k(<ḳ)	ق (عربی)
11.	ლას	ლ	ლ	л	l	ل
12.	მან	მ	მ	м	m	م
13.	ნარ	ნ	ნ	н	n	ن
14.	ჲიე	ჲ	ჲ	й	y	ی
15.	ონ	ო	ო	о	o	او (مثلا اوغلان)
16.	პარ	პ	პ	п	p	پ (اسکی فرسی)
17.	ჟან	ჟ	ჟ	ж	j(⊼)	ژ
18.	რე	რ	რ	р	r	ر

1) Разъ въ русскомъ алфавитѣ нѣтъ точной передачи, ввожу условную транскрмпцію, но въ прямыхъ скобкахъ.

Начертанія.

	Названія.	Круглое (печатное).	Скорописное.	Произношеніе.	Аналитическая транскрипція.	Турецкія соотвѣтствія.
19.	სან	ს	ს	с	s(∸)	س
20.	ტარ	ტ	ტ	т	t	ط
21.	ვე	ვ=ჳ	ვ	-[v]	w	و (عربی)
22.	უნ	უ	უ	у	u	او (مثلا اوفاق)
23.	ფარ	ფ	ფ	-[п́]	φ	پ
24.	ქან	ქ	ქ	-[ќ]	q	ك
25.	ღან	ღ	ღ	-[ѓ]	g̦	غ (عربی)
26.	ყარ	ყ	ყ	-[к̇]	k̇	ع (عربی)
27.	შინ	შ	შ	ш	ш(÷)	ش
28.	ჩინ	ჩ	ჩ	ч	ϑ̣	چ
29.	ცან	ც	ც	ц	ϑ̇	تْسْ=ث
30.	ძილ	ძ	ძ	-[ʒ=дз]	d̆	ذ
31.	წილ	წ	წ	-[ц́]	ṫ	ظ (عربی)=طْسْ
32.	ჭარ	ჭ	ჭ	-[ч́]	ṭ	طْشْ
33.	ხან	ხ	ხ	х	q̇	خ
34.	ჯან	ჯ	ჯ	-[џ=дж]	d̦	ج
35.	ჰაე	ჰ	ჰ	-[h]	h(∸)	ح
36.	ჶი	ჶ	ჶ	ф	f	ف
37.	ელიფი	ჸ	ჸ	-[']	ɕ(÷)	أ

Условныя начертанія для осложненныхъ гласныхъ:

a)	—	ო″	ო″	—(ő)	ő
b)	—	უ″	უ″	—(ű)	ű.

О звуковыхъ законахъ.

§ 2. Чанскій принадлежитъ къ яфетической вѣтви ноэтической семьи языковъ. Соотвѣтственно въ немъ наблюдается дѣленіе согласныхъ на твердые, постоянные, и слабые, бѣглые или легко исчезающіе: слабыми являются щелинные звуки въ парныхъ антиподныхъ рядахъ сибилянтовъ и спирантовъ (ს || ზ, ჹ || γ, შ || ჩ, ყ || ჲ), плавные (რ, ლ, ნ), а также сродные съ ними (ჳ, ფ). Звуки или фонемы чанскаго языка нормируются законами яфетической системы: чанскому свойственны закономѣрные звуковые ея переходы, какъ то — чередованіе, движеніе, паденіе и подъемъ, отупѣніе (диссибиляція и дезаспирація) и обостреніе (ассибиляція и аспирація), удвоеніе, resp. раздвоеніе, наращеніе и усѣченіе и т. п. Относящіеся сюда факты исторической и діалектической фонетики чанскаго языка будутъ использованы въ сравнительной грамматикѣ языковъ яфетической вѣтви. Неудобно выдѣлять здѣсь и нужныя въ настоящей *Грамматикѣ* звуковыя явленія, какъ, напр., перебой ყ, resp. ო въ ი, исчезновеніе ჳ (ყ̂), resp. ვ передъ ი, нарастаніе ნ на согласныхъ послѣ гласныхъ, появленіе гласораздѣловъ— слабыхъ согласныхъ ჲ и ჳ, перваго между ე и любымъ инымъ послѣдующимъ гласнымъ, второго между ო и любымъ инымъ послѣдующимъ гласнымъ: достаточно того, что о нихъ упоминается при объясненіи морфологическихъ явленій, въ которыя они привходятъ.

Удареніе.

§ 3. Удареніе въ чанскомъ ставится обыкновенно на второмъ слогѣ съ конца: ბე́რე, კი́თი, კო́ჩი, ხა́ვი, ჯუ́მა, ბერე́ფე, ქარმა́ტე, ქოა́ლი, ჭარე́რი, გური́თე, ჯუმალე́ფე.

Отступленіе отъ этой нормы наблюдается въ слѣдующихъ случаяхъ:

а) сложные глаголы удареніе ставятъ на огласовку предлога, которая часто бываетъ не во второмъ, а третьемъ съ конца слогѣ, и тогда удареніе переноситсся на этотъ третій съ конца

слогъ: ბჭა'რი *я писалъ*, დო'ბჭარი *я написалъ*, დო'ნჭარი *пиши*, resp. *напиши*, დო'ნჭარუ *онъ написалъ*.

Въ связи съ этимъ

1) отрицательная частица მო, воспринимаясь проклитически, какъ приставка слѣдующей за нею глагольной формы, переноситъ на себя удареніе и тогда, когда она въ третьемъ съ конца слогѣ: მო' ნჭარუმ AV *не пиши*, V: მო'დ მულუთ *не приходите*, მო'დ გორუმთ *не ищите*, მო'ტ გორუმთ *не привязывайте*;

2) въ аѳинскомъ говорѣ междометіе ე *о!* удареніе перетягиваетъ на себя, причемъ отъ словъ обращенія, именъ людей или ихъ прозвищъ, сохраняется лишь первый слогъ:

ე'	ბა!	вм.	ე'	ბაბა! *о, отецъ!*
ე'	ნა!	„	ე'	ნანა! *о, мама!* 1)
ე'	მუ!	„	ე'	მუსტაფა! *о, Мустафа!*
ე'	მე!	„	ე'	მეჰმედ! *о, Мемедъ!*
ე'	რე!	„	ე'	რეშით! *о, Решидъ!*
ე'	ხა!	„	ე'	ხადიჯე! *о,* Х*адиджа* 2)!
ე'	გიუ!	„	ე'	გიულუმ! *о, любовь* (букв. *роза*) *моя!*

Въ такихъ случаяхъ въ нѣкоторыхъ селахъ Аѳинскаго ущелья вм. междометія ე' появляется ჭე' или გე':

ჭე' ბა! или გე' ბა!
ჭე' ნა! „ нѣтъ
ჭე' მუ! „ ქე' მუ!

Отъ ბიჭი имѣемъ ე' ბჭი при გე' ბიჭი.

b) Заимствованныя изъ турецкаго слова въ чӑнскомъ получаютъ именное окончаніе ი, и послѣдній слогъ, ударный въ турецкомъ, становится предпослѣднимъ, ударнымъ въ чӑнскомъ:

بالق = ბალუ'ყ — чӑн. ბალუ'ღი *рыба*,
بارداق = ბარდაყ — чӑн. ბარდა'ღი *кувшинъ*.

---

1) Нѣтъ „ე ნუ" вм. ე ნუსა *о, невѣста*, но въ этомъ значеніи есть ე გე отъ т. გელინ (كلين) *невѣста*.

2) Женское имя

Если турецкое слово оканчивается гласнымъ, и гласный исходъ сохраняется въ чанскомъ, то удареніе можетъ стоять и на послѣднемъ слогѣ: بشقه—ბაშქა́, но и это объясняется, пожалуй, тѣмъ, что въ чанскомъ послѣ гласнаго безударный гласный звукъ отпалъ, и ბაშქა́ восходитъ къ ბაშქა́⌈ი⌉.

c) Въ атинскомъ говорѣ на различныя мѣста постановки ударенія обратилъ особое мое вниманіе Февзи-бей, но слѣдующія правила въ его изложеніи не всегда находили подтвержденіе при моей провѣркѣ:

«1) различаются по ударенію тождественныя формы отрицательная и 3-ье лицо ед. ч. аор. съ родительнымъ отношеніемъ, именно первая ставитъ удареніе на послѣднемъ слогѣ, напр. უნწარუ́ *не написанный*, но უნწა́რუ *онъ ему написалъ;*

«2) точно также различаются по ударенію тождественныя формы отглагольнаго имени III-й породы и 3-го лица ед. ч. аориста, первая съ удареніемъ на послѣднемъ слогѣ».

Семасіологія звуковъ.

(Трехсогласіе корней и огласовка ихъ).

§ 4. Звуки чанскаго языка, какъ каждаго яфетическаго, обладаютъ двоякою семасіологіею: со всѣми ими одинаково связана, въ представленіи говорящихъ, знаменательность, но однимъ звукамъ, именно согласнымъ потенціально присущи значенія предметныхъ или отвлеченныхъ понятій безъ отношенія къ окружающему міру или способность выражать идеи внѣ пространства, не ограниченныя ни временемъ, ни мѣстомъ; другимъ звукамъ, именно гласнымъ, потенціально присуще значеніе пространственности, ограничивающее данную безпредѣльную идею въ отношеніи мѣста или времени, или одновременно и того и другого. Конкретно ни звуки-идееносители, ни звуки-предѣлоносители не имѣютъ отдѣльнаго, самостоятельнаго существованія; если, при стеченіи извѣстныхъ фонетическихъ условій, звуки-идееносители даже отсутствуютъ физически, т. е. на слухъ, и налицо для физіологическаго воспріятія

остаются одни звуки-предѣлоносители, психологически все таки налицо идея, умѣщаемая въ пространствѣ звуками-предѣлоносителями: она подразумѣвается. Отвлеченно можно сказать: согласные, твердые и слабые, въ томъ числѣ и такъ называемые полугласные, какъ звуки-идееносители, служатъ корнями, а гласные, звуки-предѣлоносители,—образовательными элементами.

a) Каждый корень, въ отвлеченіи,—трехсогласный[1]), за исключеніемъ удвоенныхъ корней, кои закономѣрно состоятъ изъ двухъ согласныхъ звуковъ. Отступленіе отъ нормы въ сторону меньшаго или бо̀льшаго числа согласныхъ въ корнѣ зависитъ отъ исчезновенія слабыхъ звуковъ или, наоборотъ, усиленія путемъ удвоенія, resp. раздвоенія согласныхъ или нарастанія на нихъ носового ნ, resp. მ.

b) Морфологія основана на огласовкѣ, на снабженіи коренныхъ согласныхъ гласнымъ или гласными внутри и снаружи. Существа не касается, что наличное состояніе чанскаго сохранило тѣ или другія формы, образованныя внутренней огласовкой, въ окаменѣломъ видѣ. Въ морфологіи согласные также играютъ роль, входя въ составъ префиксовъ и суффиксовъ[2]), но, во-первыхъ, и здѣсь согласные—самостоятельные идееносители, наличные или бывшіе, а служебную роль они играютъ въ состояніи сращенія; во-вторыхъ, эти служебные согласные морфологически категоризуются въ зависимости отъ ихъ огласовки, напр. служебный согласный звукъ შ съ гласнымъ ი (ში) служитъ суффиксомъ родительнаго падежа, а съ гласнымъ ა (შა)—суффик-

1) Приходится отказаться не только отъ термина „трехбуквенный“, совершенно устарѣвшаго, но и отъ болѣе реальнаго—„трехзвучный“, чтобы не вводить путаницы въ совершенно ясное дѣло.

2) Служебными согласными являются въ составѣ и префиксовъ и суффиксовъ — губные $\frac{პ, ბ, ფ}{მ}$, гортанные გ, კ, зубной დ, плавные ლ, ნ, въ составѣ только префиксовъ—[ხ], только суффиксовъ—შ, რ, ს. Префиксовый ხ, нынѣ исчезнувшій, есть точный перебой сибилянта შ; изъ остающихся двухъ излишковъ въ суффиксахъ რ—тубал-кайнская замѣна плавнаго ლ. Префмксомъ появляется პ, но это — ბ при стеченіи съ глухимъ согласнымъ. Есть еще въ префиксахъ служебный согласный ჰ (<ს) и въ суффиксахъ—ს, но они оба представляютъ заимствованіе картскаго ს (§ 119,c).

сомъ дательнаго, resp. направительнаго падежа; служебный согласный звукъ მ, въ значеніи мѣстоименнаго префикса 1-го лица, безъ огласовки выражаетъ всяческое отношеніе, въ томъ числѣ логическій прямой объектъ, съ гласнымъ ი (მი) — спеціально отношеніе какъ къ родительному падежу, съ гласнымъ ა (მა) или ო (მო)—отношеніе какъ къ дательному падежу.

Съ морфологическою огласовкою перекрещивается въ чанскомъ діалектическая перегласовка, которая подлежитъ особому учету, какъ напр. перебой უ, resp. ო въ ი и т. п.

Для нагляднаго представленія корня въ той или иной формѣ берется условный трехсогласный корень ktl и снабжается требуемою яфетическою огласовкою: ktal, ktel, ktul, ktil, kotol, kutul, kitil и т. п.

О родѣ.

§ 5. Подобно прочимъ яфетическимъ языкамъ чанскій языкъ сохранилъ различные виды окончанія грамматическаго женскаго рода, нѣкогда въ немъ существовавшаго. Въ чанскомъ имѣемъ какъ полные виды ალ-ი, тубал-кайн. ოლ-ი > ულ-ი, или არი, тубал-кайн. ორი > ური и т. п.[1]), такъ усѣченные — ა, тубал-кайн. ო > უ. Эти пережитки грамматическаго женскаго рода въ чанскомъ нынѣ обрѣтаются въ качествѣ безразличныхъ, ничего не обозначающихъ суффиксовъ, какъ напр. ბურგ-ულ-ი *колѣно*, დალ-ულ-ი *самка, курица*, მამ-ულ-ი *самецъ, пѣтухъ*, ოს-ურ-ი *дѣвушка*, ბოდ-ა *сѣть*, დიხ-ა *земля*, თომ-ა *волосъ*, თუთ-ა *мѣсяцъ*, ბოზ-ო *дѣвушка*, კოხ-ო *сокъ незрѣлаго винограда*, ჯოხ-ო *имя* и т. п.

§ 6. Въ настоящемъ видѣ чанскій не различаетъ уже грамматическаго рода.

Для обозначенія женскаго пола животныхъ названію ихъ предпосылаютъ ფურა *самка*, напр. ლაკი *собака, песъ*—ფურა ლაკი *психа* **или** *псица*, მსქ̂ეერი *олень* — ფურა მსქ̂ეერი *самка оленя*[2]).

Вм. ფურა въ томъ же значеніи употребляютъ въ нѣкоторыхъ мѣстахъ, такъ V, კანჯ̣ული *самка*[3]).

1) см. Н. Марръ, *Основныя таблицы къ грамматикѣ древне-грузинскаго языка*, С.-Пб. 1908, стр. 8, прим. 1.

2) Февзи-бей слышалъ ფურა только примѣнительно къ собакѣ: ფურა ლაკი.

3) По Февзи-бею კანჯულ-ი, а не კანჯულ-ი, — тур. слово, да оно и не употребительно въ чанскомъ. Мальчикъ Кемалъ утверждалъ, что კანჯულ [безъ ი] су-

Склоненіе именъ.

§ 7. Въ склоненіи ч̔анскаго языка семь падежей и два числа, единственное и множественное.

§ 8. Изъ семи падежей три основныхъ: именительный, родительный и дополнительный, въ ч̔анскомъ направительный= дательный.

Гласные характеры основныхъ органическихъ падежей[1]):

Им.	ე‖ი [изъ ო‖უ]	e‖i [изъ o‖u]
Род.	ე‖ი	e‖i
Дат.=Направ.	ო < ა	o < a

§ 9. Въ перечень падежей не принятъ звательный, представляющій лишь основу или сращенную, или чистую, т. е. безъ именного исхода ე, resp. ი, и даже сокращенную въ зависимости отъ перемѣщенія ударенія на восклицательную частицу или междометіе. Все дѣло при образованіи этого падежа въ этомъ восклицаніи (§ 3,а,2).

§ 10. Именительный падежъ.

а) К̔арт̔ское окончаніе Им. падежа ი наиболѣе распространено теперь въ ч̔анскомъ языкѣ, напр. კოჩ-ი *человѣкъ*, ალ-ი *шея*, მთური А или თვირი V *снѣгъ*, ხჩინი *сѣдой*: მთური ქჩე ონ А или თვირი ხჩე რენ *снѣгъ—бѣлъ*, თვირი ლობულთინი *я сдѣлалъ снѣжный мячъ, игралъ въ снѣжки.*

b) Рядомъ съ ი, представляющимъ перебой первоначальнаго უ, въ Им. падежѣ ч̔анскій языкъ обнаруживаетъ и ე, перебой первоначальнаго ო. Судя по Им. падежу мн. числа (§ 18), гдѣ оно возстанавливается вм. ი (ე-ფე вм. ი-ფე), это ე и представляетъ спеціальное ч̔анское, я бы сказалъ — тубал-каинское окончаніе

ществуетъ въ ч̔анскомъ, и говорятъ კანჯუღ კოპეკი *психа*, но въ примѣрѣ этомъ и второе слово—турецкое (كوپك). Ач̔арянъ, კანჯუღი производящій также изъ турецкаго «kanjek» [kandək], приводитъ примѣры: «კანჯუღი ასლანი *львица*», «კანჯუღი ცხენი *кобыла*». По Ач̔аряну კანჯუღი, какъ и კოჩახი *самецъ*, примѣняется и къ неодушевленнымъ предметамъ, напр. «კოჩახი კილა *clef mâle*», «კანჯუღი კილა *clef femelle*». Ничего подобнаго мнѣ не довелось слышать, а касательно კოჩახი опрошенные мною лазы отвѣчали полнымъ незнаніемъ. Изъ грузинскаго мнѣ извѣстна лишь фамилія კოჩახი-ძე, которая напрашивается для сопоставленія съ этимъ словомъ.

1) см. *ОТ*, табл. V.

Им. падежа: ბერ-ე *мальчикъ*, ნოთ-ე *лучина*, ვიწ-ე Виц-э, название мѣстечка въ Лазистанѣ.

Въ V наблюлъ я ოსურე самостоятельно, но въ связи съ послѣдующимъ словомъ ი вм. ე: ოსური ჩქიმი *моя дѣвушка.*

c) Въ нѣкоторыхъ рѣдкихъ случаяхъ чанскій, повидимому, сохранилъ первоначальное окончаніе Им. падежа, напр. ჭუღე *маленькій.*

Примѣчаніе. Не всякое конечное ე однако можно принять за первоначальное окончаніе Им. падежа. Иногда въ концѣ чанскаго имени оказывается ე внутренней огласовки за отпаденіемъ того или иного согласнаго, напр. ნუკუ A *подбородокъ* (ср. груз. ნიკაპი), მსქიბუ *мельница* (ср. груз. წი-სქვი-ლი), ბაღუ амбаръ для орѣха (ср. груз. ბეღ-ელი, а также ბეღო).

§ 11. Окончаніе Им. падежа ე, resp. ი подобно грузинскому чанскій языкъ сохраняетъ лишь при основахъ съ согласнымъ исходомъ (§ 22,a,b); при основахъ же съ гласнымъ исходомъ оно отпадаетъ безслѣдно, напр. თომა *волосъ*, ლეტა *земля*, ნანა *мать*, ოვრო *восемь.*

Нѣкоторыя слова, особенно числительныя окончаніе ი теряютъ и при согласномъ исходѣ основы, напр. ხუთ *пять.*

§ 12. Окончаніе Им. падежа ე или ი [равно ე § 10,c], когда оно сохраняется, въ чанскомъ языкѣ, сращаясь съ согласною основою, удерживается и въ Дат. падежѣ, а также въ Род. Сращаемость окончанія Им. падежа съ согласными основами — одна изъ основныхъ особенностей склоненія языковъ тубал-кайнской группы въ отличіе отъ картской. Съ нею находится въ свою очередь въ связи то обстоятельство, что падежныя окончанія съ согласнымъ первоначально въ исходѣ (Род.-*იშ, Направ. =Дат. -*აშ и т. п.) въ тубал-кайнскихъ языкахъ, встрѣчаясь постоянно съ гласнымъ исходомъ, подверглись перемѣщенію: въ Род.—ში, въ Направ. =Дат.—შა, напр. не только ნოღა *базаръ, рынокъ*, Род. ნოღა-ში, Направ. =Дат. ნოღა-შა, но и მღუთ-ი *тута*, Род. მღუთი-ში, Направ. =Дат. მღუთი-შა.

§ 13. Даже тѣ слова съ согласнымъ исходомъ, которыя опускаютъ въ Им. падежѣ характеръ ი, проявляютъ его въ со-

стояніи сращенія въ другихъ падежахъ, напр. კუკუჶ *хохолъ* (у пѣтуха, не *гребешокъ*), Род. კუკუჶ+ი-ში, Дат. კუკუჶ+ი-შა.

§ 14. Родительный падежъ.

a) Полное окончаніе Род. падежа ში, напр. კოჩი-ში *человѣка*, ალი-ში თომა A *волоса шеи*, ჩხური-ში მჯა V *молоко овцы*, ბერე-ში კითი *палецъ мальчика*, ჯოღორი-ში კუჩხე *нога собаки*.

b) Усѣченное окончаніе Род. падежа представляетъ одинъ согласный элементъ, напр. ალი-შ თომა V *волоса шеи*, მჟოლი-შ (ჟოლიშ по Ач.) ჯა V *тутовое дерево*, ზუღა-შ პიჯი *берегъ моря*.

Усѣченное окончаніе Род. обычно въ архавскомъ подговорѣ.

c) Какъ и въ грузинскомъ, согласный элементъ Род. падежа можетъ отпасть, и тогда въ ч̑анскомъ слово получаетъ видъ обезформленнаго Род. падежа съ сращеннымъ ი или при гласныхъ основахъ и безъ этого ი, напр. ალი-თომა *волоса шеи*, კუჩხე-კითი *палецъ ноги*, ზუღა-პიჯი *морской берегъ*[1]). Такая форма наблюдается лишь въ сочетаніи съ другимъ словомъ, особенно въ сложныхъ словахъ, но не самостоятельно.

§ 15. Направительный падежъ.

a) Въ Направительномъ падежѣ сохранился чистый Дат. на შა, напр. ოხორი-შა ვულურ A *я иду домой*, ჩარში-შა იდაგინონი? или ნოღა-შა იდარეი? A *пойдешь ли на базаръ?*

b) Полнаго Дат. съ тубал-кайнскою перегласовкою ა въ ო, т. е. შო, въ ч̑анскомъ не имѣется, но безъ согласнаго элемента этотъ тубал-кайнскій характеръ Дат. падежа служитъ для образованія нарѣчій, напр. დიდ-ო *очень, весьма* отъ დიდ-ი *большой, великій*.

§ 16. Число падежей три, помимо послѣложныхъ, возростаетъ до семи въ зависимости отъ того, что въ ч̑анскомъ —

a) какъ въ грузинскомъ, имѣется мѣстоименный, именно Дат. мѣстоименный падежъ, образуемый по формѣ, отличной отъ гру-

---

1) Въ согласныхъ основахъ, сохраняющихъ по правилу характеръ ი, resp. ე, служащій и характеромъ Род. падежа, этотъ гласный могъ приниматься за таковой, какъ пережитокъ первоначальной формы Род. падежа *იშ, resp. *ეშ, напр. ალი-ი⌈შ⌉, კუჩხ-ე⌈შ⌉.

зинскаго Дат. мѣстоименнаго (მან), именно съ помощью ქ, напр. კოჩი-ქ *человѣкъ*, ბაბა-ქ *отецъ*, თანრი-ქ *Богъ*, ღორმოთი-ქ *Богъ*: კოჩიქ თქუ *человѣкъ сказалъ*, ბაბაქ მიგიუ *отецъ разсердился на меня*.

b) Род. падежъ съ тубал-кайнскою огласовкою შე(||ში) использованъ въ качествѣ особаго отложительнаго падежа, напр. კოჩი-შე *отъ человѣка*, ბერე-შე *отъ мальчика*, ჯა-შე *съ дерева*: ჯაშე მეოფჩილი A *я собралъ съ дерева*, ჯაშე მებწილი V id[1]).

Это же окончаніе შე выдѣлившагося отложительнаго падежа получаетъ иногда наростъ ნ.

c) Подобно грузинскому Твор. ით, получившемуся дифференціаціею согласнаго изъ род. ის. тупымъ подъемомъ согласнаго შ въ თ родительный падежъ შე дифференцированъ въ თე и использованъ въ качествѣ Твор. падежа, напр. ბიგა-თე *палкою*, ცხუ-ლი-თე *грушею*, მცხული-თე A id., ცხენი-თე *лошадью, верхомъ*.

d) Цѣликомъ заимствованъ изъ грузинскаго Дат. картскій на ს безъ измѣненія, напр. კოჩი-ს *человѣку*, ფუჯი-ს *коровѣ*, ბერე-ს *мальчику*: ბერეს ქომეჩი *я далъ мальчику*[2]).

Судя по синтаксису (§ 123, а), обезформленнымъ является и Дат., причемъ теряется согласный элементъ карт. ს или, быть можетъ, туб.-кайн. შ.

Заимствованъ, повидимому, изъ грузинскаго и Направ. падежъ на თ (вм. ღ), напр. მუ-თ? *зачѣмъ?* ოხსპარაოვუ-თ *для бесѣды*, но примѣненіе этого падежа по сдѣланнымъ пока наблюденіямъ настолько рѣдко, что мы не рѣшились включить его въ таблицы.

§ 17. Послѣложные падежи.

a) Къ послѣложнымъ долженъ быть отнесенъ отложительный, когда въ томъ или иномъ говорѣ онъ получаетъ наростъ ნ (§ 16,b), остатокъ, по всей видимости, послѣлога ნი.

Въ Атинскомъ говорѣ Род. съ послѣлогомъ ნი выражаетъ Дат. пользы [или причины], напр. ბერეშე-ნი *для мальчика [*resp. *изъ-за мальчика]*.

---

1) Peacock суффиксъ შე указываетъ между прочимъ въ Род. падежѣ.

2) По Erckert'у заимствованнымъ оказывается въ чанскомъ изъ грузинскаго и Род. усѣченный на -ს (< სი), напр. „ჯუმი-ს და *[сестра брата!]*“, „ბაბა-ს ცხენი *лошадь отца*“, а Твор. звучитъ совершенно по-грузински: „ცხენ-ით“, но все это—или изъ рѣчи огрузинившихся лазовъ, или одно недоразумѣніе.

b) Изъ послѣложныхъ въ таблицу склоненія вносятъ напрасно еще сопутственный падежъ съ послѣлогомъ კალა *съ*. Сопутственный падежъ представляетъ сочетаніе послѣлога კალა съ Род. усѣченнымъ или обезформленнымъ, напр. ბერე-შ კალა A или ბერე-კალა *съ мальчикомъ*, ფუჯი-შ კალა A или ფუჯი-კალა *съ коровою*.

§ 18. Им. падежъ мн. числа въ ҹанскомъ языкѣ оканчивается на ეფე [1]. Показатель множественности — ფე, а внутреннее ე есть вращенный ҹанскій, resp. тубал-кайнскій гласный характеръ Им. падежа (ე-ფე).

Къ склоняемой темѣ присоединяется показатель множественности ფე, при чемъ согласныя основы съ вращеннымъ окончаніемъ Им. падежа въ ед. ч. ი во мн. числѣ вытѣсняютъ его тубáл-кайнскимъ гласнымъ характеромъ того же падежа ე, напр.

ед. ч.	мн. ч.
კოჩ-ი *человѣкъ*	კოჩ + ე-ფე
ფუჯ-ი *корова*	ფუჯ + ე-ფე
ბერ-ე *мальчикъ*	ბერ + ე-ფე
ნოთ-ე *лучина*	ნოთ + ე-ფე
ბოზო *дѣвушка*	ბოზო-ფე
ოხჯიბუ x *мельница*	ოხჯიბუ-ფე
ნანა *мать*	ნანა-ფე
ოფორჩა *рубашка*	ოფორჩა-ფე.

Это объясненіе неизбѣжно напрашивается въ связи съ тѣмъ общимъ языкамъ тубал-кайнской группы явленіемъ, что гласные и согласные элементы падежныхъ окончаній подверглись перемѣщенію (§ 12), преобразившись изъ *იშ въ ში, изъ *ეშ въ შე, изъ *აშ въ შა, изъ *ოშ въ შო, изъ *ეთ (карт. ით) въ თე, и весьма вѣроятно, что показатель мн. числа ეფ, допустивъ то же перемѣщеніе, преобразился въ ფე [2].

---

1) Другой показатель множественности — ნ въ ҹанскомъ языкѣ сохранился лишь въ качествѣ переживанія въ формѣ то ენ (§ 35, b, 1), то ნო (§§ 41, a, 1, 2; 46; 48, e) или просто ნ (§ 48, e, 1).

2) Февзи-бей, анализируя мн. ч. ҹанскаго склоненія на ეფე, показателемъ множественности также считаетъ ფე, а ე передъ ფე относитъ къ склоняемой темѣ.

§ 19. Падежныя окончанія во мн. числѣ тѣ же, что въ единственномъ, но исходное ე окончанія мн. числа ფე, гласный характеръ показателя множественности, остается и въ прочихъ падежахъ, напр.

Им.	ფუჯ + ე-ფე	Твор.	ფუჯ + ე-ფე-თე
Мѣстоим.	ფუჯ + ე-ფე-ქ	Напр.	ფუჯ + ე-ფე-შა
Род.	ფუჯ + ე-ფე-ში	Дат. к̔арт̔.	ფუჯ + ე-ფე-ს.
Отлож.	ფუჯ + ე-ფე-შე		

Естественно, тема множ. числа, какъ гласная основа-е, не принимаетъ окончанія Им. падежа ე или ი на общемъ основаніи (§ 11).

§ 20. Усѣченный плавный исходъ ლ основъ при образованіи мн. числа возстапавливается (ср. § 116, a, f), напр.

ед. ч.	мн. ч.
და (вм. *დალ-ი) *сестра*	დალ + ე-ფე
ნუსა (вм. *ნუსალ-ი) *новобрачная*	ნუსალ + ე-ფე рх
ოხორჯა (вм. *ოხორჯალ-ი) *женщина*	ოხორჯალ + ე-ფე
ოხორმა или ხორმა (вм. *ოხორმალ-ი)	ხორმალ + ე-ფე рѣже ოხორმალ + ე-ფე
სჸ̂ა (вм. *სჸ̂ალი) А *мѣсто*	სჸ̂ალ + ე-ფე
ქრა (вм. *ქრალი) *рогъ*	ქრალ + ე-ფე V
ქჸ̂ა (вм. *ქჸ̂ალ-ი) *камень*	ქჸ̂ალ + ე-ფე
ღჸ̂ა (вм. *ღჸ̂ალი) *щека*	ღჸ̂ალ + ე-ფე V
ყა (вм. *ყალ-ი) *вѣтвь*	ყალ + ე-ფე
ჯა (вм. *ჯალი) *дерево*	ჯალ + ე-ფე
ჯუმა (вм. *ჯუმალი) *братъ*	ჯუმალ + ე-ფე [1]).

§ 21. Такимъ образомъ основное склоненіе ч̔анскаго языка сводится къ тремъ падежамъ какъ въ ед., такъ во мн. числѣ.

Им.	ე‖ი	e‖i	[изъ o‖u]
Род.	შე‖ში	ше‖шi	[» еш‖iш]
Дат.	[შო‖]შა	[шо‖]ша	[» ош‖аш].

---

1) Лишь по незнакомству съ исторіею яфетическихъ языковъ изслѣдователи склонны были видѣть въ такихъ случаяхъ особую форму самого мн. числа.

По заимствованіи картскаго Дат. падежа родной Дат. въ чанскомъ (შა), какъ и въ мингрельскомъ (შა, შო), использованъ въ значеніи Направительнаго.

§ 22. Основы въ чанскомъ языкѣ гласныя и согласныя въ зависимости отъ звука въ ихъ исходѣ.

a) Исходы гласныхъ основъ ა и ო представляютъ обыкновенно пережитокъ характера женскаго окончанія по отпаденіи согласнаго элемента ლ, რ и т. п. (§ 5).

b) Какъ ა и ო, такъ ი и ე часто оказываются въ исходѣ какъ бы гласныхъ основъ за отпаденіемъ коренныхъ согласныхъ звуковъ, напр. ქჳა *камень* изъ *ქჳალ (см. § 20).

c) Что касается согласныхъ основъ, въ чанскомъ языкѣ онѣ не сохранились въ чистомъ видѣ, перейдя въ склоненіи въ гласныя темы (§ 23).

§ 23. Такъ какъ окончаніе Им. падежа ე или ი, а также пережиточное ო или უ, систематически вросли въ основы склоняемыхъ словъ и переходятъ во всѣ падежи, то въ чанскомъ языкѣ нѣтъ согласнаго склоненія. По гласному склоненію измѣняются и гласныя и согласныя по происхожденію основы, послѣднія, обратившись въ гласныя темы благодаря врастанію того или иного гласнаго характера Им. падежа (ე||ი или ო||უ).

§ 24. Такимъ образомъ гласные въ исходѣ чанскихъ основъ— различнаго происхожденія, и только анализъ каждаго отдѣльнаго случая устанавливаетъ, основной ли данный исходный гласный или сращенный. Одинъ и тотъ же гласный, напр. ი и ე, а особенно უ и ო, можетъ быть и основнымъ и сращеннымъ, смотря по слову.

§ 25. Склоненіе въ чанскомъ по существу одно, но въ зависимости отъ темъ получается пять видовъ, смотря по гласному исходу ихъ, вращенному или основному: ე, ი, ა, ო и უ (см. табл. II).

Наглядную особенность впрочемъ представляетъ видъ склоненія темъ-i: вм. ი онѣ во мн. числѣ проявляютъ ე. Объясненіе этого явленія уже дано (§ 18).

Таблица II.

Примѣры склоненія.

	е-склоненіе.		і-склоненіе.	а-склоненіе.	о-склоненіе.	u-склоненіе.
	согласныя основы:			гласныя основы:		
	ბერ- *мальчикъ,*	ფუჯ- *корова*	ფუჯ- *корова*	თომა *волосъ.*	ბოზო *дѣвушка*	ფსქიბუ *мельница*
	Единственное число.					
ı.	ბერ-ე		ფუჯ-ი	თომა	ბოზო	ფსქიბუ
ѣстоим.	ბერ+ე-ქ		ფუჯ+ი-ქ	თომა-ქ	ბოზო-ქ	ფსქიბუ-ქ
д.	ბერ+ე-ში, -შ		ფუჯ+ი-ში, -შ	თომა-ში, -შ	ბოზო-ში, -შ	ფსქიბუ-ში, -შ
л.	ბერ+ე-შე		ფუჯ+ი-შე	თომა-შე	ბოზო-შე	ფსქიბუ-შე
ор.	ბერ+ე-თე		ფუჯ+ი-თე	თომა-თე	ბოზო-თე	ფსქიბუ-თე
прав.	ბერ+ე-შა		ფუჯ+ი-შა	თომა-შა	ბოზო-შა	ფსქიბუ-შა
г.карт.	ბერ+ე-ს		ფუჯ+ი-ს	თომა-ს	ბოზო-ს	ფსქიბუ-ს
	Множественное число.					
.	ბერ+ე-ფე	ფუჯ+ე-ფე	нѣтъ (см. е-склоненіе)	თომა-ფე	ბოზო-ფე	ფსქიბუ-ფე
стоим.	ბერ+ე-ფე-ქ	ფუჯ+ე-ფე-ქ		თომა-ფე-ქ	ბოზო-ფე-ქ	ფსქიბუ-ფე-ქ
ι.	ბერ+ე-ფე-ში, -ფე-შ	ფუჯ+ე-ფე-ში, -ფე-შ		თომა-ფე-ში, -ფე-შ	ბოზო-ფე-ში, -ფე-შ	ფსქიბუ-ფე-ში, -ფე-
ı.	ბერ+ე-ფე-შე	ფუჯ+ე-ფე-შე		თომა-ფე-შე	ბოზო-ფე-შე	ფსქიბუ-ფე-შე
р.	ბერ+ე-ფე-თე	ფუჯ+ე-ფე-თე		თომა-ფე-თე	ბოზო-ფე-თე	ფსქიბუ-ფე-თე
ірав.	ბერ+ე-ფე-შა	ფუჯ+ე-ფე-შა		თომა-ფე-შა	ბოზო-ფე-შა	ფსქიბუ-ფე-შა
г.карт.	ბერ+ე-ფე-ს	ფუჯ+ე-ფე-ს		თომა-ფე-ს	ბოზო-ფე-ს	ფსქიბუ-ფე-ს

Прилагательныя.

Склоненіе.

§ 26. Прилагательныя, когда они склоняются, слѣдуютъ склоненію существительныхъ.

§ 27. Склоняются прилагательныя тогда, когда они являются самостоятельно—на правахъ именъ существительныхъ: წულუფეთე *малышами*, დიდიშენ x *отъ старшаго*, მორდერიშე A, წულუშენ (წულუშე A) ებჭოფი დო დიდის (მორდერის A) ქომეჩი x,A *я взялъ у маленькаго и далъ большому.*

§ 28. Въ качествѣ опредѣлительныхъ словъ прилагательныя всегда предшествуютъ существительному. Предшествуя опредѣляемому слову, прилагательныя, сколько бы ихъ ни было, составляютъ съ нимъ одно, какъ бы сложное, цѣлое: склоняется стоящее въ исходѣ слово, прилагательныя же, много ли ихъ или всего одно, какъ предшествующія, не измѣняются ни по падежамъ, ни по числамъ: დიდი или მორდერი ოხორი *большой домъ*, დიდი или მორდერი ოხორეფე *большіе дома*, წულუ ბერეშენ (ბერეშე A,x) *отъ маленькаго сына*, წულუ ბოზო *маленькая дѣвочка*, წულუ ბოზოფეთე *маленькими дѣвочками.*

Степени сравненія.

§ 29. Только одно слово უჯგიში *лучшій* (ირის უჯგინ *лучшій изъ всѣхъ*) представляетъ случай самостоятельнаго образованія степени сравненія съ префиксомъ უ- и съ суффиксомъ -ში, показателемъ родительнаго падежа, но и эта форма, произведенная отъ мингр. ჯგირი *хорошій,* заимствована цѣликомъ изъ мингрельскаго хопскимъ говоромъ, и лишь подъ вліяніемъ послѣдняго встрѣчается въ архавскомъ и рѣдко виҁскомъ говорахъ.

§ 30. У всѣхъ остальныхъ прилагательныхъ степени сравненія выражаются синтаксически или описательно.

a) Сравнительная степень выражается постановкою предмета, съ которымъ сравниваютъ, въ Отл. падежѣ: ჰამ ჰამუშე მორდერ ონ А *этотъ — больше, чѣмъ этотъ,* აჲა აჲაშენ დიდი რენ x, ჰამ ბოზო და-შქიმიშე მსქუა ონ А *эта дѣвушка — красивѣе моей сестры.* При этомъ передъ прилагательнымъ для усиленія можно еще ставить нарѣчія, коренныя ოვშა А или დიდო *очень, весьма, значительно* и заимствованныя изъ турецкаго დაჰა, დაა или და *еще:* ჰამ ჰამუშე ოვშა მორდერ ონ А *этотъ — значительно больше, чѣмъ этотъ,* აჲა აჲაშენ დიდო დიდი რენ x, აჲა გუძანი და-ჩქიმიშენ დაჰა სქუა რენ x *эта дѣвушка еще болѣе красива, чѣмъ моя сестра.*

b) Превосходная степень выражается по образцу сравнительной съ тѣмъ лишь отличіемъ, что превосходство берется всегда сравнительно со **всѣми**, по-чански — თელი или მთელი, каковое слово и ставится въ Отлож. падежѣ — თელიშენ или მთელიშე: ღორმოთი მთელიშე ნოსონ ონ А *Богъ — мудрѣйшій изъ всѣхъ,* ღორმოთიქ თელიშენ ნოსეი რენ, ჰიმ სოკაკის ჰამ ოხორი მთელიშე მსქუა ონ А *на той улицѣ этотъ домъ красивѣе всѣхъ,* იჲა სოკაკის აჲა ოხორი თელიშენ სქუა რენ. И въ этомъ случаѣ прилагательныя могутъ быть усилены перечисленными выше (§ 30, a) нарѣчіями: მთელიშე ოვშა ნოსონი или თელიშენ დიდო ნოსეი, მთელიშე დაჰა მსქუა и т. п.

Къ превосходной степени по значенію можно отнести, когда прилагательное усиливается нарѣчіемъ, обозначающимъ *весьма, очень* и т. п., какъ то დიდო, ოვშა, ფელი: დიდო კაი *очень хорошій,* ოვშა ვორსი А, ფელი ნოსონი А *весьма умный,* ფელი ქჩე А *совершенно бѣлый.* Особенно излюблена турецкая частица ენ въ аѳинскомъ говорѣ: ენ მორდერი *самый старшій.*

c) Усиленіе выражаемаго прилагательнымъ понятія достигается повтореніемъ слова съ переозвученіемъ во второмъ случаѣ любого начальнаго согласнаго въ მ или любого внутренняго гласнаго въ უ: წიანერ მიანერი *давній, предавній,* მჯვეში მჯვუში *древній, предревній.*

Отрицательныя прилагательныя.

§ 31. Для образованія отрицательныхъ прилагательныхъ служатъ префиксы უ, resp. უ-ნ, и დიხო.

§ 32. Отрицательныя прилагательныя образуются съ помощью префикса უ отъ именныхъ основъ, получающихъ при этомъ окончаніе полное ელ или усѣченное ე, и отъ глагольныхъ основъ, удерживающихъ аористный исходъ 3-го лица უ: ბაბა—უბაბელი *безъ отца, не имѣющій отца*, ნანა—უნანელი *безъ матери, не имѣющій матери*, ნოსი—უნოსე *безумный, глупый*, ფერი—უფერე A (рѣдко) *безцвѣтный, полинялый*, ცხინდი—უცხინდე *безносый*, ყუჯი—უყუჯე *безухій*, კუდელი—უკუდელე *безхвостый*; ქომოჯი—უქომოჯუ букв. *не выходившая замужъ, незамужняя*, ცილი—უცილუ x, px *неженатый, безъ жены*, უცილუ̆ A, ჭარ—უჭარუ px *не писанный, не исписанный*. Послѣ представки უ, какъ гласнаго, согласные діалектически склонны получать носовое наращеніе ნ: ჯუმუ—უნჯუმელი *безъ соли*, ჯირი—უნჯირე *безсонный, бдительный*, უნჭარუ *не писанный, не исписанный*.

Есть уклоненія. Спеціальный суффиксъ не принимается: უნშკური *безстрашный*. Префиксомъ иногда служитъ ო, а не უ: «ოქომოჯი» At *вдова* по Ач̆ар.

§ 33. დიხო *безъ, не:* დიხო-ნენა *безъязычный, нѣмой*. Префиксъ исключительно ат̆инскій, но понять могутъ и въ V.

Числительныя.

§ 34. Количественныя числительныя, основныя:

AV, x	AV, x
ართი, არ, ა *одинъ*	ოვრო *восемь*
ჟურ, ჟუ *два*	ჩხორო *девять*
სუმ, ხუმ *три*	ვით, ჳით, ვი b *десять*
ოთხო *четыре*	ვით დო არ } *один-*
ხუთ, ხუ b *пять*	ვიტოარ x, ვიტვარ } *надцать*
აში, ანშ *шесть*	
შქვით, შქით, შქი b *семь*	

AV, x

ვით დო ჟურ / ვიტო ჟურ } *двѣнадцать*

ვით დო სუმ / ვიტო სუმ } *тринадцать*

ვით დო ოთხო / ვიტო ოთხო } *четырнадцать*

и т. д.

ეჩი *двадцать*

ეჩი დო არ *двадцать одинъ*

ეჩი დო ჟურ *двадцать два* и т. д.

ეჩი დო ვით *тридцать*

ეჩი დო ვით დო არ *тридцать одинъ*

ეჩი დო ვით დო ჟურ *тридцать два* и т. д.

ჟურენეჩი A, ჟურნეჩი x,V *сорокъ*

ჟურენეჩი (ჟურნეჩი) დო არ *сорокъ одинъ* и т. д.

ჟურენეჩი (ჟურნეჩი) დო ვით *пятьдесятъ*

ჟურენეჩი (ჟურნეჩი) დო ვიტოარ или

AV, x

ჟურენეჩი (ჟურნეჩი) დო ვიტვარ *пятьдесятъ одинъ*

სუმენეჩი *шестьдесятъ*

სუმენეჩი დო არ *шестьдесятъ одинъ*

სუმენეჩი დო ვით *семьдесятъ*

სუმენეჩი დო ვიტო არ (ვიტვარ) *семьдесятъ одинъ*

ოთხენეჩი *восемьдесятъ*

ოთხენეჩი დო არ *восемьдесятъ одинъ*

ოთხენეჩი დო ვით *девяносто*

ოთხენეჩი დო ვიტო არ (ვიტვარ) *девяносто одинъ*

ოში *сто*

ოში დო არ *сто одинъ*

ჟურ ოში *двѣсти*

სუმ ოში *триста*

ოთხ ოში *четыреста*

შილია *тысяча*

ოთხო(ოთხ)შილია *четыре тысячи*

შილიონ *милліонъ*.

Истая тубал-кайнская форма შუმ, приводимая Ач̆аряномъ, въ предѣлахъ обслѣдованнаго района мнѣ не попадалась: ее вытѣснила картская форма სუმ-ი. ჟურ, სუმ, ხუთ и т. д., числительныя съ согласнымъ исходомъ, могутъ получать именное окончаніе ი: ჟური, სუმი, ხუთი. Въ A я слышалъ ვიტო სუმი

Усѣченныя формы ჟუ, ხუ, შქი, ვი послѣ своихъ гласныхъ უ или ი вызываютъ появленіе ნ передъ непосредственно слѣдующимъ დ или инымъ согласнымъ, напр. въ Ламго *десять дней* произнесли ვი ნდღა.

Въ ვით начальный звукъ ვ слышится и какъ полугласный უ̂ (ჳ): უ̂ით = ჳით.

Глухой ტ въ ვიტოარ и т. д. есть результатъ компромиснаго сліянія звонкаго დ со среднимъ თ (ვითდოარ > ვიტოარ > ვიტვარ), ср. § 111.

ეჩი, resp. ეჩ при послѣдующемъ დ, судя по матеріаламъ Аčар., звучитъ ეშ или ეჟ: ეჟ დო ხუთ *двадцать пять.*

Рядомъ съ греческимъ შილია въ значеніи *тысячи* встрѣчается родное «ვით-ოშ[1]» и чаще и больше всего тур. ბინი (بيك).

ჟურ въ Арташенѣ слышно уже ჯურ, а въ Ламго «85-лѣтній» старикъ систематически произносилъ ჲურ: ჲურ წანა *два года.*

§ 35. Порядковыя числительныя, за исключеніемъ *перваго,* образуются или съ префиксомъ მა или съ суффиксомъ ერ-ი и ონ-ი. И въ томъ, и въ другомъ случаѣ *первый*—заимствованное изъ турецкаго ბირინჯი.

а) Префиксальныя порядковыя образуются отъ количественныхъ съ префиксомъ მა и суффиксомъ полнымъ ანი или усѣченнымъ ა, resp. ო:

მაჟურანი	или	მაჟურა *второй*
მასუმანი	„	მასუმა *третій*
მაოთხანი	„	მაოთხა *четвертый*
მახუთანი	„	მახუთა *пятый*
მააშანი	„	მაანშა *шестой*
მაშქჳითანი x მაშქითანი AV	„	მაშქჳითა *седьмой*
მაოვრანი	„	მაოვრო *восьмой*
მაჩხორანი	„	მანჩხორო *девятый*
მავითანი	„	მავითა *десятый*
მავიტოარანი px მავიტვარანი V	„	მავითდოარა *одиннадцатый.*
მავიტოჟურანი	„	— *двѣнадцатый*
მავიტოსუმანი	„	— *тринадцатый*
მავიტოოთხანი	„	— *четырнадцатый*
მავიტოხუთანი		— *пятнадцатый*
მავიტოაშანი	„	— *шестнадцатый*

---

1) При этомъ коренномъ словѣ, приводимомъ съ ссылкой на Bt, Аčарянъ ссылается и на At, но я не могу подтвердить.

მავიტოშქჸ̂ითანი x მავიტოშქითანი px		—	*семнадцатый*
მავიტოვრანი		—	*восемнадцатый*
მავიტოჩხორანი მავიტონჩხორანი x		—	*девятнадцатый*
მაეჩანი	или	მაეჩა	*двадцатый*
მაოშანი	„	მაოშა	*сотый.*

Формы съ усѣченнымъ суффиксомъ ა, взятыя мною изъ Ачаряна, ссылающагося на Bt, въ районѣ западнаго нарѣчія неизвѣстны. Февзи-бей сообщилъ было ихъ, но потомъ отказался и предложилъ формы съ суффиксомъ ე вм. ა: მასუმე, მაოთხე, მააშე, მაშქჳითე, მაჩხორე, მავითე, однако этотъ рядъ также онъ дальше не повелъ и перечисленныя формы называлъ съ сомнѣніемъ. Впрочемъ атинскому моему учителю префиксальныя порядковыя съ полнымъ суффиксомъ ან-ი не удавалось перечислить далѣе десятаго, и нужныя числа (съ одиннадцатаго) онъ восполнялъ суффиксальными порядковыми на ონ-ი.

b) Суффиксальныя порядковыя образуются отъ количественныхъ присоединеніемъ суффикса ერ-ი къ количественнымъ въ архаической множественной формѣ на -ენ (ენ-ერ-ი) и ონ-ი непосредственно. Рядъ съ суффиксомъ ერ-ი, resp. -ენ-ერ-ი, взятый мною изъ Ачаряна, ссылающагося на Bt, принадлежитъ восточному нарѣчію, образованіе же на ონ-ი — особенность AV: въ атинскомъ говорѣ Февзи-бей имъ восполнялъ префиксальный рядъ, начиная съ *одиннадцатаго:*

1) съ суффиксомъ -ენ-ერ-ი

ჟურენერი *второй*	ჳითენერი *десятый*
შუმენერი *третій*	ვითდოარენერი *одиннадцатый*
ოთხენერი *четвертый*	ვითდოჟურენერი *двѣнадцатый*
ხუთენერი *пятый*	ეშენერი [ეჩენერი?] *двадцатый*
ანშენერი *шестой*	ეშდოვითენერი *тридцатый*
შქჳითენერი *седьмой*	ჟურენეშდოვითდოჟურენერი *пятьдесятъ второй*
ორვონერი *восьмой*	
ჩხორონერი *девятый*	ოშენერი *сотый.*

Въ А, тѣмъ болѣе въ V однако также поймутъ этотъ рядъ, но съ кой-какой поправкою основъ въ нѣкоторыхъ числахъ, именно—სუმენერი, აშენერი, შქითენერი, ოვრონერი, ვითენერი. Къ этому ряду относится имѣющееся въ V числительное იფთინერი *первый*.

2) Съ суффиксомъ ონ-ი:

ვითოარონი, ვიტვარონი *одиннадцатый*	ვითოშქითონი *семнадцатый*
ვითოჟურონი *двѣнадцатый*	ვითოვრონი *восемнадцатый*
ვითოსუმონი *тринадцатый*	ვითოჩხორონი *девятнадцатый*
ვიტოთხონი *четырнадцатый*	ეჩონი *двадцатый*
ვითოხუთონი *пятнадцатый*	ჟურნეჩონი *сороковой*
ვითოაშონი *шестнадцатый*	სუმენეჩონი *шестидесятый*
	ოთხონეჩონი *восьмидесятый.*

ვიტოთხონი записано мною въ Вицэ. В Аҭинѣ Февзи-б произнесъ ვითოთხანი и поправился, произнося съ сомнѣніе[м] ვითოთხუნი. Послѣдовательность требовала бы и въ этихъ пор[яд]ковыхъ «ვიტოჟურონი», «ვიტოხუთონი», «ვიტოაშონი», «ვიტო[шк]თონი», «ვიტოვრონი», «ვიტოჩხორონი»», т. е. ტ вм. თ, resp. (см. § 34). Для аҭинскаго говора Февзи-бей въ парал. ჟურნეჩონი V и т. д. назвалъ формы на ენი: ჟურენეჩენი, სუმ ჩენი, ოთხონეჩენი. Въ свою очередь въ V суффиксъ ონ-ი зался перенесеннымъ на нѣкоторыя числа префиксальныхъ рядковыхъ числительныхъ, именно — მავითოჟურონი, მავით მონი, მავითოთხონი. Всѣ эти колебанія проистекаютъ, по видимости, отъ того, что лазы нетверды въ родныхъ числи ныхъ и теперь считать предпочитаютъ по-турецки. Сами подтвердили это сдѣланное мною наблюденіе. Въ Хопэ мнѣ ими сообщено, что родными порядковыми они считаю[т] десяти, въ крайнемъ случаѣ до двадцати, а затѣмъ пере[х] на турецкія числительныя.

§ 36. Нѣмецкимъ изслѣдователемъ Розеномъ къ по вымъ числительнымъ отнесены не безъ основанія количе ныя съ род. падежомъ мѣстоименія 3-го лица ед. ч. მ этомъ мѣстоименіе принято за особый образовательны

фиксъ, между тѣмъ მუმ или въ полной формѣ მუმი *его* въ такихъ случаяхъ понимается собирательно въ смыслѣ «изъ нихъ», «изъ этого числа», и напр. ჟურ მუმი или ჟურ მუმ собственно значитъ *второй изъ нихъ*. Таковъ рядъ —

არ მუმ	*первый изъ нихъ,*		*первый*
ჟურ მუმ	*второй*	„	, *второй*
სუმ მუმ	*третій*	„	, *третій*
ოთხო მუმ	*четвертый*	„	, *четвертый*
ხუთ მუმ	*пятый*	„	, *пятый*

и т. д.

Мѣстоименія.

§ 37. Личныя мѣстоименія: самостоятельныя —

	ед. ч.	мн. ч.
1-е л.	მა или მან *я*	ჩქინ или შქუ A *мы*
2-е л.	სი „ სინ *ты*	თქჳ̂ან > თქჳ̂ა *вы*
3-е л.	Мѣстоим. падежъ მუქ *онъ*	Мѣстоим. падежъ მუთეფექ *они.*

§ 38. Личныя мѣстоименія: мѣстоименныя частицы —

	Субъективныя. преф.	суфф. туб.-к.	суфф. карт.	Объективныя. неоф.	род.	дат. туб.-к.	дат. карт.
				ед. ч.			
1-е л.	ვ/ბ (ფ,პ)	—	—	მ	მი	მო	მა
2-е л.	—	—	—	გ	გი	გო	გა
3-е л.	—	ნ	ს	—	უ	ო	ა
мн. ч.							
1-е л.	ვ/ბ (ფ,პ)	—		მ	მი	მო	მა
2-е л.	—	—		გ	გი	გო	გა
3-е л.	—	ან		—	—	ო	ნა

Неоформленный префиксъ გ, стекаясь съ послѣдующимъ, иногда по закону уподобленія переходитъ въ глухой კ или средній ქ, напр. მეკჭიმურ *я тебя догоняю*, მექჩი *я тебѣ далъ.*

Мѣстоименные суффиксы и префиксы примѣняются только въ глаголахъ (§ 73, 97, 99).

§ 39. Корень самостоятельнаго личнаго мѣстоименія 3-го лица მ. Гласный звукъ ე при немъ (მ-ე)—характеръ Им. падежа въ первоначальномъ его видѣ, до перебоя въ ი. Какъ въ именахъ, въ данномъ мѣстоименіи гласный характеръ Им. падежа, сросшись съ корнемъ მ, перешелъ во всѣ другіе падежи, напр. Мѣстоим. მ+ე-ქ, Род. მ+ე-ში и т. д. Но самостоятельно *მე въ качествѣ Им. падежа не употребляется; въ Им. падежѣ личное мѣстоименіе 3-го лица восполняется соотвѣтствующею формою указательныхъ мѣстоименій.

§ 40. Въ составъ однихъ указательныхъ мѣстоименій, большинства, входитъ корень того же личнаго мѣстоименія 3-го лица, другія—происходятъ отъ его разновидностей; потому указательныя мѣстоименія вообще замѣняютъ личное мѣстоименіе 3-го лица.

§ 41. Въ чӑнскомъ три основы указательнаго мѣстоименія, именно ჰე или ჰი для указанія дальняго предмета, ჰა для указанія ближняго предмета. Отъ этихъ-то основъ и имѣемъ рядъ чӑнскихъ указательныхъ мѣстоименій, простыхъ и сложныхъ, въ сочетаніи съ личнымъ мѣстоименіемъ 3-го лица მ или другъ съ другомъ. Таковы—

а) Простыя указательныя мѣстоименія:

1) мн. ч. ჰანი А *эти, они.*

Это—мн. ч. (-ნი) отъ основы ჰა, въ единственномъ числѣ самостоятельно не употребляющейся ни въ полномъ видѣ, ни съ потерею ჰ въ видѣ ა по крайней мѣрѣ въ Турецкомъ Лазистанѣ[1]).

2) мн. ч. ჰინი *тѣ, они.*

Это—мн. ч. (-ნი) отъ основы ჰი, въ единственномъ числѣ самостоятельно не употребляющейся.

---

1) У Ачӑряна приводится въ числѣ указательныхъ мѣстоименій ა со словами: „въ Батумѣ, мало употребляется въ Атйнѣ". Въ восточномъ нарѣчіи употребленіе ა въ значеніи *этотъ* поддерживается и текстомъ (*Хрест.*, В. 9,1 и 4), но въ самой Атйнѣ ა значитъ лишь *одинъ*, будучи усѣченною формою числительнаго არ. ანდღა *сегодня* получается изъ ამ დღა, если это не ა ნდღა. Въ V встрѣчается ჰა, но это—союзъ *да*.

3) *ჰე *тотъ* также не встрѣчается самостоятельно ни въ полномъ видѣ, ни съ потерею спиранта въ видѣ е въ самомъ чанскомъ, но въ мингрельскомъ е—обычное указательное мѣстоименіе, означающее впрочемъ *этотъ*.

b) Сложныя указательныя мѣстоименія:

1) ჰალა (V, нѣкоторыя села А) *этотъ*, ალა (х) *этотъ*.

Вицская форма, болѣе древняя, восходитъ къ *hay-ha, т. е. представляетъ повтореніе основы указательнаго мѣстоименія ჰა въ первомъ случаѣ съ окончаніемъ Им. падежа ი, закономѣрно ослабѣвшимъ въ ლ послѣ гласнаго.

Обѣ формы не склоняемы во мн. ч., ალა и въ ед. ч. Недостающіе падежи обоихъ чиселъ восполняются вульгарными формами ჰამ, т. е. ანთეფე и ამუქ, ამთეფე.[1]

2) ჰეა (V) *тотъ* (сущ.), *онъ*.

Эта вицская разновидность представляетъ сложеніе основъ указательныхъ мѣстоименій ჰე и ჰა, съ потерею послѣднимъ спиранта ჰ (ჰა > ა).

Въ архавскомъ подговорѣ ჰეა служитъ именительнымъ падежомъ мѣстоименія ჰემ.

Въ V ჰეა склоняется въ ед. ч.; во мн. числѣ оно заимствуетъ формы у ჰემ, resp. ემ.

3) ილა или ია (х) *тотъ*.

Эта разновидность представляетъ сложеніе основъ указательныхъ мѣстоименій ჰი и ჰა, съ потерею обѣими спирантовъ (ი-ა) и съ именнымъ окончаніемъ ლ (< ი) въ первой (ილ-ა).

Обѣ формы несклоняемы. Недостающіе падежи обоихъ чиселъ восполняются формами ემ, т. е. ემუქ и т. п.

4) ჰამ (V) *этотъ* (прилаг.) и ამ (х).

Въ этой разновидности имѣемъ сочетаніе основъ указательнаго мѣстоименія ჰა, въ восточномъ нарѣчіи съ потерею ჰ, и личнаго 3-го лица მ.

5) ჰემ (V) *тотъ* (прилаг.).

Въ этой разновидности — сочетаніе основъ указательнаго мѣстоименія ჰე и личнаго 3-го лица მ.

6) ჰიმ (A) *тотъ* (прилаг.).

Разновидность эта возникла изъ сочетанія основъ указательнаго мѣстоименія ჰი и личнаго 3-го лица მ. Мн. число она образуетъ отъ первой основы: ჰი-ნი.

7) О мнимой основѣ თე, появляющейся въ качествѣ придатка во мн. числѣ см. § 48, е, 3.

§ 42. Притяжательныя мѣстоименія:

	ед. ч.	мн. ч.
1-е л.	ჩქიმი(вост.иV), შქიმი(A) *мой*	ჩქუნი (V), შქუნი (A), ჩქინი (x) *нашъ*
2-е л.	სკანი *твой*	თქჳ̂ანი *вашъ*
3-е л.	{ მუში (x) *свой* ემუში (x), ჰემუში (V), ჰიმუში (A) id.	{ მუთეფეში (V), მუთეფეშ (x), ჰანიში франц. *leur* ჰენთეფეში (px), ენთეფეშ (x,A[1]), ენთეფეში (A) id.

Притяжательныя мѣстоименія ставятся какъ передъ опредѣляемыми, такъ, пожалуй, чаще за ними:

შქიმი დულჲა *моя работа*
სკანი ახი-ზარი *твои вздохи*
თქჳ̂ანი ლემკი *ваши губы*
ემუშ ჯუმალეფე *его братья*
ენთეფეშ დალეფე *ихъ братья*
თი მუთეფეშ *ихъ голова*, თინიში (< თი ჰინიში) A
ნანა მუთეფეშ *ихъ мать*, ნანანიში (< ნანა ჰინიში) A
ხალი შქუნი *наше состояніе.*

§ 43. Возвратное мѣстоименіе выражается сочетаніемъ слова თი *голова* съ требуемымъ притяжательнымъ мѣстоименіемъ:

თი ჩქიმი (შქიმი A) *себя* (при 1-мъ лицѣ ед. ч.)
თი სკანი *себя* (при 2-мъ лицѣ ед. ч.)
თი მუში *себя* (при 3-мъ лицѣ ед. ч.)

თი ჩქუნი V, თი შქუნი A, თი ჩქინი x *себя* (при 1-мъ л. мн. ч.)
თი თქჳ̂ანი *себя* (при 2-мъ л. мн. ч.)
თი მუთეფეშ V, x, თინიში (< თი ჰინიში) A *себя* (при 3-мъ л. мн. ч.).

---

1) Для A эта форма—вульгарна.

§ 44. Взаимныя мѣстоименія представляютъ повтореніе числительнаго ართი *одинъ*: 1) ართი-ართი *другъ друга* (см. *Словарь*), 2) ოკო > კო *другъ друга* въ глаголахъ (§ 55).

§ 45. Вопросительныя мѣстоименія:

მი *кто?* მუ V и მუჲა A *что?*

Въ атинскомъ говорѣ встрѣчается и მუ, напр. во фразѣ მუ ონ *что такое* (букв. *что есть*)?

Въ V მი и მუ передъ гласнымъ получаютъ ნ въ исходѣ: მინ, მუნ, напр. მუნ ორე *что такое* (букв. *что есть*)?

§ 46. Относительныя мѣстоименія:

ნამუ V, ნამ (х и A[1]) *который*, *какой*.

Относительное мѣстоименіе также сложное: оно составлено изъ მ, resp. მუ, мѣстоименнаго корня 3-го лица, и ნა *какой*, сохранившагося въ значеніи союза *что*, *какъ*. Въ A мн. ч. отъ этой простой основы и образуется: Им. ნანი, Род. ნანი-მი и т. д. Въ восточномъ нарѣчіи, а также въ виџе-архавскомъ говорѣ западнаго нарѣчія при образованіи мн. числа мѣстоименіе ნამ осложняется еще указательною основою თე (ნამ + თე-ფე), какъ происходитъ это и съ мѣстоименіемъ მუ (§ 48,e,3,ა).

§ 47. Личныя мѣстоименія 1-го и 2-го лица склоняются съ нѣкоторымъ своеобразіемъ (см. табл. III), остальныя же мѣстоименія слѣдуютъ въ точности въ ед. ч. по гласнымъ -ი или -უ, разъ -ა склоненіямъ, во мн. ч. или по гласному -ი или по гласному -ე склоненію (см. табл. IV и V).

Въ IV-ю табл. слѣдовало бы внести Твор. на -თე (см. *Хрест.*, стр. 87,з), какъ въ табл. V-й, но у меня не оказалось полностью нужныхъ относительно этой подробности наблюденій.

---

1) Въ A ნამუ съ наращеніемъ -უ въ значеніи *который*, насколько я могъ освѣдомиться, нѣтъ; въ атинскомъ говорѣ встрѣчается ნამუ, но какъ стянутая форма вм. ნამ ონუ? *какой есть? что есть?*

Таблица III.

Склоненіе личныхъ мѣстоименій первыхъ двухъ лицъ.

Единственное число.

	я			*ты*		
	A	AV, x	V, x	A	AV, x	V
Имен.		მა, მან			სი, სინ	
Мѣстоим.		მა, მან			სი, სინ	
Родит.	შქიმი		ჩქიმი		სკანი	
Отлож.	შქიმდე შქიმიშე		ჩქიმდენ	[სკანდე] სკანიშე		სკა
Направ.	შქიმინდე		ჩქიმდა	სკანიმდე		სკა
Дат. карт.		მა, მან			სი, სინ	

Множественное число.

	мы				*вы*		
	A	V	px	x	A	AV, x	V
Имен.	შქუ	ჩქუ	ჩქუნ	ჩქინ		თქ̂ვა, თქ̂ვან	
Мѣстоим.	შქუ	ჩქუ	ჩქუნ	ჩქინ		თქ̂ვა, თქ̂ვან	
Родит.	შქუნი	ჩქუნი		ჩქინი		თქ̂ვანი	
Отлож.	[შქუნდე] შქუნიშე	ჩქუნდენ	[ჩქუნდენ]	ჩქინდენ	[თქ̂ვანდე] თქ̂ვანიშე		თქ̂ვ
Направ.	შქუნინდე		ჩქუნდა	ჩქინდა	თქ̂ვანინდე		თქ̂ვ
Дат. карт.	შქუ	ჩქუ	ჩქუნ	ჩქინ		თქ̂ვა, თქ̂ვან	

Таблица IV.

Склоненіе личнаго мѣстоименія 3-го лица и указательныхъ мѣстоименій.

Единственное число.

	онъ	*этотъ*			*тотъ*		
		A	V	x	A	px, V	
Им.	—	ჰამ	ჰაჲა	აჲა	ჰიმ	ჰეა	ია
Мѣстоим.	მუ-ქ	ჰამუ-ქ	ჰაჲა-ქ	ამუ-ქ	—	ჰეა-ქ	ემუ-ქ
Род.	მუ-ში	ჰამუ-ში	ჰაჲა-ში	ამუ-შ	ჰიმუ-ში	ჰეა-ში	ემუ-შ
Отлож.	მუ-შე-ნ	ჰამუ-შენ	ჰაჲა-შე-ნ	ამუ-შე-ნ	ჰიმუ-შე	ჰეა-შე	ემუ-შე-ნ
Направ.	მუ-შა	ჰამუ-შა	ჰაჲა-შა	ამუ-შა	ჰიმუ-შა	ჰეა-შა	[ემუ-შა]
Дат. карт.	მუ-ს	ჰამუ-ს	ჰაჲა-ს	ამუ-ს	ჰიმუ-ს	ჰეა-ს	ემუ-ს

Множественное число.

						px		V	
Им.	—	ჰა-ნ-ი	ან+თე-ფე	ამ+თე-ფე	ჰი-ნი	ჰემ+თე-ფე	ჰენ+თე-ფე	ენ+თე-ფე	ემ+თე-ფე
Мѣстоим.	მუ+თე-ფე-ქ	—	ან+თე-ფე-ქ	ამ+თე-ფე-ქ	—	ჰემ+თე-ფე-ქ	ჰენ+თე-ფე-ქ	ენ+თე-ფე-ქ	ემ+თე-ფე-ქ
Род.	მუ+თე-ფე-ში, -ფე-შ	ჰა-ნ+ი-ში	ან+თე-ფე-ში	ამ+თე-ფე-ში	ჰი-ნ+ი-ში	ჰემ+თე-ფე-შ	ჰენ+თე-ფე-შ	ენ+თე-ფე-ში	ემ+თე-ფე-შ
Отложн.	მუ+თე-ფე-შე-ნ	ჰა-ნ+ი-შე	ან+თე-ფე-შე-ნ	ამ+თე-ფე-შე-ნ	ჰი-ნ+ი-შე	[ჰემ+თე-ფე-შე-ნ]	[ჰენ+თე-ფე-შე-ნ]	ენ+თე-ფე-შე	ემ+თე-ფე-შე-ნ
Направ.	მუ+თე-ფე-შა	ჰა-ნ+ი-შა	ან+თე-ფე-შა	ამ+თე-ფე-შა	ჰი-ნ+ი-შა	ჰემ+თე-ფე-შა	ჰენ+თე-ფე-შა	ენ+თე-ფე-შა	ემ+თე-ფე-შა
Дат. карт.	მუ+თე-ფე-ს	ჰა-ნ+ი-ს	ან+თე-ფე-ს	ამ+თე-ფე-ს	ჰი-ნ+ი-ს	ჰემ+თე-ფე ს	ჰენ+თე-ფე-ს	ენ+თე-ფე-ს	ემ+თე-ფე-ს

Таблица V.

Склоненіе вопросительныхъ и относительныхъ мѣстоименій.

Единственное число.

	кто?	*что?* V	*что?* A	*который*
Им.	მი, მინ § 45	მუ, მუნ § 45	მუჲა	ნამუ V, ნამ A, x
Мѣстоим.	მი-ქ	—	—	—
Род.	მი-ში	მუ-ში	მუჲა-ში	ნამუ-ში
Отлож.	მი-შე A, მი-შე-ნ x მუ-შე-ნ		მუჲა-შე	ნამუ-შე-ნ, ნამუ-შე A ნამუ-შე-ნი V
Твор.	მი-თე	—	მუჲა-თე	ნამუ-თე
Направ.	მი-შა	მუ-შა	მუჲა-შა	ნამუ-შა
Дат. карт.	მი-ს	მუ-ს	მუჲა-ს	ნამუ-ს

Множественное число.

			A	V
Им.			ნა-ნ-ი	ნამ + თე-ფე
Мѣстоим.			—	ნამ + თე-ფე-ქ
Род.			ნა-ნ + ი-ში	ნამ + თე-ფე-ში
Отлож.	Нѣтъ	Нѣтъ	ნა-ნ + ი-შე	ნამ + თე-ფე-შენ
Твор.			ნა-ნ + ი-თე	ნამ + თე-ფე-თე
Направ.			ნა-ნ + ი-შა	ნამ + თე-ფე-შა
Дат. карт.			ნა-ნ + ი-ს	ნამ + თე-ფე-ს.

§ 48. Особенности и непослѣдовательности склоненія мѣстоименій сводятся къ слѣдующимъ явленіямъ:

a) Въ ед. числѣ Отл. падежъ, рѣдко, именно въ западномъ нарѣчіи, преимущественно въ аҭинскомъ говорѣ, появляется безъ исходнаго ნ, остатка послѣлога ნი, напр. ჰიმუ-შე A, но x ემუ-შე-ნ.

b) У личныхъ мѣстоименій первыхъ двухъ лицъ: 1) Отл. и Направ. падежи образуются съ помощью особыхъ суффиксовъ, დე, resp. დენ для Отлож. и და, resp. დენ для Направ. Появленіе -დენ въ Направ. есть результатъ смѣшенія двухъ категорій: аҭинскій говоръ, допустившій это смѣшеніе, съ одной стороны дифференцируетъ Направ. падежъ усиленіемъ основы слогомъ ინ (შქიმ + ინ-დე, შქუნ + ინ-დე, სკან + ინ-დე, თქუ̂ან + ინ-დე), съ другой—замѣняетъ спеціальную форму Отлож. падежа на დე общимъ образованіемъ, свойственнымъ всѣмъ именамъ на შე: შქიმიშე, შქუნიშე, სკანიშე, თქუ̂ანიშე; въ вицскомъ говорѣ для этого случая допускается совершенно неумѣстное образованіе на შა: ჩქიმიშა, შქუნიშა, სკანიშა, თქუ̂ანიშა, 2) для Направительнаго падежа рядомъ со спеціальной формой на -და въ хопской рѣчи появляется и послѣложное образованіе შე-ნი: ჩქიმიშენი, ჩქინიშენი, სკანიშენი, თქუ̂ანიშენი; 3) мѣстоименный и Дат. каҏтскій падежи не представлены спеціальными формами, вмѣсто нихъ Им. падежъ и въ ед., и во мн. числѣ.

c) მუშენ въ Отлож. и მუშა въ Направ. сохранилъ хопскій говоръ; вмѣсто перваго Ач̂ар. приводитъ მუშიშენ, вмѣсто второго въ архавскомъ подговорѣ я наблюлъ მუშიშა, но обѣ послѣднія формы собственно произведены отъ притяжательнаго მუში.

d) Сопутственный падежъ въ личныхъ мѣстоименіяхъ образуется сѣ сохраненіемъ согласнаго исхода Род. въ аҭинскомъ говорѣ—შქიმიშ-კალა, შქუნიშ-კალა, სკანიშ-კალა, თქუ̂ანიშ-კალა, въ V ჩქიმი-კალა, ჩქუნი-კალა, სკანი-კალა, თქუ̂ანი-კალა, соотвѣтственно въ x ჩქინი-კალა, სკანი-კალა, თქუ̂ანი-კალა, а въ px ჩქუნ-კალა при ჩქუნი-კალა, სკან-კალა и т. п., какъ въ „батумскихъ“ говорахъ по

Ачар. Тотъ же падежъ въ личномъ мѣстоименіи 3-го лица и въ указательныхъ представленъ такъ:

A	V	x
	ед. ч.	
ჰამუშ-გალა	აჲა-გალა	ამუ-გალა
ჰიმუშ-გალა	ჰეა-გალა	ემუ-გალა
	мн. ч.	
ჰანიშ-გალა	ანთეფე-გალა	ამთეფე-გალა
ჰინიშ-გალა	ენთეფე-გალა	ემთეფე-გალა
	px,V	
	ჰენთეფე-გალა, ჰემთეფე-გალა px	

Въ относительныхъ и вопросительныхъ мѣстоименіяхъ:

A	x,V
ნამუშ-გალა	ნამუ-გალა
ნანიშ-გალა	ნამთეფე-გალა
მიშ-გალა	მი-გალა
მუჲაშ-გალა	მუ-გალა.

e) Во мн. числѣ —

1) рядомъ съ ფე сохранился другой показатель мн. числа ნ съ именнымъ окончаніемъ ი (ნ-ი), правда, только въ A, такъ — ჰა-ნი *эти, они*, ჰი-ნი *тѣ, они*, ნა-ნი *которые*. Само собою понятно, что сюда же относятся формы: ჩქუ-ნ px или ჩქი-ნ *мы*, თქ̂ვა-ნ x *вы*.

2) Показатель мн. числа ნ появляется и съ тубал-каинскимъ именнымъ окончаніемъ ე (ნ-ე), но одновременно съ ფე — въ формѣ съ двумя показателями множественности: ჰამინეფე *эти, здѣшніе*, ჰინეფეს *въ тѣхъ (мѣстахъ)*, ნამ-ი-ნე-ფე *которые, какіе*.

3) При образованіи мн. числа съ показателемъ ფე мѣстоименная тема получаетъ чаще придатокъ თე, съ которымъ складывается основа, такъ —

ა) *მუ въ сложеніи съ თე Мѣст. пад.: მუ+თე-ფექ *они* (Им. нѣтъ).

ბ) ამ [< ჰამ] въ сложеніи съ თე: ამ+თე-ფე *эти, они* и ან+თე-ფე (V) *эти, они*.

გ) ჰემ или ემ въ сложеніи съ თე въ формѣ мн. числа: ჰემ+თე-ფე (px) *тѣ, они*, ენ+თე-ფე (x) id., ენ+თე-ფე (A).

Въ архавскомъ говорѣ рядомъ съ архаичнымъ ჭემთეფე встрѣчается и ჭენ + თე-ფე: при мнѣ два архавца поспорили по вопросу, что правильно: ჭემ + თე-ფე или ჭენ + თე-ფე?

დ) ნამ въ сложеніи съ თე: ნამ + თე-ფე *которые.*

Можно бы думать, что придатокъ თე представляетъ основу указательнаго мѣстоименія, сохранившуюся въ ближайше родственномъ мингрельскомъ языкѣ въ значеніи *этотъ*. Но болѣе вѣроатно, что въ слогѣ თე, появляющемся только во мн. ч. ч́анскихъ мѣстоименій, сохранился суффиксъ мн. числа, эквивалентъ ќарт́скаго თ (въ мѣстоименіяхъ: ათ, а также — ეთ), и во всѣхъ такихъ случаяхъ мы имѣемъ дѣло опять таки съ двумя показателями множественнаго числа: თე и ფე.

§ 49. Притяжательныя мѣстоименія, когда предшествуютъ опредѣляемымъ словамъ, не склоняются (ср. § 28): ჩქიმი კითეფეს *моимъ пальцамъ*, შქიმი კითეფეს A, სკანი ხეში კითეფეს *пальцамъ твоей руки*, ენთეფეშ ხეფეში კითეფეს *пальцамъ ихъ рукъ.*

Когда же они слѣдуютъ за ними, то опредѣляемыя имена остаются неизмѣняемыми, а притяжательныя мѣстоименія склоняются, какъ самостоятельныя прилагательныя:

Им.	ნანა-ჩქიმი *моя мать,* ნანა-შქიმი, ჯუმა-ჩქიმი *мой братъ,* ჯუმა-შქიმი.
Мѣстоим.	ჯუმა-შქუნიქ *нашъ братъ,* ჯუმა-ჩქინიქ, ჯუმა-შქუნიქ.
Род.	ქგნა-სკანიში *твоей двери,* ჯუმა-სკანიში *твоего брата.*
Отл.	თი-მუშიშე *отъ своей головы (отъ себя),* ნანა-ჩქინიშე *отъ нашей матери.*
Напр.	ოხორი-შქუნიშა *въ нашъ домъ.*
Дат. ќарт́.	დულჲა-შქიმის *моей работѣ,* ნანა-სკანის *твоей матери.*

ნანა-ჩქიმიშა (შქიმიშა A) ვიდი *я пошелъ къ своей матери,* ნანა-სკანიშა იდი *иди къ твоей матери,* «ჯუმა-სკანეფეს ქაეფჭოფი Bt *я взялъ у твоихъ братьевъ*» по Ач́ар.

Склоняются притяжательныя мѣстоименія и тогда, когда они стоятъ самостоятельно при опущенномъ, но подразумѣваемомъ опредѣляемомъ словѣ: ოხორი-ჩქიმიშ ქგნა ხჩე რენ, ამა თქუ̂ანიში უჩა რენ დო ენთეფეშიში ჭითა რენ *дверь моего дома — бѣлая, а*

вашего—черная и «ихняго» красная, ოხორი-შქიმიშ ეჯნა ქჩე ნუ, ამა თქჳანიში უჩა ნუ დო ჯინიში მჭითა ნუ A, მუთეფეშიშენ *отъ ихъ чего либо*, напр. *дома, общества.*

Послѣлоги и предлоги.

§ 50. Предлоги сохранились лишь въ глаголахъ; при существительныхъ же предлоговъ не бываетъ. Къ предлогамъ по недоразумѣнію относили отрицательные префиксы (§ 31).

Послѣлоги.

§ 51. Самостоятельные послѣлоги суть слѣдующіе:

a) съ Род. падежомъ съ შ и безъ него — გალა *съ, вмѣстѣ съ* (§ 17,b); თერე *къ, по направленію къ*, შქიმი თერე მოხთი A *приди ко мнѣ*, ჯიმუ თერე მეულურ *иду къ нему*,

b) съ Отлож.—ნი, resp. ნ *для, ради, изъ* (§ 17,a),

c) съ Направит.—ხა, resp. ხ *до, подобно*,

d) съ Дат. к̔арт̔скимъ—თერი (часто слышу ტერი) *подобно, подобный*, ჩქიმის ტერი *подобно мнѣ*, უსტუნე (т. اوستنه) *по*,

e) съ Неоформл. — ლე *къ, въ, на* (въ нарѣчіяхъ мѣста), ლო (въ мѣстоименіяхъ въ значеніи нарѣчій мѣста), ლე *на вопросъ* куда (въ мѣстоименіяхъ).

Недостача послѣлоговъ восполняется различными формами другихъ частей рѣчи, такъ существительныя въ дательномъ к̔арт̔скомъ падежѣ управляютъ: ეტრაფი-ს (т.—арб. اطراف) въ значеніи *вокругъ* Род. падежомъ, ხოლოს (ხოლო V) въ значеніи *близъ, около* — Дат. к̔арт̔скимъ.

У Ач̔ар. приводится კუდელი въ значеніи *въ концѣ, въ заключеніе* чего л., но ничего подобнаго не удалось выискать: въ V допускали употребленіе этого слова въ значеніи «слѣдующій».

Разъ имѣемъ случай, когда въ качествѣ послѣлога использована глагольная форма, поставленная въ направительномъ падежѣ: გალაშა *до* съ неоформл.

Но чаще всего послѣлогами служатъ нарѣчія мѣста или времени (§ 54).

Предлоги.

§ 52. Предлоги въ глаголахъ занимаютъ первое мѣсто, предшествуя не только спрягаемой темѣ, но и гласнымъ показателямъ породъ или отношенія, а также мѣстоименнымъ префиксамъ. Предлогамъ можетъ предшествовать лишь утвердительный префиксъ ქო (§ 60).

§ 53. Предлоги бываютъ простые и сложные.

a) Простые предлоги:

გა- *прочь.*

გე- *внизъ, низ-*: გევულურ *схожу внизъ, нисхожу.*

გო- *вдоль, про-*: გოვულურ *гуляю, прохаживаюсь.*

დო-, resp. დე- *внизъ.* Этотъ предлогъ, особенно დო часто теряетъ свое самостоятельное значеніе и обращается въ служебную частицу.

ე- *вверхъ, воз-*: ევულურ *восхожу, выхожу вверхъ.*

მე-.

b) Сложные предлоги:

ამა- *внутрь, в-* : ამავულურ *иду внутрь, вхожу.*

გამა- *внѣ, вонъ, вы-* : გამავულურ *иду вонъ, выхожу.*

გალე *внѣ, вонъ.*

გელე- *сверху внизъ* : გელევულურ *иду сверху внизъ, я спускаюсь.*

გეწე- *сверху внизъ* : გეწებიწკედი *я посмотрѣлъ внизъ сверху.*

გოწო- *пред-.*

დოლო-[დოლე-] *внизъ, внутрь*: დოლოვულურ *внутрь спускаюсь.*

ელე- *снизу вверхъ* : ელევულურ *иду снизу вверхъ, поднимаюсь.*

ეგ- *под-; вонъ, прочь* (или *вверхъ?*).

ეშკე-, resp. ეშე- *наружу, вы-* : ეშკევიღამ *выношу*, ეშებიღამ.

ეწე- *снизу вверхъ.*

§ 54. Предлогами служатъ также и нѣкоторыя нарѣчія. Таковы предложныя нарѣчія:

მე- *туда*, въ направленіи къ третьему лицу: მევიღი *я отнесъ туда.*

მო- *сюда*, въ направленіи къ первому лицу: მოვიღი *я принесъ сюда.*

მენდა-, მენდე- *туда дальше*, მენდაუჭარამინონ *напишу ему туда дальше*, მენდევიღამ *несу туда дальше, отношу.*

მელე- *туда:* მელევულურ *иду туда.*

მოლე- (მოლო-) *сюда*: მოლოვულურ *иду сюда.*

მეყა- *отсюда туда:* მეყავულურ *иду отсюда туда.*

მოყა- *оттуда сюда:* მოყავულურ *иду оттуда сюда.*

მემე-.

§ 55. Въ качествѣ предлога выступаетъ и взаимное мѣстоименіе (§ 44) ოკო: ქოკილეს (ქო ოკოილეს) V *били другъ друга*, ქოკილჲეს рх.

Нарѣчія.

§ 56. Особаго вниманія заслуживаютъ нарѣчія мѣста, иногда употребляемыя и для выраженія отношенія во времени.

a) Простыя формы нарѣчія малочисленны, таковы — ჟი *вверху*, равно ჟინ, თუდე *внизу*, შქა *въ серединѣ, внутри*, ოშქენა *въ серединѣ*, ჯანი *близъ, около*, ოლინე *раньше, передъ.*

b) Многочисленны сложныя нарѣчія —

1) съ დო (на вопросъ *оттуда*): მოლენდო *отселѣ*, მელენდო *оттуда, съ той стороны*; V *насупротивъ*, ჟილენდო *сверху*, წალენდო *снизу*, ჭამდო ჟილე *выше этого*, ჭინდო მელე *далѣе того, въ ту сторону*,

2) съ ლე: გალე *внѣ, вонъ*, თუდელე *внизъ*, კელე V *къ*, ჩქიმი კელე მოხთი *приди ко мнѣ*, ჩქიმდე კელე მოხთი x, ეკულე x *потомъ*, ოკულე V, მელე *по ту сторону, на той сторонѣ*, მოლე *по сію сторону, на сей сторонѣ*, ჟილე *вверхъ*, წალე *внизъ*, წოხლე *передъ*, მენდრალე *вдали, далеко*, ჭაქოლე (აქოლე) *сюда*, ჭექოლე (ექოლე) *туда*,

3) съ მთე, resp. მთი: ელამთე рх *вверхъ*, ელამთი; გელამთე рх *внизъ*, გელამთი,

4) съ ხე, resp. ხა: ლოლოხე *внутрѣ, внутри*, უკაჩხე *послѣ*, უკაჩხა по R,

5) съ გური: შქა-გური *самая середина; въ самой серединѣ.*

Эти нарѣчія иногда употребляются какъ послѣлоги, и въ такомъ случаѣ они обыкновенно требуютъ Род.: ჭამუშ ჟილე рх *выше этого*, ამუშ ჟილე х, ჭამუშ მელე рх *далѣе этого*, ამუშ მელე, ჭემუშ მელე рх.

Предлоги въ глаголахъ.

§ 57. Отъ предлоговъ съ гласными исходами при стеченіи съ гласными характерами породъ или отношенія возникаютъ слѣдующія фонетическія измѣненія:

a) предлоги съ исходомъ ო передъ слѣдующимъ гласнымъ теряютъ его, оставивъ слѣдъ въ видѣ гласнораздѣльнаго слабаго согласнаго ჳ, resp. ვ, который при послѣдующемъ ი или უ исчезаетъ безслѣдно: დო + ⸢ჳ⸣ + აჭირენ > დვაჭირენ *ему недостаетъ*, დო + ⸢ჳ⸣ + იბადი > დ-იბადი [вм. დვ-იბადი] *ты состарился* გო + ⸢ჳ⸣ + ულურ > გ-ულურ [вм. გვ-ულურ] *гуляешь*, მო + ულურ > მ-ულურ;

b) предлоги съ исходомъ ე передъ слѣдующимъ гласнымъ теряютъ его, оставивъ слѣдъ въ видѣ гласнораздѣльнаго слабаго согласнаго ჲ, причемъ звукомъ ჲ іотируется слѣдующее ა, ე, ო или უ, напр. ევულურ *поднимаюсь, иду вверхъ*—2-е л. ე + ⸢ჲ⸣ + ულურ > ჲულურ, გევულურ *спускаюсь, иду внизъ* — 3-е л. გე + ⸢ჲ⸣ + ულუნ > გჲულუნ.

§ 58. Крайне своеобразному измѣненію подвергается предложное нарѣчіе მე при стеченіи съ гласными: у вторыхъ и третьихъ лицъ оно замѣняется представкой ნ, напр. მე-ვულურ *я иду туда*, 2-е л. ед. ч.—ნ-ულურ, мн. ч. ნ-ულურთ, 3-е л. ед. ч.—ნ-ულუნ, мн. ч. ნ-ულურან, მე-ვოხოლუმ или მევოხოლურ *приближаюсь*, 2 л. ед. ч.—ნ-ოხოლუმ или ნ-ოხოლურ, мн. ч. ნ-ოხოლუმთ или ნ-ოხოლურთ, 3 л. ед. ч.—ნ-ოხოლუმს или ნ-ოხოლუნ, мн. ч. ნ-ოხოლუმან или ნ-ოხოლუნან, მე-ვატერ *встрѣчаюсь*, 2-е л. ед. ч.—ნ-ატერ, мн. ч. ნ-ატერთ, 3-е л. ед. ч. ნ-ატენ, мн. ч.—ნ-ატერან или ნ-ატენან, аор. მე-ვატი, 2 л. ნ-ატი, ნ-ატით, 3 л. ნ-ატუ, ნ-ატეს.

§ 59. Предлогъ დო діалектически свое ო, уподобляя послѣдующему ი, перерождаетъ въ ე, точный перебойный эквива-

лентъ ო: დვვიხაპარათ вм. დოვიხაპარათ *будемъ говорить*, დობივი рх *я былъ* > დვვიი А.

§ 60. Роль предлога играетъ утвердительная частица ქო: по смыслу она служитъ для болѣе энергичнаго выраженія даннаго времени, усиливаетъ или подчеркиваетъ совершеніе того или иного дѣйствія или состояніе въ данномъ именно времени, подтверждаетъ его, чаще всего въ аористѣ и въ этомъ времени почти всегда, но также и въ другихъ временахъ. ქო предшествуетъ всегда глаголу, полнотѣ его формы, слѣдовательно, и предлогу. Сталкиваясь съ послѣдующимъ гласнымъ, частица усиленія теряетъ гласный исходъ ო, напр. ქონ *есть* вм. ქოონ, а иногда, подобно დო, уподобляя свое ო слѣдующему ი, измѣняетъ его въ ე: ქე.

Спряженіе.

§ 61. Спряженіе чанскаго языка, какъ всякаго яфетическаго, основано на сочетаніи тѣхъ или иныхъ темъ съ мѣстоименными частицами, префиксами и суффиксами субъективными и объективными (§ 38).

§ 62. Темами для спряженія служатъ основы глагольныя или именныя въ зависимости отъ того, коренной ли глаголъ или отыменный.

§ 63. Глагольная основа бываетъ твердая, когда корень ея состоитъ изъ твердыхъ согласныхъ, плавная, съ плавнымъ რ, resp. ლ, также ნ въ качествѣ послѣдняго коренного, и слабая, если она съ слабымъ согласнымъ, однимъ или болѣе, въ числѣ коренныхъ.

§ 64. Слабые коренные бываютъ различвые (§ 2)—съ ჳ (უ̂), resp. ვ, ჲ и т. п.; они занимаютъ различныя мѣста, такъ иногда и 1-ое, напр. რდ *расти* — представляетъ слабый корень съ первымъ слабымъ ჲ (туб.-к. yrd || карт. zrd), иногда 2-ое мѣсто, напр. კვლ kvl *убивать* діалектически представляетъ слабый корень съ слабыми вторымъ ვ и даже [illegible] и ჲ (ოილუ *убивать* o-ʿilu, resp. ოჲილუ o-yilu, ილუმს il-ums < * yvil-ums *убиваетъ*). Но въ спряженіи приходится считаться лишь съ слабымъ кореннымъ на послѣднемъ мѣстѣ.

§ 65. Коренныхъ глаголовъ сравнительно ограниченное количество. Въ громадномъ большинствѣ это слабыя основы, со слабымъ ჳ, resp. ვ въ качествѣ послѣдняго коренного; за утратою слабаго ჳ, resp. ვ эти глаголы часто бываютъ представлены лишь двумя или даже однимъ коренными:

a) у части ихъ слабый коренной ჳ, resp. ვ сохраняется и во вторыхъ временахъ, напр. ლვ, თვ, ნ-თხვ, სვ, მვ, ჩვ, ჩქვ, წვ, ხვ, ჯვ;

b) у большинства слабый коренной ჳ, resp. ვ во вторыхъ временахъ теряется безслѣдно, и изъ трехсогласныхъ корни становятся двухсогласными и даже односогласными, не говоря о возможности исчезновенія и единственнаго наличнаго коренного, напр. въ глаголѣ ჲ:

1) *двухсогласные корни:*

ბღ	изъ	ბღვ	რგ	изъ	რგვ
ბლ	„	ბლვ	რთ	„	რთვ
გნ	„	გნვ	რჩ	„	რჩვ
კნ	„	კნვ	ტკ (> ტ)	изъ	ტკვ = ოქჳ
მტ	„	მტვ	ჩხ	„	ჩხვ
მლ	„	მლვ	ძლ	„	ძლვ
მცქ	„	მცქვ	წკ	„	წკვ
ნტ	„	ნტვ	ჯკ	„	ჯკვ
ნჯ	„	ნჯვ			

2) *односогласные корни:*

გ	изъ	გვ	ღ	изъ	ღვ
ლ	„	ლვ	ყ, resp. [ჸ]	„	ყვ, resp. ვ
ჲ, resp. [ჸ]	„	⌜ჲ⌝ვ, см. ყ	ჩ	„	ჩვ
ტ	„	ტვ	ჯ	„	ჯვ

c) у всѣхъ этихъ глаголовъ въ первыхъ временахъ коренной ჳ, resp. ვ, находясь послѣ гласнаго, отвердѣваетъ въ ბ, resp. ფ или მ.

§ 66. Такъ какъ послѣднимъ согласнымъ большинства коренныхъ глаголовъ является слабый ჳ, resp. ვ, т. е. звукъ, 1) совпадающій съ наращеннымъ вспомогательнымъ ვ, 2) повторяющій какъ основную его форму, такъ побочныя варіаціи (ბ > ფ, მ), и

3) подобно ему принимающій на себя ту или иную опредѣленную огласовку времени, то на видъ само спряженіе коренныхъ глаголовъ ничѣмъ не отличается отъ спряженія отыменныхъ, и по сему въ дальнѣйшемъ изложеніи мы не останавливаемся спеціально на спряженіи коренныхъ глаголовъ, не выдѣляемъ ихъ.

Отличія, конечно, имѣются не только по существу, но и формальныя, но они касаются лишь основъ: въ отыменныхъ глаголахъ основы составляютъ непремѣнно цѣлый слогъ, иногда не одинъ, независимо отъ того или иного гласнаго характера времени, въ слабыхъ коренныхъ глаголахъ основу обыкновенно составляютъ одни согласные, иногда всего навсего одинъ коренной согласный.

Единственное отличіе, касающееся самого спряженія, состоитъ въ томъ, что группа коренныхъ глаголовъ съ послѣднимъ коренымъ ვ (§ 65,a) обнаруживаетъ его во вторыхъ временахъ: н. ბღუვ *кладу*, аор. ბღვი.

§ 67. Основы отыменныхъ глаголовъ въ ч̔анскомъ языкѣ мертвыя или неподвижныя, различныя застывшія формы тѣхъ или иныхъ корней. Отыменные глаголы не обнаруживаютъ подвижности или способности внутренней перегласовки, лежащей въ основѣ различенія настоящей и аористной темъ въ яфетическомъ спряженіи. Перегласовка сохраняется и въ этихъ глаголахъ, но ей подвергается не сама основа, а наращаемый вспомогательный глаголъ. Такимъ образомъ въ ч̔анскомъ языкѣ господствуетъ спряженіе съ помощью наращаемаго вспомогательнаго глагола.

§ 68. Наращаемыхъ вспомогательныхъ глаголовъ въ ч̔анскомъ три: ბ/ვ *дѣлать*, ო *быть, существовать*, ს *существовать*.

а) ბ/ვ *дѣлать*. Губной коренной представленъ двояко въ зависимости отъ мѣста: послѣ гласнаго онъ—твердый ბ, а послѣ согласнаго—слабый ვ; кромѣ того, твердый ბ разбивается на діалектическія разновидности ფ и ∂: первая — восточная (x), вторая — западная (AV). Архаическій ბ едва-едва слышенъ: въ A иногда при записываніи приходилось колебаться между ∂ и ბ, а въ x между ფ и ბ. Въ общемъ если ბ и встрѣчается, то крайне рѣдко; наличіе его преувеличивали

прежніе изслѣдователи, не только Ачарянъ, въ этой подробности не обладающій нужною чуткостью слуха, но и Rosen. ბ/ვ *дѣлать*,—остатокъ трехсогласнаго яфетическаго корня ꞓby || ꞓbn, въ чанскомъ представленнаго самостоятельно въ видѣ двухсогласнаго ყვ k̇v, мѣстами односогласнаго ვ v (< ꞓv), причемъ въ говорахъ западнаго нарѣчія часто исчезаетъ и этотъ послѣдній пережитокъ корня (§ 108).

b) რ, казалось бы, есть остатокъ слабаго трехсогласнаго корня ꞓyr *существовать*. Этотъ корень въ чанскомъ, какъ и въ другихъ яфетическихъ языкахъ, встрѣчается самостоятельно (§ 109); но такъ какъ плавный звукъ რ въ тубал-каинской группѣ бываетъ эквивалентомъ картскаго ლ, то чан. რ можетъ оказаться остаткомъ другого слабаго трехсогласнаго корня, именно hvl [туб.-к. ꞓvr] < hvn(||hvy);

c) ს *существовать* — остатокъ слабаго трехсогласнаго корня ꞓys.

§ 69. Существенное значеніе имѣетъ для чанскаго спряженія ბ/ვ съ его закономѣрными діалектическими (მ, ოვ) разновидностями. Отъ него образуются —

a) причастная форма дѣйствительнаго залога

1) katl — *ꞓaby: ამ (AV) и აოვ (x);

2) kutl — *ꞓuby: უმ (AV) и უოვ (x), а съ перебоемъ უ въ ო въ восточномъ нарѣчіи еще: ოოვ (x).

b) Причастіе страдательнаго залога ktil — *ꞓvil: ვო; въ наращенномъ состояніи эта форма теряетъ и послѣдній коренной ვ, и вм. ვო налицо въ состояніи наращенія лишь ო (ср. впрочемъ и самостоятельно, § 108).

c) 3-ье лицо ед. ч. аориста, гдѣ обще-яфетическій характеръ ა, стекаясь съ кореннымъ ვ нашего глагола (ვა < ꞓva), образуетъ закономѣрно ო, что въ чанскомъ успѣло замутиться въ უ.

§ 70. Остальнымъ наращаемымъ вспомогательнымъ принадлежатъ

a) отъ რ *существовать* —

1) причастная форма ⌈kt⌉el страдательнаго залога (*ꞓyer или *hvel, см. § 68, b), гдѣ гласный характеръ есть тубалкайнскій эквивалентъ яфетическаго i, сохранившагося и въ картскомъ: ერ (карт. ილ),

2) причастная форма ⌜kt⌝ul страдательнаго залога (*ҫyur или *hvul): ურ (карт. ულ),

b) отъ ს *существовать* только и есть, что форма ⌜k⌝atl: ეს (< *ҫays) *сущій, есть.*

§ 71. У чанскихъ глаголовъ два строя, субъективный и объективный.

Спряженіе глаголовъ субъективнаго строя.

§ 72. Спряженіе субъективнаго строя бываетъ абсолютное, безъ выраженія въ формѣ глагола какого-либо отношенія къ объекту, или относительное, съ выраженіемъ такого отношенія при помощи объективныхъ мѣстоименныхъ частицъ (§ 97). Абсолютныя формы субъективнаго строя спрягаются съ помощью однихъ субъективныхъ мѣстоименныхъ частицъ (§ 38).

§ 73. Въ субъективныхъ мѣстоименныхъ частицахъ —

а) для 1-го лица имѣются двѣ основныя разновидности префикса, ვ передъ гласнымъ и ბ передъ согласнымъ, напр. ვ-ორე *я есмь,* ბ-ლაზუმ *я бью.*

1) Нарушеніе этой двойственности префикса 1-го лица наблюдается въ восточномъ говорѣ (V,px) западнаго нарѣчія: здѣсь ვ нѣтъ вовсе, и передъ гласнымъ его вытѣснилъ твердый согласный ბ, напр. ბ-ორე *я есмь.*

2) Въ обоихъ нарѣчіяхъ твердый согласный ბ, стекаясь непосредственно съ согласными, уподобляется имъ: при среднемъ онъ становится среднимъ ფ, при глухомъ, особенно гортанномъ ყ или ჩ — глухимъ პ, напр. ფხაშკუმ *я копаю,* პორი (> პჩორი > პყორი вм. ბ+ყორი) *я полюбилъ,* პი (> პჩი > პყვი вм. ბ+ყვი) *я сдѣлалъ.*

3) Въ аҭинскомъ говорѣ звонкій ბ слышенъ весьма близко къ მ, и въ нѣкоторыхъ случаяхъ, по всей видимости, имъ и замѣщается, напр. მჭარუმ *я пишу.*

Въ მჭარუმ, *впрочемъ, появленіе* მ *вм.* ბ *объясняется скорѣе стеченіемъ* ბ съ ნ, нарастающимъ на ჭ:*ბნჭარუმ (§ 73,5), но и въ другихъ случаяхъ слышался მ, хотя часто нельзя было рѣшить по слуху, имѣемъ ли მ или ბ, напр. ბლგურ или მლგურ A, ბლგუთაშე или მლგუთაშე A. Иногда и въ V встрѣчались мы съ такимъ затрудненіемъ при выборѣ между ბ и ფ, напр. ფმენძე *надѣюсь.*

4) Если спрягаемая тема начинается губнымъ, мѣстоименный префиксъ, показатель 1-го лица, опускается, и тогда формы первыхъ лицъ совпадаютъ съ формами вторыхъ лицъ: ბას *бить*— 1 л. ед. ч. ბახუოვ, 2 л. ед. ч. ბახუოვ, 1 л. мн. ч. ბახუოვთ, 2 л. мн. ч. ბახუოვთ. Иногда въ такихъ случаяхъ префиксъ ბ вносится внутрь основы, напр. ბვჯღ—н. ბე-ბ-ჯღამ *ругаю*.

5) Основы съ начальнымъ ნ въ первыхъ лицахъ довольствуются замѣною ნ губнымъ მ: ნკალ—н. გო-მკალუმ *полю*.

b) Изъ двухъ разновидностей суффикса 3-го лица ед. ч. господствующею является, въ дѣйствительномъ залогѣ исключительно, ќарт́ская форма ს, внесенная въ ч̔анскій языкъ, какъ и въ мингрельскій, по всей вѣроятности, подъ вліяніемъ грузинскаго языка, напр. ჭარუმ-ს *пишетъ*; что же касается тубал-кайнской формы ნ, она сохраняется въ спряженіи лишь страдательнаго залога, куда примыкаютъ и средніе глаголы, какъ напр. რე-ნ *есть* (§ 109).

Суффиксъ ნ разъ появляется и съ гласнымъ исходомъ უ, именно въ глаголѣ ო-ნ или ო-ნუ, на а̔тинскомъ говорѣ означающемъ *есть* (§ 109); быть можетъ, этотъ суффиксъ — переживаніе характера Им. падежа, въ видѣ ნუ.

Дѣйствительный залогъ.

§ 74. Изъ двухъ залоговъ, дѣйствительнаго и страдательнаго, полнѣе развитъ дѣйствительный. Онъ спрягается съ наращеннымъ вспомогательнымъ ბ/ვ.

Породы и времена.

§ 75. Въ дѣйствительномъ залогѣ четыре породы.

§ 76. Какъ и въ каждомъ яфетическомъ языкѣ породы различаются по гласнымъ характерамъ: I-я порода отличается отсутствіемъ такого гласнаго, напр. ბყვარამ *я порю* или ბჭარუმ V *я пишу*; гласный характеръ II-й породы—ი, въ а̔тинскомъ говорѣ осложняемый согласнымъ ნ (ინ), напр. ბიყვარამ V *я порю у себя*, ვინჭარუმ A *я пишу для себя*, ბიჭარუმ px id.; гласный характеръ III-й породы—ო, тубал-кайнскій эквивалентъ обще-яфетическаго ა, чисто сохранившагося въ ќарт́ской группѣ,

напр. ვოთვინამ *я разстилаю*, ვოგჩამ *я зажигаю*; гласный характеръ IV-й породы тотъ же звукъ ო, но при этомъ въ ней тема — съ наращеннымъ вспомогательнымъ ავ (§ 98) во временахъ обѣихъ группъ, напр. ვონჭარათვამ A *я заставляю писать*, ბონჭარათვამ px id.

При образованіи III-й породы нѣкоторые глаголы къ основѣ своей прибавляютъ придатокъ ინ, напр. შკურ: III-я пор. ვოშკურინ-ამ *пугаю*, *угрожаю*.

Въ остальномъ спряженіе глаголовъ по II-й, III-й и IV-й породамъ происходитъ по образцамъ I-й породы, какъ можно видѣть въ примѣрахъ.

Надо только отмѣтить, что въ атинскомъ говорѣ гласные характеры породъ ი и ო, получая нарощеніе ნ, звучатъ ინ и ონ, а въ архавскомъ подговорѣ виц̆скаго говора они появляются въ чистомъ видѣ.

§ 77. Основныя времена въ чанскомъ языкѣ раздѣляются на двѣ группы. Первую группу составляютъ главное — настоящее и производное отъ него — прошедшее несовершенное (см. также желательное, resp. повелительное, § 94), вторую группу составляютъ главное — аористъ и производныя отъ него — сослагательное и будущее.

§ 78. Третья группа, прош. совершенное и давнопрошедшее, не чужда чанскому, но въ немъ эти времена получаютъ рѣдкое примѣненіе. Образованіе же ихъ обычное, судя по уловленнымъ мною пока формамъ прош. совершеннаго: 3-е лице страд. залога сочетается съ объективнымъ префиксомъ Род. падежа (ср. § 99), напр. მი-ძიცხათვუნ *я учился*.

Когда чанскіе глаголы будутъ дослѣдованы вполнѣ, къ третьей группѣ придется отнести и формы съ რენ, resp. დორენ (§ 109), въ частности прош. совершенное страдат. залога, образованное описательно присоединеніемъ названныхъ словъ къ причастію въ усѣченной формѣ: დიხინერენ (< დიხინერ რენ) *онъ полинялъ*, დოხუმჷელორენ (< дохумჷер дорен) *онъ засохъ*.

დორენ присоединяется и къ аористу для придачи особаго оттѣнка: დივი დორე *ты тогда былъ*, დივუ დორენ *онъ тогда былъ*.

§ 79. Раздѣленіе основныхъ временъ на двѣ группы зависитъ

отъ различія темъ главныхъ временъ, настоящаго и аориста: настоящая тема — активна, аористная — пассивна. Въ обоихъ случаяхъ, однако, это существенное различіе достигается перегласовкою не глагольной основы, за исключеніемъ коренныхъ глаголовъ съ послѣднимъ согласнымъ ვ (§ 65), а наращаемаго вспомогательнаго, въ настоящемъ ამ, resp. აუ, или უმ, resp. უვ (§ 69,a), напр. ბეკსრამ V порю или ბჭარუმ AV или ბჭარუვ *я пишу*, въ аор. ი (вм. ვი, § 69,b), напр. ბჭარი V *я написалъ* (букв. *мнѣ*, resp. *мною написанъ*).

Спряженіе и классы.

§ 80. Въ чапскомъ языкѣ одно спряженіе: всѣ глаголы въ немъ образуютъ аор. съ характеромъ ი, показателемъ страдательнаго залога, все равно, огласованъ ли имъ самъ основной глагольный корень или, что болѣе обычно, лишь наращенный вспомогательный глаголъ въ составѣ спрягаемой темы (§ 69, b).

Изъ трехъ спряженій, предлежащихъ въ грузинскомъ, чанскій такимъ образомъ сохранилъ одно III-ье спряженіе.

§ 81. Въ чанскомъ спряженіи два основныхъ класса: настоящее время имѣетъ въ дѣйствительномъ залогѣ или характеръ ა, или характеръ უ, воспринимаемые слабымъ кореннымъ или наращеннымъ вспомогательнымъ მ, resp. ვ: -ამ, resp. -აუ, или -უმ, resp. -უვ (69,a).

Такимъ образомъ изъ пяти классовъ дѣйствительнаго залога, присущихъ грузинскому въ одномъ изъ спряженій, въ чанскомъ представлены 1-й или a-классъ и 3-й или o-классъ, съ замутненіемъ ო въ უ въ чанскомъ ставшій u-классомъ.

Примѣчаніе. Нѣсколько глаголовъ какъ будто сохраняютъ первоначальный видъ 2-го класса съ чистымъ характеромъ ო, но въ этомъ ო легче усмотрѣть діалектическое явленіе (§ 82, d).

§ 82. Рядомъ съ основными классами въ чанскомъ языкѣ имѣются и побочные, но они или встрѣчаются въ исключительныхъ глаголахъ, или представляютъ діалектическое видоизмѣненіе одного изъ основныхъ классовъ.

a) Есть классъ безъ гласнаго характера: его отличаетъ образованіе настоящаго времени безъ наращеннаго вспомогатель-

наго и вообще безъ спеціальной огласовки, точно на лицо 5-й классъ I-го параллельнаго грузинскаго спряженія, но по этому побочному классу спрягаются исключительно плавныя основы съ послѣднимъ кореннымъ რ или ლ, иногда ნ при предшествующемъ гласномъ, напр. ჭპირ, ბირ, ჭაპარ, ჭელ: II-я пор. н. вр. ვიჭპირ *я внимаю*, ვიბირ *я пою*, ვიჭაპარ *говорю*, ვიჭელ *радуюсь*.

b) Въ восточномъ нарѣчіи, судя по хопскому говору, довольно часто встрѣчается настоящее время съ характеромъ ი, напр. გო-მჭლიოფ *тяну*.

Однако въ данномъ случаѣ мы отнюдь не имѣемъ дѣла съ і-классомъ, равноцѣннымъ 4-му классу грузинскаго спряженія. Въ хопскомъ говорѣ существуетъ позднѣйшій перебой u въ і, и въ хопской формѣ съ ი на лицо лишь позднѣйшее діалектическое видоизмѣненіе болѣе древней формы съ უ.

c) Въ восточномъ нарѣчіи, такъ въ хопскомъ говорѣ, мы слышали настоящее время съ наращеннымъ вспомогательнымъ ეფ, напр. ვაკნეფ *хватаю*, ვამურეფ *воспринимаю запахъ*. Весьма вѣроятно, е-классъ въ чанскомъ возникъ подъ картскимъ вліяніемъ. Восточнаго по огласовкѣ происхожденія и классъ на ემ въ западномъ нарѣчіи, представленный глаголомъ ოშკენემ *надѣюсь* V, მებშონემ A.

d) Столь же рѣдко всплывалъ классъ-ო: ბძიროფ х *смотрю*, პორომили პკორომ V *люблю*, ბშკორომ *я голоденъ*. Эга разновидность, быть можетъ, какъ къ источнику, восходитъ къ вицскому подговору: здѣсь и въ другихъ случаяхъ ო появляется вм. უ.

§ 83. Для образованія абсолютныхъ формъ спряженія субъективнаго строя берется глагольная тема настоящая или аористная, и въ дѣйствительномъ залогѣ

a) къ ней приставляются извѣстныя уже намъ субъективныя мѣстоименныя частицы (§ 38), въ первыхъ лицахъ временъ обѣихъ группъ префиксъ, въ третьемъ лицѣ ед. ч. суффиксъ ს кромѣ аориста и прошедшихъ временъ, гдѣ 3-е лицо ед. числа заканчивается всегда огласовкою უ (§ 69,c);

b) во мн. числѣ, кромѣ того, оформленныя въ отношеніи

лица темы получаютъ въ качествѣ суффикса показатель множественности, въ 1-мъ и 2-мъ лицахъ თ, въ 3-мъ ნ, resp. ან, ენ и т. п., кромѣ аориста, гдѣ всегда -ეს (§ 70,b).

Главныя времена.

§ 84. Такимъ образомъ спряженіе главныхъ временъ по всѣмъ классамъ и породамъ дѣйствительнаго залога происходитъ такъ:

въ дѣйствительномъ залогѣ отъ основъ ყვარ корня ყვრ *пороть*, ჭარ корня ჭრ *писать*, ლვარ корня ლვრ *промокать*, გზ *разводить огонь*.

Наст.

a - классъ	u - классъ.	
V	V	x
I-я пор.	I-я пор.	I-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბ-ყვარამ	ბ-ჭარუმ	ბ-ჭარუვ
ყვარამ	ჭარუმ	ჭარუვ
ყვარამ-ს	ჭარუმ-ს	ჭარუვ-ს
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ბ-ყვარამ-თ	ბ-ჭარუმ-თ	ბ-ჭარუვ-თ
ყვარამ-თ	ჭარუმ-თ	ჭარუვ-თ
ყვარამ-ან	ჭარუმ-ან	ჭარუვ-ან
II-я пор.	II-я пор.	II-я пор.
	A	x
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ვ-ილვარამ	ვ-ინჭარუმ	ვ-იჭარუვ
ილვარამ	ინჭარუმ	იჭარუვ
ილვარამ-ს	ინჭარუმ-ს	იჭარუვ-ს
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ვ-ილვარამ-თ	ვ-ინჭარუმ-თ	ვ-იჭარუვ-თ
ილვარამ-თ	ინჭარუმ-თ	იჭარუვ-თ
ილვარამ-ან	ინჭარუმ-ან	იჭარუვ-ან.

III-я пор.

ед. ч.	мн. ч.
ვ-ოგხამ	ვ-ოგხამ-თ
ოგხამ	ოგხამ-თ
ოგხამ-ს	ოგხამ-ან

аор.

I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
V	Λ	X
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბ-ჭარი	ვ-ინჭარი	ვ-ოგხი
ჭარი	ინჭარი	ოგხი
ჭარუ	ინჭარუ	ოგხუ
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ბ-ჭარი-თ	ვ-ინჭარი-თ	ვ-ოგხი-თ
ჭარი-თ	ინჭარი-თ	ოგხი-თ
ჭარ-ეს	ინჭარ-ეს	ოგხე-ს

Производныя времена.

§ 85. Отъ настоящаго времени производится прош. несовершенное присоединеніемъ суффикса ტ въ первыхъ и вторыхъ лицахъ съ гласнымъ ი: -ტი, а въ 3-мъ лицѣ ед. числа съ 3-мъ лицомъ аор. наращеннаго вспомогательнаго глагола უ (§ 69,c): -ტუ и въ 3-мъ лицѣ мн. числа съ сущ. глаголомъ ეს (§ 70,b): -ტეს, напр.

прош. несов.

а-классъ.	u-классъ.	
V	V	X
I-я пор.	I-я пор.	I-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბ-ყვარამ-ტი	ბჭარუმ-ტი	ბჭარუფ-ტი
ყვარამ-ტი	ჭარუმ-ტი	ჭარუფ-ტი
ყვარამ-ტუ	ჭარუმ-ტუ	ჭარუფ-ტუ

мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ბყვარამ-ტი-თ	ბჭარუმ-ტი-თ	ბჭარუფ-ტი-თ
ყვარამ-ტი-თ	ჭარუმ-ტი-თ	ჭარუფ-ტი·თ
ყვარამ-ტეს	ჭარუმ-ტეს	ჭარუფ-ტეს

II-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
	A	
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ვილვარამ-ტი	ვინჭარუმ-ტი	ვოგზამ-ტი
ილვარამ-ტი	ინჭარუმ-ტი	ოგზამ-ტი
ილვარამ-ტუ	ინჭარუმ-ტუ	ოგზამ-ტუ
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ვილვარამ-ტი-თ	ვინჭარუმ-ტი-თ	ვოგზამ-ტი-თ
ილვარამ-ტი-თ	ინჭარუმ-ტი-თ	ოგზამ-ტი-თ
ილვარამ-ტეს	ინჭარუმ-ტეს	ოგზამ-ტეს

§ 86. Характеръ сослагательнаго, какъ во всѣхъ яфетическихъ языкахъ, гласный ა, который присоединяется къ аористной темѣ, напр. отъ аор. ბჭარი *я написалъ*.

Сослагат.

I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბ-ჭარა, A მჭარა	ვ-ინჭარა	ვ-ოგზა
ჭარა	ინჭარა	ოგზა
ჭარა-ს	ინჭარა-ს	ოგზა-ს
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ბ-ჭარა-თ, A მ-ჭარა-თ	ვ-ინჭარა-თ	ვ-ოგზა-თ
ჭარა-თ	ინჭარა-თ	ოგზა-თ
ჭარა-ნ	ინჭარა-ნ	ოგზა-ნ

§ 87. Отъ сослагательнаго наклоненія въ свою очередь производятся два времени, прошедшее сослагательное и будущія времена:

а) для производства прошедшаго сослагательнаго отъ сослагательнаго достаточно прибавить суффиксъ ტ съ тѣми надбавками ი (ტი), უ (ტუ) и ეს (ტეს) въ различныхъ лицахъ,

какія были указаны при описаніи прошедшаго несовершеннаго (§ 85):

прош. сослагат.

I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბ-ჭარა-ტი, A მ-ჭარა-ტი	ვ-ინჭარა-ტი	ვ-ოგჩა-ტი
ჭარა-ტი	ინჭარა-ტი	ოგჩა-ტი
ჭარა-ტუ	ინჭარა-ტუ	ოგჩა-ტუ
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ბ-ჭარა-ტი-თ, A მ-ჭარა-ტი-თ	ვ-ინჭარა-ტი-თ	ვ-ოგჩა-ტი-თ
ჭარა-ტი-თ	ინჭარა-ტი-თ	ოგჩა-ტი-თ
ჭარა-ტეს	ინჭარა-ტეს	ოგჩა-ტეს

b) что касается будущаго и условнаго или будущаго параллельнаго, то они образуются различно въ западномъ и восточномъ нарѣчіяхъ —

А) въ западномъ нарѣчіи

1) для производства простого будущаго времени къ сослагательному придается частица რე во всѣхъ лицахъ кромѣ 3-го мн. числа, гдѣ вм. რე появляется ნ, причемъ согласные звуки въ исходѣ спрягаемой части (ს, თ, ნ) при стеченіи съ согласнымъ რ неизмѣняемой надбавки რე или ნ принимаютъ тубал-кайнское именное окончаніе ე (სე, თე, ნე).

Будущ.

I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბ-ჭარა-რე, A მ-ჭარა-რე	ვ-ინჭარა-რე	ვ-ოგჩა-რე
ჭარა-რე	ინჭარა-რე	ოგჩა-რე
ჭარასე-რე	ინჭარასე-რე	ოგჩასე-რე
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ბ-ჭარათე-რე, A მ-ჭარათე-რე	ვ-ინჭარათე-რე	ვ-ოგჩათე-რე
ჭარათე-რე	ინჭარათე-რე	ოგჩათე-რე
ჭარანე-ნ	ინჭარანე-ნ	ოგჩანე-ნ

Къ нѣкоторымъ лицамъ имѣются параллельныя формы: α) въ живой рѣчи, особенно въ виҵэ-архавскомъ говорѣ, 3-е лицо ед.

числа часто опускаетъ надбавку რე, и форма обрывается на სე, напр. ჭარასე, но иногда съ придаткомъ ნ: ჭარასენ, чего особенно придерживаются въ архавскомъ подговорѣ, β) въ 3-мъ лицѣ мн. числа согласный ნ въ исходѣ также получаетъ тубал-каинское именное окончаніе ე (ნე), напр. ხაშკანენე *будутъ копать* рядомъ съ ხაშკანენ, γ) въ архавскомъ подговорѣ восточнаго говора западнаго нарѣчія въ 3-мъ лицѣ мн. ч. имѣемъ архаическую форму ჭარანორენ.

Архавская форма 3-го лица мн. ч. своимъ ორენ вм. ნ лишь подтверждаетъ, что въ надбавкѣ რე предлежитъ основа существительнаго глагола, обычный предсѣченный видъ полнаго ორე со значеніемъ *сущій* или вѣрнѣе *есть*. Слѣдовательно, будущее время западнаго нарѣчіи ბჭარარე *я напишу, я буду писать* по-чански буквально значитъ „есть, чтобы я писалъ“.

Отъ будущаго въ свою очередь образуется съ помощью суффикса ტუ особое время, напр. 3-е л. ჭარასერტუ: въ А его приводили вм. прош. сослаг.

2) Для производства будущаго параллельнаго, служащаго и условнымъ, въ томъ же западномъ нарѣчіи съ аористомъ сочетается глаголъ კო *нужно* —

I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბ-ჭარი-კო, A მ-ჭარი-კო	ვი-ინჭარი-კო	ვ-ოგზი-კო
ჭარი-კო	ინჭარი-კო	ოგზი-კო
ჭარუ-კო	ინჭარუ-კო	ოგზუ-კო
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ბ-ჭარი-კო-თ, A მ-ჭარი-კო-თ	ვ-ინჭარი-კო-თ	ვ-ოგზი-კო-თ
ჭარი-კო-თ	ინჭარი-კო-თ	ოგზი-კო-თ
ჭარე-კო-ს, A ჭარე-კეს	ინჭარე-კო-ს, A [ინჭარე-კეს	ოგზე-კო-ს, A ოგზე-კეს.

B) Въ восточномъ нарѣчіи —

1) для производства будущаго времени съ сослагательнымъ сочетается не неизмѣняемая надбавка, а измѣняемый по лицамъ глаголъ მი-ნონ *я хочу*, который и спрягается (§ 99) одновременно

со спряженіемъ основного глагола, причемъ однако основной глаголъ измѣняется по лицамъ, но не по числамъ, и потому во мн. ч. онъ появляется въ формахъ ед. числа:

буд.

I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბ-ჭარა-მინონ	ვ-იჭარა-მინონ	ვ-ოგჩა-მინონ
ჭარა-გინონ	იჭარა-გინონ	ოგჩა-გინონ
ჭარას-უნონ	იჭარას-უნონ	ოგჩას-უნონ
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ბ-ჭარა-მინონან	ვ-იჭარა-მინონან	ვ-ოგჩა-მინონან
ჭარა-გინონან	იჭარა-გინონან	ოგჩა-გინონან
ჭარას-უნონან	იჭარას-უნონან	ოგჩას-უნონან

2) Для образованія условнаго времени въ восточномъ же нарѣчіи съ сослагательнымъ сочетается опять таки глаголъ *хотѣть* въ формѣ 3-го лица ед. числа въ ед. ч. и мн. числа во мн. ч., но прошедшаго несовершеннаго — მინ-ტუ *я хотѣлъ*, *мнѣ нужно было*, მინ-ტ-ეს *мы хотѣли*, *намъ нужно было*.

Условн.

I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბჭარა-მინტუ	ვიჭარა-მინტუ	ვოგჩა-მინტუ
ჭარა-გინტუ	იჭარა-გინტუ	ოგჩა-გინტუ
ჭარას-უნტუ	იჭარას-უნტუ	ოგჩას-უნტუ
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ბჭარა-მინტეს	ვიჭარა-მინტეს	ვოგჩა-მინტეს
ჭარა-გინტეს	იჭარა-გინტეს	ოგჩა-გინტეს
ჭარას-უნტეს	იჭარას-უნტეს	ოგჩას-უნტეს

Повелительное наклоненіе.

§ 88. Чанскій языкъ не имѣетъ спеціальнаго образованія для повелительнаго наклоненія. Для выраженія этого наклоненія въ утвердительномъ предложеніи берутся вторыя лица аориста,

въ отрицательномъ—отрицаніе მო съ вторыми лицами настоящаго времени, причемъ за гласнымъ ო отрицанія передъ согласнымъ глагола появляется ნ.

Повел. наклон.

положительное.

	I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
	ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
2 л.	ჭარი	ინჭარი, рх იჭარი	ოგზი
	мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
2 л.	ჭარით	ინჭარით, рх იჭარით	ოგზით

отрицательное

	I-я пор.		II-я пор.	III-я пор.
	ед. ч.		ед. ч.	ед. ч.
	зап.	вост.		
2 л.	მო (A მო-ნ) ჭარუმ	მო ჭარუფ	მოთ ინჭარუმ и т. д.	მოთ ოგზამ
	мн. ч.		мн. ч.	
2 л.	მო (A მო-ნ) ჭარუმთ	მო ჭარუფთ	მოთ ინჭარუმთ и т. д.	მოთ ოგზამთ

Для выраженія тѣхъ же, особенно же другихъ лицъ повелит. наклоненія какъ въ утвердительномъ, такъ въ отрицательномъ предложеніи употребляются соотвѣтственныя формы сослагательнаго наклоненія, напр. მო ხაშქათ *не копайте*, ჭარა̈ნ рх *пусть они пишутъ*.

§ 89. Первые изслѣдователи въ парадигмы спряженія особо внесли отрицательныя формы всѣхъ временъ, но на дѣлѣ, кромѣ повелительнаго, ни одно время или наклоненіе не отличаетъ отрицательной формы отъ положительной формы глагола. Отрицательной частицею служитъ во всѣхъ временахъ кромѣ повелительнаго ვარ, resp. ვა или усиленная ея форма ვართი, resp. ვა-თი, а также ვათო вм. ვათი, напр.

наст.

A	px	V	x
ვარ მჭარუმ	ვარ ბჭარუმ	ვა ბჭარუმ	ვა ბჭარუფ
ვარ ჭარუმ	ვარ ჭარუმ	ვა ჭარუმ	ვარ ჭარუფ
ვარ ჭარუმს	ვარ ჭარუმს	ვა ჭარუმს	ვარ ჭარუფს
и т. д.	и т. д.	и т. д.	ვა ბჭარუფთ и т. д.

прош. нес.

ვარ მჭარუმტი	ვარ ბჭარუმტი	ვა ბჭარუმტი	ვა ბჭარუფტი
ვარ ჭარუმტი	ვარ ჭარუმტი	ვა ჭარუმტი	ვარ ჭარუფტი
и т. д.	и т. д.	и т. д.	и т. д.

аористъ

A, px	V	x
ვარ მჭარი, px ვარ ბჭარი	ვა ბჭარი	ვა ბჭარი
ვარ ჭარი	ვა ნჭარი	ვარ ჭარი
и т. д.	и т. д.	и т. д.

сослаг.

A	px	V	x
ვათო მჭარა	ვართი ბჭარა	ვათო ბჭარა	ვათო ბჭარა
ვათო ჭარა	ვართი ჭარა	ვათო ჭარა	ვათო ჭარა
и т. д.	и т. д.	и т. д.	и т. д.

Эта форма мало употребительна въ атиискомъ говорѣ, ея совсѣмъ нѣтъ въ вицскомъ говорѣ, если вѣрить моимъ учителямъ

Вм. ვათო встрѣчается и ვათი. О постановкѣ при ვათი сослагательнаго вм. будущаго см. § 125.

Будущ.

A, px	V
ვარ მჭარარე	ვა ბჭარარე
ვარ ჭარარე	ვა ნჭარარე
ვარ ჭარასერე	ვა ნჭარასე

и т. д.

будущ. параллель.

A	V
ед. ч.	ед. ч.
ვათი მჭარიკო	ვა ბჭარიკო
ვათი ნჭარიკო	ვა ნჭარიკო
ვათი ნჭარუკო	ვა ნჭარუკო

мн. ч.	мн. ч.
ვათი მჭარივოთ	ვა ბჭარივოთ
ვათი ნჭარივოთ	ვა ნჭარივოთ
ვათი ნჭარეკეს	ვა ნჭარეკოს

Страдательный залогъ.

§ 90. Въ страдательномъ залогѣ я наблюлъ двѣ породы, I-ю и II-ю (§ 76).

Встрѣчается характеръ III-й пор. — ღ, напр. გომოჭკონ-ღ-უ *я забылъ*, გაბწყეენ-ღ-ურ *наскучаю*, но чаще у глаголовъ объективнаго строя, при томъ всегда въ основахъ, повидимому, к̔арт̔скаго происхожденія.

§ 91. Для образованія главныхъ временъ, настоящаго и аориста, берется глагольная тема или настоящая, или аористная. Аористная тема у страдательнаго залога общая съ дѣйствительнымъ, что же касается настоящей темы, то она пассивная: она получается наращеніемъ на основу даннаго глагола вспомогательнаго глагола რ въ формѣ причастія страдательнаго залога ერ (§ 70,a,1) или ურ (§ 70,a,2), напр. ხერ *сидящій*, ტუბ-ურ *грѣющійся*.

§ 92. Такимъ образомъ въ страдательномъ залогѣ при одномъ спряженіи два класса, т. е. при одномъ аористѣ, общемъ съ дѣйствительнымъ залогомъ, два типа настоящаго времени, одинъ съ характеромъ ე (ერ), другой съ характеромъ უ (ურ).

Эти классы страдательнаго залога, е-классъ и u-классъ, въ ч̔анскомъ—иного происхожденія, гласные е и u въ нихъ—характеры страдательнаго залога, въ грузинскомъ обыкновенно появляющіеся въ видѣ ი (§ 70,a,1) и უ, resp. ო (§ 70,a,2) въ исходѣ темы каждаго глагола въ страдательномъ залогѣ.

§ 93. Само спряженіе въ страдательномъ залогѣ происходитъ также, какъ въ дѣйствительномъ. Къ настоящей или аористной темѣ приставляются извѣстныя субъективныя мѣстоименныя частицы (§§ 38, 73) и показатели множественности (§ 83,b).

Настоящ.

I-й классъ.		2-й классъ.
I-я пор.	II-я пор.	I-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბ-ხ-ერ	ბ-იმტ-ერ	ბ-ტუბ-ურ
ხ-ერ	იმტ-ერ	ტუბ-ურ
ხ-ენ	იმტ-ენ	ტუბ-უნ
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ბ-ხ-ერ-თ	ბ-იმტ-ერ-თ	ბ-ტუბ-ურ-თ
ხ-ერ-თ	იმტ-ერ-თ	ტუბ-ურ-თ
ხ-ერ-ან A	იმტ-ერ-ან A	ტუბ-ურ-ან A
ხ-ენ-ან V	იმტ-ენ-ან V	ტუბ-უნ-ან V

Разница въ 3-мъ л. мн. числа происходитъ отъ того, что въ западномъ говорѣ оно образовано отъ пассивной темы (ხერ), а въ восточномъ, подъ его же вліяніемъ и въ V, отъ 3-го лица ед. числа (ხენ).

§ 94. Прошедшее несовершенное производится отъ настоящаго съ помощью суффикса ტ, именно, смотря по лицамъ ტი, ტუ и ტეს, какъ въ дѣйствительномъ (§ 85):

прош. несов.

I-й классъ.		II-й классъ.
I-я пор.	II-я пор.	I-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბ-ხერ-ტი	ბ-იმტერ-ტი	ბ-ტუბურ-ტი
ხერ-ტი	იმტერ-ტი	ტუბურ-ტი
ხე-ტუ	იმტე-ტუ	ტუბუ-ტუ
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ბ-ხერ-ტი-თ	ბ-იმტერ-ტი-თ	ბ-ტუბურ-ტი-თ
ხერ-ტი-თ	იმტერ-ტი-თ	ტუბურ-ტი-თ
ხე-ტეს	იმტერ-ტეს	ტუბუ-ტეს

Потеря რ въ исходѣ основы свойственна третьимъ лицамъ, но мѣстами не исключается и сохраненіе რ: ხერტუ, ტუბურტუ и т. д. (ср. § 99).

Отъ прош. несов. также образуется модальная разновидность съ помощью гласнаго ა, характера сослагательнаго. Эта разновидность имѣетъ значеніе желательнаго, resp. повелительнаго, и отъ нея употребляется часто 3-е л. ед. числа: ხერტას *пусть сидитъ*.

§ 95. Въ спряженіи временъ второй группы страдательный залогъ ничѣмъ не отличается отъ дѣйствительнаго (§§ 83, 84, 86 сл.).

§ 96. Особенности въ образованіи временъ страдательнаго залога, когда онѣ бываютъ, зависятъ отъ особенности корней, такъ зубные корни, утрачивая послѣдній коренной დ въ первыхъ временахъ, напр. ბხერ *сижу*, ვიწკერ *смотрю*, сохраняютъ его во вторыхъ временахъ: аор. ბხედი, ვიწკედი, сосл. ბხედა, ვიწკედა, б. ბხედარე, ბხედამინონ, ვიწკედარე, ვიწკედამინონ.

Относительныя формы спряженія.

§ 97. Относительныя формы отъ абсолютныхъ отличаются одною подробностью: для выраженія того или иного отношенія къ требуемому лицу абсолютныя формы получаютъ объективные префиксы, смотря по надобности, неоформленные, родительные или дательные. Единственный ущербъ, постигающій при этомъ абсолютную форму,—потеря субъективнаго префикса 1-го лица, какъ бы онъ ни звучалъ (ბ/ვ, მ или ფ) при стеченіи съ объективнымъ префиксомъ 2-го лица, напр. მო-გი-ძოხარე *я приведу къ тебѣ*, გა-ვნი *я тебя хватилъ*.

§ 98. Одна порода, именно IV-я, всегда включаетъ въ себѣ отношеніе, дательное, къ 3-му лицу, напр. ვონჭარაფამ *я заставляю его писать*. Посему спряженіе IV-й породы относится къ относительнымъ формамъ:

наст.

A	рх	х
ვონჭარაფამ	ბოჭარაფამ	ვოჭარაფაფ
ონჭარაფამ	ოჭარაფამ	ოჭარაფაფ
ონჭარაფამს	ოჭარაფამს	ოჭარაფაფს

и т. д.

аор.

A	рх	х
ვონჭარაფი,	ბოჭარაფი,	ვოჭარაფი
ონჭარაფი,	ოჭარაფი,	ოჭარაფი
ონჭარაფუ,	ოჭარაფუ,	ოჭარაფუ

и т. д.

буд.

A	px	x
ვონჭარაფარე	ბოჭარაფარე	ვოჭარაფამინონ
ონჭარაფარე	ოჭარაფარე	ოჭარაფაგინონ
ონჭარაფასერე	ოჭარაფასენ	ოჭარაფასუნონ.

Здѣсь не перечислены производныя времена первой группы, повел., сослаг. и условное, образующіяся нормально.

Спряженіе глаголовъ объективнаго строя.

§ 99. Берется глагольная основа, образуется 3-е лицо по I-й породѣ страдательнаго залога, иногда и дѣйствительнаго, и сочетается съ объективными префиксами.

Всего три спряженія объективнаго строя въ зависимости отъ вида префиксовъ: I-е спряженіе съ неоформленными объективными префиксами, II-е спряженіе — съ родительными, III-е спряженіе — съ дательными.

I-е спряж.	II-е спряж.	III-е спряж.
наст.	наст.	наст.
მ-შუნს *я помню*	მი-ღუნ *у меня есть, [имѣю*	მა-ბარბალუნ *брежу*
გ-შუნს	გი-ღუნ	გა-ბარბალუნ
შუნს	უ-ღუნ	ა-ბარბალუნ
მ-შუნან	მი-ღურან, x,V მი-ღუნან	მა-ბარბალუნან
გ-შუნან	გი-ღურან, x,V გი-ღუნან	გა-ბარბალუნან
შუნან	უ-ღურან, x,V უ-ღუნან	ა-ბარბალუნან
прош. нес.	прош. нес.	прош. несов.
	A	
მ-შუნტუ	მი-ღურტუ მი-ღუტუ	მა-ბარბალერტუ
გ-შუნტუ	გი-ღურტუ გი-ღუტუ	გა-ბარბალერტუ
შუნტუ	უ-ღურტუ უ-ღუტუ	ა-ბარბალერტუ
მ-შუნტეს	მი-ღურტეს მი-ღუტეს	მა-ბარბალერტეს
გ-შუნტეს	გი-ღურტეს გი-ღუტეს	გა-ბარბალერტეს
შუნტეს	უ-ღურტეს უ-ღუტეს	ა-ბარბალერტეს.

Въ прош. несов. რ исчезаетъ діалектически, особенно въ восточномъ нарѣчіи: მა-ბარბალეტუ и т. д. (ср. 94).

Нѣкоторые изъ глаголовъ объективнаго строя образуютъ и вторыя времена, напр. аор. მა-ბარბალუ, сосл. მა-ბარბალა и т. д. Попадались и формы буд. параллельнаго: ახენუკო.

Формы III-го спряженія объективнаго строя обыкновенно употребляются для выраженія возможности, напр. მაბძირენ *я могу видѣть*, ვარ აჭოფენ *не можетъ ловить*.

Въ III-мъ спряженіи встрѣчается и тубал-кайнскій рядъ, т. е. съ дат. на ო, напр. аор. გო-მო-ჭკონდუ *я забылъ*, გო-გო-ჭკონდუ, გო-ო-ჭკონდუ.

Описательное спряженіе.

§ 100. Глаголы მიღუნ *имѣю* и ვორე *я есмь* и ихъ прош. несов., сочетаясь съ прич. страд. залога на ერ-ი, образуютъ описательныя времена: прош. совершенное и давнопрошедшее дѣйств. и страд. залоговъ, напр.

дѣйств. зал.	страд. зал.
прош. соверш.	
ჭარერი მიღუნ, გიღუნ и т. д.	ჭარერი ვორე, ორე и т. д.
давнопрош.	
ჭარერი მიღუტუ, გიღუტუ и т. д.	ჭარერი ვორტი, ორტი и т д.

Описательными временами являются и буд. съ მინონ и даже съ რე, равно буд. паралл. съ კო (§ 87, b).

§ 101. Къ описательному спряженію можно отнести спряженіе такихъ отыменныхъ глаголовъ, которые представляютъ сочетаніе имени, прилагательнаго или существительнаго, съ глаголами ოხენაფუ *дѣлать*, ოღოდუ *дѣлать*, მეჩამუ *давать* и т. п., напр. კაბული ოხენაფუ *соглашаться*, ფაკ ოხენაფუ *чистить*, დუა ვოღოდი *я совершилъ моленіе, просилъ*, ჯევაბი მამჩი *отвѣчай мнѣ*.

§ 102. Отыменные глаголы въ большинствѣ впрочемъ образуются легко отъ любого, даже заимствованнаго существительнаго или прилагательнаго съ именемъ дѣйствія по III-ей породѣ, напр. ფიშმანი—ოფიშმანუ *каяться*, II-я пор. н. ვიფიშმანამ, ხაზირი — ოხაზირუ *готовить*, I-я пор. н. ფხაზირუმ.

Отглагольныя имена.

(Имена дѣйствія и причастія).

§ 103. Вмѣсто неопредѣленнаго наклоненія въ чанскомъ имѣются различные виды отглагольныхъ именъ (араб. „масдар“).

a) Природное чанское отглагольное имя представляетъ 3-е лицо аориста съ префиксомъ ო, тубал-кайнскою разновидностью гласнаго характера III-й, а также IV-й породы яфетическаго спряженія, напр. ორდუ *расти*, ოჭარუ x (ონჭარუ A) *писаніе*, ოხამფუ *копаніе*. При предлогахъ или равнозначущихъ имъ префиксахъ характеръ ო отпадаетъ. Когда именное образованіе восходитъ къ IV-й породѣ, то это ясно по наращенному აფ: ორდაფუ *взращиваніе*, მეხირაფუ *красть*, „ონასხვაფუ“ [вм. ონასხუ *стирать*] R. Часто образованіе — по III-й пор. съ ინ: ოხვეწინუ *просить*, მეხვატინუ *грызть*, მეხოსვინუ *гаснуть*.

b) Иногда это имя дѣйствія производится съ тѣмъ же префиксомъ отъ настоящей темы: ოგნაფუმუ рядомъ съ ოგნაფუ *понимать*, ოძირამუ рядомъ съ ოძირუ *смотрѣть*.

c) Нѣкоторые глаголы имя дѣйствія заканчиваютъ гласнымъ ა: ოძირამა, გექითხაფა, „მიყოილაფა“, „მუყოილაფა“.

d) Иные глаголы имя дѣйствія образуютъ съ суффиксомъ ალა—თიბალა *косить*, მეტკოჩალა и ეტკოჩალა *метать, бросать*, по II-й пор.: „ირდალა Bt“ *расти*.

e) Встрѣчается и образованіе съ суффиксомъ ვა, resp. ჳა, но это, внѣ сомнѣнія, заимствовано непосредственно или черезъ мингрельцевъ изъ грузинскаго, такъ ჭარვა вм. ონჭარუ, ქოსვა вм. ოქოსუ и т. п. Западное нарѣчіе его не знаетъ.

§ 104. Къ отглагольнымъ именамъ относятся и причастія, а также имя дѣйствующаго лица: ихъ два, одно дѣйствительнаго залога, другое — страдательнаго.

a) Причастіе дѣйствительнаго залога, оно же — имя дѣйствующаго лица (ср. § 118, a, b), представляетъ 3-е лицо ед. ч. настоящаго времени, напр. ჭარუმს A или ჭარუფს x *онъ пишетъ* и *писатель*, ხამფამს A *онъ копаетъ* и *копатель*.

b) Причастіе страдательнаго залога образуется при помощи суффикса ერ-ი, напр. ჭარერი *написанный*, ხამკერი *вскопанный*.

Въ восточномъ нарѣчіи, при наличіи другого r въ словѣ, r суффикса ერ-ი можетъ обратиться въ ლ, напр. въ x рядомъ съ ჭარერი существуетъ и форма ჭარელი.

§ 105. Въ ч̔анскомъ существуетъ и герундивная форма съ суффиксомъ დო: суффиксъ присоединяется къ аористу, напр. ჭარიდო, ხამკიდო.

Сводные ко́рни.

§ 106. Въ нѣсколькихъ глаголахъ для полноты спряженія сводятся два различныхъ корня. Глаголы въ такихъ случаяхъ первыя времена имѣютъ отъ одного корня, вторыя — цѣликомъ или отчасти отъ другого. Таковы: ქმ (> ქივ x) *дѣлать* (§ 107), ყვ (> ვ A) *дѣлать* (§ 108), რ *существовать* (§ 109), ლვ *ходить* съ გზალ *ходить* и ხთ, resp. ხტ *ходить* (§ 110).

Можно еще упомянуть здѣсь же глаголы: a) ვოფხორ *я ѣмъ*, образующій лишь первыя времена, и b) ღ *брать*, чередующійся въ различныхъ временахъ съ მ, разновидиостью своего корня (ღვ[r] > γm' > მ). Формы этихъ глаголовъ перечислены въ *Словарѣ*.

§ 107. ქომ || ქუმ > ქივ

II-я пор.

наст.

A	V	x
ვიქუმ *дѣлаю*	ბიქომ	ვიქივ
იქუმ	იქომ	იქივ
იქუმს	იქომს	იქივს

и т. д.

прош. нес.

ვიქუმტი	ბიქომტი	ვიქივტი

пов.

იქუმტას	იქომტას	იქივტას.

Вторыя времена ქუმ восполняетъ формами корня ყვ (§108) по I-й породѣ.

§ 108. ყვ > ვ

X	V	A
ოყოვუ *дѣлать*	—	—

I-я пор.

аор.

პი *я сдѣлалъ*,	პი, დო-პი	პი, დო-პი.
ყვი [დო-პი	ვი	ი
ყუ	ვუ	უ
პით	პით	პით
ყვით	ვით	ით
ყვეს	ვეს	ეს

сослаг.

პა	პა	პა
ყვა	ვა	[ა
ყვას	ვას	ას
პათ	პათ	პათ
ყვათ	ვათ	ათ
ყვან	ვან	ან]

буд.

X	V	A
პამინონ	პარე	პარე
ყვაგინონ	ვარე	არე
ყვასუნონ	ვასენ	[ასერე
პამინონან	პათენ	პათერე
ყვაგინონან	ვათენ	ათერე
ყვასუნონან	ვანენ	ანენე]

Первыя времена у этого корня по I-й породѣ самостоятельно не употребляются, но они существуютъ, сохранившись въ состоянiи сращенiя со спрягаемыми темами въ видѣ: ავ, უვ и т. п. (§69); въ нихъ и имѣемъ наращенный вспомогательный глаголъ.

страд. залогъ.
II-я пор.

наст.

X	V	A
		ოჭუ *бывать*
ვიყვერ *дѣлаюсь, становлюсь, бываю*	ბივერ	[ვიერ]
იყვერ	ივერ	იერ
იყვენ	ივენ	იენ
ვიყვერთ	ბივერთ	[ვიერთ]
იყვერთ > იყვეთ	ივერთ	იერთ
იყვენან	ივენან	იენან

прош. несов.

X	V
ვიყვეტი[>*ვიყვერტი]	ბივერტი
იყვეტი	ივერტი
იყვეტუ	ივერტუ
ვიყვეტით	ბივერტით
იყვეტით	ივერტით
იყვეტეს	ივერტეს

пов. накл.

X	V
იყვეტას *да будетъ*	ივერტას *да будетъ*

аор.

X	pX	pX	V	A
ვიყვი [1])	ბიხუ̂ი [1])	დო-ბივი	დო-ბიი	დე-ვიი [1])
იყვი	იხუ̂ი	დ-ივი	დ-იი	იი
იყუ	იხუ	დ-ივუ	დ-იუ	დ-იუ
ვიყვით	ბიხუ̂ით	დო-ბივით	დო-ბიით	დე-ვიით
იყვით	იხუ̂ით	დ-ივით	დ-იით	იი́თ
იყვეს	იხუ̂ეს	დ-ივეს	დ-იეს	დ-იეს

---

1) Какъ ვიყვი, такъ ბიხუ̂ი сочетаются, конечно, съ предлогомъ დო: დო-ვიყვი, დო-ბიხუ̂ი, დ-იყვი, დ-იხუ̂ი, დ-იყუ, დ-იხუ и т. д. Въ A замѣчаемъ, что формы безъ предлога დო, resp. დე, сохранились лишь во 2-хъ лицахъ. Приходилось слышать и ослабленіе ო въ ა: მუ აუ вм. მუ ოვუ *что случилось?*

сослаг.

x	px	px	V	A
ვიყვა	ბიხყ̂ა	ბივა	ბია	ვია
იყვა	იხყ̂ა	ივა	ია	ია
იყვას	იხყ̂ას	ივას	იას	იას
ვიყვათ	ბიხყ̂ათ	ბივათ	ბიათ	ვიათ
იყვათ	იხყ̂ათ	ივათ	იათ	იათ
იყვან	იხყ̂ან	ივან	იან	იან

прош. сослаг.

ვიყვატი, დო-ვიყვატი	[ბივატი	ბიატი	ვიატი 1)
დ-იყვატი	ივატი	იატი	იატი
დ-იყვატუ	и т. п.]		იატუ
ვიყვატით, დო-ვიყვა-			и т. д.
დ-იყვატით [ტით			
დ-იყვატეს			

буд.

ვიყვამინონ	ბივარე	ბიარე	ვიარე
იყვაგინონ	ივარე	იარე	იარე
იყვასუნონ	ივასე	იასე	იასერე
ვიყვამინონან	ბივათე	ბიათე	ვიათერე
იყვაგინონან	ივათე	იათე	იათერე
იყვასუნონან	{ივანენ / ივანორენ	იანენ	იანენე

повел.

	იყვი	ივი	იი
отриц.	მო იყვერ	მოთ ივერ	მო იერ
	იყვით, დიყვით	ივით	იით
отриц.	მო იყვეთ	მო ივერთ	მო იერთ

Въ значеніи будущаго я слышалъ и форму ივასტუ *будетъ*.

Отъ настоящей основы этого же корня — ყოვ я слышалъ въ значеніи *бываю* въ px (по всей видимости, подъ восточнымъ вліяніемъ) формы первыхъ временъ страдательнаго залога II-й породы 2-го класса:

1) Эти формы въ A мнѣ сообщали, но съ თ вм. ტ: ვიათი и т. д.

наст.	прош. несов.	пов.
ვიყოფურ	ვიყოფუტი	იყოფუტას
იყოფურ	იყოფუტი	*пусть бываетъ*
იყოფუნ	იყოფუტუ	
ვიყოფუთ	ვიყოფუტით	
იყოფუთ	იყოფუტით	
იყოფუხან	იყოფუტეს	

§ 109. რ: настоящая основа полная—ორე, предсѣченная—რე.

наст.		прош. несов.	
A	x,V	A	x V
ვორე	ვორე, ბორე	ვორტი	ვორტი, ბორტი
ორე	რე	ორტი	რტი, ტი
ონუ, ონ	რენ	ორტუ	ტუ
ვორეთ	ვორეთ, ბორეთ	ვორტით	ვორტით, ბორტით
ორეთ	რეთ	ორტით	ტით
ორან	რენან	ორტეს	ტეს

пов.

ორტას *да будетъ* ტას *да будетъ.*

Съ предлогомъ ლო часто употребляется н.: 2-е л. ლ-ორე, 3-е л. ლ-ორენ.

ონუ, resp. ონ атинскаго говора образованъ съ помощью мѣстоименнаго суффикса ნუ или ნ отъ усѣченнаго вида ო той же основы ორ, resp. ო.

Будущее параллельное (условное) у რ образуется отъ прош. несов.: ქ-ორტივო *(если) ты былъ бы, будешь*, ორტუვო-თი *(если) было бы даже, будетъ*; къ прош. несов. восходитъ и сослагательное, отъ котораго произведено обычное буд.: ორტასერე *«(кто ни) будетъ», (кто) бы ни былъ.*

Въ качествѣ вторыхъ временъ этого глагола употребляются соотвѣтственныя формы корня ყვ по II-й породѣ.

§ 110. ლ *ходить*, გჲალ *ходить* и ხთ, resp. ხტ *ходить.*

a) Въ корнѣ ლ замѣчается, какъ и въ грузинскомъ, диффеpенціація коренного ლ по временамъ: въ первыхъ временахъ плавный звукъ держится (ლ), во вторыхъ онъ отвердѣваетъ въ დ. Корень ლ есть остатокъ сугубо-слабаго трехсогласнаго ჴvl (ка́рт́. svl ‖ hvl: груз. სვლა, ვლა [< hvla]): Въ ч́анскомъ губной еще появляется въ неопредѣленномъ: ოლვა.

Спрягается глаголъ по 2-му классу страдательнаго залога, въ первыхъ временахъ съ родительнымъ отношеніемъ 3-го лица, во вторыхъ временахъ абсолютно, но по II-й породѣ (см. стр. 69).

Усѣченныя формы (безъ რ) восточнаго нарѣчія даютъ себя знать иногда не только въ сосѣднемъ архавскомъ, но и въ болѣе дальнемъ виц́скомъ говорѣ.

Глаголъ этотъ сочетается съ предлогами მო и მე со всѣми тѣми фонетическими послѣдствіями, которыя сопровождаютъ встрѣчу მო и მე съ гласнымъ უ (§§ 57,a, 58): მოვულურ, resp. მოვულუ *прихожу*, მულურ, resp. მულუ и т. д., მეულურ, resp. მებულურ и მეულუ *иду туда*, ნულურ, resp. ნულუ, ნულუნ и т. д., ნულუნან, x ნულვან.

Въ восточномъ нарѣчіи для первыхъ лицъ Ач́ар. приводитъ съ предлогомъ მე формы „მელულუ“ „მელულუთ“.

Сюда относится и прош. сов. მომილვაუუნ *я прибылъ*.

Для глаголовъ съ предлогами მო и მე вторыя времена заимствуются всегда у корня ხთ, resp. ხტ.

b) Формы отъ основы გზალ особенностей не представляютъ въ образованіи, если исключить діалектическую утрату 1-го коренного; заимствуются же у него для ლ аористъ и нѣкоторыя лица будущаго, такъ аор. ვიგზალი x, ბიგზალი V, ვიზალი A, იგზალი, იზალი A, იგზალუ x,V, იზალუ A, ვიგზალით x, ბიგზალით V, იგზალით x,V იგზალეს, буд. ვიზალარე A, იზალარე и т. п.

c) Корень ხთ, resp. ხტ даетъ формы вторыхъ временъ, наиболѣе употребительныя и для ლ, но всегда съ предлогами მო или მე (см. стр. 70).

наст.		прош. несов.	
AV, x	x, px	AV, x	x, px
ვულურ, V ბულურ,	ვულუ, px ბულუ	ვულურტი, V ბულურტი	ვულუტი, px̊ ბულუტი
ულურ,	ულუ	ულურტი	ულუტი.
ულუნ	ულუნ	ულურტუ и т. д.	ულუტუ и т. д.
ვულურთ, V ბულურთ	ვულუთ, px ბულუთ		
ულურთ	ულუთ	пов.	
ულურან, x, V ულუნან	ულუნან	ულურტას	

аор.	сослаг.	буд.	буд.
AV, x	AV, x	AV	x
ვიდი, V ბიდი	ვიდა, V ბიდა	ვიდარე, V ბიდარე	ვიდამინონ
იდი	იდა	იდარე	იდაგინონ
იდუ	იდას	იდასურე, V იდასუნ	იდასუნონ
ვიდით, V ბიდით	ვიდათ, V ბიდათ	ვიდათერე, V ბიდათე, px ბიდათენ	ვიდამინონან
იდით	იდათ	იდათერე, V იდათე	იდაგინონან
იდეს	იდან	იდანენე, V იდანერენ, px იდანორენ	იდასუნონან

пов.

იდი
იდით } см. также ხთ. Въ V, иногда въ A кромѣ того ელა! приходи! иди сюда!

отриц. მო მულურ   მო მულუ
მო მულურთ   მო მულუთ

условн.

x

ვიდამინტუ   იდაგინტუ   იდასუნტუ   ვიდამინტეს   იდაგინტეს   იდასუნტეს.

аор. AV, x	прош. сосл. V, x	буд. AV	буд. x
მო-ფთი, x, V მოვთი	მო-ვთატი	მო-ფთარე, V მო-ვთარე	მო-ვთამინონ
მო-ხთი	მო-ხთატი	მო-ხთარე	მო-ხთაგინონ
მო-ხთუ	მო-ხთატუ	მო-ხთასერე, V მო-ხთასე	მო-ხთასუნონ
მო-ფთით, x, V მოვთით	მო-ვთატით	მო-ფთათერე, V მო-ვთათე, px მო-ვთათენ	მო-ვთამინონან
მო-ხთით	მო-ხთატით	მო-ხთათერე, V მო-ხთათე, px მო-ხთათენ	მო-ხთაგინონან
მო-ხთეს	მო-ხთატეს	{ მო-ხთანერე, px მო-ხთანორენ { მო-ხთანენე, V მო-ხთანენ	მო-ხთასუნონან

буд. парал. AV	условн. A	условн. x
მო-ფთიკო, V მო-ვთიკო	მო-ფთარტი	მო-ვთამინტუ
მო-ხთიკო	მო-ხთარტი	მო-ხთაგინტუ
მო-ხთუკო	მო-ხთასერტუ	მო-ხთასუნტუ
მო-ფთიკოთ, V მო-ვთიკოთ	მო-ფთათერტი	მო-ვთამინტეს
მო-ხთიკოთ	მო-ხთათერტი	მო-ხთაგინტეს
მო-ხთეკეს { px მო-ხთესკო { V მო-ხთეკოს	მო-ხთანერტუ	მო-ხთასუნტეს.

пов.

მოხთით   მოხთი

Отриц. см. ლ.

Также спрягается этотъ глаголъ съ предлогомъ მე: аор. მე-ფთი, resp. მე-ვთი. б. მე-ფთარე. resp. მე-ვთარე, и მე-ვთამინონ и т. п.

Союзы.

§ 111. Изъ союзовъ особаго упоминанія заслуживаютъ დო *и*, თი *также, и* и ნა *если, когда* (букв. *что*):

a) при предшествующемъ თ согласный элементъ დ союза დო сливается съ нимъ, не только въ числительныхъ, но и въ глаголахъ, напр. მევუბამთო (ср. § 34) вм. მევუბამთ დო;

b) თი появляется исключительно энклитически;

c) союзъ ნა ставится въ концѣ предложенія.

Словообразованіе.

§ 112. Слова образуются или исключительно внутреннею огласовкою согласныхъ звуковъ корня или также внѣшними наращеніями—съ помощью префиксовъ и суффиксовъ.

§ 113. Основныя формы словъ и вообще зиждительныхъ основъ, образуемыхъ одною внутреннею огласовкою, слѣдующія:

a) ktal: ყვალ-ი (ყუ̂ალი > ყვალი) *сыръ*, კვაჯ-ი *яйцо (шулятное)*, съ тубал.-кайн. огласовкою—ktol: თხოლ-ო *выжимки*.

b) ktel: ტყები *кора*, ტყეცი *лубокъ*,
ketl: კერვ-ი *конопля*.

c) ktul: მხუჯი *плечо*, ტყუბი *близнецы*, глаг. осн. ქთურ,
kutl: ფურც-ი *листъ*, ფურჯ-ი *почка*, глаг. осн. ფუთხ.

d) ktil: თხირ-ი *мелкій орѣхъ*, სქირ-ი *сынъ*, глаг. осн. ქთირ,
kitl: კიბრ-ი *зубъ* (ср. kitil).

e) kotol > kutul: ქომოჯ-ი *мужъ*, ქომოლ-ი *доблестный*, глаг. осн. კორობ-, ჭუბურ-ი *каштанъ*.

f) kitil: глагольн. осн. კიბინ- (კიბირ-ი *зубъ*), სიმინ-, ქიმინ-.

Осложненіе или затемнѣніе перечисленныхъ простыхъ формъ возникаетъ въ зависимости отъ перебоя гласныхъ и ослабленія или удвоенія согласныхъ, въ томъ числѣ наращенія ნ.

§ 114. Особую группу составляютъ слова съ удвоеніемъ всего корня или перваго коренного, какъ напр. глагольныя основы:

ბარბალ-, ღარღალ, имена сущ.: კამწამ-ი *рѣсницы*, ფვამფვარ-ი *гребешокъ*, ფიმფილი, resp. ფიმბილ-ი *борода*, ფოფოჯ-ი *пѣна*, ფუფულ-ი *нарывъ*.

§ 115. Ласкательныя формы собственныхъ именъ получаются путемъ сокращенія (ср. § 3,a,2). Отбрасывается или начальный слогъ, или исходный если не слогъ, то звукъ, и кромѣ того въ оставшейся части происходятъ тѣ или иныя фонетическія измѣненія, напр. исчезновеніе плавнаго რ r, отупѣніе ხ q̇ въ ქ q, подъемъ ს s въ ც ϑ и сліяніе სტ st въ ც ϑ:

იბა Иба	вм.	Ибра	изъ	„Ибраһимъ“
ქაცა Ќаца	„	Хаса	„	„Хасанъ“
ქუცე Ќуце	„	Хусе	„	„Хусеинъ“.
ცაფა Цапа	„	Стапа	„	„Мустапа“.

Эти сокращенія перечислены были въ х мѣстными лазами; они же назвали ихъ прежними.

§ 116. Наиболѣе распространенные суффиксы, помимо пережитковъ женскаго окончанія (§ 5):

a) ერ-ი (ср. §§ 70, a, 1, 104, b) для образованія прилагательныхъ, чаще обозначающихъ время, напр. ღომანერი *вчерашній*, წანერი *снабженный годами, достигшій лѣтъ* (âgé), დღალერი *ежедневный*, конечно, не отъ დღა, а отъ архаичнаго его вида *დღალი (ср. § 20).

b) იკა въ AV (-px) для образованія уменьшительныхъ или ласкательныхъ словъ, напр. ხოჯიკა px *бычекъ*.

c) ინა, resp. ენა, равно ეწა или იწა въ A для образованія уменьшительныхъ или ласкательныхъ словъ: კუკმა—კუკმინა *кувшинчикъ*, კაიღი—კაიღინა *лодочка*, ოხორი—ოხორინა *домишко*, მუჭარი — მუჭარინა *маленькая телица*; отъ ბერე—ბერენა *мальченокъ, мальчишка*. Вѣроятно, сюда же относится ოშკალენა A *желобокъ родника*. Сюда же примыкаютъ уменьшительныя на -ეწა или -იწა: ბერეწა *мальчишка*, კუკმიწა *кувшинчикъ*.

d) იკინა въ AV (-px) для образованія уменьшительныхъ или ласкательныхъ именъ: ხოჯიკინა *бычекъ*.

Примѣчаніе. Суффиксъ იკინა представляетъ сочетаніе იკ (< იკა) съ ინა.

e) ნ: დოლოხე-ნ-ი *внутренній*, ოშქენა-ნ-ი *средній*, წალე-ნ-ი *нижній*.

f) ჲარი: თომალჲარი *волосатый*, resp. თომოლჲარი отъ архаической основы თომა: *თომალი, resp. *თომოლი (ср. § 20).

g) ობა (груз.) для производства отвлеченныхъ понятій отъ прилагательныхъ, напр. ახლობა *новость*, ბადობა *злость*, ზენგინობა *богатство*, ვორსობა A или კაჲობა x, px, V *доброта*, წკვეფობა x *темнота*.

h) ონ-ი [> ჲონ-ი] служитъ для производства прилагательныхъ, указывающихъ на обладаніе чѣмъ-либо или обиліе чего либо, отъ именъ существительныхъ, напр. ბულუტონი *облачный*, ილონი *костлявый*, შექერონი *сахарный*, ჯუმონი (изъ ჯუმუ + ონი) *соленый*, ნოსონი *умный*, ნოსტონი *вкусный*, ჲოხონი (изъ ჲოხო + ონი) *славный*. Отъ глагольной основы при помощи суффикса ონ-ი получается имя дѣйствія: ჭარონი *писатель*.

i) ურა: ჭკომურა *обжора*, ცივურა названіе растенія, ხოდურა *педерастъ*.

j) ური, V ორ-ი (ср. § 70, a, 2), — для образованія прилагательныхъ, обозначающихъ мѣстопроисхожденіе, напр. მ-ტკური *лѣсной*, ლაზური *лазскій (чанскій)*, არქაბური *архавскій*, ათინური *атинскій*, ხოპური *хопскій*, ვიწური *вицскій*, პოლური *константинопольскій*. Въ V ორი вм. ური: მტკორი, ათინორი, ვიწორი, однако и здѣсь замѣчается переходъ къ ური, почему говорятъ и არქაბორი, и არქაბური, а отъ ხოპა *Хопэ* всегда лишь ხოპური. Чанскій ური соотвѣтствуетъ грузинскому и ელი, и ული, resp. ური (ср. тубал-кайнизмы въ грузинскомъ: გურული *гуріецъ*, ქუთათური *кутаисецъ*).

Пользуются лазы и турецкими суффиксами, но обыкновенно въ заимствованіяхъ изъ турецкаго, т. е. когда и основа турецкая или имѣется также въ турецкомъ, такъ —

k) ლი (لى) для указанія мѣста происхожденія: ათინალი *атинецъ*, ბათუმლი *батумецъ*.

l) ჩა (چه) или ჯა (جه) для указанія языка: ლაზჩა *по-лазски*

(по-чански), თურქჩა *по-турецки*, ფირენგჩა *по-французски*, ერმენიჯა *по-армянски.*

Однако бываютъ случаи, когда турецкій суффиксъ служитъ для производства новаго слова отъ чисто чанской основы:

m) ლი (کی) для образованія относительнаго прилагательнаго, въ данномъ случаѣ порядковаго числительнаго: ართი *одинъ*—ართელი рх *первый.*

n) ლუღ-ი (لق, resp. لك) для образованія отвлеченныхъ понятій: კაი *хорошій, добрый*—კაილუღი *доброе дѣло, благодѣяніе.*

§ 117. Особо слѣдуетъ выдѣлить случаи, когда суффиксами служатъ падежныя окончанія:

a) ში для образованія прилагательныхъ, resp. существительныхъ, напр. ორლოში *утренній*, სერიში *вечерній, свадебный*, ლოთანურიში *ранній, утренній*, ხეში *ручной, охапка*, არ-გურიში *преданный;*

b) თე для образованія прилагательныхъ: გურითე *сердитый*, ნოსითე *мудрый*, ჯირითე *сонный, уснувшій.*

§ 118. Категорію именъ, образованныхъ съ помощью суффиксовъ, составляютъ глагольныя формы, служащія существительными и прилагательными (§ 104,a). Такъ —

a) 3-е л. ед. ч. наст. времени дѣйств. залога одновременно используется какъ существительное, напр. გურგულამს *громъ*, ცალუმს *взглядъ*, или какъ прилагательное, напр. ილუმს *смертельный;*

b) та же форма съ постановкою передъ нею союза, resp. мѣстоименія ნა служитъ для выраженія дѣйствующаго лица, напр. ეკნანაჩუმს *привратникъ*, გდარინაჭუმს *хлѣбопекъ;*

c) 3-е л. ед. ч. наст. времени II-й пор. страд. залога употребляется въ значеніи прилагательнаго, напр. იგნაფენ *понятный*, იფელენ *употребительный, годный*, იშვენ *піемый*, იჭკომენ V *съѣдобный*, იშკომენ A, იძირენ *видимый.*

§ 119. Наиболѣе характерные префиксы для образованія именъ:

a) ე, чистый тубал-каинскій характеръ II-й породы глаголовъ: ე-ზმოჯა *сонъ.*

b) ო, тубал-каинскій характеръ III-й, а также IV-й породъ глаголовъ: 1) отъ существительныхъ этотъ префиксъ при суффиксѣ ე производитъ имена мѣста, причемъ если слово, служащее темою, имѣетъ усѣченную форму, то сохраняетъ первоначальный полный свой видъ, напр. ო-თუტ-ე, ო-ჯუმალ-ე *солонка* (*ჯუმალი, нынѣ ჯუმე), 2) отъ именъ дѣйствія съ полнымъ женскимъ окончаніемъ ალ-ი тотъ-же префиксъ ო при суффиксѣ ე даетъ имена орудія, напр. ო-ქოსალ-ე *вѣникъ* отъ глаг. основн. ქოს, ოქოთუ-მალ-ე *курятникъ* отъ *ქოთუმალი (ქოთუმე *курица*).

Такимъ образомъ согласная опора ꞓ гласныхъ показателей e, resp. i (> ꞓe, resp. ꞓi), и o (> *ꞓo) въ этихъ разновидностяхъ исчезла. Но ꞓ есть перебой сибилянта ш, и вотъ тупой подъемъ его въ видѣ d (< *d̬) сохранился въ двухъ слѣдующихъ префиксахъ:

c) დი (kартʿ. სი): დი-ცხირი или დი-ნ-ცხირი *кровь*.

Въ ч̒анскомъ находимъ и префиксъ ჩი, съ подъемомъ ძი, напр. ჩი-ტა *слово*, но онъ представляетъ вмѣстѣ со словомъ заимствованіе к̒арт̒скаго სი (груз. სიტყვა). Весьма вѣроятно, что и დიცხირი *кровь* представляетъ заимствованіе к̒арт̒ской формы (груз. სისხლი) черезъ промежуточную разновидность ჩისხირი (ср. мингр.), и въ такомъ случаѣ тупой подъемъ d восходитъ не къ d̬ (ჯ), а къ ď (ძ).

Примѣчаніе. Префиксы ჩი > ძი > დი часто такъ врастаютъ въ корень, что они идутъ за коренные, напр. ჩიტა — ო-ძიტუ, დი-ც — ოდიცინუ *смѣяться.*

d) დო (kартʿ. სა): დო-ჭირობი *нужный*, მოსა-დოკანობი *для метанія сѣтей*.

e) ლი, resp. ლ, префиксъ для образованія названій растеній или плодовъ: ლი-ვარი *бузина*, ლი-მხონა *папоротникъ*, ლ-ერი [> *ლი-ერი] *чеснокъ*.

Сюда же примыкаетъ префиксъ ნე- въ ნე-ძი (быть можетъ, ნ-ეძი) *орѣхъ*.

f) Префиксъ მ, въ яфетическихъ языкахъ обыкновенно показатель причастія, въ ч̒анскихъ говорахъ постепенно пристаетъ, какъ наростъ, ко всѣмъ именамъ: მლუთი *тута*;

g) префиксъ მა обыкновенно при суффиксѣ ე служитъ для образованія названія птицъ или рыбъ и вообще животныхъ, какъ то: მა-ლალულ-ე *ивомга*, მა-ლებ-ე, названіе рыбы, მა-ლულ-ე назв. птицы, მა-პაჩულ-ე *свѣтлякъ*, მა-პატულ-ე назв. птицы, მა-ნ-წეიპურა *большая горная мышь*, მა-ყაყი *лягушка* (отсюда груз. ბა-ყაყი).

h) ნო при суффиксѣ ე: ნო-ცინცხალ-ე *искры*, ნო-ცქიპოლ-ე *щепка*.

§ 120. Сложныя слова иногда легко смѣшать графически съ двумя самостоятельными словами, но фонетически смѣшивать ихъ нельзя: самостоятельныя слова имѣютъ, каждое свое удареніе, нар. ზუ́ღაშ პი́ჯი *берегъ моря*, ზუ́ღა, პი́ჯი *море*, *берегъ*, თო́ლიშ ხილა́მი *слеза глаза*, თო́ლი, ხილა́მი *глазъ*, *слеза*, а сложныя слова довольствуются закономѣрнымъ удареніемъ послѣдняго слова: ზუღაშ პი́ჯი или ზუღა-პი́ჯი *морской берегъ*, თოლიშ-ხილა́მი или თოლი-ხილა́მი *слеза* (букв. *слеза глаза*).

Синтаксическія особенности.

§ 121. Слова въ предложеніи воспринимаются какъ нераздѣльныя части цѣлаго, и посему—

a) послѣ ი, окончанія ли Им. падежа или иного показателя, вообще послѣ гласнаго начальный согласный непосредственно слѣдующаго слова получаетъ наростъ ნ такъ, точно дѣло происходитъ внутри одного и того же слова, напр. въ А ჭარუმს *пишетъ*, ალი ნ-ჭარუმს *Алій пишетъ*;

b) существительныя, соединенныя союзомъ დო *и*, воспринимаются какъ одно цѣлое, и потому склоняется послѣднее изъ нихъ, а предшествующее и въ неоформленномъ видѣ воспринимается какъ поставленное въ падежѣ послѣдняго слова: დოული დო ზურნათე *барабаномъ и зурной*. На этомъ основано и то, что прилагательныя и мѣстоименія, когда они предшествуютъ опредѣляемому слову въ качествѣ опредѣлительныхъ, не измѣняются: склоняется одно заключительное слово (ср. §§ 28, 49).

§ 122. Аномаліи въ употребленіи падежей:

а) Такъ какъ аористъ пассивнаго происхожденія (§§ 69,b, 80), то при аористѣ и производныхъ отъ него временахъ дѣйствительнаго залога логическій субъектъ долженъ стоять въ дательномъ мѣстоименномъ, а логическій прямой объектъ—въ Им., напр. კოჩიქ თქუ *человѣкъ сказалъ*, ალიქ დოჭარუ *Алій написалъ*, ბუღულეფე გღოკიდუ *онъ свѣсилъ усы* კინჩიქ ბრინჯი ოშკომუ А *птица съѣла рисъ*, ალიქ კინჩი ოშკომუ *Алій съѣлъ птицу*. Но въ ҷанскомъ это обще-яфетическое явленіе вырождается, и часто въ Дат. мѣстоим. стоитъ субъектъ и при настоящемъ времени особенно, когда на лицо прямой объектъ, напр. მიქ იქუმს *кто дѣлаетъ?* ალიქ კინჩი იმხორს *Алій ѣстъ птицу*, ალიქ მექთუბი ჭარუმს *Алій пишетъ письмо*. Въ этихъ примѣрахъ при настоящемъ времени прямой объектъ какъ будто стоитъ не въ Дат. к̔арт̔скомъ, какъ ожидали бы, а въ Им., но это кажущееся недоразумѣніе: прямой объектъ здѣсь выраженъ формою Дат. падежа, но съ потерею согласнаго элемента (§ 16,d). Такой обезформленный Дат. к̔арт̔скій встрѣчается и на вопросъ „гдѣ?“: ოდა ქოხენ *сидитъ въ комнатѣ;* соотвѣтственно рядомъ съ ნენას მექჩამთ *мы дадимъ тебѣ слово* мы въ А слышали სურეთეფე (изъ სურეთეფეს) მქუნი მუნდე (изъ მუნდეს) მომჩათერე *когда вы намъ дадите наши портреты?* По всей видимости, это случайное совпаденіе обезформленнаго Дат. падежа съ Им. вызвало необходимость постановки субъекта въ Дат. мѣстоименномъ падежѣ и при настоящемъ времени по аналогіи съ аористомъ: ალიქ (вм. ალი) კინჩი (изъ კინჩი-ს) იმხორს *Алій ѣстъ птицу*, ალიქ (вм. ალი) მექთუბი (изъ მექთუბი-ს) ჭარუმს *Алій пишетъ письмо*, კოჩიქ (вм. კოჩი) დიშკა (изъ დიშკა-ს) კორობუმს *человѣкъ собираетъ дрова*, კოჩიქ დიშკა (изъ *დიშკა-ი) კორობუ *человѣкъ собралъ дрова*. Безъ этого нарушенія естественнаго синтаксиса, именно безъ постановки субъекта въ Дат. мѣстоим. падежѣ и при настоящемъ времени сказуемаго, ввиду формальнаго совпаденія обезформленнаго Дат. съ Им., и субъектъ, и объектъ казались бы стоящими въ одномъ и томъ же Им. падежѣ; этотъ кажущійся строй часто

и бываетъ въ чанской рѣчи, напр. ბუტკუჯი ოხოვრი იქუმს V *пчела дѣлаетъ медъ*. Въ Х особенно замѣтно употребленіе Дат. мѣстоим. вм. Им. для выраженія субъекта при настоящемъ времени.

Бываютъ случаи, когда Дат. мѣстоим. стоитъ вм. Им. и при непереходномъ глаголѣ, напр. я слышалъ въ V: ქაბ (> ქაქ) ვასენ *онъ будетъ*, ქნთქოვქბ (> ქნთქოვქქ) ვანენ *они будутъ*. Наконецъ, Дат. мѣстоим. употребляется и въ качествѣ неоформленнаго: თქუ̂ანიქ თერე *въ вашей странѣ;* впрочемъ თერე здѣсь по смыслу вм. Дат.

b) Отложительный (тубал-кайн. Род.) падежъ на -შე смѣшался съ направительнымъ (тубал.-кайн. Дат.) на -შა: это явленіе обычное въ атинскомъ говорѣ. Существованіе такой аномаліи настойчиво доказывалъ Февзи-бей: для него вообще нѣтъ вовсе разницы между падежомъ -შე и падежомъ -შა. Изъ фразъ Али-реиза, напр. ტრაბუზონიშე въ значеніи не *изъ Трапезунда*, а *въ Трапезундъ* я убѣдился, что Февзи-бей фактически правъ: въ атинскомъ говорѣ произошло смѣшеніе двухъ падежей, тубал-кайн. Род. (-შე) съ тубал-кайн. Дат. (-შა). Понятны синтаксическія послѣдствія этого явленія. Между прочимъ при степеняхъ сравненія (ср. § 30,а) вм. Отложит.—მთელიშე მსქუ̂ა *красивѣйшій изъ всѣхъ* возможно услыхать Дат., resp. Направ., какъ записано у Rosen'a: «თელიშა დაა სქუ̂ა» *красивѣйшій изъ всѣхъ*, «ჯიმ ქუ̂აშა ჯამ ქუ̂ა დაჯა ვაიმ[1]) ონუ» *тотъ камень крѣпче этого*.

Дальнѣйшее осложненіе аномаліи предоставляетъ ხათუმიშათე (*Хрест.*, А.I, 9) съ двумя падежными окончаніями — შა и თე, если въ послѣднемъ не имѣемъ плохо произнесеннаго союза თე.

§ 123. Ачарянъ отмѣчаетъ въ прилагательныхъ слѣдующее синтаксическое явленіе, въ обслѣдованномъ мною районѣ совершенно неизвѣстное: «между прилагательнымъ и существительнымъ вставляется порой частица მ, напр. ნოსეიმ ვოჩი вм. ნოსეი ვოჩი [у Ачар., какъ всегда, ვოჩი] *умный человѣкъ*, ცხენი გირინიშენ მაღამ რენ (Er., стр. 348) *лошадь выше осла*». Тоже самое явленіе Ачар. наблюлъ при числительномъ შილჲა: შილჲა-მ ოხორი *тысяча домовъ*. Въ მ

---

1) У Rosen'a «ბჯი», но это—сомнительное слово: нынѣшніе лазы не знаютъ его.

можно бы усмотрѣть неопредѣленную частицу для усиленія понятія, какъ მ въ груз. მიწა-მ-ცა или *ինչ* въ арм. *մեծագոյն ինչ*, но и явленіе, и сами примѣры нуждаются еще въ провѣркѣ на мѣстахъ, не посѣщенныхъ мною.

§ 124. Числительныя количественныя воспринимаются какъ прилагательныя, и понятно, что они не управляютъ перечисляемымъ предметомъ, не вліяютъ на его форму: ար დღა или ა დღა, resp. ა ნდღა *одинъ день*, შქვით დღა *семь дней*.

§ 125. Отрицаніе ვარი діалектически, такъ по крайней мѣрѣ въ а̔гинскомъ говорѣ, требуетъ сослагательнаго наклоненія вм. будущаго: ვარი მჭიმას *дождь не пойдетъ*, ვარი ნჭარას *не напишетъ*.

§ 126. Наиболѣе оригинальное явленіе ч̔анскаго синтаксиса самостоятельные обороты, именно выраженіе обстоятельственныхъ предложеній безъ союза. Это основано на возможности морфологически выражать въ одномъ и томъ же словѣ одновременно отношеніе и ко времени, даже къ лицамъ, и къ мѣсту. На обще-понятномъ условномъ языкѣ схоластической грамматики это значитъ, что въ ч̔анскомъ языкѣ глагольныя формы, даже окончательныя времена, склоняются.

a) Самостоятельный оборотъ съ причастіемъ выражаетъ обстоятельственное предложеніе времени: подлежащее ставится въ Им., а сказуемымъ служитъ причастіе прошедшаго времени, напр. ვითის ხუთ დაკიკე მეკალაოვერი *когда прошло пять минутъ послѣ десяти (часовъ)*.

b) Самостоятельные обороты съ падежными временами выражаютъ то или другое обстоятельственное предложеніе, такъ —

1. постановкою аориста въ тубал-кайн. Род. падежѣ съ послѣлогомъ выражается обстоятельственное предложеніе времени: გეწებიწკედიმ-კულე *послѣ того какъ я посмотрѣлъ на себя внизъ, посмотрѣвъ на себя внизъ;* .

2. постановкою прошедшаго несовершеннаго, желательнаго или сослагательнаго въ тубал-кайн. Дат. падежѣ выражается

обстоятельственное предложеніе образа дѣйствія или условное съ соотвѣтственнымъ оттѣнкомъ: ვა მიშქურდუშა *неожиданно, вдругъ* (букв. ვა მიშქურტუშა *когда я не зналъ*), ფუჯი (вм. ფუჯი-ს) ხოჯი ვარ ტა-შა *если бы у коровы не было быка*, ჭიმ დიგურაშა *пока онъ выучится* (букв. *пока бы онъ выучился*);

3. постановкою аориста и сослагательнаго наклоненія въ Дат. ќарт̒скомъ выражается обстоятельственное предложеніе времени: მოფთი-ს-ის *когда я пришелъ*, მთყ̂ას-ის *когда выпадетъ снѣгъ*, ვუბირათ-ის *когда мы поиграемъ передъ нимъ, играя передъ нимъ*, მოხთან-ეს *когда они придутъ*, ბაში ვარ გახენა-ის *если ты не смогъ бы заключить перемирія.*

§ 127. Отъ аор. 3-го лица съ суффиксомъ Род. падежа (ში) получается причастіе прош. времени (ср. § 117,а), используемое въ обстоятельственномъ предложеніи, между прочимъ и причины: ვა ნანჭყუ-ში ნა'ნ *не достигши (такъ какъ не достигъ).*

§ 128. Въ стихахъ прозодически нарастаетъ для риѳмы или размѣра гласное ი, напр. მებიქაცითი (*Хрест.*, А. II, 8,2).

Хрестоматія чанскаго языка.

А. Западное нарѣчіе.

I.

ათინური ნენა.

ოხაპარუ.

1. ხოჯაშ-კალა.

„ჟურ საათი დევიხაპარათ! დუბალუნ“.

— ჟურ საათ ოხაპარუთე მუ ჲენ? ჟუ ნდღა დევიხაპარიკოთ, ანჯალ იჲუკო.

„ჟურ დღა მუ ჲენ ოხაპარაფუთ?“

— ჯანუმ, შქიმი დულჲათი მა მიშქუნ. მან დო სი აკარდაში ვორეთ. მა მიწვი დულჲა სკანი.

— სი მუჲა დოგაჭირენ, ცადი, მიწვი დო იშოთე ვიხაპარათ.

„ჟურ საათითე ვარ იუ, ამა დუბალ ონ ანდღა. ეჲვალა!“

Атинскій говоръ.

Бесѣды.

1. Съ учителемъ.

„Побесѣдуемъ два часа! Достаточно.“

— Что значитъ бесѣда впродолженіе двухъ часовъ? Два дня если будемъ говорить, едва ли будетъ достаточно.

„Что у насъ имѣется для бесѣды въ два дня?“

— Душа моя, мое дѣло я знаю. Я и ты—товарищи. Скажи мнѣ свое дѣло!

— Что нужно тебѣ? Посмотри, скажи мнѣ, и такъ будемъ говорить.

„Пока не прошло [1]) двухъ часовъ, но достаточно сегодня. Благодарю!“

---

1) *букв.* не было.

— ვიწეს ვულურ. ჭიქ დულჲა მილუ**რ**ან (правильнѣе: მილუნ). ორდო მენდაფთიკო.

„მუნდე მოხთარე?“

— ამ სერი გომაქთა ნა, ჯუმანი ხოლო მოფთარე. ამ სერი ვა გომაქთა ნა, ჟუ ნდღა უკაჩხე მოფთარტუ. ჭაი ორტათ’ ნა, მა ხოლო ქომოფთარტუ.

„ვიწეს მი უშქუნ ვორსი ლაზურ⌈ი⌉ ნენა?“

— კავეჯი ალი ონ, ამედ ბეჲში კავეს ნა ონ. დაჭკა ვორსი კოჩი დოგაჭირენ ნა, ოკოდოლი ჲუსუფი, ქომოჲონაფი.

„ჭიმ კოჩი, ვორსი ლაზური ნენა უშქუნ ნა, ჭუს ჭიქ ონი?“

— ჭიქ ონ. გენდი ამედ ბეჲში კავეს ონ. ჲოხო მუში ალი ჯოხუნ.

„ვორსი ონი?“

— ვორს ონ.

„ნაკუ წანერი ონ?“

— ჟურენჩი დო ხუ წანერი ონ.

„შქიმი ალანი ონ. ჩილერი ონი?“

— ჩილერი ონ. ბერეფე უჲონუნ, დელიკანლი ბერეფე. ართ თანე მუში ესკერის ონ.

— Я ѣду[1]) въ Виц̂э. У меня тамъ дѣло. Спѣшно я долженъ пойти.

„Когда ты придешь?“

— Въ эту ночь если сумѣю вернуться, завтра снова приду. Если же не вернусь въ эту ночь, приду черезъ[2]) два дня. Если ты будешь здѣсь, я опять приду.

„Кто знаетъ хорошо въ Виц̂э лазскій (ч̆анскій) языкъ?»

— Кафеджи Али,— тотъ, который въ ресторанѣ Амед-бея. Если еще нуженъ будетъ хорошій человѣкъ, приведи Юсуфа, ему поручи привести.

„Тамъ (въ Виц̂э) ли теперь человѣкъ, знающій лучше по-ч̆ански?“

— Тамъ. Самъ въ кофейнѣ Амед-бея: его имя—Али.

„Здоровъ онъ?“

— Здоровъ.

„Сколькихъ онъ лѣтъ?“

— Сорока пяти лѣтъ.

„Мой сверстникъ. Женатъ?“

— Женатъ. У него дѣти, молодцы дѣти. Одинъ изъ нихъ служитъ въ войскѣ.

---

1) Ѣду] въ ввду русскаго перевода и ковтекста. Лазъ вс различаетъ «иду» и «ѣду».

2) *букв.* послѣ.

„დაჭკა ნაკუ ბერეფე უჲონუნ?"
— სუმ თანე.
„ირი მორდერი ონი?"
— მორდერ ონ.

„Сколько у него еще дѣтей?"
— Трое.
„Всѣ большія?"
Да, большія.

2. კაიქჩიმ-კალა.

„სი ნაქონური ორე?"
— მუჲაშენი მიკითხამ?

„ოკითხუ ონჯღორე 'ნი? ზენაატი სკანი მუჲა 'ნ?"
— კაჲიკჩილუღი.
„ჲაკინდე ბელქი ტრაპუზონიშე იდარე?"

„მუჲა რტუს მეხთარტუი?"

— მეფთარტუ. პარასკედღას ვიდარე: მეხთა ნა, საბახთან ელა.

„მუჲა ემიჭოფარე?"
— ვითო ხუ გროში ქომომჩარე.
„გერი მოლვათი სი მომი⌈ჲ⌉ონარეი?"
— მოგი⌈ჲ⌉ონარე.
„რიზენის გეფთი-კოთო, გჲარი ებჭოფიკოთ".
— გჲარი ქომილუნ. მქუნი ჯარი შკომარე.
„ჭამ ეჲლუღი თქჳანის მა მუიჲა ეჲლუღი გოლოდარე?"
— ასტერი ეჲლუღეფე ოკადა-

2. Съ лодочникомъ.

„Ты откуда?"
— Почему ты спрашиваешь меня?

„Развѣ стыдно спрашивать? Какое у тебя ремесло?"
— Ремесло лодочника.
„Въ ближайшемъ, быть можетъ, ты поѣдешь въ Трапезундъ?"

„Поѣдешь ли, что бы не случилось?"

— Поѣду. Я отправляюсь въ пятницу: если поѣдешь, приходи утромъ.

„Что ты возьмешь съ меня?"
— 15 піастровъ дашь мнѣ.
„Обратно, когда вернешься, привезешь ли ты меня?"
— Привезу.
„Мы должны съѣхать въ Ризу, хлѣбъ должны купить".
— Хлѣбъ у меня есть: будешь ѣсть нашъ хлѣбъ.
„За такую[1]) доброту вашу я какимъ добромъ воздамъ?"
— Разъ я такое добро многимъ

1) *букв.* эту.

ფეს მეხინაფუ ქი, სი მა მუჲა ეჲ-ლული მოლოლარტუ?

3. ცხენიშენი.

„ქოიშა ეშკაფთარე. ჭაქ ცხენი ონი?“

— ქონ. მუნდეს იდარე?

„ოჭყუმე საბახთან ვიდარე“

— ნამ ქოიშა ეშკახთარე.

„მელისკორიშა ეშკაფთარე“

— ცხენის მუჲა მეჩარე?

„ა ნდღას აქშამა გებხედიკო, მუჲა მეფჩიკო?“

— ელი ქრუში ქომეჩი. ცხენი აქშამა მუჲა ოლოდარე?

„ქეფიშენი გებხედა დო გოფ-თარე“.

— სი ჭაქ ნაკო ვაკიტი დოგუ-თარე?

„მა ა თუთა (A: მთუთა) ჭაქ ვორე. ეგერ ჭაქ ვორსი სჸა ქონ ნა, ჟუ თუთა ხოლო დობგუთარე“.

— სი მუთი დულჲა ვა გიღუნი?

„ვა მიღუნ. მა ქეფიშენი გო-ვულურ“.

— სი სონური 1) ორე?

„მუჲაშენი მიკითხამ?“

— ოკითხუ ონჯღორე'ნი? სო-ნურ 2) ორე, მიშქურტას!

дѣлалъ, ты какимъ добромъ долженъ воздать мнѣ?

3. О лошади.

„Въ деревню поѣду: есть ли здѣсь лошадь?“

— Есть. Когда ты поѣдешь?

„Завтра утромъ поѣду“.

— Въ какую деревню поѣдешь?

„Я поѣду въ Мелискоръ“.

— За лошадь сколько дашь?

„День до вечера если я буду сидѣть, что̀ я долженъ дать?“

— 50 піастровъ дай ему. На что тебѣ лошадь до вечера?

„Сяду для удовольствія и проѣдусь“.

— Ты сколько времени здѣсь останешься?

„Я здѣсь (пробуду) одинъ мѣсяцъ. Если здѣсь хорошее мѣсто, два мѣсяца еще останусь“.

— У тебя нѣтъ никакого дѣла?

„У меня дѣла нѣтъ. Я гуляю для удовольствія“.

— Ты откуда?

„Почему спрашиваешь?“

— Развѣ стыдно спрашивать? Пусть я знаю, откуда ты!

---

1) სონური] вліяніе восточнаго нарѣчія вм. ნაქონური.

2) см. предыдущее примѣчаніе.

„მა პოლიშა მომილვაყუნ, თიმჩხუ კოჩეფეში ვორე."

„Я пріѣхалъ изъ Константинополя, я изъ важныхъ людей".

4. კავეს.

4. Въ ресторанѣ.

„ყურ ჲათალი ნა დირჩენ, ოდა დემიხაზირი!"

„Приготовь мнѣ комнату, снабженную двумя постелями!"

„ჰამ მიქ იქუმს?"

„Кому это поручить?"[1].

— მითი ორტასერე, გიქუმს.

— Кому бы то ни было[2].

„დოღრუ ა ვორსი კოჩი დომაჭირენ. ა სოთი ქომიძირივო".

„Мнѣ нуженъ честный[3] человѣкъ: одного, гдѣ бы то ни было, найди!"

— მუჲა ოლოდარე?

— Что ты съ нимъ будешь дѣлать?

„ირითული შქიმი თესლიმი ვოლოდარტუ".

„Я хотѣлъ бы поручить ему всѣ мои (вещи)".

5. კონთრაჯიშენი.

5. О сапожникѣ.

„მა ვორსი კონთრაჯი ქომომიჲონი!"

„Приведи мнѣ хорошаго сапожника!"

— კონთრაჯი სი მუჲა ოლოდარე?

— Что ты будешь дѣлать съ сапожникомъ?

„ა ჭივთი ფოთინი ვოხანაფარე. ჰაქ ნაკუს იქუმან?"

„Закажу сдѣлать пару сапогъ. За сколько они дѣлаютъ здѣсь?"

— სუმ ქჩე დო ვი კროშეს ანჯალ იქუმან.

— Съ трудомъ за три меджидіэ и десять піастровъ.

6. ვაპორიშენი.

6. О пароходѣ.

„ვაპორი მუნდე მოხთასერე?"

„Когда прибудетъ пароходъ?"

— ჲა ანდღა ჲა,ოჭუმე.

— Или сегодня, или завтра.

„ნაკუ დღა დოგუთასერე დო მუნდე იდასერე?"

„Сколько дней будетъ стоять и когда отойдетъ?"

---

1) *букв.* кто это сдѣлаетъ?

2) *букв.* кто бы то ни былъ, сдѣлаетъ тебѣ.

3) *букв.* прямой хорошій человѣкъ.

— ხუ საათი[1]) ხვალა დოგუთასერე დო დემირი ეკოზდასერე.

— Останется только пять часовъ и снимется съ якоря.

7. ბორჯიშენი.

„ბორჯი შქიმი ნაკუ ონ?“
— მოთ იკითხამ?
„ვიდარე დო ბორჯის შქიმი ქო მექჩარე, ნაკო მიღუნ“.
„უზერინე-შქიმი ოვარა ვა მიღუნ. ამციქა დო საბრი ია. ა სუმ-ოთხო დღაშა ქო მოგინჯღონარე“.

7. **Объ уплатѣ долга.**

„Сколько я долженъ?“
— Почему спрашиваешь?
„Я уѣду, и хочу уплатить тебѣ долгъ, сколько имѣется“.
„При мнѣ денегъ нѣтъ. Немного потерпи. Доставлю черезъ два, три дня“.

8. ორთიქიშენი.

— სოლე ორტი?
„გოლვაშა ვიდი“.
— ჟურ თანე ორთიქი ქო მოვიდი დო დოხტურის ქომებჩი. სი მექჩარტუ, სკანიშენი მოვიდი. ხოლო ბერაბერი შკომათერე, აკარდაში ორეთ. ჭუმანი კუმღულიშა ნა ბჭოფარე, სი მოგიდარე მა.
„ჰამ ორთიქეფე ჰაქ ოფშა იენი?“
— ხავა ქოკოხვას-ის ოფშა იენ. ზუღაშა[2]) გამულუნ. შქუთი ჩაი პიჯის დობგუთურთო ზუღაშა[3]) მოხთას, გალე დოხედას, სიფთერი მოუტამთ.
„სადე ზუღაშა[4]) გამოხთას-ის მუტამთი?

8. **О перепелахъ.**

— Гдѣ ты былъ?
„Отправился гулять“.
— Пару перепеловъ я принесъ и далъ доктору. Я хотѣлъ дать тебѣ, для тебя я принесъ, теперь вмѣстѣ покушаете, вы— товарищи. Завтра на охотѣ за птицами если поймаю, я принесу тебѣ.
„Этихъ перепелокъ здѣсь много?“
— Когда холодно становится, ихъ *много*. Проходитъ перепелъ море. Мы садимся на берегу рѣки, въ море придетъ, сядетъ поодаль, мы напустимъ на него ястреба.
„Когда съ моря выходитъ, вы просто напускаете, значитъ?

1) ხუ საათი] Собесѣдникъ пропзнесъ такъ, что ясно *было слышно* ხუჷ საათი.
2) При записываніи мнѣ послышалось: ზღუშა.
3) Собесѣдникъ произнесъ, какъ мнѣ послышалось: ზღვაშა.
4) Собесѣдникъ произнесъ. какъ мнѣ послышалось, ზღვაშა.

„სიფთერის მუჭე დოგურამთ?"

— ორტიჯი ჯანლი ვუხენამთ. ჭიმუთე დოვოგურამთ. თქუანიქ თერე იენი?

„შქუნიქ თერე ჭიჩი ვარ იენ. ორტუკოთი, მუჭე ჭოფუმან, ვარ უშქურან".

„ჭამინჯეჲე სადე სიფთერი-დულჲა იქუმანი?"

„Какъ обучаете ястреба?"

— Жирныхъ перепеловъ передъ нимъ сажаемъ, тѣмъ обучаемъ. Въ вашей странѣ бываетъ?

„Въ нашей странѣ вовсе нѣтъ. Если бы было, не знаютъ, какъ ловить".

„Здѣшніе всѣ занимаются ястребинымъ дѣломъ?"

9. ჯუზი დო ჩხომიშენი კაიქჩილული.

— ჯუზი მოხთას-ის კაიქჩილული ვიქუმთ.

„კაიქჩილულითე დაჭა მუჲა იქუმთ?"

— ჭაქ ჩიმი მურუნა ბჭოფუმთ, ჩიმი ბალუქჩილული ვიქუმთ.

„მურუნა ჭოფათ-ის ჭაი გამიჩენი".

— ბათუმიშა ვონჯღონამთ. ბათუმიშათე დოლოხე ონჯღონამან.

9. Извозъ на лодкѣ орѣха и рыбы.

— Когда поспѣваетъ орѣхъ, занимаемся извозомъ на лодкѣ.

„Что вы еще дѣлаете въ качествѣ лодочника?"

— Здѣсь кто ловимъ «муруну», кто занимаемся вообще рыбнымъ дѣломъ.

„Когда «муруну» ловите, здѣсь продается?"

— Мы направляемъ въ Батумъ, изъ Батума же отправляютъ внутрь (страны).

10. ბაშკა დულჲაფე.

„ჭაი (ჭაქ) ბაშკა დულჲა ვა გიღურასი?"

— ჲა ჭაქ რენჩმოვენლული არე, ჲა კაიქჩილული არე, ჲა დო კულბეთიშა იდარე. ზენგინი ქორე ნა[1], ჭაქ რაჭათი დოხელურ ჭინდოს.

10. Другія занятія.

„Здѣсь иного занятія нѣтъ у васъ?"

— Или хлѣбопашествомъ займешься, или ремесломъ лодочника займешься, или пойдешь въ лавку торговать. Когда ты богатъ, въ такомъ случаѣ здѣсь сидишь спокойно.

---

1) ქორე ნა] эту форму въ атинскомъ говорѣ допускаетъ и Февзи-бей.

— კიში ოფშა მთური მთვას-ის ხელილეფეთე დალიშა ულურან დო მსქუერი ჭოფუმან

„მუჭეთე ძირამან?“

— ანწკლიში ფავრის ცადომან დო ხვასტერი ქონ ნა, ჭიმ ქტრაფეფეს 1) გორუმან.

„მთუთი იენი ჭაქ?

— ოფშა იენ. ლაზუტის ამულუნ დო იმფხოს 2). სერის კალივითე დოგუთურან, კრიამან დო ომტინამან.

„ტუფელითე ვარ ილუმანი?“

— ჩქიმეფექ თერე3) ბაზიქ ილუმს.

„დალყეფეს ბაშკა დაჭა ავი ვარ იენი?“

— ზერდავა ილუმან. დაჭა ბაშკა მუთი ვარ.

„ჯიჯელენი მუჭე ჭოფუმთ?“

— ქანდარა ბწოფხუმთ. ფუჯის შინათე ბკალუმთ. მკოლი მეფუბამთო ჭიშოთე ბჭოფუმთ.

„ჯიჯელენითე მუჲა ჭოფუმთ?“

— სიფთერი ბჭოფუმთ.

„ჯიჯელენითე სიფთერი მუჭე ჭოფუმთ.

— Зимою, когда обильно выпадаетъ снѣгъ, идутъ на лыжахъ въ лѣсъ и ловятъ оленей.

„Какъ находятъ дичь?“

— Смотрятъ на листья бузины, и гдѣ объѣдены, въ тѣхъ мѣстахъ ищутъ.

„Водятся ли здѣсь медвѣди?“

— Много ихъ бываетъ. Медвѣдь входитъ въ кукурузу и ѣстъ. Ночью (люди) садятся въ шалашѣ, кричатъ и обращаютъ ихъ въ бѣгство.

„Не убиваютъ ли изъ ружья?“

— На нашей сторонѣ кой-кто убиваетъ.

„Въ лѣсахъ кромѣ того нѣтъ ли звѣрей?“

— Убиваютъ куницъ, болѣе еще ничего нѣтъ.

„Какъ ловите вы сорокопудовъ?“

— Строимъ силокъ, убираемъ волосомъ отъ коровьяго хвоста, привязываемъ стрекозъ и такъ ловимъ.

„А что ловите вы сорокопудами?“

— Ловимъ ястреба.

„Какъ вы ловите ястреба при помощи сорокопуда?“

---

1) ჭიმ ქტრაფეფეს] по Февзи-бею: ჭინჯეფეს.

2) вм. იმავხორს.

3) Правильнѣе бы по-а̔тински შეეფექ თერე.

— სინდომი იენ დო ჯიჯელენი ვუბირათ-ის სინდომის ნანთხე 1) დო ბჭოპუმთ.

— Сѣть имѣется, и когда сорокопудомъ играемъ передъ нимъ, ястребъ попадаетъ въ сѣти, и мы ловимъ его.

11. ხაჲადიმ-კალა.

11. Съ охотникомъ.

a) სიფთერითე.

a) съ ястребомъ.

„ღომა სიფთერითე ნამინეპე გოხთი ორთიჯიშენი?"

„Вчера въ какія (мѣста) пошелъ за перепелами съ ястребомъ?"

— ლივადეპეს გოფთი. დალეპეს ოპშა ორთიჯი ორტუ, ვა მიშქურტუ.

— Ходилъ я въ сады: не *зналъ, что въ лѣсахъ много* перепеловъ.

„ნაქელე ოგნი, დალეპეს ოპშა ორთიჯი ორტუ?

„Откуда ты узналъ, что въ лѣсахъ было много перепеловъ?"

— აკშამ-უსტი კონქშეპე მიწ-ვეს.

— Къ вечеру товарищи мнѣ сказали.

„ოხორიშა მუნდეს გოჲთი".

„Когда вернулся ты домой?"

— ღომა ჭიქელე მოფთი-სის ჲემაშა ყუ საათ ორტუ.

— Вчера, когда я оттуда пришелъ, было два часа пополудни.

„ნაკუ თანა გაჭოპასერტუ ორთიჯი?"

„Сколько штукъ ты долженъ былъ наловить перепеловъ?"

— ეჩი თანა ოპჭოპარტუ.

— Я долженъ былъ поймать двадцать штукъ.

b) ჩხომიშენი.

b) о рыбѣ.

„შხომი ოჭოპუ სი გიშქუნი?"

„Умѣешь ли ты ловить рыбъ?"

— შქიმისტერი ნა უშქუნი, ბელქი 2) არ დაჭა ვარ ონ.

— Можетъ быть, нѣтъ другого 3), кто умѣлъ бы 4) подобно мнѣ.

„მუჲათე ჭოპუმ?"

„Чѣмъ ловишь?"

---

1) ნანთხე] слѣдовало бы ნანთხენ.

2) ბელქი] собесѣдникъ произнесъ ბე'ქი.

3) другого] *букв.* никого.

4) умѣлъ-бы] *букв.* умѣетъ.

— კთქკლითე ორტას, ისტესე ზუღას კალოსი მოსათე ორტას, ისტერსე ოღარაშეთი ორტას.

— [Всѣмъ,] будетъ ли неводъ, хочешь сѣть *„калос“* въ морѣ, хочешь удочку.

„ჭაქ ნოღას გამიჩენი ოღარაშე?“

„Продается ли здѣсь на базарѣ удочка?“

— ოღარაშე ვა გამიჩენ, ლაქინ ქზქრე დოგაჭირენ ნა, ქობძირათერე.

— Удочка не продается, но если тебѣ нужно, мы посмотримъ.

— მარტი მოხტას-ის, აპრილი გამახტაშა ზუღას აპლადი გეშუდგამთ. ნეხიშენი მჩხუ-თოლონი ფშუმთ, წულუფეშენი მჭიფე-თოლონი. ზუღაში აკრას [1]) ბერი დოლოხეშა გოვომბამთ, ლიმჯის ქოგეშუდგამთ, ჭუმანიში ქებკოზდამთ, ნიბენ ჩხომეფე, ქებჭოფუმთ. ჭიმ ვაკიტის ზუღას ალაბალუღი იენ. უგაჩხე ორუბას ქამოლუნ.

— При наступленіи марта, при отходѣ апрѣля, мы ставимъ въ морѣ [сѣть, называемую] «апладъ». Для икристыхъ мы вяжемъ сѣть съ крупными очками, для мелкихъ — съ мелкими. Съ берега моря внутрь потянемъ (навяжемъ), вечеромъ ставимъ, утромъ вытащимъ, ловятся рыбы, мы беремъ. Въ то время въ морѣ водится форель, потомъ она входитъ въ рѣку.

„ბაშკა ჩხომი ვარ იენი“.

„Иной рыбы не бываетъ?“

— იენ, ამა ჭიმ მოსაფეს ვა ნიბენ. ჩოშელი დო აზმალიდა ნიბენ, დაჭა ბაშკა მუთი ვარ.

— Бываетъ, но въ тѣ сѣти не ловятся; «кошель» или «азмалида» ловятся, другія же — никакъ.

12. ბალუქჩიშ-კალა ბალუქჩი.

12. Рыбакъ съ рыбакомъ.

„მოსა ეჭოფი დო ორუბას დოკანი, ჩხომი ჭოფარე. წალე ზუღა [2])-პიჯის ვორწი ზუღაში [3]) ჩხომეფე იენ“.

„Возьми сѣти и кинь въ рѣку, наловишь рыбъ. Внизу (въ рѣкѣ) у моря хорошія морскія рыбы“.

1) აკრას] собесѣдникъ употребилъ заимствованное изъ тур. ჩისარის.
2) Мнѣ послышалось ზღუა.
3) ზუღაში] мнѣ послышалось ზღუაში

— ჭუს წარი ბჟალვასტერი ქონ. ჩხომი ვარ იჭოფენ. ბღირი ქორტუკო, იჭოფასერტუ.

— Теперь вода—чистая[1]), рыба не ловится. Если бы была мутная, можно было бы наловить.

„სერის იდი დო დოკანი, ნაკუ გიკორემს, ჩხომი ჭოფი.

„Ступай ночью и кинь (сѣть), налови рыбъ, сколько хочешь“.

— ჭაქონი სჸალეფე მა ვა მიშქუნ.

— Я не знаю здѣшнихъ мѣстъ.

„მუჲაშენი ვა გიშქუნ. ცადი, დოკანონი სჸალეფეს დოკანი:“

„Чего не знать?[2]) Посмотри и кидай въ мѣста, удобныя для бросанія сѣти“.

— ჟილე ვორსი ჩხომ ვარ იენი?

— Развѣ вверху (по рѣкѣ) нѣтъ хорошихъ рыбъ?

„ვარ იენ. ჟუ საათი დო ჟილე ალაბალუღი ენ, ამა მაისი დო ჩირეზ-აის, ჟურ თუთა, ოფშა იენ.

„Нѣтъ. (Въ) два часа (пути) и выше водятся форели, но бываетъ ихъ много два мѣсяца, май и іюнь“.

„ფორტუნას ზუღა-პიჯიშა დო ჟილე ირიქ თერე ალაბალუღი იენ, ამა ჭიქონი მოსა-დოკანონი სჸალეფე ჩეთინ ონ: ორუბა ოფშა მორღერი ონ. ფარჩა სჸალეფეს გიშქურტას დო დოკანარე. აჯამი კოჩის ჭიქ ჩხომი ვარ აჭოფენ“.

„Въ Фортунѣ близъ моря и выше во всѣхъ мѣстахъ водится форель, но тамошнія мѣста для киданія сѣтей трудныя: рѣка очень велика. Познакомься съ мелкими мѣстами и кидай! Чужой человѣкъ тамъ рыбъ не можетъ ловить“.

„ღალერის მოსა ვორსი ქოდვაკანენ ნა, ჩხომი ჭოფასენ[3]).

„Днемъ если хорошо броситъ (человѣкъ) сѣти, рыбу поймаетъ.

„ზუღას დოკანუკო სერის, გილარე ჩხომი ჭოფასერტუ“.

„Если бы въ море кинулъ (сѣть) ночью, поймалъ бы кефаль“.

---

1) чистая] *букв.* точно молоко.

2) *букв.* почему не знаешь?

3) ჭოფასენ] собесѣдникъ сначала произнесъ ჭოფასერტუ *могъ бы поймать*, но потомъ, какъ бы поправившись, произнесъ ჭოფასენ.

„ვიწეშა იგზალათ ნა, ეთექელი დოკანას სერის, ჩხომი ჭოფა-სენ[1])".

„Когда вы отправитесь въ Виче, пусть онъ[2]) кинетъ сѣть ночью, поймаетъ рыбъ".

„ჯიქონი ვორსი დოკანაშე სყალეფე ალიში ბერეს ქუშქუნ. ეკიონას ჯიმ".'

„Тамошнія лучшія мѣста для киданія (сѣти) знаетъ сынъ Алія: пусть его возьметъ съ собою!"

13. ლიტროფიშენი.

13. О праздникѣ «литроп».

„ლიტროფი მუ ჲენ?"

— ვორსი დღა ონ, ზუღას ამუ-ლურან, ინჩირან. ჯამ დღაში ჲო-ხო ლიტროფ ონ. აღუსტოზიში დოლოხე იენ, ლაქინ ნამ დღა ონ, ვა მიშქუნ.

„Что такое «литроп»?"

— Когда хорошая погода[3]) бываетъ, входятъ въ море, купаются: названіе этого дня — «литроп», бываетъ онъ въ августѣ, но въ какой день, этого не знаю[4]).

14. ჭიმა დო ლაზუტიშენი.

14. О дождѣ и кукурузѣ,

„ღომა მციქა დომჭიმუ. ონაფე ვორსი იუი?"

„Вчера немного дождь выпалъ. Хорошо ли было пашнямъ?"

— ვორსი იუ, ჭიმა ნა გეჩუ. სი მუჲა დოგაჭირენ? ონაფე მუთ იკითხამ?

— Стало хорошо отъ того, что дождь обдалъ. Но тебѣ какая надобность? Почему спрашиваешь о пашняхъ?

„ვორსი ნა ისერე, მათი ხაძი მაჲენ.

„Если будетъ хорошо, и мнѣ пріятно.

„ანწო ლაზუტი ვორს ონი?"

„Хороша ли кукуруза въ семъ году?"

— ლაზუტი ვორსი ონ, ამა

— Кукуруза хороша, но она была бы еще лучше, если бы

1) ჭოფასხენ вм. ჭოფასკერე.

2) Собесѣдникъ въ это время указалъ на моего спутника, обзаведшагося сѣтью для ловли рыбъ.

3) *букв.* хорошій день.

4) Объ этомъ праздникѣ см. *Изъ поѣздки*, стр. 629.

მჭიმა დომჭიმუკო, დაჭა ვორსი იასყერტუ.

пошелъ дождь".

15. ულუ

a) პარხალიშა.

„პარხალიშა იდითი?"

— ოთხო ღღა ონ, ჭიქელე ნა მოფთი.

„მუჲა ცადით ჭიქ?"

— ქსვისტერი ჭიმო ხარაბი ქონ.

„მუჲაშენი ვარ ოხენაფამან? ქსვი ჭარერი ქჭ̂ალეფე ქონი?"

— ქონ, ამა ჭუს ჭინი მუჲა იფელენ?

„თარიხიშენი ოფშა დომაჭირერან. მა ბახჩიში მუში მექჩარე, მბერე ქომოწირა ნა".

b) ათინაშე ხოფაშა.

„ჭამ სჭ̂აშა ვიწე ოფშა მენდრა 'ნი?"

— აში სათლული გზა ონ.

„ზულათე ოქსე გალენდეი?"

— გალენდე აში საათ ონ".

„ვიწეს ვორსი კაფე ონი?"

— ქონ, ლაქინ ჭაქონისტერი ვორსი კაფე ვარ ონ.

„ვიწეშა არხავე ნაკუ საათ ონ?"

15. О путешествіи

a) на Пархалъ.

„На Пархалъ ходили Вы?"

— Четыре дня, какъ я оттуда вернулся.

„Что Вы тамъ видѣли?"

— Тамъ развалины такія, точно древнія.

„Почему не отстраиваютъ? Нѣтъ ли камней съ древними надписями[1])?"

— Есть, но теперь они на что годятся?

„Для исторіи они очень нужны мнѣ. Я дамъ подарокъ за то, если покажешь мнѣ".

b) изъ Аӕины въ Хопэ.

„Очень ли далеко отъ этого мѣста до Виџэ?"

— Путь въ шесть часовъ.

„Моремъ или сушею[2])"

— Сушею шесть часовъ.

„Есть ли въ Виџэ хорошая гостиница[3])?"

— Есть, но такой хорошей, какъ здѣсь, нѣтъ.

„Сколько часовъ (пути) отъ Виџэ въ Архаву?"

---

1) *букв.* древнихъ писаныхъ камней.

2) Сушею, *букв.* извнѣ.

3) *букв.* кофейня.

— ვიწეშა არხავე სუმ საათ ონ.

— Отъ Виҵэ до Архавы три часа.

„ვიწე მორდერი ონი ჲუქსე არხავე მორდერი ონი?"

„Виҵэ больше или Архава?"

— ყურითითი არ ონ. ხოპე დაჰა მორდერი ონ.

— Оба одинаковы. Хопэ больше.

„ნაკუ საათ ონ არხავეშა ხოპე?"

„Сколько часовъ (пути) отъ Архавы въ Хопэ?"

„ჰიქელენდეთი სუმ საათ ონ".

— Туда[1]) также три часа.

— გიშქუნი ა სჷა ოთხო-ქილისე. ნაკუ დღა ნგზა ისერე არხავეშა ჰამ სჷაშა?"

„Знаешь ли одно мѣсто «Дорӷкилисэ»? Путь во сколько дней будетъ изъ Архавы къ тому мѣсту?"

— ჰიმ სჷა მა ვა მიშქუნ.

— Того мѣста я не знаю.

„ხოპეში ეტრაფის დაღი ონი?"

„Есть ли лѣсъ въ окрестностяхъ Хопэ?"

— ვორსი დაღეფე ქონ.

— Прекрасные лѣса.

„ჰიქ ოფშა ჯალეფე იენი?"

„Много ли тамъ деревьевъ?"

— მუჲაშე ჯა იკითხამ? ჭუბრიში ჯა ოფშა იენ.

— Почему спрашиваешь про деревья? Каштановыхъ деревьевъ много.

„ვარ, მან ჯა ვა დომაჭირენ, ლაქინ ეგერ ჰიქ ოფშა ჯალეფე იენ ნა, ჰინდოს ისი ვარ იენ. დო მა გოფთარტუ ჰიქ. გოლვა ვორსი იენ, ჯალეფე ნა ონ სჷას, ჩხვაფა იენ.

„Нѣтъ, мнѣ деревья не нужны, но если тамъ ихъ много, въ такомъ случаѣ тамъ нѣтъ холода, и я хотѣлъ бы туда отправиться. Лучше странствовать въ мѣстности, гдѣ водятся деревья: тамъ тепло."

16. ქითაბიშენი.

16. О книгѣ.

— ჰამ ქითაბ ქომომჩიკო, ხაძი[2]) მა ჲასერტუ.

— Если бы ты мнѣ далъ эту книгу, мнѣ это доставило бы удовольствіе.

---

1) *букв.* оттуда.

2) ხაძი] нѣкоторые произносятъ ხაჯი.

„მუჭა ოლოლარე, ოძიტუ მუში ვა გიშქუნ დო?"

„Что ты будешь дѣлать съ нею, когда не умѣешь читать?"

— მა ჭკარა ოვშა მიძიტავუნ. ირითულიში ოძიტუ ქომიშქუნ.

— Я грамотѣ очень учился, умѣю все читать.

„ჰამ ქოის ჯამე ონი?

„Имѣется ли школа въ этомъ селѣ?"

— ირი ქოის თითო თანე ქონ.

— Въ каждомъ селѣ имѣется по школѣ.

„დოგურამს მი ონ?"

„Кто учитель?"

— ხოჯა ონ.

— Ходжа.

„მუჭა ოძიტავამს?"

„Чему учитъ?"

— წულუ დესტევე ოძიტავამს.

— Первоначальнымъ предметамъ[1]) учитъ.

„ჰიმ ხოჯაქ ნაკ ჭკარა ტკუ?"

„Самъ ходжа гдѣ учился грамотѣ?"

— ხოჯალეფე პოლის იტურან, ჰაი მოხთან-ეს მექთები გონწამან დო ჰაქ ჭკარა ოძიტავამან.

— Ходжи учатся въ Константинополѣ[2]). Когда они приходятъ сюда, открываютъ школу и здѣсь учатъ грамотѣ.

„ოვშა ხოჯა ონი?"

„Много ли ходжей?"

— ქონ.

— [Много] есть.

„ბერეფეშენი ქითაბეფე ნაქელე მო⌈ი⌉ლამან?"

„Откуда приносятъ книги для дѣтей?"

— პოლიშა.

— Изъ Константинополя.

„ქითაბეფე ნაკუ ფარას ეჭოფუმან?"

„За сколько денегъ покупаютъ книги?"

— ა გროშისთი ქონ, ოში გროშისთი ქონ.

— Бываетъ за одинъ піастръ, бываетъ и за сто піастровъ.

---

1) *букв.* маленькимъ урокамъ.

2) Лазы употребляютъ въ значеніи Константинополя, какъ и армяне, греческое πόλις, но безъ s: პოლი poli.

17. ბერეფეშ-კალა.

a.

„ჰამ მი ონუ?"

— ემიჯე შქიმიში ბერე 'ნუ.

„სკანი ჯოხო?

— ბალთა-ზადე მუსტაფა.

„ნაკუ წანერი რეი?"

— ვიტო სუმ.

„ქითაბი გიშქუნ?"

— ქო.

„სოლე თქჳი?"

— ბულეფის.

„ოჭუმე ხუთი ჯა აში ბერეფე ა სჳას მოხტით ჯემაშე ყუ საათი ოლინე და ჰამ ეფენდიქ სურეთი ეგიჭოფასერე".

— ვორსი 'ნუ.

„ნენა მომჩით!"

— ნენას მექჩამთ, ამა სურეთეფე შქუნი მუნდე მომჩათერე?

„ჟური მთუთა უკაჩხე".

b.

„სკანი ჯოხო მუჯა'ნ?"

— შუქრი' ნუ.

„ჰამ ბერეში ჯოხო მუჯა'ნ".

— სულეჯმან 'ნუ. მიწვი, ეფენდი, ნაკო[3]) ნენა გიშქუნ?

„ირითული ქომიშქუნ".

17. Съ дѣтьми.

a.

„Это кто[1])?"

— Сынъ моего дяди.

„Какъ твое имя[2])?"

— Мустафа Балта-задэ.

„Сколько тебѣ лѣтъ?"

— Тринадцать.

„Грамоту знаешь?"

— Да.

„Гдѣ ты учился?"

— Въ Булейѣ.

„Приходите завтра пять или шесть дѣтей въ одно мѣсто за два часа до полудня, и этотъ господинъ сниметъ вашъ портретъ".

— Хорошо!

„Дайте мнѣ слово!"

— Обѣщаемъ, но когда вы дадите намъ наши портреты?

„Черезъ два мѣсяца.

b.

„Какъ тебя зовутъ?"

— Шукри.

„Какъ имя этого мальчика?"

— Сулейманъ. Скажи мнѣ, господинъ, сколько языковъ знаешь ты?"

„Знаю всякіе."

1) Вопросъ заданъ знакомому мальчику про одного изъ пришедшихъ съ нимъ товарищей.

2) Обращеніе къ новому лицу.

3) ნაკო] чаще слышу ნაკუ. Буленецъ произнесъ ясно ნაკონ ნენა.

— სი ლაზური სოლე დოიგური?

„ათინას ვიდი დო ბულეფური ალი რეჲზიქ დომოგურუ. ვა ვიჩინამტი, ლაქინ ა სჸ̂ას დობხედით, თის დომოგურუ“.

— Лазскій [чанскій] ты гдѣ выучилъ?

„Я отправился въ Аѳину, и булеѳецъ Али-реизъ обучилъ меня. Я не зналъ его, но сѣли мы вмѣстѣ[1]), и такъ онъ научилъ меня“.

c.

— მა ლაზური ნენა ვა მიშქუნ.

„მუჲაშენი ვა გიშქუნ“.

— ნანა შქიმი ვა დომოგურუ.

c.

— Я не знаю лазскаго [чанскаго] языка.

„Почему?“

— Мать моя не обучила меня.

18. ლაზეფეშ სუალეფე.

„სი სონურ ორე?“

— პეტრეპოლიშე.

„ჲოხო სკანი მუჲ 'ან?“

— ნიკოლა.

„მუჲა დულჲა გილუნ?“

— მორდერი ტელებეფეში ხოჯა ვორე.

„ტელებეფე ოფშა გიჲონუნი?“

— ხჸ̂ალა ხუთი მიჲონუნ, ლაქინ ჴიმ მექთების მთელი ოვრო შილია ქონ.

„ნაკო თანე ხოჯა ორეთ?“

— ჟურ ოში დო ეჩი დო ხუთ.

„ენ მორდერი ხოჯა მი ონ?“

— მთელი არ ონ.

„მთუთა მთელიში არ ონი? აჲ-

18. **Лазскіе вопросы.**

„Ты откуда?“

— Изъ Петербурга.

„Какъ твое имя?“

— Николай.

„Чѣмъ ты занимаешься[2])?“

— Я учитель студентовъ[3]).

„Много у тебя учениковъ?“

— Только пять, но въ училищѣ томъ всего восемь тысячъ.

„Сколько васъ, учителей?“

— Двѣсти двадцать пять.

„Кто самый старшій учитель?“

— Всѣ равны.

„Одинаково ли у всѣхъ мѣ-

1) *букв.* въ одномъ мѣстѣ.

2) *букв.* какое дѣло у тебя.

3) студентовъ] *букв.* взрослыхъ учениковъ.

ლუღი მთელიქ არ ექჭოფუმანი?“

— ვარ, ბაზიქ ოფშა, ბაზიქ მციქა.

„სი თუთას მუჲა ექჭოფუმ?“

— მა წანას ხუთ შილია ებჭოფუმ.

„სი ჩილერი ორე?

— ქო, ჩილერი ვორე.

„ნაკო თანე ბერე გიჲონუ?“

— მა ჟურ თანე ბიჭი მიჲონუ.

„მორდერი ნაკუ წანერი ონ?“

— ვიტო აში წანერი ონ?“

„მექთებიშა ულურანი?“

— მორდერი მუში მექთებიშა ულუნ, აშა წულუ ნანა მუში ოძიტაფამს.

„მორდერი მუში ნაკო წანა დაჯა მექთებიშა იდასერე?“

— სუმი წანა დო უკაჩხე მორდერი მექთებიშა იდასერე და ჯიქოოთხო წანა დაჯა თქჷასერე.

„მუჲა გამახტასერე ჯექოლე?“

— ღორმოთის უშქუნ: ჲა ვორსი კოჩი ჲა ხავი.

„სკანი ჲოლდაშის ლაზური უშქუნი?“

— ვარ, აშა უკაჩხე ქითაბიშე დიგურასერე.

сячное жалованіе? Получаютъ-ли всѣ одинаковое мѣсячное содержаніе?“

— Нѣтъ, одни получаютъ много, другіе мало.

„Ты что получаешь въ мѣсяцъ?“

— Я получаю въ годъ пять тысячъ.

„Ты женатъ?“

— Да, я женатъ.

„Сколько у тебя дѣтей?“

— Двое дѣтей.

„Сколькихъ лѣтъ старшій?“

— Шестнадцати лѣтъ.

„Ходятъ ли въ школу?“

— Старшій изъ нихъ ходитъ въ школу, а младшаго учитъ мать.

„Сколько лѣтъ еще старшій будетъ ходить въ школу?“

— Три года, а потомъ будетъ посѣщать высшую[1]) школу и тамъ будетъ учиться еще четыре года.

„Чѣмъ онъ оттуда выйдетъ?“

— Богъ знаетъ: или хорошимъ человѣкомъ, или плохимъ.

„Знаетъ ли по-лазски (по-чански) твой товарищъ?“

— Нѣтъ, но онъ выучится потомъ по книгѣ[2]).

1) *букв.* большую.
2) *букв.* изъ книги.

„ჭიმ დიგურაშა ღარა მელურჯს"

„Пока онъ выучится, Гара[1]) разрушится[2])".

19. ბაშკაფეშ ოხაპარუშე.

19. Изъ чужихъ разговоровъ.

a.

„დუბალონ!"

„Довольно!"

„სი ზუღა გაკხუ დო ონთხორი".

„Ты пострадалъ отъ моря, и тебя вырвало[3])".

„ჩემერი დო ვენერი მთელი თურქჩა, ვენერის ლაზჩათი იხაპარან და თურქჩათი, ოკონტალე".

„Въ Кемерѣ и Венерѣ всѣ (говорятъ) по-турецки, въ Венерѣ всѣ говорятъ и по-лазски (почански), и по-турецки, смѣшано".

„ალი ვიწური კოჩეფე იჩინემს".

„Али знаетъ виц̆скихъ людей".

b.

(Капитанъ съ фелюки молодцу Хусеину, тянущему ее съ берега канатомъ).

„მოიზდი, ხუსეინ!"

„Потяни (канатъ), Хусеинъ".

„ფხუჯი მოიდი! ფხუჯი მოიდი, ხუსეინ, ფხუჯი მოიდი!"

„Черезъ плечо перекинь (канатъ)! Черезъ плечо перекинь, Хусеинъ, перекинь черезъ плечо!"[4])

c.

(Показывается на берегу человѣкъ при часахъ).

„საათ უკითხი, საათი!"

„О часѣ спроси его, о часѣ!"

20. ფეგზი-ბეიში ფიქირეფე.

a.

ოხაშკუ ლეტა-ონთხორუ დო
ელემასი-გამოლმალუ ონუ.

b.

ოქლიმუ დუმირი-გამოჩამუ დო
ოქრო-ეჭოფუმუ ონუ.

1) Гара въ этой поговоркѣ не понимается въ точности и лазами. Февзи-бей предполагаетъ, что это названіе села ღერე Гере, расположеннаго на берегу моря въ трехъ часахъ пути (сушею) на западѣ отъ Виц̆э.

2) *или* „умретъ"; основа ღურა *смерть.*

3) *Буквально:* тебя море захватило, и ты вырвалъ.

4) *Букв.* за плечо заложи.

c.

ოქლიმუ ოხაშკუთე გიჭენ.

d.

ოხაშკუ ონჭარუ ონ.

e.

ოხაშკუთე ლეტას ნა გჲოხუნარე, ჭარას
თქჳასერე კოჩი, პანტა ქოჲძირენ.

f.

ირი ნჭარა პანტა ვარ იზიტენ,
ონაში პანტა იზიტენ.

21. თურქია.

მუთის გური ვარ გეჩამ,
ვარ დოგუთურ, გოგალენ:
ხავი-ქომჯონი ხორძას
თოლის ჩილამბი აჲენ [1])

22. თურქია.

ე სარი მალალუდე,
სი გძირას მატრალოდენ.

23. ლაზური მესელეფე.

a.

ბერემ-კალა გზას მო ამულურ!

b.

ბერემ-კალა მო იწონერ!

c.

კომა ნა ეჲლუნ, სჳას დაჩხური იენ.

d.

კატუ ვა ნანჭუში ნა'ნ, ხორცის ვარ ცალუმს.

e.

ნოსიშენი გზა არ ონ.

---

1) Варіантъ: თოლი წამიარი აჲენ.

II.

ვიწორი ნენა. **Виџскій говоръ.**

Бесѣда.

1. ოსინაფუშე. 1. Изъ разговора.

„ჰაქ მოდ გულურ? მუშე მოხტი? „Здѣсь зачѣмъ гуляешь? Почему ты пришелъ?

„ჰაქ მუ დულჲა გილუნ?“ „Какое дѣло у тебя здѣсь?“

„სონი რეთ? რესმი ჭარუმთი?“ „Откуда вы? Фотографируете?“

„რესმი ნა ჭარუმთ, მუ დოდამთ?“ „Что вы дѣлаете [съ тѣмъ], что фотографируете?“

„თქჳანი კირალის მეჩამთი?“ „Передаете вашему Царю?“

„თქჳან ნამ ქოჲშე რეთ?“ „Вы изъ какой деревни?“

„სკანი ნჯოხო მუნ ორენ?“ „Каково твое имя?“

„ართუქ ჰაწი იდათერენი?“ „Итакъ, уйдете теперь?“

„ნა ეჭოფით რესმეფე, სო გამოჩათერენ“ „Снимки, что вы сдѣлали, гдѣ вы будете продавать?“

Стихи.

2. უნოსე კოჩი.

ბეწებიწკედიმ-ქულე ვარ მებუნგამ ფუკარას:
ოხორიშა ბიდა-ის ოხორჯა ქო ხენ მგარას.

3. ფუნტურა.

ჰამწო ნეძი ვარ ივუ, ნა ივუ. მთელ ფუნტურა:
ქო მომჩი დადი სკანი. დობწოფხა ოხოკჲურა.

4. ობირუ.

„არ ფარა გუნძე თეფეს თოზი ქებოხირითი?“
— მალი ჩქუნითე ბიბირთ: მითის მებუხირითი?

5. ფონწო.

ანკესი უტკოჩუ დო არ ფონწო ქონოკიდუ,
ფონწოს გური მოხთუ დო ბუჟულდეფე გო̋კიდუ.
ფონწო ნიკიდუმ-კული ობგარინუ ჟუკიდუ,
კალმახს მოხთუ-ქდო ფონწოს თიმ ქომაკიდუ.

6. ინი

მა ამ სერი ხაჟატის გელაბღური ინითე,
ვარ გამოკუნცხინუკო, მამტატი ოინითე.

7. სარ ოღლი.

„შქე სარ ოღლი, ღიბაღი, ფელენგი ეწეგიძინ“.
— დო მუ პა? დობღურა ნა, ჭაკო ვარ გეწემიძინ.
„ჭემო ღურა ნა გორუმ, ნაკო ხინჯი მეგიძინ?“
— ღურაშ დერდი ვარ მიღუნ. კაპულა ქომემიძინ.

8. ბღეთი.

„ბღეთი ჟუქსერი ქო̋ი: ცაშა ქ̂უა (ქჯა) ქჟოტკოჩითი?“
— უგუბუ ფრინჯი ბჭკომით, მუ ჟუ, მებიქაჩითი.
„უგუბუ კუჩიშ დოლმა კიბრის ქოდიქაჩითი?“
— ილანჯული სო ძირით? ჩიმჩირი გამაჩითი.
„მუნთხა მჭითა მაძირე̊ნ: ლემჩა ბოჟა მეჩითი?“
— ბღეთიშა იგჩალი დო ჭამ ღულჟაშე მუჩითი.

9. იფტინერი სერი.

ენ იფტინერი სერის დადე-კალა ინჯირი,
დადე ვაშა ომტინა, კაი გჟულდვი ჩინჯირი,
ვარ მეგიუჯაშ-კული გეჩი ნუკუ, ჟუმღირი,
ბაში ვარ გახენა-ის უწვი, ქე ბორე მბღირი.
ჭაწი გოწუდგანერენ სიჯას ქჩანერი თხირი.
ვაშა გური მოგიხთას: აღეთი რენ, ე სკირი.

10. ჭარუმტაშა.

ჭარუმტაშა ქომეჩი უსტუნი დო ესირი:
ჩქუ მოთ გომიჭკონდინამ, თოლეფეში ჟესირი.

ოჭკომუს მური ქეხტუ ქაიფჩა-კალა მისირი:
ფუჯი ხოჯი ვარ ტაშა ქო დოსკიდონ კისირი

11. ხელილი.

„ხელილ, მუ ელეგობუნ. სო ძირი ჭემ კამპარა?"
— ჭელბეთ ქელებიკიდამ, ქომებჩამ-კულე ფარა.
„სი ფარა სო ძირატი, ვაშა ქომეჩი ქარა?"
— დო მუ პა, სკანისტერი ჩქიმიქ ვარ იქუმს ფარა?
„ირ სი მუშენ მოგხვადონ ზურკუტი კულამფარა!"

12. ბონჯუნა დო მუტუ.

„ბონჯუნა ქომექჩითკო: ბექარი დივუ მუტუ".
— გობუდვა მაკასი დო მებოკვათარე კუტუ.
„სო რტუ დო გახენუკო, მუტუსთი ჭეა უნტუ".

13. ობგარუ.

„ბიბგარ ჩქიმებურა დო გური ოკობიტკომერ".
— მათი დობიბგარ, ლაქინ ჩილამბრე ვარ მებტკომერ:
მური დობიშვანაშა ცაშ მურუცხი მებტკომერ.

14. არ ბოზოქ ჭარუ არქაბის.

ზენის ბორტი თუნაშა ნიდიმ-კულე:
ჯანო, ჯანო გელიტი ონდღემ კულე;
მაბგარინუ ოხორშა ბიდიმ-კულე:
მოდ მემტკომერ, ნა მური მიშინარე!

15 ბუტკუჯი.

ბოზოქ თქუ.

ბუტკუჯი თოფრი იქუმს, მურიქ წკარი მოილამს.
ბუტკუჯი უბეჯლა-ის მური თი ქოდოლილამს.
ისინა მოთ მეოჭუმთ, ჯელიქ დადა მოილამს.
ჩიჩელი დ ეორობუმს, წიფრის დუდის ქეილამს.
გშ̂ერდი მუშიშენი დო გშ̂ერდი მა ოკომილამს.
დიდო მოთ ისინაფამ, ნენაქ ნენა მოილამს.
თოფრი ვარ ახენუკო, ხეთე მური ქეილამს.

16. ქჩე-ფორჩონი.

ჭეშო ბოზო ვარ ივენ ჭემ გვანერი, ჭემ ქჩონი.
მა ჭეაშ ახთი მიღუნ: ვარ მოხთუ ქჩე-ფორჩონი.
არ ძერი დოხაზირი ჭამ ჩოხაში მერჩონი.
ჭეას ვარ ბუსინაფამ: გემოკითხუ ხვანჩონი.
ჭეა ღეჯი ბოზო რენ: ჭოლო იმხორს ჩონჩონი.
არ ბუძეფეს დოგისვა, ბუძუღეფე კანჩონი.
გისმეტი ნა გავასენ უბაში ოკორჩონი,
აწი მუთხანი ბთქვარე: არ დუღძაში მორჩონი.
სონთხანი გიძონარე: გძარი 1) გედვი ქაფჩონი,
არ ქეემოდვი გო"ნკსის 2) ფოთინეფე ნაღჩონი.
კაი ვა რენ, ზოპონან: ჭეშო დუღძა ონჭონი.
ჭაწი მითიქ ვარ გოწკენ, დივი დორე ენჭონი.
უბაში უმქურეფე დივუ დორენ მონჭონი.
დაჭა ბერე ბოზო რე, ვა რე დუღძას მენჭონი.
ბინჯირი, ბინჯირი დო ქოგომაბლუ კოღონი.
ჭაწი ჭაქო ონკანა გვანერი მესოღონი.
სი ვარ ემაჭოფუნა, მუ ივასენ სოღუნი?
მა ქომემაონა ნა, გიხენარე დუღუნი.
ჩქიმი-კალა ობირუ ჭეას გურის ქუღუნი.

17. ფსქუ̂ა ბოზო.

ჩონჩი ნა ვარ მეჭკოდუნ, ლაზუტი რენ ჭკადერი,
სი ჭაქო სოლე მოხთი, გიწორი მოჭკადერი.
კიბრითე ვარ მემაწკენ, ხორცეში მეჭკვადერი.
ხოლ' ხე ქემომეგილამ კოპჭა ქეგეჭკადერი.
ქოკობდვითკო არ ძერის, კაძბანა დო ანდერი.
მა ვარ ემჭოფიშ-ხუღე გოხთი კვანტერ-კვანტერი.
არ ქამაფთათ ძან ოდას ნეკნაფე მელანდერი.
მაკალაშუ, დერინე — ქომობიწკი ანთერი.
არ დაჭა ქომოწირი, ნა ვარ იძირენ ძერი.
არ დოგისვა ლუ̂ალეფეს მა ნუკუ ალნე ბლერი.

---

1) ჭკუდ.
2) უბას.

არ დაჭა ქობიძირათ: სკანდე ვარ ბორე ძღერი.
მოლამიძირიშ-ქულე წკარი მოთ შვი ონდღერი.
მუშენი გოგოჭკონდუ, მა ნა გიწვი წოქსერი?
სი გაოროფითი ნა, მა ვარ ბიძღერ ექსერი.
ხამამის ამაფთი-ის ვარ მომაწკუ სუსერი.
არ საჰი ქემოგიდვა, სკანი კაი ქესერი.
მა ბოზოფეშ უსტუნე ვობულურ სერ დო სერი.
ა ნუსქა დოგინჭარა მათი დევრიშისტერი.
გობილი ჰოლ დო თუნა, ვარ ბძირი სკანისტერი:
მეგაშქვა, ბიგზალა-ის მთელ ეკებიწკერ გერი.
ეკო ფსქჳა ბოზო მოთ რე, ე ჯინლი ჲოქსე ფერი?

18. ეჲ გიდი.

ეჲ გიდი, უმეშვენუ ჭამ სერი მოთ მომალეს.
ქეწებუხედით თუდე, ანტამას ვარ ემალეს.
ჭაწი დოთანასერენ, მურუცხეფე დიყვალეს.
მა ჭაქო ვარ მაბირენ, ბოზოფე მთელ იგზალეს.
მოთ ნობურ ჲა ბოზოფეს, ბიჭეფე მიღარღალეს.
მა სი ვარ ემაჭოფენ, ჭელჭალ დოკოფახალეს.
მოთ ეწახთი უშქურის, ქოთუმეფექ კრიალეს.
მეგიჭკომი ლვალეფეს, დისხირეფე ფილჲალეს.
წოქსერი მებიტი-ის ჯოღორი მემიტალეს.
ტორა ოკობნალური,(მა თოლი მომიტალეს,
მიწვეს, მისინაფეს დო ონჯღორე გემიტალეს,
მემაშქვეს დო იგზალეს, ხვალა ქედომიტალეს.
ოტრიკე ოდას ხეტუ, ბიდი, ქემომიტალეს.
ჭემო ვა მეგაშქვატი, დულჲაფე მომინტალეს.
მა ვარ ფჩითურ ხე-სკანის, სი მა მუ მემიტალეს?
ლივადის ბიბირტიშა წკარი ეკემიტალეს.
ნა მექჩი მანდილეფე, უფითე მოთ იყვალეს.
ჭაწი გოწომიდგანენ, თხირი დომიკაკალეს.

19. ბოზოში დესტანი.

მემიუჯი! არ გებოჭკარე ბგარას:
ნა ოგნასენ, ვაშა ირიქ დიბგარას.

სევდა-ჩქიმიქ ქოდომოხუნუ ბგარას.
ახი, ვახი! მუ ივასქენ გჟული ჩქიმი?
ნა ჯქმ ჟასზმაშე, ნა ოჟა დაბლასქენ.
მეშიხორსას ქჲა დო ნჯა ნა გებლასქენ.
კლიმა-ჩქიმის ჟურდულუმი დიბლასქენ.
გეგატასქენ, ძირი, სევგჟული ჩქიმი?
ჯაწიშ-ქულე სალი მუჭო გოფთარე?
დობლურათი, თი კურზალე გეფთარე.
ვა ბლური დო მუჭო სალი გოფთარე?
ა ჩქვა ქუსი ქემონთხი, გჟული ჩქიმი?
სოშა ილი, ნა ტახი ჯამიშ ფარჩა?
ქჩე ჟელელი, ანდერი ჭითა ფორჩა
ვაშა ჯქა ხარკიშ ბერეს ქოგჟურჩა?
ქობოგნი ნა, სო იდარე, გჟული ჩქიმი?
ყინ-ყინ გოხტი, კინჩიში მსჲა ნიჩანი!
ქჩე ჟელელის მიში კოპჭა გოჩანი?
მა ვარ მომჩი დო მის მეჩი ქოჩანი?
ახი, ვახი! მუ პა, სევგჟული ჩქიმი?
ჯემ ვერანექ ჯემ ქაჩულა სო ძირუ?
ბოლი ულუნ, უჯეფე ვარ მაძირუ.
დიდო ბაქთი, კუსური ვარ მაძირუ.
სურიე გემჩუის გურის მემატუ,
არ მეზარეში ქჲა კუჩხეს ემატუ,
ოთხო ფურინჯიშ ბერგი ბირდენ მომატუ.
ტორა ოკობნალური, გჟული ჩქიმი.
თხირის მებლი, სალი ხე მეტახერი.
მა ჯაქ ბიბგარ, სი თუნას ელახერი:
გზაფეს ბიწკერ ყურ თოლი მოტახერი.
მოხთი, მოხთი, ნა შური მიშინარე!
ნუსქა დივუ სუს-გიში მცხული სკანი:
ვა ბჭკომი დო დობიხატი[რ]ი სკანი.
მო წილუმტი, მეგოტროხას ხე სკანი!
მოხთი, მოხთი, ნა შური მიშინარე!
ჯაწ'ივასქენ ხაჯიშ დუზის ნოდერი,

გოხვეწევურ, მოთ მოლოდამ[1]) ქედერი,
კაჲ მეგომსქუნ ფისთან' კალა ქემერი.
მოხთი, მოხთი, ნა შური მიშინარე!
ანტამა მომანჯუ დორენ არ უბა,
მეებიჩამ, მო ძირუმტა[2]) კაობა.
ვარ გიჩქინი ბიროლაშის[3]) ტერობა.
ახი, ვახი მუ პა, სევგაჲული ჩქიმი?
ზულა იორლურტ დივუ, კუზ ვარ მაძირუ,
დიდო ბაქთი, კუსური ვარ მაძირუ,
გზაფეს ბიწკერ, ფსქუა ბოზო ვარ მაძირუ:
გონდუნუი ჭეა[4]) სევგაჲული ჩქიმი?
სოშა ბიდა. ვარ ბორეი ჲაზული?
ქომომიდვი ხეფე სკანი ნაზული,
ქოდომოხვი, ქემოცონი კაზული,
ა ჩქვა ქუსი ქემონთხი, გაჲული ჩქიმი!
ჭაწი'მ-ქულე ჩქვა დობივი ჭელაქი,
შური მშინა! ქომოხთი დო დომლაქი,
ვარ მექტკომერ, გაონარე ილლაქი.
მოდ[5]) მემტკომერ, ნა შური მიშინარე.
დუნჲა[6]) დივუ ჩქიმიშენი ზინდანი:
ქომოხთი დო დომიხენი მეჲდანი,
ორდო მოხთი, მოთ ივერ კაპიდანი.
მოთ მემტკომერ, ნა შური მიშინარე!
არ ფარა ელიტი ლალი დო ლალი,
გაჲული, ვარ გიჩქინი, ნა მილარლალი.
მილარლალი, თის[7]) ნოსი ომინტალი:
ორდო მოხთი, ნა შური მი შინარე!

1) Сказитель: მოლოდან.
2) Толкователь эту форму объяснилъ потребностью стиха вм. მო ძირუმტი.
3) Другой сказитель: ბირობაშის.
4) Сказитель: ჭეჲა.
) Сказитель: მუნ.
6) Сказитель: დოჲნა.
7) Сказитель: თიშ.

ფენჯერეს ეჲტიშა, კაი დოგაწონუ[1]),
ციცი ლეგიდვი, ლჷა დოგაწონუ[2]),
მუთუ ბთქვი-ის სი ხაი დოგაწონუ.
მოხთი, მოხთი, ნა შური მიშინარე!
შაბან ჸელიმი ბუჲული ფალა
ფენჯერეს ნოდუმეს ჭუბრიში მსკალა,
ნოლალენ ეშიმეზ, მისუმეს კალა.
მოხთი, მოხთი, ნა შური მიშინარე!
ჯეზაშ ნუსალეფექ გზა მემიკვათეს,
ფრინჯიშ ბერგეფეთე ლჷა მე̇მოკვათეს,
ლურუნ, დეი, კურბანი მემიკვათეს.
ორდო მოხთი, ნა შური მიშინარე!
კუი-კალა დიუ არ დიდი ჯენგი.
შური მშინა[3]), ქოდომოხუნი დერდი.

20. თუ̋რქია.

იდა-ის პეტრეპოლის ოკითხაფარე დერსი,
სი ჸექ ოკითხაფი დო ჩქი ჸაქ ბოგნათენ სერსი.
ლაზურიში დოგურუს დიდო გიღუნს ჸავესი,
არ ლაზი მენდიონი, უხენი-დო კაფე სი.
ბერეფეს ოკითხაფუს დიდო უკორემს სესი.
თიშე შაპკა დოდვი დო მუშენ გეითვი ფესი?
აჯაბ, ნაჲა კაი რენ, შაპკა დო ჭითა ფესი?
მუსლიმანი დივი ნა, ვარ ეჭოფუმ აბდესი.
ქითაბი მომინჯღუნი, ჩქუნ მიღუნან ჸავესი.
ლაზური ვა გიჩქირტუ: მიქ გოკითხაფუ დერსი?
ვიწეშე პეტრეპოლის ნაკო ივასტუ ვერსი?

21. თუ̋რქია მარიშა.

ხელა დო კაობათე სოლე მოგალუ მარი?
ვა ბძირი ისკანისტერი ფიქირლი, ნოსიარი.
ნა არიფიშ ხოჯა რე, ენ დიდი ჸეშო ვარი.

1) Сказитель: დოგაწონო.
2) Сказитель: დოგაწონი.
3) Другіе допускали и მშინე, какъ первый сказитель.

ჭუმანდან ლუმჯიშა-ქის ბითუნ ლაზური ჭარი.
ენთეფე სი ნა ნჭარუმ, სი მუ გავასენ ქჲარი?
მუთუ მოგინძინამს სი დევლეთი სკანიქ გჲარი?
მუჭო ქომოგწონდუი ქოეფე ჩქუნი ნდარი?
თქჳანი ჲერი ბოლი რენ, ლაზუტი მუჭო დჳარი.
ჩქუნ ლივადის იჩანენ სადე ჴაჯი დო ჩხვარი,
ინი რენ თჳირისტერი დალეფე ჩქუნის წკარი.
ოშვიკო, ილაჯი რენ, ვარ ბიქომ იჶთიხარი,
ისინა ჩქუნის გულუნ... ნა რენ? კინჩი დო კჳარი.
ისინას დოდგითა-ის ზუღა იძირენ ღარი.
თქჳანი ჲერი ვარ ფელენ, ბითუნ ჩოლი დო მარი.
ნამ კირალის კოჩი რე? არ ია, გამამისვარი!
დალიში კოჩი რეი ჲოქსე თი-მჩხუ ნოღარი?
რუსის კოჩი სი რენ ნა, პიჯი ვარ გილუნ სარი.
აწიშ-ქულე თქჳან-კალა ბორტათენ კაჶადარი.
ლაზური ნენაფეთე ქითაბეფე დოსვარი,
ირი დოოკითხაფი, ბერეფე თქჳანი ყვარი!
ჩქუთი ალნე მილუხან ჰურიეთიში ზარი,
მეცარიჶეფე ჩქუნი ფუთხუნან, გობადარი!
ხვამა ჩქიმი კაი რენ, ბადი ბორე კოკარი,
სუმენეჩი წანერი, ამენჯელე, საპარი.
იდი კირალი სკანი, ჰემო მეჩი ხაპარი.
თუთაში გამამილი, ქორე ნა პალიკარი.
ვა მიგიუჯანშ-კულე ციქა აკალიპარი.
თქჳან ზენგინი კოჩეფე, თუთაში მუ შაქარი!
მათი ჰაჲა გახვეწერ თი ჩქიმიში ჩიქარი.

22. ლაზისტანიში დესტანი.

სი რუს კირალიში თი-მჩხუ კოჩი რე,
მოთ მოხთი? გოილამ ჩქუნი ჲერეფე.
ჰემ რესიმი იქომთ, ჰემ ლაზჩა ჭარუმთ,
კულაღოზი ივენ თქჳანის ტერეფე.
ლაზისტანი ჩქუნი მთელ კაილული:
დერეფეში არა სადე ბალღული,

დაჭა ნო დოსკიდუ, ბითუნ დაღლული,
ოთხო კოჩის ნა ვარ იაზდენ, მშქერეფე.
ცივრი დო ჭკონეფე[1]) ოხორისტერი,
კჲაფუფე ლანგონი ჯოლორისტერი,
მთუთეფე გულუნან ლოლორისტერი:
ხოჯიშენ დიდი რენ ჭექონ მსქჷ̂ერეფე.
ისინაფეს ვარ გოილან შქურნათე,
გოხთი-კოთი დაული დო ზურნათე.
ვარ ძირაშა მუჭო გიწვა ნენათე?
პიჯი გონწკიმერი გულუნ გჷ̂ერეფე.
ხოფაშენ ვიწეშა სუმ ოში ქოი—
ხუთ შილჲა ნუფუსი, ხემშელი სოი:
ვით შილჲა ლაზი რენ მთელ ზულა-ბოი.
დალის მიონუნან ართმა ბერეფე,
ჲაზის ჲაილას რენ ფუკი დო მალი.
დუთხორიქ მოილამს მინჯი დო კჷალი,
ქორენ ჲაილაშა სუმ ოში ლალი,
ბუზისტერი გჲულუნ ისი წკარეფე.
თეფე ჲაილაშა დორთ ჲასი კალე.
კაჲაფე გოტკერი თეფეშენ გალე,
არ ორდი ფკოხუმს სუმ ოტკომალე.
ქჷ̂ალეფე ომრინი[2]) ჭეშო ჲერეფე,
ჟურ სათი დერეფეში ენგისი,
შქით საათი ჲაილა რენ ჲაქისი.
ცუდი რენ, თქჷ̂არე ნა, ეჭე დურბინი,
გამოწკედი, გაძირასენ დერეფე.
დიდო ჭერსლი ივენ ლაზიში კოჩი:
ისტერსე დაჩხურის ქომეშუტკოჩი,
ისტერსე მარტინი გჲონქსის ნოტკოჩი.
გიგაფერი რენან კავულას ჭვერეფე.
ამმა ეჲლულითე მოოწკი ქუდი.
ილლა მოთ უწუმერ დუბარა მცუდი!

1) Поэтъ самъ: მჭქონეფე.
2) Тур. ონურინი.

ქიბირი ვა რენან, ტესკოთი ქჲურდი.
ალჩალი უღუნან ჭემო გურეფე.
ჲა, გამილი დელიკანიშ რესიმი,
ბაშკაფეს ქუღუნი ჭემო ქესიმი?
ბელქი დობივათენ პოტე ხისიმი,
გამოჭკონდეს ესკი გურიშ წკუნეფე,
მთელ ქეგოჩქინაფი ხაი დო კაი,
მუ ორნელი რენან დალი დო ჩაი,
გური დოგაუკო ჭაშოთე ლაი.
მუ მომჩარე, ნა გინჭარე ანთეფე?
სი თი-მჩხუ კოჩი რე, კოხობოწონი.
ჲუქსელი გოქაჩი, ვარ მოგიწონი.
ნა მეგომსქუნ ჯების, ხე მემოცონი·
ეს-ბერიში ვარ იხენენ ანთეფე.
ბალი ბორე, ქჩე დომავუ ფინბილი,
გური ესკი, ხოლო მინონ ციცილი,
მიონი ბათუმიშა, ჭექ დომოჩილი,
ამა ვარ ქომომჩა ჭემო ხირტეფე,
ილაშ-კულე მომინჯლონი ნიშანი!
კაი რენ, ზოპონან, კირალი სკანი.
ისტერსე უკითხი სი ჭამ დესტანი,
მუ კოჩი რენ, ოხოწონას, ლაზეფე.
კომში ბორეთ, შქით საათი სინორი,
ბათუმი იძირენ, ქორტიკო ქორი.
ასკერიქ ნა გეჩამს, იგნაფენ ბორი,
მაძირენან, ნა ფუთხუნან კაზეფე.
ჩქუნი კოჩი თქჳანი ჲერი ოფშა რენ,
ქიმი ფურუნჯი რენ, ქიმი მუშა რენ.
ზენგინი რეთ, თქჳანი ხალი ბაშკა რენ:
თქჳანდე მულუნ მანათი დო ლაზეფე.
ყურნეჩი წანა რენ, ნა ბორეთ დოსტი:
დაჭა ვარ ბილტათენ ინშალა ფოსტი.
ჭაწი ბელა დიუ ჲუნანი კოსტი,
ხოლ’ქომემაჩქინეს ხაი ჯაზეფე.

ხუთ წანა რენ, ნა ვეს ჩქუნ-კალა ჯენგი.
დაწონუ, ქობორე თურქიში დენგი.
გჲაფუსტერი იმტუ, დასარუ რენგი:
დობუხარით კუმაში დო ბეზეფე.
გო″რა გირითი რენ, თოლი ნა გჲუძინ,
ბაშკა კირალეფეს კაპულა ნუძინ.
ხოლოთი უნჭარუს ქო″თელი გო″ზინ,
ჴერ ხალ ბოშ ქიდათენ ხოლ', დომუზეფე!
ჩქუნი დენგი ნა რენ თქჳანი დევლეთი,
კარაბალუღი რენ თქჳანი მილეთი,
თქჳანიში ვარ ივენ გურის ილლეთი.
ქცაფერი ჲუნანი, ჩხინდი-გუნძეფე.
ურუს თი-მჩხუფეში სი ხანედანი,
გჲენჯი კოჩი, დიდო გილუნ მეჲდანი,
ხუთ ოში მანათი თუთაში სკანი,
ნაკო გილუნ კონალი დო დუზეფე.
პეტრესბურღის დიდი გილუნ მესნეთი.
კირალის კოჩი რე, ბოგნი ე სეთი.
ოფშა გილუტასქენ ფარა ქესკეთი:
პანდა ჭკომი ქოთუმე და კუზეფე.
ფეჴლევანიშ ბიჭი რაშიდი ჴილმი,
ლავრა ქოის მილუნ ოხორი ჩქიმი:
მციქა მებინჭიკო ენ ზორი ჩქიმი,
ჴაქშამეჲე ბიგი მთელ მარაზეფე.

ათინაში ბირაფა.

23.

ქალე ბოზო, მიში რე?
ოქრო დო გუ″მუ″ში რე,
მენდრალე ქო მაძირუ.
წულუ ბოზო, მიში რე?
ხაბერი ქოგიჭოფი,
სი შქიმი ორე, შქიმი.

შქიმდე გალე სევდალი,
ბოზო, ქოგიოხუნი?
სკანისტერი სქუალინა
წულუ და გიონუნი?

24.

ელა, ქომოხთი, ელა, ენა ვარ მოგალასენ:
მოგოტრიახოჲ პაჭა დო ენა ვარ გოგალასენ.
ბოზო, გაშკურინა დო ხჷალა ვარ გოგალასენ,
ამსერი დოგილუმჯუ, ხჷალა ვარ გოგალასენ,
ქომოჯი დოგილური, ხჷალა ვარ გოგალასენ.
ჯუმადი დოგილური, ხჷალა მოთ ქოგალასენ?
იდას კონქშილულიშა სი მუჭო მოგალასენ?
ქალ' ბოზო, დოგილუმჯუ, მონდო ვარ გოგალასენ.
ამსერი დოგილუმჯუ, ხჷალა ვარ გოგალასენ.
სევდალი ვარ გიონუნ, სი მუჭო გოგალასენ?
ქალე, ვარ ქოგოჭანდუ, სი ორდო მოგალასენ;
ქალე, დიქომოჯა ნა, პანდათი გოგალასენ.
სირა ქომოგიხთა ნა, შქიმდათი მოგალასენ.
ქალ' ბოზო, დოგილუმჯუ, მონდო ვარ გოგალასენ,
ამსერი დოგილუმჯუ, ხჷალა ვარ გოგალასენ.
ქომოჯი დოგილური, ხჷალა მოთ გოგალასენ?

25.

ოდა არ ბოზო ქოხენ, ლეშკი გოლაკიდერი.
ეკჭოთა, გიონარე კაპულა მოკიდერი.
სქჷალითი ნამუ ორე, ქალე მიში ანდერი?
სკანი ახი-ზარითე გოვულუ გერი, გერი.
ეკჭოთა, გიონარე, შქუნი ოხორი, ქალე.
სკანი სევდალულითე გური მიტვასუნ, გური.
ქალე, ვარ ემჭოთა ნა, შური ემალე, შური.
მა მენდრა გზა დობგუთი, სი გიტვასასენ გური.
უბა მუ მელიგიხენ მუჭო მაქვალი გური?
ბოზოთე მუ გოლულვან, ქალ'ბოზო, სური სური?

უჯი მუ ბეღეგობუ მუჭო მჭიია აღოთუნი?
ა ქოგოგაგორა დო დობღურა ნა, დობღურა.
გზა ქობეღეგიხედი დოღუმჯუ დოთანაშა.
ჭელალლული ქეჭოფი, ქალე, იდი ნანაშა.
ხოლო მოგიგორარე, წულეუ ბოზო, წანაშა,
ქართალი გინჭარარე, ქალე, მა მოვიდაშა.
ვანდა გოგიშინარე, ქალ'ბოზო, გოვიდაშა.

26.

მამული ქოდოკიჲუ: ჭაწი დოთანასერენ,
ქალ'ბოზო, ჭალი ჩქუნი ჭაშო მუ ივასერენ?
ქალე, ვარ ემჭოფა ნა, მონდო დოღურასერენ.
ნანა სვანი გურითე, ვარ გოქომოჯასერენ.
ბოზო, მა ვარ ეჭოფი, სოლე გიონასერენ?
მიში ბოზო-მოთა რე, ქუა ნა მოგატასერენ?
ბოზო, მიში ბოზო რე? გური გეგატვასერენ.
მამულდი უგუდელე ზორი ულუნ თუდელე.
ა[1]) ქომეგაჭაფხიგო უბაფეში თუდელე.

1) ა] აჩ.

B. Восточное нарѣчіе.

I.

ხოფური ნენა. **Хопскій говоръ.**

Стихи.

1. ნანი.

ნანი. ნანი ჭანანი.
კამბურიში თანანი!
მა გინკან, სი ინჯირი:
ნანა ხალუალი სკანი!

2. მამული.

მამული თი-ხერხერი,
ლამლულის ყლუხერი.
ოშანა ბელი-სკანის:
გინ(ტ)აშ-კულე მუხერი.

II.

На такъ называемомъ «батумскомъ» говорѣ.

(По записи Ачаряна съ исправленіями).

ოდაფე.	*Бесѣда.*

1.

„სი ლაზური გიჩქინი[1]?"	„Знаешь-ли ты по-чански?"
— ციქა (არ ციქა) მიჩქინ[2].	— Немного знаю.
— მა დიდო ვარ მიჩქინ, ამა ჯუმა ჩქიმის ჩქიმდენ კაი უჩქინ[3].	— Я не очень знаю, а братъ мой лучше меня знаетъ.
— მა დიდო კაი ბზოპონ[4].	— Я говорю очень хорошо.
„ბითუნ ლაზური ბდაფაი[5]".	„Будемъ все время говорить по-чански".
„მუ გიჩქინი?[6]"	„Что ты знаешь?"
— მუთუ ვარ[7].	— Ничего.
„ლაზური ნენა არ სქჳა ნენა ვარ რენ[8]",	„Чанскій языкъ не изъ красивыхъ".
„თურქჩე[9] ლაზურიშენ დაჰა სქჳა[10] რენ".	„Турецкій красивѣе чанскаго языка".
„ნაკონ[11] ნენა გიჩქინი?"	„Сколько ты знаешь языковъ?"
— ოთხ[12] ნენა.	— Четыре языка.
„სი ლაზური სო დიგური?"	„Гдѣ ты выучился чанскому?"

2.

„ჯევაბი მაჩი[13]".	„Отвѣчай мнѣ"!

1. გიშქუნი A. 2. ცოქა (მცოქა или ამცოქა px) ქომიშქუნ A. 3. მა ოკუმა ვა მიშქუნ, ამა ჯუმა ჩქიმის შქიმდენ გორსი უშქუნ b. 4. მა გორსი ვისაოვარ b. ვ вм. პ въ ვისაოვარ по произношенію булейца Али-реиза; Февзи-бей утверждаетъ, что ვ вм. პ неизбѣжно въ устахъ булейцевъ, не имѣющихъ звука პ. 5. მოელო ლაზური ვისაოვართ b, მოელო ლაზური ბიპარამითა px. 6. მუჲა გიშქუნი A. 7. მუთუ ვა მიშქუნ A. 8. ლაზური ნენა არ ოსქუა ნენა ვარ ონ b, въ px: ...არ მსქუა ვა რენ. 9. თურქული px. 10. მსქუა px. 11. ნაკო px. 12. ოთხო px. 13. დომიწვი px.

— მუ მკითხუფ?

„სი [illegible] მოთა ვარ მომჩაფ?“

— ვარ ვისიმინი.

— О чемъ ты спрашиваешь меня?

„Почему ты не отвѣчаешь мнѣ?“

- Я не разслышалъ.

3.

„მუჯო რეი?“
„კაი რეი?“
— მა რაჰათი მიღუნ.
— კაი ვორე.
„სი სერ მუჯო ინჯირი?“
- მა ამსერი დიდო კაი ვინჯირი.
„ჯუმა სკანი მუჯო რენ?“
-- ჯუმა ჩქიმი ჭიტა ხამნელი რენ.
„ნაკო ნდღა რენ, ხამნელი რენ?“

ჟურ-სუმ დღა რენ, ვარ რენ
„ჰექიმი მულუნი?“
- ანდღა ჰექიმი მოხთასუნონ.

„ღორმოთიქ ჰიფა მეჩას! აჲა უჩა ამბაჲი ტუ. მან ქმო ნუნგაფს, ოტი ხუთ დღა რენ, ტარონი ქისი რენ, ჯუმა სკანიში ხამნელობა აჲამენ რენ“.

„Какъ поживаешь?“
„Хорошо-ли тебѣ?“
- Я покоенъ.
Мнѣ хорошо.
„Какъ ты спалъ ночью?“
Я отлично спалъ эту ночь.

„Какъ твой братъ?“
-- Мой братъ чуточку боленъ.
„Сколько дней, какъ онъ боленъ?“
- Едва два, три дня.
„Приходитъ ли докторъ?“
-- Сегодня докторъ долженъ прибыть.

„Богъ да дастъ ему здоровья! Это было печальное извѣстіе. Мнѣ такъ кажется, что болѣзнь твоего брата отъ холодной погоды, наступившей вотъ уже пять дней“.

4.

„სი ღომას მუ ჭარუფტი?“
— ბაბა ჩქიმიშა მექთუბი ბჭარამინტუ.
„სი მუნდეს ჭარუფტი?“

„Что ты писалъ вчера?“
- Я хотѣлъ написать письмо отцу.
„Когда ты писалъ?“

— ჟურ დღა ჭარალი მიღუტუ.

— Дня два тому назадъ мною было уже написано.

— ომას ჭუმანი ჭარალი მიღუტუ.

— Вчера утромъ мною было уже написано.

„ეგერ სი ჭარა ნა, არ მამჩი!“

„Дай-ка мнѣ, если ты напишешь!“

— მა ემუშ მენდაუჭარამიმონ წანაშა.

— *Я напишу ему въ будущемъ году.*

5.

„საათი ნაკო რენ?“

„Сколько часовъ?“

— თამამ ჟურ საათი რენ.

— Два часа въ точности.

— სუმ დო გვ̂ერ რენ.

— Три съ половиною часа.

— ჯით˹ის˺ ხუთ˹ი˺ მეკალაფე რენ [მეკალაფერი x, მეჲალაფერი V]

— Прошло пять (минутъ послѣ) десяти.

— ჟურ საათი˹ს˺ ეჷ დო ხუთ მეკალაფე რენ.

— Прошло двадцать пять (минутъ послѣ) двухъ часовъ.

— ჟურ საათიშა ჯით დო ხუთ ლებებე ოყორეფს.

— Два часа безъ пятнадцати минутъ.

— ჟურ დო გვ̂ერ საათიშ ხუთ ლებებე ოყორეფს.

— Безъ пяти два съ половиною часа.

— საათი ჩქიმი ვარ იგზარს: ქოდოდგითუ.

— Мои часы не ходятъ: остановились.

— სერ ქოდოდგინე რენ.

— Они остановились ночью.

6.

„დიდო ჲანო რენ“.

„Очень поздно“.

„ოდრო რენ“.

„Рано“.

„დიდო გამიჲანტუ“.

„Я очень запоздалъ“.

„არ საათი დიყუ, სი აქო ვარ რე“.

„Вотъ уже часъ, какъ тебя нѣтъ здѣсь“.

„ანდღა ხუთ დღა დიყუ“.

„Сегодня вотъ уже пять дней“.

7.

„მა დიდო გური მოშიხთუ". — „Я очень разсердился".

8.

„ჯოხო სქანი მუ რენ?" — „Какъ твое имя?"

— ჯოხო ჩქიმი ჰასან რენ. — Мое имя — Хасанъ.

9.

„ა კოჩი დიდო ხათირლი დო პოხოჩი კოჩი რენ". — „Этотъ человѣкъ весьма уважаемый и прославленный мужъ".

„ჰა მუ ლუბოსი კოჩი რენ!" — „Какъ неопрятенъ этотъ человѣкъ!"

„ა კოჩი ჯუმა ჩქიმიშ აჭბაბი ტუ". — „Этотъ человѣкъ былъ другъ моего брата".

„ჯუმა ჩქიმი ხჩე-ფუიმფუილოსი არ ბადი რენ". — „Мой братъ — старецъ съ бѣлою бородою".

10.

„სი აკო ოდრო სო სულუ?" — „Куда ты идешь такъ рано?"

— ჯუმა ჩქიმიშ ოხორიშა «მულულუ». დღას არ-ჟურ ფარა «მულულუ». — Я иду въ домъ моего брата. За день я иду къ нему раза два.

— მა თუქანიშა ალნე მულულუ. — Я теперь только иду въ лавку.

— მა თუქანიშა ვარ «მულულუ». — Я не иду въ лавку.

„სი სოლა მულუ?" — „Откуда ты идешь?"

— ჩარშიშენ «მოლულუ». — Я иду съ рынка.

— ნანა ჩქიმიშა ვიდი. — Я ходилъ къ матери.

— მა გავაგნი, ოტი ნანა სქანი ჰამსქელი რენ. — Я узналъ, что твоя мать больна.

— ჰექიმეფე უჩოშინუნან, ოტი აჟა ბადი რენ. — Доктора сказали, что ей плохо.

„ნაკო დღა რენ, ლონჯირელი რენ?" — „Сколько дней, какъ она лежитъ?"

— ომან ჭუმანი ინჯირუ. — Она слегла вчера утромъ.

„თანრიქ შიფა მეჩას!" — „Богъ да дастъ ей здоровья!"

11.

„ჭუმან სი ჩარშიშა იდაგინო-ნი?" — „Пойдешь ли ты завтра на рынокъ?"

— ჰო, მა დულჲა მიღუნ, ვიდა-მინონ. — Да, у меня дѣло, пойду.

„მა დულჲა ვარ მიღუნ, ამა ჯუმა ჩქიმიშენი ვიდამინონ". — „У меня нѣтъ дѣла, но я пойду изъ-за брата".

— მუ დულჲა გიღუტუ, ოტი მომკითხი? — Какое было у тебя дѣло, что спросилъ меня?

„მათი სკან-კალა ისა ვიდამინ-ტუ". — „Я также пожалуй пошелъ бы съ тобою".

— ჭუმენ არ გულამილი მან! — Завтра зайди какъ нибудь ко мнѣ!

12.

„ჯუმა სკანიშ ოხორი დიდო მენდრა რენი?" — „Далеко ли находится домъ твоего брата?"

— ვარ, ხოლოს რენ, მელენი სოხახის რენ, არ ჭითაშ ოხორი რენ. — Нѣтъ, онъ близко, на противоположной улицѣ, это—красный домъ.

„აჲა ოხორი მუში რენი?" — „Этотъ домъ принадлежитъ-ли ему?"

— ვარ, ალიშ რენ, ამა გამაჩა-სუნონ. — Нѣтъ, онъ принадлежитъ Алію, но собирается продать.

„თქვან ნაკო ნჯუმა რეთ?" — „Сколько братьевъ васъ?"

- ჩქინ ანშ ჯუმა ვორტით, ამა გოწოწოხ ჟურ დოლურუ დო აწიმ ოთხ ვორეთ. — Насъ было шесть братьевъ, но въ позапрошломъ году двое скончались, и теперь насъ четыре.

„ჯუმა სკანი სო რენ?" — „Гдѣ твой братъ?"

— აქ ვარ რენ, ამა იშთე მულუნ. — Его здѣсь нѣтъ, но вотъ онъ идетъ.

13.

„თქვა ნა გძირი, დიდო კაი მა- — „Я очень доволенъ, что Васъ

წონუ: მა ტკობაშა ოზოპინუში ლაფი მიღუნ“.

увидѣлъ: у меня нѣчто для сообщенія секретно“.

— აშო რენ ნა, დომიწვი!

— Если такъ, скажи мнѣ!

„არ კაჰვეშა ვიდათი? აქონაში“.

„Не пойдемъ ли въ кофейню? Тамъ“.

14.

„ასტერიშა ბორჯი მიღუნ“.

„Я долженъ одному“.

15.

„ანდღა ტარონი კაი რენ“.

„Сегодня хорошая погода“.

„ცა, შქვით დღა რენ, მოზდიმერი რენ“.

„Семь дней, какъ небо заволокло тучами“.

„აწი მჟორა ჲეხთასუნონ: პულაფე ნულუნ, ტარონი გაკეთტასუნონ“.

„Теперь взойдетъ солнце: облака уходятъ, погода улучшится“.

„ცა ბულუთონი რენ, ამა კალაში რენ“.

„Небо облачно, но вѣтеръ“.

„აჲა მუ ყინი კალაში რენ!“

„Какой холодный вѣтеръ!“

„ბეთი კალაში უბარს“.

„Неистовый вѣтеръ дуетъ“.

„დიდი ყინი მომჭუნ“.

„Мнѣ очень холодно“.

„ანდღა ყინი დიდი რენ“.

„Сегодня сильный холодъ“.

„ანდღა ქმო ნუნგაფს, ოტი ჭუ"მა უპირებუნ“.

„Похоже на то, что сегодня пойдетъ дождь“.

„ბელქი თვრი მთუ̂ასუნონ“.

„Можетъ быть, выпадетъ снѣгъ“.

„თვრი დობურთინი“.

„Я игралъ въ снѣжки“.

„ანდღა ტარონი დიდი ჩხოფა რენ“.

„Сегодня погода очень жаркая“.

„ჩხოფა ანდღა დიდო რენ“.

„Жара сегодня сильная“.

„ოდრო ოდრო (კაპინერი კაპინერი) გაჭანუ“;

„Непрерывно сверкала молнія“.

„ჩაშენ დუმანი ქაგეფთუ“.

„Туманъ спустился съ неба“.

16.

„ჯუმა, მა დიდო მჩქირონს“.

— ციქა ქოალი დო ყუ̂ალი მოგიღა?

„ქოალი დო ცხული მომიღი!“

„Братъ, я очень голоденъ“.

— Не принести ли тебѣ немного хлѣба и сыра?

„Принеси мнѣ хлѣба и грушъ!“

17.

„აჲა მეჲვეფე დოყოფუმე რენ“.

— მა დიდო მეჲვა კაი მაწონენ.

„Эти фрукты—зрѣлы“.

— Мнѣ очень нравятся фрукты.

18.

„ოშქომუშენი აშჯიხანაშა ვიდათი?“

— თქ̂უან მუ გინონან, ოტი მოგიღა?

„ციქა ჩორბა მომიღი!“

„ციქა გიბერი ხორცი მომჩი, ამა კაი გიბერი ტას!“

„თქ̂უანი გჲარეფე კაი რენ“.

„აჲა ხორცი ნოსტანჯი ხორცი რენ, ამა ჯუმუ ვარ უღუნ“.

„მა ხორცი მომიღი, ამა ჲაღლი ტას!“

— ჩქ̂უა მუ მოგიღა?

„ჩქ̂უა მუთუ ვარ მინონ, ჩუ̂ნქი ართუქ დოვიცხი“.

„აჲა გჲარი ჯუმოსი რენ“.

„ოჯუმალე მომჩი!“

„თუ̂თუ̂ნი სკანი მომჩი. არ ციგარა ყოფუმამინონ“.

„Хотите, пойдемъ въ ресторанъ, чтобы покушать?“

— Чего Вы хотите, чтобы я принесъ?

„Принеси мнѣ немного супа!“

„Дай мнѣ немного варенаго мяса, но чтобы мясо было хорошо снарено!“

„Ваши кушанья—хороши“.

„Это мясо—вкусное, но оно безъ соли“.

„Принеси мнѣ мяса, но чтобы оно было жирное!“

— Что еще принести Вамъ?

„Больше мнѣ ничего не надо, такъ какъ я уже насытился“.

„Это кушанье—соленое“.

„Дай мнѣ солонку!“

„Дай мнѣ твоего табаку, хочу сдѣлать себѣ папиросу“.

„დიდო შექერონი კაჭვე მომიღი!"

„Принеси мнѣ кофе послаще!"

„მა არ კიბრითი მომჩი, ციგარა ჩქიმი დობჯჸა".

„Дай мнѣ спички, закурю (*букв.* зажгу) я себѣ папиросу".

—აწი ქომოვიმარ.

—Принесу сейчасъ.

19.

„დიდო მინონ ჯირომა".

„Очень хочется мнѣ спать".

„დიდო მანჯირენ".

„Очень мнѣ спится".

20.

უფილი მოყუფს."

„Потъ течетъ".

„მა დიდო უფი გემჩინ".

„Я очень потѣю".

21.

„ციქა დოხედი დო ვიდათ!"

„Посиди немного, и пойдемъ!"

Чанско-русскій словарь.

ა.

1. «ა этотъ, ა გოჩი этотъ человѣкъ» Ачар. съ помѣткою «(Bt) (peu usité à At.)» — рх, см. *Гр.*, § 41, a, 1.

2. ა см. ჰა.

3. ა см. არ.

აა ***междом.*** нѣтъ; я слышалъ въ A: ჩაა (-рх, -х). Такое отрицательное междометіе встрѣчается и въ картскихъ говорахъ, какъ напр. въ гурійскомъ, гдѣ оно звучитъ ჩა!

«**აბგჲა** (At) рѣчка» Ачар. Быть *можетъ, это—названіе какой либо* рѣчки.

აბდესი (т.-перс. ابدست) омовеніе.

«**აბრეკ** (Er. 281) разбойникъ» Ачар.

«**აგგირი-ცჴ-ი** (Er. 178) жеребецъ», см. აჲგირი.

ადეთი (т.-арб. عادت) обычай.

ავი A животное, звѣрь.

ავლია (греч. αὐλή) A площадь вокругъ дома, ავლა V, ავლი рх, ავლია ხოჯიკა, პანდა ხოჯიკა A бычекъ съ площади вокругъ дома — всетаки бычекъ.

«**ავროსი**» см. ვორსი.

აჴ см. ყაჴ.

აჴმალიდა названіе рыбы.

ათმაჯა (т. آتمجه) x, рх, V ястребъ (охотничій), ср. სიფთერი.

აი см. აჲ.

აკათენ см. კათ.

აკარდაში вм. ***არკადაში** (т. ارقداش) товарищъ.

1. «**აკო** (At) однажды».

2. **აკო** см. ჰაკუ.

აკონოჲ x столько, بوقدر.

აკრა A берегъ, см პიჯი, ჩინარი; ლივადი აკრა заборъ сада по R.

აკშამი (т. اخشام) вечеръ, აკშამ-უსტი (т. اخشام اوستى) къ вечеру, ср. აქშამს.

ალაბალუღი (т. الابالق) A форель, ср. კალმახა.

ალანი A сверстникъ, ср. არ-წანერი.

ალაფი (едва ли тур. يولاف овесъ, скорѣе عَلَف) сѣно.

ალთუნი (т. آلتون) золото, золотая монета, მჭითა ალთუნი красное золото, ართუნი x, ср. ოქრო.

ალი см. ყალი.
ალიონი x чайка, ср. ჭინო.
ალჩალი (т. الچق) низкій, смиренный.
ამ см. ჰამ.
ამა (т.-арб. اما) но, ამმა.
ამბაი x, рх новость, вѣсть, ამბარი V, უჩა ამბაჲი «Bt» дурная вѣсть.
ამდღა см. დღა.
ამენჯელე см. მენჯელი.
ამმა см. ამა.
ამოთ ამოთ x медленно, ср. თამო თამო.
ამსერი см. სერი.
ამსიქა см. მ-ციქა.
ამუ-ქ x этотъ, *Гр.*, § 41, b, 4.
ამციქა см. მ-ციქა.
ანამილი A, x цилиндръ изъ вертикальныхъ палокъ на ножкѣ для наматыванія нитей, часть ткацкаго станка, ალომილი V (въ самомъ городкѣ ო-კინთხე), см. ღიხალი.
ანაჯი см. ლაჭი.
ანდერი безъ хозяина, безпризорный, въ значеніи груз. უპატრონო, ოხერი: სქუალითი ნამუ ორე, ქალე, მიში ანდერი? И красавица то ты какая, дѣвушка, чья ты безпризорная? Очевидно, это арм. անտէր. Слово употребляютъ здѣсь въ турецкомъ и въ Кполѣ, и потому думаютъ, что оно турецкое. Въ чанскомъ не знаютъ ни значенія «половина», ни значенія «женщина кого то», какъ это объяснено у Ачар., также считающаго слово турецкимъ по происхожденію.
ანდღა см. დღა.
ანთერი зипунъ.
ანთეფე, ანთეფე-ქ см. *Гр.*, § 48, e, 2, ზ.
ანთხორჩუ см. თხორ 1.
ანიმსე V племянникъ, *собств.* сынъ брата, ანიფსე x, ჯუმაშ ბერე, ბოზ' ორცას, ბიჭ' ორცას, ანიმსე რენ V если дѣвушка — ჯუმაშ-ბერე *дитя брата*, если мальчикъ — ანიმსე.
ანკე x охотничья птица цвѣта ястреба, ловитъ пташекъ, мухъ, бабочекъ.
ანკესი (груз.) удочка.
«ანკოჭ» см. კოჩი.
ანმუნთხა см. მუთუ.
ანცამა см. აცამბა.
ანცენი A часть ткацкаго станка: скалка для наматыванія сотканнаго полотна, см. ღიხალი.
ანციში см. ანცრისე.
ანცრისე: ნანაშ ანცრისე V мачиха, ნანაშ ანციში x, рх.
«**ანშენერი**» см. აში.
ანცერა A черника (слышалъ я въ Ламѓо), ср. კაცხანაკა.
ანწი см. წანა.
ანწკლი b бузина, см. ინჭირა.
ანწო см. წანა.
ანჭარია см. ანჭკარია.
ანჭკარია AV, рх мелкія рыбешки; по объясненію хоџа ихъ не ѣдятъ; ანჭარია «(At) макрель (рыба)».
ანჯალი, ანჯალ (т. انجق) съ трудомъ, едва.
აჲ (т. آى) мѣсяцъ, აი, ср. თუთა; — აჲლუღი (т. ايلق) мѣсячное жалованье.
აჲა A этотъ, *Гр.*, § 41, b, 1, ჰაჲა сейчасъ малоизвѣстная форма, აჲა კოჩი этотъ человѣкъ, у Ачаряна съ ссылкою на «Bt» приведена фраза: აჲა მუ ყინი [а не «ღინი»!] კალაში რენ! что это за холодный вѣтеръ!
აჲგირი жеребецъ, но это тур. ايغر, что въ x мнѣ объяснили по-чански:

ყვაჯონი ცხენი, ср. «აგგირი».

აპლადი «аплад», названіе сѣти.

აპრილი см. თუთა.

აპუცრაკი V лекарственное растеніе, х растеніе горькое на вкусъ; въ груз. აპუცრაკი чемерица (Р. Эристовъ, *Сл.*, s. v.).

ა-ქურ см. არ.

არ (<ართი) одинъ, არ ბერე одинъ мальчикъ, არ მცხული одна груша, არ დიდო დიდი ოხორი одинъ громаднѣйшій домъ; одинъ только, solus, ოხორის არ რეი? дома ты одинъ только? разъ, ჭუმანი არ გოლომაქთი груз. ხვალ ერთი გამომიარე *букв.* завтра разъ заверни ко мнѣ, т. е. какъ нибудь зайди завтра ко мнѣ, фраза въ такомъ же значеніи у Ачар. безъ указанія нарѣчія гласитъ: «ჭუმენ არ გულამილი მან viens me voir demain une fois»; съ отпаденіемъ исходнаго რ то же слово гласитъ ა, ა ნდღა b одинъ день, ა-ქურ დღა რენ х уже нѣсколько дней, какъ (у Ачар. съ ссылкою на «Bt» въ этомъ значеніи фраза: არ-ქურ ცღა (sic) რენ).

არ-, т. е. тоже არ *одинъ* въ сложеніи съ тѣмъ или инымъ существительнымъ, прилагательнымъ и мѣстоименіемъ см. подъ этими вторыми частями сложныхъ словъ, какъ то — თოლი, მუთუ (მუთი, მუთხუ), მ-ციქა (არ-ციქა), წანერი и т. п.

1. **არა** вѣтвь ... Ф.- бею, см. ყა.

2. **არა** (т. آرا) внутри, среди.

არაკანი см. რაკანი.

არარანცი (არარანწი) A видъ лимона, крупный, но столь же кислый; въ рх мнѣ назвали было эквивалентомъ ცრუნჯი, но сбились, стали противорѣчить другъ другу и подъ конецъ отожествили съ своимъ არანჯი, არანწი х.

არანწი см. არარანცი.

არანჯი см. არარანცი.

არგუნი топоръ.

ართელი рх первый.

ართი (>არ) одинъ, ართი ართი A одинъ другого, другъ друга, ართიქ ართის V, х, ართიქ ართი х, ართი კათის рх, კართი კართი A, კართი კართი ზლაპუნცეს A была большая суматоха, *букв.* другъ друга мяли, см. არ.

ართმა (т. ارتمه) приростъ, избытокъ.

ართუქ (т. ارتق) наконецъ, итакъ; уже.

არიანი см. თანი.

არიფი (т.-арб. عارف) свѣдущій; ученый.

«**არმალი** [ср. греч. ἀρμάρι] (R) шкапъ, буфетъ».

არ მუში первый, *Гр.*, § 36.

არქაზი Архава, ср. არხავე.

არხავე Архава, ср. არქაზი.

ასთერი см. თერი.

ასკერი см. ესკერი.

ასლანი (т. ارسلان > اسلان) левъ; въ Архавѣ названіе піастра, ср. კროში.

ასტერი см. ასთერი.

ატამზა A персикъ, ანტამა х, V.

აქ см. ჰაქო.

აქოლე см. ჰაქოლე.

აქონაჲ A до сихъ поръ.

აქონაში см. ჰაქო.

აქრა см. ქრა.

აქშამა (т. اخشامه) до вечера, ср. აკშამ.

ალანი A, рх новый, ალანი წანა новый годъ; январь, ср. ალნე; — ალნობა A, рх новость, ალნობა V.

აღარღალუ см. ღარღალ.

აღნე V, рх новый; сейчасъ, აღნე ოხორი новый домъ, მა დუქიანიშა აღნე მეულურ (ბულურ V) я теперь только иду въ лавку, ср. აღანი; — აღნობა см. აღანობა.

აღნუხე V невѣжество, ср. ღნოხი.

აღუ (т. آغو) A, x желчь.

აღუსტოზი августъ, ср. თუთა.

აში AV шесть, აშ x, ანში, «აშ მუშ (R) шестой», *Гр.*, § 36.

აშო см. ჭაშო.

აშჯიხანა (т. اشجیخانه) кухня, ресторанъ.

აწი x см. ჭაწი.

აწირღე x оса, აწიღი рх, მაწუღე или მაწურღე A, მჩხუშ აწირღე x крупный видъ осы.

აწიღი см. აწირღე.

აჭარა см. მცხული.

ახთი (т.-арб. عهد) обѣщаніе, но по толкованію лаза — тоска.

ახი (т. آخ) увы! горе! ახი, ვახი о, горе! ახი-ზარი ахъ! плачъ!

ახიშიჯი см. ახირშიჯი.

ახირი V хлѣвъ, конюшня, ср. ბაკი: ახირშიჯი садъ передъ домомъ. *собств.* передъ конюшнею въ нижнемъ этажѣ дома, ახიშიჯი V.

აჯაბ (т.-арб. عجب) удивительно; интересно.

აჯამი (т.-арб. عجم) чужой, незнакомый.

აჰბაბი (т. احباب) другъ, пріятель.

ბ.

1. **ბ: კოწო-ბუმუ** A (по R) вѣшать, н. კოწო-ვობუმ A вѣшаю, გოწო-ბობუმ рх, аор. კოწო-ვობი A, გოწობობი рх, б. კოწოვობარე A, გოწობობარე рх, страд. კოწობურ вѣшаюсь; — аор. съ дат. отн. გელეგობუ повисъ у тебя; — н. ელე-გობუნ виситъ у тебя (на тебѣ); — страд. съ дат. отнош. н. მე-ბობურ привязываюсь.

2. **ბ:** «გებუმუ» по A Чар. давать пить, წკარი (წარი A) გეუბი AV я далъ ему пить воду, წკარი გევუბი (გებუბი рх) x, рх; — III-я пор. н. გოვობამ A поливаю, გოვობაფ x, გობაფ, გობაფს, წარი (წკარი V) გობამს AV поливаетъ водою, წკარი გობაფს x; — ლოლობუმან см. ო-ნ-ჩახულე.

3. **ბ:** н. მო-ბურს x, V ярится, гонится за самкою, прош. нес. მობურცუ. пов. მობურცას, ხოჯიკა მობურს V бычекъ гонится за коровою.

4. **ბ-** см. ვ- 1.

1. **ბაბა** отецъ; — უბაბელი безъ отца.

2. **ბაბა** V ножка стула: ихъ четыре (см. პერონი). Въ x утверждали, что это не лазское [чанское], а турецкое слово.

ბაგენი x, V помѣщеніе для сѣна, кукурузы или камышей, ср. ნალია. სერენდე.

1. **ბად:** аор. დობადი я родилъ, буд. დობადამინონ, II пор. аор. დოვიბადი V, б. დოვიბადამინონ.

2. **ბადი** старикъ, см. ბინეხი; A Чар. приводитъ и форму съ тубал-каинскимъ именнымъ окончаніемъ: ბადე; — отым. глаг. аор. დოვიბადი я

состарился, ლიბალი AV ты состарился, б. ვიბალამინონ; III-я пор. аор. ლომაალი AV я состарилъ его; — ბალობა старость.

3. «**ბალი**» см. ბიათი; — «ბალობა злоба, безобразіе».

ბაზი (т.-арб. بعض) нѣкоторые, кой-кто.

ბათმანი х кувшинъ съ ручкою изъ глины (для воды), особая мѣра жидкостей; половина его ბარღალი х.

ბაკი х хлѣвъ, конюшня, арм. բակ, ср. ახირი.

ბალარმალა х названіе растенія.

ბალურმალი V помидоръ.

ბალუღი (т. بالق) рыба; — ბალუკჩი или ბალუქჩი (т. بالقجه) рыболовъ; — ბალუკჩილუღი или ბალუქჩილუღი (т. بالقجلق) занятіе рыболова, рыбное дѣло.

ბანდალერი х качающійся (напр. пьяный).

ბარ: ობარუ А дуть, ბარს дуетъ, ნობარს или უბარს AV, х дуетъ на него, ლილო კალაში უბარს вѣтеръ сильно дуетъ (вм. ლილო А Ча р. пишетъ ჯიბჟეთი, переводя его «неистово», но встрѣчавшимся мнѣ лазамъ слово неизвѣстно), наст. მეუბარუფ х я дую, аор. მეუბარი, б. მეუბარამინონ. н. ლობარუფ надуваю, аор. ლობარი, б. ლობარამინონ, II-я пор. н. ლოვიბარუფ надуваюсь, аор. ლოვიბარი, ლიბარი, ლიბარუ, б. ლოვიბარამინონ.

ბარბალ х: н. ბარბალაფ брежу, несу вздоръ, нахожусь въ бреду, аор. ბარბალი, б. ბარბალამინონ, пов. отр. მო ბარბალა не болтай; — объект. строя III-го спряж. н. მაბარბალენ id., გაბარბალენ, აბარბალენ, მაბარბალენან и т. д., аор. მაბრბალუ, сосл. მაბარბალა.

ბარგალ см. ბრანგალ.

ბარღალი (т. بارداق) V, х кувшинъ, обыкновенно глиняный, для воды; формы «ბურღაკ», приводимой R, я не слышалъ, см. ბათმანი.

ბარღი стогъ, въ частности папоротника, собираемаго для унавоживанія почвы.

ბაცა AV трусливый, мягкій, слабый.

ბალ: н. მა ლომიბალუნ мнѣ достаточно სი ლოგიბალუნ, ემუს ლუბალუნ (< ლოუბალუნ), ჩქინ ლომიბალენ, თქვა ლოგიბალენ, ლუბალენ (< ლო-უბალენ) также AV, *конечно*, съ привычными для этихъ говоровъ формами самостоятельныхъ мѣстоименій, б. მი ბალასენ.

ბაღლუღი (т.-перс. باغلق) сады.

ბალუ V амбаръ для мелкаго орѣха яблокъ и т. п.

1. **ბაში** (т. باش) глава, см. კითი.

2. **ბაში** (< ბარიში, т. بارش) миръ, перемиріе, договоръ.

ბაშკა (т. بشقه) другой, иной.

1. **ბაშლუღი** V даръ, приносимы невѣстѣ или жениху, ბაშლუღი მ ლოგილვეს? что тебѣ дали (*бук* положили) въ даръ?

2. **ბაშლუღი** (т. باشلق) башлыкъ. В описаніи башлыка, основательн названнаго лазскимъ головным уборомъ, А Чар. допускаетъ двѣ н точности: 1) его дѣлаютъ изъ ше стяной матеріи, а не только и верблюжьей шерсти, 2) полос свѣшивающіяся съ пирамидальн части, длиною бываютъ меньш метра.

ბაჴ x: н. ბაჴუფ и დობაჴუფ бью (человѣка), молочу (хлѣбъ), аор. დობაჴი, б. ბაჴამინონ. Основа извѣстна и въ рх, но здѣсь предпочитаютъ въ томъ же значеніи ჯაჴ.

ბახჩიში (т.-п. بخشيش) даръ, подарокъ; — отым. глаголъ: н. დუბახჩიშუფ x я ему дарю, дѣлаю подарокъ, аор. დუბახჩიში.

ბგარ см. მგარ.

ბედეჳ̂რა A дрань, ср. ხარცომა.

ბედი (груз.) x судьба.

ბეზი (т. بز) полотно.

ბეთი x неистовый, страшный, см. კალოაში.

ბეჲათი- или ბეჲაცი- beyati, см. ბიათი.

ბეი см. ბერე.

ბეკმეზი (т. بكمز, но pètmèz) бекмезъ, сладкое вино, ბეცმეზი x.

ბელა (т.-арб. بلا) несчастіе, бѣда; «ბელოლა (R) безуміе, сумасшествіе, бредъ».

ბელქი (т.-перс. بلكه) можетъ быть.

ბენჯელა V тупой, ბენჯელა ხამი тупой ножъ, ბენჯელა კოჩი тупой человѣкъ; ср. ჯანგარა.

ბეჲა см. პია.

ბერაბერი (т.-перс. برابر) вмѣстѣ.

ბერგი AV, x, въ селахъ ბერჯი мотыка (груз. თოხი) съ узкимъ желѣзнымъ остріемъ, неглубоко захватывающая мотыка; сѣкира; — отым. глаг. ობერგუ (ср. груз. მარგვლა) A полоть, ср. კონ.

ბერე дитя; сынъ, мальчикъ; въ селахъ A отъ встрѣчнаго въ Атинскомъ ущельѣ юноши слышалъ ბეი въ сочетаніи წულუ ბეი, но при переспросѣ онъ поправился и произнесъ: წულუ ბერე; — ბერობა дѣтство; ребячество.

ბერი (т.-перс. بر) сверху, по.

ბერწეჳლი x гранатъ, ср. ნარი.

ბეცმეზი см. ბეკმეზი.

ბექარი (т. بكار) вдовый; вдовецъ.

ბეჯღ: ობეჯღინუ V сердиться, ругать, н. ბებჯღამ, аор. ბებჯღი, б. ბებჯღარე, ср. ყურ.

«**ბთელი**» см. მთელი.

ბიათი AV плохой, злой, безобразный, პიათი AV, პაცი x, рх; Ачар. приводитъ еще «ბადი (Bt), beyati (At)», но этихъ формъ никто изъ моихъ собесѣдниковъ не слыхалъ, ср. ხაგი.

ბიბი тетка по отцу, слово атинское по свѣдѣніямъ Ачаряна; мнѣ же разсказали въ Атинѣ, что у нихъ «сестра отца» (груз. მამიდა) гласитъ ბულა, а ბიბი ничего не значитъ, что наоборотъ, такъ, именно ბიბი называютъ «сестру отца», т. е. «тетку по отцѣ» въ Батумѣ, ср. დადი; — ბიბიში ბერე A или ბიბი-ბერე двоюродный братъ, *букв.* сынъ тетки по отцу, ср. დადიშ ბერე.

1. **ბიბილი** A дѣтскій мужской членъ, ср. კუტუ.

2. **ბიბილი** x бородка пѣтуха.

ბიგა палка.

ბითუნ (т. بتون) цѣликомъ, совсѣмъ; все время.

«**ბილა**» груз. см. წუკალი.

ბიმბი V кувшинчикъ (какъ изъ металла, такъ и изъ глины).

ბინა A каждый изъ четырехъ столбовъ кукурузника; по Шукри-эфенди, четыре балки квадратомъ, на углахъ коихъ всажены четыре столба кукурузника.

ბინეხი виноградная лоза, ბალი ბინეხი x хмѣль; — ბინეხობა AV много лозъ. ბინეხეფუნა x, рх.

ბირ: ბირაფა AV, x игра; пѣсня, въ A лучше ობირუ, x пѣніе; II-я пор. н. ვიბირ, аор. ვიბირი, б. ვიბირამინონ, V: н. ბიბირ и т. д.;—объект. строя 3-го спряж. н. მაბირუნ пою, могу пѣть, хочется пѣть; — ბირობაში или ბიროლაში пѣсенный.

ბირგიჯი A локоть, ср. ლურუ.

ბირდენ (т. بردن) сразу.

ბირინჯი (т. برنجی) первый.

ბიჭი AV, x мальчикъ, сынъ; мужского пола (mâle); — ბიჭობა мужской возрастъ; храбрость, доблесть.

ბობოლა см. ბომბულა.

ბოგინა V улей, ср. კავრანი, ლუნი.

ბოლა A сѣтка или сѣть мѣшкомъ для собиранія яблокъ: она привязывается къ концу палки; палка эта называется კალი, все же вмѣстѣ—ბოლა-კალი; ბოლა x сѣтчатый мѣшокъ для орѣховъ и т. п., ср. ოწილაშე и უშკური უწილობი подъ წილ; — ო-ბოლალე x сѣтчатый мѣшокъ для храненія птицеловной сѣти: въ него кладутъ сѣть для птицъ и подвѣшиваютъ подъ потолокъ.

ბოი (г. بوی ростъ, размѣръ?): ზუღაბოი вдоль моря, по морскому побережью.

ბოზო дѣвица, дѣвушка, არ ბოზო ბიჭი მეჩამა V выдать какую либо дѣвушку за юношу; — ბოზო-მოთა AV дѣвушка (уменьш. и ласкат.) маленькая, милая, ჭუცა ბოზო x, рх, ср. კულაბი.

ბოლი (г. بول) просторный, широкій

ბომბულა x, рх паукъ; слово приводитъ въ формѣ ბობოლა к R следовательно, можно бы думать изъ атинскаго говора, но см რახნა.

ბომქვა рх зеленая шелуха мелкаго орѣха, ср. ჭავი.

ბოჲა (г. بویا) краска.

ბოჲდრუღი (т. بویوندروق) ярмо.

ბონ: ობონუ AV, x мыть, II-я по[р.] н. ვიბონუმ AV мою, аор. ვიბონ[ი] б. ვიბონარე, н. ვიბონუფ x, ао[р.] დოვიბონი, б. ვიბონამინონ; въ x мн[...] объясняли, что ობონუ мыть лиц[о,] руки и т. п., ონახუ (подъ ნა-ხვ) – мыть бѣлье, стирать, ოხხუ — мыт[ь] сосуды, доски; — ბონერი мыты[й] (однако Ф.-бей отвергъ значен[іе] «чистый»).

ბორი (т. بوری) труба.

ბორჯი (т. بورج) долгъ.

ბოლავისცი x серебряное ожерел[ье]

ბოში (т. بوش) пустой, досужі[й] бездѣльный; დოლოხე ბოში пуст[о]полый внутри.

ბოჩი A, x баранъ, въ x слово об[ъ]ясняли такъ: ჩხურიში ყვაჯონი ბო[ჩი] რენ [отъ] овцы самецъ есть бо[...]

ბუა см. მუა.

ბუალვა см. ქალვა.

ბურა см. მურა.

ბრანგალ: ობრანგალუ x, V стуча[ть] ногами (о дѣтяхъ), ობარგალუ [...] მოთ ბრანგალუმ V не стучи или шуми ногами.

ბრესცი x, V сѣрый;—გობრესცან[ი] сѣроватый.

ბრინჯი см. პრინჯი.

ბრიწ: ობრიწუ AV, рх, x раздир[а...]

разрывать, аор. 3-е л. დობრიწუ A и др., н. 1-е л. ბრიწუფ x, аор. დობრიწი, б. ბრიწამინონ; — аор. ებრუწუ V, рх разодрался.

მა-ბუჭალე V (одно время слово мнѣ слышалось მაპუჭალე) маленькая птичка, хвостикомъ бьетъ, быстро перескакиваетъ, ср. სიმსი-კოკარი. წინცანი.

ბუჭი (т. بوز) ледъ.

ბულა AV тетка (сестра отца), ср. ბიბი.

ბულეკი AV рѣдька; приводимая Ачаряномъ съ ссылкою на «Bt» форма «ბულეჭი» фонетически вполнѣ закономѣрна и для A, но мнѣ нигдѣ не удалось ее слышать.

«**ბულეჭი**» см. ბულეკი.

ბულთი x, V мячъ; снѣжокъ, мячъ или шаръ (изъ снѣга); — отым. глаг. მთვრი დობულთიინი x я игралъ въ снѣжки, მთვირი დობულთიინი V, но въ x лучше: ბულთი დობი, также въ рх: მთვირიში ბულთი დობი. У Ачар. еще форма ბურთი (отсюда и თვრი დობურთიინი) съ ссылкою на «Bt», но среди лазовъ мнѣ не удалось слышать эту форму.

ბული вишня (Ачар. сопоставляетъ съ ⌈ново⌉-арм. բալ, но и это слово груз. ბალი); — ბულონი вишневый, съ вишнями.

ბულუთი (т. بولوت) облако, ср. ბულა; — ბულუთონი облачный, ცა ბულუთონი რენ x небо покрыто облаками.

ბუჲული (т. بييق) усы, ср. მუსცაკი.

ბუნდური x лѣнтяй.

ბურ: н. ბურუფ x я зашиваю, дѣлаю заплату, аор. დობური, б. ბურამინონ.

ბურბუ AV летучая мышь.

ბურგილი см. ბურგული.

«**ბურგვალი**» см. მორგვალი.

ბურგული AV колѣно, ბურგილი x.

«**ბურდაკ**» см. ბარდალი.

«**ბურთი**» см. ბულთი.

ბურექი (т. بورك) пирогъ: лазское блюдо изъ молока, сыра и масла; форшмакъ изъ рыбы «хамсы» (ქაფზი).

1. **ბურლი** x многолиственное лѣсное растеніе, его называютъ также თუთიშ ლუყუ *букв.* медвѣжья капуста.

2. **ბურლი** (груз. ბურღი, т. بورغی) буравъ.

ბურჭული A топоръ, сѣкира (груз. წალდი:) по объясненію Ф.-бея, «это — топоръ съ желѣзнымъ крючкомъ вродѣ носа».

ბუსცი A, x пузырь мочевой, ჩხურიში ყვაჯის ბუსცი უწუმენ мочевой пузырь барана называется ბუსცი.

«**ბუსხა**» см. ბუცხა.

ბუცკა AV листъ (древесный); у Ачар. съ ссылкою на «Bt» приводится еще форма «butxa».

ბუცკუჯი x, рх, V пчела, ბუცუჯი A, у Ачар. приведена другая еще атинская форма «ბუცოჯი», теоретически вполнѣ закономѣрная, но я ее не слышалъ.

«**ბუშლა**» см. ბუცხა.

ბუცხა AV, x ноготь, коготь, ცხენიბუცხა копыто, см. ცხენი; фонетически закономѣрна, но мною не наблюдалась форма «ბუსხა», записанная R; также не довелось мнѣ слышать «ბუშლა»: ее Ачар. приводитъ съ ссылкою на «Bt»; что

касается «ბჩხილი» изъ Er., то это — грузинская форма.

ბუცხი V грабли (Ачар. сравниваетъ съ ⌈ново⌉-арм. *փոցխ*, но слово это грузинское).

ბუძგ: н. მიბუძგუნ у меня затекаетъ (нога), аор. ლომიბუძგუ у меня затекла нога, я отсидѣлъ ногу, б. მიბუძგასუნონ, ср. ზურზ.

ბუძი (греч. βυζί) A титьки, груди, у Ачар. изъ R приводится еще форма «buzi», ср. ციცი; — ბუძოკოშუმერი [< ბუძი ოკოშუმერი] A молоко другъ съ другомъ сосавшіе, молочные братья, კართი კართი ბუძოკოშუმერი ლიეს другъ съ другомъ сосавшіе груди были, въ отношеніи другъ къ другу были молочные братья, ср. ჯუმანგაფერი.

ბუჯალი V (т. قاجي) уголъ.

1. **ბლ:** ობლუ AV, х брить, II-я пор. ზიბლამ V брею у себя, брею, аор. ზიბლი, б. ზიბლარე, III-я пор. н. ვობლამ A брею, аор. ვობლი, пов. ობლი, б. ვობლარე. относ. ვუბლუვ х я ему брею, ზუბლამ V, аор. ლოვუბლი х, ზუბლი V, б. ვუბლამინონ х, ზუბლარე V; — объект. строя 3-го спряж. н. მო-მაბლენ х, V оскомину набиваю себѣ; тупо поетъ (колѣно), «жуетъ», аор. მომაბლუ; — ბლერი бритый; — უბლუ небритый; безсмысленный (человѣкъ).

2. **ბლ:** х съ род. отнош. н. მე-უბლავ осыпаю, ნობლაფ, ნობრაფს; — 1-го спр. б. გე-ბლასენ падетъ; да падетъ; — II-я пор. б. ლ-იბლასენ останется; да останется; — объект. строя 3-го спр. н. ლომაბლენ х, V у меня сыплется, спадаетъ, ლოგაბლენ, ლაბლენ, аор. (ქო) ლომაბლუ, ლოგაბლუ, ლაბლუ, б. ლომაბლასენ, ლოგაბლასენ, ლაბლასენ.

3. **ბლ:** аор. გო-ბლუ взлетѣлъ, съ дат. отнош. გომაბლუ налетѣлъ на меня.

ბლეთი Бе̃тъ, мѣстное названіе вицо; — ბლეთური вицскій, см. ხუთათული.

ბლირი см. მლირ.

ბლორ: ომბლორუ AV рычать, н. ვიმბლორამ A (то подсказываютъ опять ვიმბლორუმ), аор. ვიმბლორი, б. ვიმბლორარე, ср. მკორ.

ბლუ AV филинъ, მბლუ C, მლუ A ლუ х, рх.

«ბჩხილი» см. ბუცხა.

ბჭივე см. ჭივე.

«ბხოჯი» см. მხუჯი.

ბჯაჩხა см. ლა.

ბჯი см. პეჯი.

გ

1. **გ:** н. ნუგამს рх походитъ, кажется, ნუნგამს V, ნუმგუნ или ნუმგუნს, равно ნუმკუმს A, ნუმგუმს b, ნუნგაფს х, აშო ნუნგაფს ოცგი მჭიმას უპირებუნ х похоже на то, что пойдетъ дождь (дождь собирается пойти);— მანგაფერი V [похожій], მოგაფერი х, მონგაფერი рх въ выраженіяхъ 1) და-მანგაფერი V молочная сестра, და-მოგაფერი х, და-მონგაფერი рх 2) ჯუმანგაფერი (sic) V молочный братъ, ჯუმა-მოგაფერი х, ჯუმა-მონგაფერი рх, ср. ბუძი.

2. **გ:** III-я пор. н. გე-ვოგამ A пр

учаю, გაოგამ, გაოგამს, страд. съ дат. отношеніемъ п. გევაგერ А, х привыкаю, გააგერ, გააგენ, аор. გევაგი, გააგი, გააგუ, б. გევაგარე, გააგარე, გააგასერე, გევაგამინონ;—გიგაფერი (< გე-გაფერი) привычный, обычный.

3. გ: III-я пор. н. მო-ვოგუმ А строю, аор. მოვოგი, б. მოვოგარე.

4. გ: ოგაფუ х, III-я пор. н. მო-ვოგაფ х выигрываю, пріобрѣтаю, მოგაფ, მოგაფს, მოზოგამ рх, მოგამ, მოგამს, аор. ქომოვოგი, მოვოგამინონ, ср. ქლიმ, ჭკინდ 1.

5. გ: съ дат. отнош. аор. ოკოზაგით рх мы встрѣтили другъ друга, მე-მაგუ.

გა- предлогъ въ глаголахъ.

გალაში см. კალაში.

გალე внѣ, наружу, ოხორიშ გალე снаружи дома, ოხორიშენ გალე внѣ дома; «კალე» R;—გალენდე снаружи; внѣ (моря), сушею.

გამათქჸერი см. ცკ 1.

გამათხჸერი см. თხკ.

გამამოზერზენ см. ზურზ.

გაცასენ см. ც 1.

გე- предлогъ въ глаголахъ, *Гр.*, § 53, съ послѣдующимъ ო онъ сочетается въ «გამო».

გეთასჸულე см. თას.

გელა- предлогъ въ глаголахъ и производныхъ отглагольныхъ именахъ, см. ხ под ხელ и др.

გელაკოდერი см. კოდ.

გემთი х, V спускъ, გემთუმანი х, V, ср. ემთი.

გემი (т. کمی) корабль, парусное судно, ср. კარავი,

გემწანაშე см. წანა.

გენდი (т. كندى) самъ.

გენდლანი см. დლა.

გენიში (т. گنش) широкій; — გენიშობა широта.

მ-გერი см. მ-გჸერი.

გერი (т. كيرو) назадъ, снова.

გესცა см. გრესცა.

გვანერი см. გჸანერი.

გვარდანი см. გვერდანი.

გვერდალა см. გჸერდი.

გვერდი см. გჸერდი.

გვერდანი V наконечникъ веретена, пряслo, გვერდანის-თი х, გვარდანის-თი, ср. წვრის-თი; см. მ-ცხულ.

გზ: III-я пор. ოგზაფუ зажигать, н. ვოგზამ А развожу огонь, ვოგზაფ х, аор. ვოგზი, б. ვოგზარე, ვოგზამინონ, пов. ნოგზი подожги его (отъ მევოგზამ);—страд. зал. II-я пор. ვიგზერ горю, аор. ვიგზი, б. ვიგზარე. аор. მევიგზი я загорѣлся, ნიგზი, ნიგზუ, ср. ჭ.

გზა дорога, ვორსი გზა А хорошій путь.

გზალ (ср. გზარ.): ოგზალუ ходить, II-я пор. п. ვიგზალამ А отправляюсь, ვიგზალ х, аор. ვიგზალი, пов. იგზალი А, б. ვიგზალარე, ვიგზალამინონ; у R та же основа приводится правильно безъ 1-го коренного გ: аор. ვიზალი, б. ვიზალარე, *Гр.*, § 110, b; — ოგზალონი V посылки, ср. ოცირონი подъ თორ 1.

გზარ: იგზარს идетъ, საათი ჩქიმი ვარ იგზარს V, х мои часы не идутъ, А (не про часы), ср. ქთ; см. გზალ.

გიბ см. გუბ.

გიდი (т.-перс. كيتى) міръ, ეა გიდი о, міръ! ой-да!

გიდელი см. გუდელი.

გით см. გუთ

გილაბერცერი х тахта, нары, ср. ბელაკოლერი.

გილარე кефаль (рыба).

გიმუა см. თუთა.

გინგილი V, х сопля.

გინძე см. გუნძე.

«**გინჯე**» см. გუნძე.

გირინი см. გურუნი.

გნ: III-я пор. н. ვოგნამ A, ვოგნაფ х понимаю, узнаю, аор. ვოგნი, б. ვოგნარე, ვოგნამინონ; IV-я пор. ოგნაფუ давать понять, но и понимать, н. ვოგნაფამ A я даю понять, оглашаю, извѣщаю, открываю, ვოგნაფაფ х, аор. ვოგნაფი, б. ვოგნაფარე, ვოგნაფამინონ, ср. კნ; — страд. II-я пор. იგნაფენ слышится, слышенъ; — გნაფერი A извѣстный, ср. ჩინოფერი.

გჲარი AV, х хлѣбъ, ჯარი b, გჲარი х только кушанье, ѣда, ср. ჭკუდი; — გჲარინაჭკუმს AV пекарь; — გჲაროზა х, V справлять трапезу, обѣдъ, ужинъ, и т. п. (*букв.* ядѣніе хлѣба), ჭუმანერი გჲაროზა или ჭიცა გჲაროზა х завтракъ, ონდღანერი или დიდი, также მაღალი გჲაროზა обѣдъ.

გჲენი AV теленокъ, ჯენი b.

გჲენჯი (г. كنج) молодой.

გჲონექსი (т. كوكس) груди, გო̈ნქსი, ср. უზა.

გჲუდი см. გუ̈დი.

გო- предлогъ въ глаголахъ и въ отглагольныхъ именахъ, *Гр.*, § 53.

გობი х корыто, въ частности для мѣсенія тѣста, ср. ხარდა.

გოდგალე см. დგ.

გოკირუ см. კორ.

გოკორუ см. კორ.

გოზახი самецъ, *Гр.*, § 6.

გოდორი х плетенка для ловли рыбъ, ср. ლეკა.

გოვიცი см. კოვიდი.

გოლ: ონგოლუ A парить (о крупной птицѣ), н. ინგოლამს, аор. ინგოლუ, б. ინგოლასერე, ср. გორ 2.

1. **გოლა** A лѣтняя кочевка [*собств.* гора]; нѣкоторые въ V слышали отъ атинцевъ и знаютъ, однако въ атинской же казѣ въ сел. Ламго слово совершенно неизвѣстно, по крайней мѣрѣ въ одномъ домѣ, да особо среди ряда лицъ, ср. გორი.

2. **გოლა-** предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ.

3. **გოლა** см. კოლა.

გოლაკილერი см. კოლა.

გოლაცკომილონი см. ცაკო.

გომფა просторный (груз. ხრული), გომფა ლოხედი свободно садись.

გოჲთი см. ქთ (გო-ქთ).

გონ: II-я пор. н. მო-ვინგონაფ х припоминаю, ქომობინგონამ V, аор. ქომოვინგონი х, ქომობინგონი V, б. მოვინგონამინონ х, მობინგონარე, მოგონუ напоминать, მოგიგონი или ქომოგინგონი я тебѣ напомнилъ, ა (< არ) მუთხა მოგინგონა (или ქომოგინგონა), ხკანიშენი ვორს ონ (< ონუ) напомню тебѣ нѣчто, для тебя (оно) — хорошо.

გო̈ნქსი см. გჲონექსი.

გონცაფუ см. ნც 1.

გონცვერი см. ცვ.

1. **გორ**: III пор. н. ვონგორაფ х валяю, сваливаю, ბონგორამ V, аор. ვონგორი, ბონგორი, б. ვონგორამინონ ბონგორარე. Пожалуй, сюда сосл. съ дат. отн. ქოგო-ბაგორა At я свалилъ бы, resp. свалю тебя.

2. **გორ̄:** ონგორუ V нарить (о крупной птицѣ), II-я пор. п. ინგორს, аор. ინგორუ, б. ინგორასე, ср. გოლ.

3. **გორ̄:** н. ბგორამ V ругаюсь, кричу, аор. ბგორი, б. ბგორარე, съ дат. отнош. или III-я пор. н. ვოგორამ A, ბოგორამ ругаю, аор. ვოგორი, б. ვოგორარე, но R: им. дѣйств. «ogyor», «ogyŏrapu», б. [а не п.] «vogyŏrare», пов. «ogyŏri», ср. კით̄ს.

4. **გორ̄:** ოგორუ AV, x искать, п. ბგორუმ. ბგორუფ, аор. ბგორი. б. ბგორამინონ; — съ род. отн. б. მო-გიგორარე.

«**გორი** Bt гора» по А чар., ср. გოლა.

გ̄რა გირითი, *Хрест.*, А. II. 22, 77.

1. **გოწ̄ო-** предлогъ въ глаголахъ.

2. **გოწ̄ო** см. წანა.

გოჭ̄არერი см. ჭ̄არერი.

გრესცა V каменная сковорода или плошка для печенія кукурузнаго хлѣба, გესცა A, ср. კიცი.

გროში «грошъ», «курушъ» (монета), піастръ, ср. ახლანი.

გჷ̂ანერი A жирный, откормленный; толстый, მგჷ̂ანერი x.

გუბ V, **გიბ** x, A: [ოგუბუ V] варить, ოგიბუ x, A, н. ბგუბამ V, аор. ბგუბი, б. ბგუბარე, п. ბგიბუფ x, аор. დობგიბი, б. ბგიბამინონ, ბგიბარე A, страд. II-я пор. н. ვიგიბერ x, იგიბენ варится, аор. დოვიგიბი, б. ვიგიბამინონ; — გუბერი V вареный, გიბერი x, A, მციქა გიბერი ხორცი მოგილაი A подагь ли мнѣ вамъ (для васъ) немного вареного мяса? — გიბერიჩაირი, также გიბიჩაირი x вареная трава (какъ мягкая, она дается коровамъ, когда онѣ больны); — უგუბუ недоваренный.

გუბი x крытый желобъ источника, у А чар. родникъ съ ссылкой на Bt.

გუგული V, x кукушка.

გუდა A мѣхъ, ქაფჩაშ გუდა A мѣхъ для «хамсы» (рыбы), ღვინიშ გუდა мѣхъ для вина, ср. ცულუმი.

გუდელი AV корзина съ коническимъ низомъ *для винограда, вообще плодовъ*, გიდელი x; въ эту остродонную плетеную корзину собираютъ также яблоки, груши и т. п.

გჷ̂ერ см. გჷ̂ერდი.

გჷ̂ერდი половина, въ соединеніи съ единицами გჷ̂ერ. ოთხო დო გჷ̂ერ (გჷ̂ერი) საათი რენ четыре съ половиной часа, половина пятаго; — отым. глаголъ ოგჷ̂ერდუ или ოგვერდუ A, გვერდალა V дѣлить пополамъ, II-я пор. н. ვიგვერდამ A беру половину, аор. ვიგვერდი, б. ვიგვერდარე, н. გვერდალა ბიქომ V дѣлю пополамъ, аор. გ-ალა ვი, б. გ-ალა ვარე, н. უგვერდელა ვი рх, უ-ელა ი, უ-ელა უ:— უგვერდელა x пополамъ.

მ-გჷ̂ერი AV волкъ, მგერი x, рх.

გუთ A, **გით** x, V, **დგ:** ოგუთუ A стоять, н. ბდგურ A стою, დგურ. დგურს, ბდგირ x, V (3-е лицо დგინ), аор. დობგუთი. დობგითი (мнѣ слышалось и დობდგითი, что впрочемъ см. подъ დგით). б. ბგუთარე A, დობგითამინონ x, დობგითარე V; დავას დობგუთით A мы начали тяжбу; — III-я пор. [н. ვოდგიფ] окружаю, завертываю, аор. ვოდგი, б. ვოდგამინონ»; — н. გებდგუმ V (одинъ произнесъ გე-

ბღვამ, по сейчасъ же отказался) наступаю ногою, попираю ногами, გე-ბღვიფ x, аор. გებღვი, б. გებღვარე· გებღვამინონ; — გალღვაფუ, н. გე-ვულვამ A завожу (часы, мельницу и т. п.), გაულვამ· გაულვამს. аор. გევულვი· გაულვი· გაულვუ· გევულვარე, გაულვარე, გაულვასერე; — გოწო-მიღვანენ предложили мнѣ;— დო-ბღვუმ V ставлю, დობღვიმ рх, см. რვ 1, н. დობღვიფ x завожу часы, аор. ქოდობღვი, б. დობღვამინონ: — [н. მო-ბღვიფ x] обнимаюсь, аор. ქომობღვი, б. ქომობღვამინონ.

გუ̈ლი V (т.-п. گل), вѣрнѣе გაული цвѣтокъ, роза; возлюбленная, მუ იკასენ გაული ჩქიმი? что будетъ съ моей возлюбленной?

გუმა см. თუთა.

გუ̈მუ̈ში (т. كومش) серебро, გუ̈მიში x.

გუნძე AV длинный, обширный, გინძე x; у Ачар. приводится съ ссылкою на Bt გინჯჟე: звукомъ ჯჟ эта форма чисто тубал-каинская, но я не слышалъ ея.

გუნდი см. კუნდი.

გურ: II-я пор. н. დო-ვიგურამ A учусь, ვიგურაფ x, аор. ქოდოვიგური, б. დოვიგურარე, დოვიგურამინონ, III-я пор. н. დო-ვოგურამ A учу, დოვოგურაფ x, аор. ქოდოვოგური. б. დოვოგურარე, დოვოგურამინონ;—объект. строя 3-го спряж. н. დომგურამს слышу, аор. ქოდომაგურუ, б. დომაგურასერე.

გურგულამს AV громъ гремитъ, ღურღულაფს x (также: въ желудкѣ бурчитъ), см. ხონც.

ონ-გურე A, x балка въ плетеномъ полу кукурузника (по объясненію ходжа, бываетъ и въ жиломъ домѣ).

გური AV, x сердце; внутренняя часть; x, V сердцевина, желтокъ (яйца); ломоть по R; ხეშ გური x, V ладонь, ხე-გური A, ხა-გური по R; მა ოფშა გური მომალუ A я очень разсердился, მა დიდო გური მომიხთუ; გური-გეღვალერი V намѣреніе (ср. арм. մտադրութիւն), желаніе, გურშიჯი V грудь; გურითე A искренно (по Ачар. сердитый);— გურონი храбрый, бодрый; сердечный; ვორსი-გურონი A добросердечный, კაი-გურონი x; ხავი-გურონი рѣже პიათი-გურონი A злой, პაცი-გურონი x; — არ-გურიში искренній преданный.

გურუნი V оселъ, გირინი x, ср. ეშელი

დ.

1. **და** сестра, мн. ч. დალეფე.
2. **და** см. დაჭა.

დაა см. დაჭა.

დადალი V, x цвѣтокъ, цвѣты (на землѣ, не на деревьяхъ), დადა V, см. კონჭა. ფერი-დადალი.

დადე AV посаженая мать, მდადე x, рх.

დადი x, рх, V тетка какъ по матери, такъ по отцу, ср. ბიბი; — დადიშ ბერე x, рх двоюродный братъ *букв.* сынъ тетки.

დადული AV курица (по Февзи-бею A цыплята).

დაი (т. داى) AV дядя по матери, ср. ჯუმადი.

დავა (т.-арб. دعوا) тяжба.

დამთირე AV теща, ср. მ-თირე.

დანძი см. დაძი.

დაპრანი см. დრუპანი.

დარაზა A стѣна (а не «уголъ», какъ толкуетъ Ач̆ар.), х стѣна дома, ср. კოდა.

დარდალ: ოდარდალუ A трепетать, объект. строя 3-го спряж. н. მადარდალენ, аор. მადარდალუ, მადარდალეს, б. მადარდალასერე, услови. მადარდალასერცუ, ср. თირთ.

დარი (т. دار) узкій, тѣсный, ნდარი (послѣ гласнаго).

დაული (т. داول) барабанъ.

დაფა см. წუკალი.

დაღი (т. طاغ) гора; лѣсъ; пустыня;— დაღლუღი (т. طاغلق) лѣса.

დაჩხური AV огонь, დაჩხირი х.

დაძი A, рх колючка, დანძი V, ლაკიდაძი терновникъ съ мелкими красными ягодами, которыя поѣдаются птицами, ჯოლორიშ დაძი рх, ჯოლორ-დაძი х;— დაძ-კაკა х плоды растенія მ-შკერ-დაძი, ср. კაცუ-მცკელი.

დაჰა (т. داها) еще, ჰამ ჰამუშა დაჰა ვორს ონ A это лучше этого, ჰაჲა ჰაჲაშენ დაჰა კაი რენ V. У Ач̆ар. приводятся еще разновидности: და, დაა.

დგ см. გუთ.

გო-დგალე V: კალაშ გოდგალე круглая желѣзная подставка сковороды для «хамсы».

დგით: დო-ბდგითურ V остаюсь, ქოდოდგითე რენ х остановился, ქოდოდგინე რე по Ач̆ар., аор. დობდგითი V, ქოდოდგითუ остановился, б. დობდგითარე, მა მენდრა გზას დობდგითი я остался далеко въ пути, დავას დობდგითით х мы начали тяжбу, დავას დოზუდგითით рх, საათი ჩქიმი ქოდოდგითე რენ часы мои остановились, ср. გუთ.

დგინ см. დგით.

დე (т. ده) *энклит.* также, еще.

დევლეთი (т.-арб. دولت) государство.

დევრიში (т.-перс. درويش) дервишъ.

დეი (т. ديو) говоря, какъ говорятъ.

დეკიკე (т.-арб. دقيقه) х, V минута, ტეკიკე A, დეკეკე по Ач̆ар.

დელიკანი (т. دليقانلى) рх доблестный, герой, დელიკანლი, ср. პალიკარი.

დემირი (т. دمير) желѣзо, см. ჩხუნ; сошникъ, желѣзная часть на сохѣ; якорь;— დემირლი х мѣра вѣса, см. მა-თხორი.

დენგი (т. دنك) равновѣсіе; равный.

დერგი V глиняный кувшинъ съ крышкою: въ ней отверстіе для палки, которою взбинаютъ არიანი, ქვათანა х;— დერგულა х горшокъ, ср. უჯელი подъ ყუჯი.

დერდი (т.-перс. درد) горе.

დერე (т. دره) ущелье.

დერინე говоритъ, молъ, ср. დეი.

დერმანონი х сильный, ср. მენჯელი.

დერსი (т.-арб. درس) урокъ.

დესტანი (т.-перс. داستان) поэма.

დესტე (т.-пер. دسته) учебный предметъ.

დეცი см. მ-ტეცი 1.

დვ: сосл. გო-ბუდვა проложу вдоль;— დო-დვაფუ AV, х, დო-დვალუ A класть, полагать, н. დობდუმ AV, დობდვამ V, დობდუფ х, დობდუმერ х, аор. დობდვი, б. დოზდვარე, დოზდვა-

მინონ; — II-я пор. დოლოვიდუმ кладу внутрь, დოლიდუმ, დოლიდუმს (страд. დოლიდვენ), аор. 2-е л. დოლიდვი, б. დოლიდვარე; — аор. ლეგიდვი я предложилъ тебѣ; — н. მე-ზოდუმერ V кладу сбоку, прикладываю, მევოდუმერ х, ნოდუმეს, аор. მეზოდვი, მევოდვი, ნოდვი, ნოდუ, б. მეზოდვარე, მეზოდვამინონ; — მელე-ვიდუმ кладу себѣ (кусокъ въ ротъ); — н. მო-ზდუმ А по Ф.-бею одѣваю или надѣваю на него что либо снизу, какъ то обувь, штаны (но не верхнее платье), аор. მოზდვი, б. მოზდვარე, II-я пор. н. ქოლოზიდუმ V, аор. ქოლოზიდვი, б. ქოლოზიდვარე; — н. მოვიდვამ А одѣваюсь, надѣваю на себя, მოზიდვამ V, მოვიდვამ х, аор. მოვიდვი, მოზიდვი, б. მოვიდვარე, მოვიდვამინონ, ქომომიდვი ხეფე обойми меня руками, обними; — аор. ოკოზდვით мы легли другъ съ другомъ вмѣстѣ; — მოდვალო см. კუჩხე-მოდვალო; — დვალერი х воспламенившійся, загорѣвшійся, დვალინერი AV; — გე-დვალერი см. გური.

დ-ი- см. დო- 2.

დიზეთი V названіе матеріи, черной или цвѣтной.

დიდი х, V большой (начиная съ праваго берега р. Фортуны на востокъ); А бабушка, დიდი ნანა V, ср. ნანდიდი; დიდი მთუგი большая мышь, დიდი ღალი большая рѣка, ср. მო-რდერი:—დიდო очень, весьма, ჰეაქ სი დიდო ორომს (но и კორომს) V онъ тебя очень любитъ, სი დიდო გუოროფს х, ср. ოფშა; — დიდო-კობი А множество, толпа (народа), დიდონაუშქუნ А многосвѣдущій.

დივალოამს см. ვალ.

დიკა А пшеница, хлѣбъ.

დიმჭონუ см. ჭონ.

დინ: III-я пор. н. ქაგო-ვონდინაფ х теряю, ქოგო-ზონდინამ V, аор. ქაგოვონდინი, ქოგოზონდინი, б. გოვონდინამინონ, გოზონდინარე.

დინჯი [т. جن] здоровый по R.

დინცხირი см. დი-ცხირი.

დით см. დურღუ.

დირღუ см. დურღუ.

დიუ см. დურღუ.

დიშქა дрова; დიშქაშ ხოპე лопатк (деревянная).

დიც см. ძიც.

დიცხირი см. დი-ცხირი.

დიჭკიჯი х крапива, ср. ჭუჭუჯ ო-ჩხაპულე.

დიხა х земля, почва, въ А вмѣст этого слова ლეჭა, но близъ само Аѓины есть село съ названіем ნოღა-დიხა.

დიხალი А сидѣніе для ткача, с ანამიდი, ანჭენი, პაჭონჯი, მაკოკ წახრა.

დიხო- А безъ, не-, *Гр.*, § 33.

დჲუქჲანი см. დუ̋ქჲანი.

1. **დო** н.

2. **დო-** предлогъ въ глаголахъ и о глагольныхъ именахъ; передъ гла ными онъ теряетъ исходное слѣдовательно во II-й пор. დ *Гр.*, § 57.

3. **დო-** префиксъ (< d̂o, ќарт. სა s отличный отъ предлога: онъ обі зуетъ имена долженствованія и т.

დობა А, х насмурная, дождлив (погода).

დოკორჩუ см. კოჩ.

დოლმა (т. طولمه) «долма», блюдо съ фаршемъ вродѣ голубцовъ.

დოლო- предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ.

დოლონი х недѣля.

დოლოხე AV внутри; — დოლოხენი AV внутренній.

დომუზი (г. طوموز) свинья.

დონი (т. طون) рх, х кальсоны.

დოჲნა см. დუნჲა.

დორთ ჲანი (г. دورت يان) въ четыре стороны.

დორინუ см. რინ подъ რ.

დო-რჩელი см. რჩ.

დოსტი (т.-перс. دوست) другъ, пріятель.

დოქსერი см. ცოქსერი подъ სერი.

«**დოლა**» см. მ-ქანგი.

დოღრუ (т. دوغرى) прямой, правдивый.

დოხტური докторъ, медикъ.

დრაპანი см. დრეპანი.

დრეპანი (греч. δρέπανον) V коса, დრიფანი А (по Ф.-бею ცრიფანი), დრაპანი рх (здѣсь слышалъ я и დაპრანი).

დრიფანი см. დრეპანი.

დრიკ: ოდრიკუ А сгибать, пагибаться, лучше ონდრიკუ AV, х сгибать, н. ზდრიკუმ А, ზდრიკუფ х, сосл. მემდრიკათ; — ოდრიკონი V, ონდრიკონი молитва, вульгарное названіе для обозначенія «намаза»; слово употребляютъ лишь въ исключительныхъ случаяхъ, когда въ обществѣ не хотятъ огласить, что идутъ совершить «намазъ» (ოდრიკონიშა). Слово было мною случайно уловлено, и лазы какъ то стѣснялись его объяснить и неохотно дали предложенное толкованіе, быть можетъ, не совсѣмъ точное.

დუბარა (т.-перс. دوباره) хитрость, коварство.

დუდი AV темя (верхъ головы), вершина, უჯიში დუდი по Ачар., უჯიში დუდი х кончикъ (верхъ) уха, ср. ფამფარი 1.

დუვა (т.-арб. دعا) моленіе.

დუვალი х (въ старину) балдахинъ изъ палокъ и шелковой матеріи въ брачной процессіи; его держали, идя пѣшкомъ, надъ головою невѣсты или новобрачной свекровь (მთირე) и дядя или иное близкое къ ней лицо.

დუზი (ср. т. دوز ровный) огородъ.

მ-დუთი А тута, ср. მჟოლი; მდუთიშ ჯა тутовое дерево.

დუთხორი лутхецъ, житель села Дутхэ.

დულჲა (греч. δουλεία) работа, дѣло, დულჲანაუშქუნ А свѣдущій, опытный, დულჲანაუჩქინ х.

დულწა см. დურწა.

დუმანი (т. دومان) х, рх, А туманъ, въ V его не знаютъ, ср. კარწიმალი.

დუნ: аор. გო-ნ-დუნუ хорошо сдѣлалъ.

დუნდგა х, V черная масса, которою пчела окружаетъ въ ульѣ медовый сотъ, скрывая свою работу отъ взоровъ шмеля.

დუნჲა (т.-арб. دنيا) міръ, დოჲნა.

დურა см. დურანი.

დურანი рх глухой, დურა х, V, ცურა А.

დურბინი (т.-перс. دوربين) подзорная труба; бинокль.

დურღუნი А ежевика, *собств.* лѣсная малина (груз. მაყვალი), დურღენი (დურღენიში კანდღუ) x, V, დაძი კანდღუ рх.

დურყუ x локоть, დური въ ხე-დური V id., დუყუ x, დიუ въ ხეშ-დიუ id. рх (слышалъ и დიო въ ხეში დიო), დუყუ x, ср. ხე-კლავი, равно ზირგიჭი.

დურწა (равно დულწა) V лугъ съ травою, гдѣ пасется скотъ.

დუ̋ქჲანი (т. دكان), лучше—დჲუქჲანი лавка, თჲუქანი «Bt».

დუღუნი (т. دوكون) свадьба; пиръ.

დუყუ см. დურყუ.

დუშმანი (т.-перс. دشمن) врагъ; — დუშმანლუღი (т. دشمنلك) вражда; — დუშმანობა вражда.

დუშმენი, დუშმენლუღი, დუშმენობა см. დუშმანი.

დღა день, შხა или ჩხა въ названіяхъ дней (см. ниже), დღა გოლოლვა А прошедшій день, ირ დღა каждый день, კაცანდღა А каждый день, კაცანდღერი А ежедневный, კათანდღერი x; — ჰამდღა и ჰანდღა AV сегодня, ამდღა и ანდღა вост., ჰანდღა ცაროხი დიდო ჩხვაფა ნუ (< ჩხვაფა ონუ) сегодня погода очень жаркая, ჰანდღა ორა დიდო ცუცა რენ V. Искусственнымъ сочетаніемъ словъ различныхъ діалектовъ представляется та же фраза, приводимая съ указаніемъ на «Bt» Ач̆аряномъ: «ანდღა (Ач̆. ანცღა) დიდო ჩხოფა (Ач̆. ჩხოპა) რენ», ანდღანერი AV сегодняшній; — გენდღანე А или გენდღანი AV послѣ завтра, მეჯგენდღანი рх черезъ два дня, მეცგენდღანი x, V; — დღალერი дневной, ежедневный, დღალერის двемъ; — ონდღერი x, V полдень, ონდღე рх, ср. ჲემა.

Названія дней недѣли (ჩხა замѣняется и разновидностью შხა, и та, и другая значитъ *день*, см. *Изъ поѣздки*, стр. 628):

ბჟაჩხა x воскресенье, ბჯაჩხა AV.

თუთაჩხა V понедѣльникъ (другіе хотѣли назвать этотъ день **ჯუ**მაჩხა!).

ერკინაჩხა вторникъ, ეკინაჩხა V (нѣкоторые въ V называли его ციკინაჩხა), იკინაჩხა рх.

ჯუმაჩხა V среда (другіе хотѣли назвать этотъ день თუთაჩხა).

ჩაჩხა V четвергъ, უმქი-სერი или უნქი-სერი x.

პარასკე (греч. παρασκευή) AV пятница, პარასკედღა.

საბაცონი (греч. σάββατον) V суббота.

დღულ: п. მდღულურ x, დღულურ, დღულურს перезрѣваю, прокисаю, ср. წუთხ.

ე.

1. **ე** *мѣст.* см. ჰე.
2. **ე** *междум.* о А, ე ბიჭ о мальчикъ, лучше ე ბიჭი и даже ე ბჭი.
3. **ე-** префиксъ именъ дѣйствія и вообще именъ.

ეგერ (г.-перс. اكر) если.

ეზმოჯა см. ე-ზმოჯა.

ეთევლი (ср. اتكلو) видъ невода.

ევინაჩხა см. подъ დღა.

ევნა см. ე-კნა.

ევო см. ჴე.

1. ელა AV ну! поди! ელა, ქომოხთი ელა! поди сюда, поди!

2. «ელა роза» по R.

3. ელა- предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ.

ელა-ქცერი x опираясь.

ელანჯუღი дамскій нарядъ: серебряная большая цѣпь для украшенія груди.

ელაფრონი (греч. ἐλαφρός) рх мелкій, меньшій, ლაფრონი А легкій. Въ Архавѣ нѣкоторые изъ присутствовавшихъ на урокѣ говорили, что ничего подобнаго нѣтъ въ *архавской рѣчи*, но другіе стояли на своемъ, ср. ხუზუქი.

ელემიცა V, x корь.

ელი (т. الی) пятьдесятъ.

ელმასი алмазъ.

ელუღი см. ეჲლუღი.

ემთეფე они, *Гр.*, § 48,e, 2, გ.

ემთი x, V подъемъ, ემთუმანი x, V, ср. გემთი.

ემიჯე (т. عموجه) дядя по отцу.

ემხუ AV кротъ (по переводу Ф.-бея, طاغسچانی сурокъ), ср. მუხუხი.

ემველე x въ ту сторону.

ემუ-ქ тотъ, *Гр.*, § 41, b, 5.

ემქუთინერი см. მკუთ (მქუთ).

ენ (т. اك) слово, служащее для образованія превосходной степени, въ значеніи *самый*.

1. ენა x по объясненію одного хопца სი *ты* въ архаической рѣчи, см. გოგა-ლ.

2. «ენა можетъ быть» по Ačар.

ენგინი (т. انکین) просторъ, открытое мѣсто.

ენდაზე [т. اندازه] R мѣра; локоть; аршинъ.

ენთეფე они, *Гр.*, § 48, e, 2, გ.

ეჲ (т. ای) о! см. გილი.

ეჲვალა (т. ایوالله) спасибо.

ეჲნა მეჲნა V разнообразный.

ეჲლუღი (т. ایولك) x добро, благо, ელუღი А, ეჲლუღი ქუჩქინ x благодарный (*букв.* знаетъ добро), ელუღი ქუშქუნ А.

ერეკი V силокъ для птицъ, ირეკი x, рх, ერენქი А по Ačар., я же слышалъ въ А ერერენქი.

ერენქი см. ერეკი.

ერერენქი см. ერეკი.

ერკინა см. ე-რკინა.

ეზბერიში (т.-перс. ازبر) наизусть.

1. ესირი нижніе, подстрочные знаки для гласныхъ въ арабскомъ письмѣ.

2. ესირი (т.-арб. اسیر) плѣнникъ, ჲესირი (послѣ гласнаго).

ესკერი (т.-арб. عسکر) войско, ასკერი.

ესკი (т. اسکی) старый, древній, ესკისცერი вродѣ древняго, старый, древній.

ეტრაფი (т.-арб. اطراف) вокругъ.

ექ и производныя отъ него нарѣчія, какъ то: ექთი, ექოლე, ექონაში см. ჴექო.

ექსერი давно.

ელეზი А ущелье безъ воды, въ V ничего подобнаго не могли мнѣ назвать, въ рх и x привели слово გეხომინერი (*собственно* засохшій) въ томъ же значеніи.

ეშელი (т. اشك изъ арм. էշ, уменьш. *էշեակ) А оселъ, ср. გურუნი.

ეშო см. ჴეშო.

ეჩი двадцать, ეჩი დო ვით А тридцать, *Гр.*, § 34; — ეჩენერი А двадцатый, *Гр.*, § 35, b, 1.

ეჴე вотъ.

ეფენდი (т. افندی) господинъ.

ვ·

1. **ვ-** субъективный префиксъ 1-го лица въ глаголахъ; въ извѣстныхъ случаяхъ его замѣняетъ ბ, ფ, პ или даже მ.

2. **ვ** см. ყვ.

ვა см. ყუა.

ვავა х, рх, V тѣнь (груз. ლანდი), ср. ლარი

ვაილი см. ყვაილი.

ვაჯნაკი (въ сел. Ду́хе) тоже, что მინჯი. Нѣкоторые говорятъ, что это — а́тинское слово.

ვაკიცი (т.-арб. وقت) А время, ვახთი А, ვაკით, ჰიმ ვაკიც или ვაკიცი тогда, ჰიმ ვახთი, ср. ორა.

ვალ: ოალუ А (но это искусственно) блистаніе молніи, ვალუფს х молнія свѣтитъ, დ-ივალამს А, прош. нес. ვალუფცუ, დივალამცუ, но и დივალუმცუ, аор. დივალუ.

ვალი см. ყჳალი.

ვაპორი (ит. vapore) пароходъ, слышно часто и ვაფური, ср. კარავი.

ვარ AV, х нѣтъ, без-, ვა AV, х, ვარ ჩილერი неженатый (А лучше უჩილუ), ვარ ჭარერი не писанный (А лучше უნჭარუ), ვარ ონუ А нѣтъ его, отсутствуетъ, ვარი въ риѳмѣ;— ვაშა развѣ не; если не; развѣ, пожалуй, быть можетъ.

ვარერი см. ყვარ.

ვარიოშინე V ящерица водяная: плавая по водѣ, она рѣзко помахиваетъ хвостомъ, ср. კოპალი (წკარ-კოპალი).

ვაფური см. ვაპორი.

ვაყა А охолощенный (конь), груз. დაკოდილი ცხენი.

ვაშა см. ვარ.

ვახი см. ახი.

ვაშამელა V быть можетъ, ср. მონდო.

ველა см. მ-წურველი.

ნო-ველი [*ნო-კველი] А слѣдъ, პალა ნო-ველი нѣмой слѣдъ, названіе мѣста въ А́тинѣ, ср. ნო-კუჩხენი (კუჩხე).

ვერანე (т.-арб. ویران) разрушенный; проклятый.

ვერსი (русск.) верста.

ვიდ см. ლ 1.

ვით десять, ჳით. ვით მუშ, ვითენერი, მავითა, ვით-ოშ тысяча, *Гр.*, § 34 сл.

ვილარი А лёнъ.

«ვიმხონა» см. ლი-მხონა.

ვირვილი V игрушка дѣтская: на верхнемъ концѣ палки поперекъ укрѣпляется палочка съ бумажками на краяхъ; при движеніи палки палочка вращается, ქარცალიშ ოვრიალონი х, ოფირფილონი рх;— ოვირვილონი (равно ოვილვილონი) V дѣтская игрушка изъ цѣлыхъ скорлупъ двухъ осторожно опорожненныхъ грецкихъ орѣховъ, большого и малаго: малый на стержнѣ; стержень вдѣвается въ другой орѣхъ, что по-крупнѣе, насквозь, при чемъ на стержнѣ намотана нить; нить концомъ извлекается наружу, и частымъ дерганіемъ вызывается вращеніе верхняго орѣха, малаго, კაკალიშ ოვრიალონი х, ოხარნალონი рх.

ვირწა А палочка.

ვიცო см. ვით.

ო-ვლე А, х плетеная корзина, которую ставятъ на потолокъ (ონცხონი) для укладки молодыхъ почат-

ков кукурузы, собираемыхъ для скорой сушки. Въ V сообщили, что сушатъ такъ и орѣхи, какъ мелкій, такъ и грецкій.

ლი-ვორი A бузина, ლიმბორი V, ср. ინჭირა, ინჭირი.

ვორსი A хорошій, превосходный, прекрасный, въ живой рѣчи сельчанъ попадается *и форма съ пере*становкою რ: ვროსი; въ Вицэ въ *насмѣшку надъ атинцами* говорили, что они «хорошій» называютъ ვროსი; приводимое Ачаряномъ слово ავროსი неизвѣстно, развѣ это — форма ვროსი съ неопред. членомъ, resp. числительнымъ ა, выхваченная изъ фразы;— ვორსობა A доброта, ср. კაი.

ვროსი см. ვორსი.

ვრორფ см. ყოროფა.

ზ.

ზალ см. გზალ.

ზანგალი A кожаный наколѣнникъ, ძანკალი x, ზენგალი A, ср. მუხცი.

ზარ: объект. строя 2-го спр. н. მიზარებუნ x мнѣ не нравится, мнѣ противно.

ზარი x, V *судьба*; удѣлъ.

მუ-ზარი A телица (но не теленокъ, ср. груз. მოზვერი), მო-ზარი x, V, поговорка: ავლია მუზარი, პანცა მუზარი A телица площади около дома, все же телица [какъ ни посмотришь], см. ავლია.

მ-ზგულეჯი V, x изъ тростинокъ, отломанныхъ отъ вѣтвей, нитями связываютъ помѣщеніе для ношенія вьюковъ.

მ-ზგუჯი x столбикъ, вбиваемый въ землю, напр. лодочникомъ для привязыванія къ нему лодки.

ზდ: ოზდუ AV потянуть, V нести, переносить, ср. თორ 1, н. ბზდუმ AV, ბზდუვ x, аор. ბზდი, б. ბზდარე AV, ბზდამინონ x;— გონზდუვუ, გონზდავუ, н. გო-მზდივ x тяну, გონზდივ, გონზდივს, аор. გომზდი, б. გომზდამინონ;—объект. строя 3-го спряж. н. გო-მანზდენ A вытягиваюсь, გოგანზდენ, გვანზდენ;— ებზდუმ V поднимаю, аор. ებზდი, б. ებზდარე;—объект. строя 3-го спр. н. ვარ ი-აზდენ не въ силахъ потянуть, поднять;— н. ეკა-ბზდუმ A поднимаю, аор. ეკაბზდი, б. ეკაბზდარე, II-я пор. н. ეკავიზდივ x, аор. ეკავიზდი, б. ეკავიზდამინონ, III-я пор. аор. ეკოზდუ вытащилъ; наст. съ ქე: ქებკოზდამთ вытягиваемъ;— მე-ზდერი x прикрытый (о двери);— მელა-ზდერი AV прикрытый (о двери), მელანდერი;— аор. მობზდი я закрылъ (двери), пов. მოზდი AV, x закрой, ეკნა მოზდი закрой двери, II-я пор. მოიზდი закрой (за собою), ეკნა მოიზდი закрой двери, მოზდიმერი закрытый, ცა, შქჳით დღა რენ, მოზდიმერი რენ вотъ уже семь дней, небо заволокло, მოზდიმერი პულა затянутое облаками, მოლაზდერი закрытый (о двери), ср. თვ.

ზევლე A ремень для связыванія *палокъ ярма, въ нѣкоторыхъ* селахъ атинской казы ზელვე, ср. წამი.

ზელვე см. ზევლე.

ზენაატი (т.-арб. صناعت) ремесло, занятіе.

ზენგალი см. ზანგალი.

ზენგინი (т. زنگین) богатый.

ზენი AV равнина.

ზერდავა (т. زردوا) A куница, ზერდევა x; R приводитъ форму «ზერდოვალი».

ზესკუ дроздъ (по R «орелъ», а по объясненію Ф.-бея «черная птичка», притомъ въ A я слышалъ მზესქუ); წკარ-მზესკუ рѣчной дроздъ, ლალი-მზესკუ x.

ზიბზი-კოკარი, **ზიბზილი** } см. სპიწილი.

ზიბილი (курд.-арб. زبل) навозъ.

ზიმარი (греч. ζυμάρι) V тѣсто, ср. ცომი.

ზინდანი (т.-перс. زندان) темница.

ზინჯირი (т.-перс. زنجیر) цѣпь.

ზიპკა рх подштанники, кальсоны (тур. დარ-ი შალვარ-ი), ძიკვა V, ძიქვა x, წიკვა A.

ზიცა A слово, отсюда отымен. глаголъ ოზიცუ говорить, приказывать, ოძიცუ, даже ოძითუ, ср. ცკ 1.

ზიფონი x тифонъ.

ზლაპუნ-: ზლაპუნცეს мяли, см.ართი.

ზმ: *III-я пор.* н. მე-ბოზმონ рх думаю, მე-ვოზმონ x, ნოზმონ, ნოზმონს; — მეზმონერი A поразительный, но R «მეზბუნერი».

ე-ზმოჯა A сонъ, იზმოჯა x (იზმოჯე), рх (იზმოჯი).

ზოპ: ზოპინი говорить, н. ბზოპონ A я говорю, ზოპონან; Ачар. приводитъ глаголъ, напр. въ формѣ უზოპინუნან [при этомъ 1-е лицо должно бы быть უზოპინურ] съ ссылкой на Bt, но въ x его не знаютъ; — ოზოპინუში нѣчто для разговора; ср. ცკ 1.

ზორი (т.-перс. زور) сила; насиліе; трудный. По Ачар. ზორი ულუნ стѣсняется.

მ-ზოღა см. ზუღა.

ზუმ рх, **ზიმ** x, AV: ოზიმუ x, AV, н. ბზუმუმ рх, ბზიმუმ AV, ბზიმუფ x, аор. დობზუმი рх, დობზიმი x, AV, б. ბზუმარე рх, ბზიმარე AV, ბზიმამინონ x; — ოზუმაშე AV (по Шукри-эфенди въ A ოზმაშე) мѣра, см. მსუმიარი.

ზუმეხი см. ზურმეხი.

ზურა AV самка, ზურა ლაკი A психа, ზურა ლოჯი b, ზურა ჯოღორი V; у Ачар. и ზურა მსქუერი самка оленя; ср. წუნა.

ზურზ: н. გამა-მო-ზურზენ (კუჩხე) V затекаетъ (нога) у меня, аор. გამამოზურზუ у меня затекла нога я отсидѣлъ ногу, б. გამამოზურზას სენ, ср. ბუძგ.

ზურკუტი (т. زوركوت) бѣдный, безденежный.

ზურმეხი сѣно, овесъ (въ селахъ; ср. ალაფი; въ Хопэ мнѣ другой разъ упомянули и ზუმეხი x, V объяснивъ его какъ «названі травы, лучшаго корма для коровъ

ზურნა (т. زرنا, перс. سورنا) зурна.

ზუღა AV море, მზოღა x.

თ.

თაბლა V, х женскій головной уборъ: низкій фесъ, убранный кругомъ золотыми монетами.

თავა х сковорода большихъ размѣровъ для варенья бекмеза (ბეცმეზი), ცავა V.

თავრეჯული см. მ-ცხული.

თალასანი V верхушка кукурузы (см. სიკალი), ср. კანცარი 2.

თამამ (т.-арб. تمام) вполнѣ, точно.

თამო თამო V медленно, тихо, тур. ჲავაშ-ჲავაშ, ср. ამოთ ამოთ.

თან: ოთანუ A сіять, сверкать, н. ფთანუმ, аор. ფთანი, б. ფთანარე; — н. გო-ნ-თანუფს х сверкаетъ молнія, მანი მანი (კაპინერი კაპინერი A ч̆ар.) გონთანუფს молнія непрерывно сверкаетъ; — н. დო-თანუმს A свѣтаетъ, аор. დოთანუ наступило утро, დოთანაშა A до утра (*букв.* до того, какъ наступитъ утро); — მთანურა х свѣтлякъ, თანურა х, ср. მა-პაზული, წიწილათენა, წიწინათერი.

თანანი ж. имя Тапана.

თანი (арм. *թան*) пахтанье, არიანი V, მჟა-წკარი [*букв.* молочная вода] х.

თანგრი (т. تنكرى) AV Богъ, თრანგი х, рх, თანრი по A ч̆ар. Bt, ср. ღორმოთი.

თანე (т.-перс. دانه) экземпляръ, штука, თანა.

თარიხი (т.-арб. تاريخ) дата; исторія.

თარო х шкапъ (а не полка).

თას: н. ფთასუმ AV сѣю, ფთასუფ х, аор. დოფთასი, б. ფთასერე AV, ფთასამინონ: — თასი AV сѣмя; — გეთასული огородъ.

თე х свѣтъ, თუთას თე х, A свѣтъ луны, თუთაშ-თე рх.

«**თევულ**» см. თული.

«**თელი**» см. მთელი.

თელიკი V, х петля (для застегиванія).

თენთა (т.-ит. تنته) V парусъ, თენთე х, სიფთერი-თენთა сѣть для ловли ястреба, ср. მოსა, ჩერგა.

თენჯერე (т. تنجره) х котелъ безъ ручки.

თერე A *сторона, направленіе*, ცხენი თერე въ сторону лошади, თქვანიქ თერე на вашей сторонѣ, въ вашей странѣ, ჩქუეფექ თერე на нашей сторонѣ, ირიქ თერე во всѣхъ мѣстахъ.

თერი A съ дат. ќарт́. подобно, подобный, სკანისთერი მსქვა подобно тебѣ красивый, ასთერი A подобный сему, ასცერი b, а по A ч̆ар. также Bt въ значеніи такой-то, нѣкій, ჰასთერი рх; слышалъ я ცერი (სკანისცერი и т. п.) особенно въ V.

თერმონი (греч. θερμός горячій, θερμόν, н.-гр. θερμόνους) х, AV кисель, приготовляемый изъ винограднаго сока, ср. ცუცა. Про этотъ кисель Ф.-бей сообщилъ турецкую поговорку двустишіемъ:

لازلرك ترمونى «Лазскаго киселя
مسلمان يمزاونى мусульманину ѣсть
[нельзя».

თესლიმი (т.-арб. تسليم) передача, врученіе.

თეფე (т. تپه) холмъ; вершина.

თვ: II-я пор. аор. გე-ითვი ты надѣлъ на себя; — თიშ-გო-თვალუ х, V головная повязка всякая (V особенно женская), თი-ეგოთვალა A; — н. მო-

ნთუმ AV накрываю, покрываю, аор. მონთვი, б. მონთვარე, ср. ზდ;— მოთვერი V, მოთუმერი A закрытый (сосудъ крышкой), მოთვალერი x, A накрытый; — მო-თვალუ покрышка; перекрытіе, крыша.

მ-თვერი AV пыль, ср. მ-ცჰერი.

თვირი см. თვ.

1. **თი** голова; себя, см. წკუნ; — თი-ეართვალა, თიშ-გოთვალუ см. თვ.

2. **-თი** также, и (энкл.), დულათი дѣло также, მათი სკან-კალა и я съ тобой, შქუთი A мы также, ჟურითითი оба;— თის (*Хрест.*, A. I, 17) такъ.

ო-თიალე V ясли (для всякаго животнаго), мѣсто кормленія сѣномъ, ср. ალოშლული, ომოქსურა.

თიასხურა x маленькая, пестрая птица с бѣлою полоскою.

თითხუ см. თუთხუ.

თითხუში см. თუთხუში.

თიკანი x, px V ягненокъ, барашекъ, ცვიკანი A.

«**თილანე** A истинный, вѣрный» по R, მ-თილანა V, მ-თინალა x.

თინკილი V, x клитеръ.

თირ см. თორ 1.

თირთ: ოთირთინუ, объект. строя 3-го спр. н. მათირთინენ x трепещу, дрожу, გათირთინენ, аор. მათირთინუ, б. თირთინამინონ, *ср.* ლარლალ; — ოთირთინუში x заставляющій трепетать, потрясающій.

თირი Bt по Ачар. тесть, A მთირი, ср. ლამთირე.

მ-თირე свекровь, ср. ლამთირე.

თირითინი въ Ризѣ остродонная корзина для винограда и т. п., ср. გულელი.

თიფ: «თიფალა косить» по Er.;— თიფი трава, ხომულა თიფი x сухая трава, сѣно, ხომბულა თიფი V; თიფი ნჭკირუფ x кошу.

თაუქანი см. ლუქანი.

თოზი (т. توز) пыль.

თოკი A веревка, თოჭი (слышалъ въ Ламго), მთუკი x, V.

თოლი глазъ; очко, არ-თოლი AV одноглазый, кривоглазый, косой;*— თოლი-გონწკიმერი x бдительный, бывалый (*букв.* съ открытыми глазами), თოლი-გონწუმერი A, у Ачар. съ ссылкою на Bt приведена и форма თორ-გომწკიმერი; см. კამწამი, ჩელამურე (ჩილამი); — თოლონი съ глазами, არ-თოლონი x одноглазый, кривоглазый, косой, მჭიფე-თოლონი съ мелкими очками (напр. сѣть).

თომა волосъ; კვინჩიშ თომა x перья птички, კინჩიშ თომა V, კინჩი-თომა A; — თომალაარი волосатый, თომოლაარი V;— თომონი A съ волосами, волосатый (менѣе употребительно); — უთომოლიაერი x безволосый.

1. **თორ** A, **თირ** x: ოთორუ A нести, переносить, ოთირუ x, н. ფთორუმ A, ფთირუფ x, аор. ფთორი, ფთირი, б. ფთორარე, ფთირამინონ, ср. ზდ;— ოცირონი (вм. ოთირონი) x носилки ср. ო-გზალონი.

2. **თორ:** ოთორუ взлѣзать на дерев[о] н. ნთორუმ, аор. ნთორი, б. ნთორარე.

3. **თორ-** см. თოლი.

თოფრი см. თოფური.

თოფური x, px медъ, თოფრი AV; — თოფურიშ ლუქუნა x воскъ, თოფრი ლუქნა (иные произнесли: ნუქლა)

თოჭი см. თოკი.

თოხი V мотыка, ср. ჩაფა.

თოხლი рх годовалая коза, ср. ქოშაკი

თოხმალა х, V тифъ.

თრაგ: ოთრაგუ V покрывать, скрывать, п. ლოხთრაგუმ, аор. ლოხთრაგი, б. ლოხთრაგარე.

თრანგი см. თანგრი.

თრონი (греч. θρόνος) скамья, стулъ, ср. კუღი, ორმო.

თჳ: п. თუმს AV снѣгъ идетъ, снѣгъ падаетъ, მთუფს х,, аор. ლომთუ, б. თჟ̂ასერე, მთჟ̂ასუნონ, ორდო ორდო მთური (მთჳრი рх) თუმს, თჟ̂ასერე AV снѣгъ идетъ непрерывно (*букв.* рано, рано), ორდო ორდო მთვირი მთუფს, მთჟ̂ასუნონ; — მთური (თური) A снѣгъ, მ-თვირი (თვირი) х, V, მთჳრი рх, по Ačар. თჳრი Bt, მთური მთუმს, თვირი მთუფს, მთჳრი მულუნ.

თუგი A мышь, თუჯი b, მთუგი A, рх, х, მთუი V.

თუდე AV подъ, თუღელე V подъ, внизу.

თუთა V, х мѣсяцъ, მთუთა A, თუთა х замо̀къ (такъ называли въ старину, когда замки были круглые); — თუთაში мѣсячный; менструація; жалованье (первоначально ежемѣсячное). Названія мѣсяцевъ, начиная съ марта: მარცჳი, აპრილი, მაისი, ქირეჵ или ქირეჵ-აჲ (> ჩირეჵ-აჲ), ჩურული, მარიაშინა или ცურკეში, а также ალუსცოჵი, სცაროშინა (рх სცარიშინა) или ჩხალვა *сбиваніе орѣха*, გიმუა (рх გუმა) или ცახვა *сборъ кукурузы*, სცველი или წილვა *сборъ винограда*, ხრისცანა (ხისცრონა, ხისცონა), წანაალანი (рх წანალანი) или თუთა მორდერი, კუნდურა (рх კუჭულ-აი), см. *Изъ поѣздки*, стр. 628—629.

თუთაჩხა см. подъ ღლა.

თუთი рх, V медвѣдь, მთუთი A, х; თუთიშ ბუცკუჯი V шмель, მთუთი-(равно თუთი-)პუცუჯი A; ზულაშ-თუთი рх «морской медвѣдь», ზულა-თუთი V, ზულა-მთუთი A.

თუ̋თუ̋ნი (т. توتون) табакъ.

თუთხუ V рѣдкій (груз. მეჩხერი); тонкій, თუთხი A, თითხუ х, рх; ნოსი-თუთხუ малоумный; — თუთხუში деньги, თითხუში х, ср. გენჭარერი.

თუილეხი х мать (охотничьяго) ястреба, ср. მამულიწი.

მ-თუკი см. თოკი.

თული образъ; родъ, «თევული».

თუნა р. Дунай.

თური см. თჳ.

თურქი турокъ; — თურქჩა (т. تركجه) по-турецки, თჲურქჩე Ačар.

თურქია (т. تركي) пѣсня, стихъ, თუ̋რქია.

თუჯი см. თუგი.

თჳრი см. თჳ.

თქჳ см. ცჳ 1.

თქჟ̂ან вы, თქჟ̂ა, *Гр.*, § 37; — თქჟ̂ანი вашъ, *Гр.*, § 42.

თხა AV, но и Bt по Er. козелъ, коза.

თხირი A, х мелкій орѣхъ, თხი V; ქჩანერი თხირი V мелкій орѣхъ, поджаренный на сковородѣ, თხირი კაურმა х; — თხირეფუნა х, рх, V орѣшникъ; — თხირონა A орѣшникъ, თხიონა V; — ონთხირა A орѣшникъ.

თხოჵერი х «заплетенный (волосы)», თომაშ-თხოჵერი коса.

მ-თხოლარი х зеленая ящерица, она — ядовита: მთხოლა-მანჭამურე или თხოლა-მანჭამულე, ср. «მაჭაბულე», «ხოლურა».

თხოლო V выжимки, осадки вино-

града по изготовленіи бекмеза, თხოლე , рх.

თხომბრი см. თხომური.

თხომრი см. თხომური.

თხომუ х, рх ольха, თხომბუ А и въ селахъ V, ср. ფშქველა.

თხომური х, рх гной, гнойная кровь, თხომრი V, თხომბრი А (и V нѣкоторые).

1. **თხორ:** III-я пор. н. ვონთხორუმ А меня рветъ (*букв.* я рвусь), аор ვონთხორი, ონთხორი тебя вырвало, б. ვონთხორარე; — объект. строя 3-го спр. аор. ანთხორუ х его вырвало.

2. **თხორ:** ონთხორუ А копать.

მა-თხორი V мѣра вѣса, равная двумъ *оросарамъ* (ოროსარი), მანთხირი х: одинъ «мантхиръ» равенъ двумъ *кажамъ* или *каджамъ* (см. კაჟი); два *мантхира* — одному «кандрэ» (კანდრე), два *кандрэ* — одному *демирли* (დემირლი).

თხვ (> **ნთხვ**): გამა-თხჳერი вышедшая замужъ, замужняя, ср. ქომოჯერი;—გო-ნ-თხუ А выдать замужъ, н. გოვონთხუმ А, გოვონთხუფ х, аор. გოვონთხი А, გოვონთხჳი, б. გოვონთხარე А, გოვონთხჳამინონ, ср. ქომოჯ.

ი.

1. **ი** *вопросит. частица* ли: რენი есть ли? ონი есть ли?

2. **ი** см. ყვ.

1. **ია, იჲა** х тотъ, *Гр.*, § 41, b, 3.

2. **ია** см. ყვ.

იდ см. ლ 1.

ივენ см. ყვ.

ივინაჩხა см. დღა.

1. **ილ** см. ლ 1.

2. **ილ** см. ყვილ.

ილანჯუდი (т. يلانجق змѣйка; *мед.* рожа) по объясненію лаза—пышки, *Хрест.*, А. II, 8,4; лучше ср. ელანჯუდი.

ილაჯი (т.-арб. علاج) средство, лекарство.

ილი см. ყვილი.

ილლა (т.-арб. الا) непремѣнно.

ილდირიმი (т. يلدرم) х, V молнія; называютъ лазы такъ и Баизида, ср. ელამს.

ილლეთი (т.-арб. علت) болѣзнь.

ილხი (т. ايلقى) табунъ; стадо.

იმპრენი А оловянное прясло, кольцо для верхней части веретева, იპრენი х, рх (იპრენი', თი).

«**ინდირ**» см. ყინ.

ინდრ V: ოინდრუ брать въ долгъ, II-я пор. н. ბიინდრუმ я беру въ долгъ, ср. ყირდ и ცხერ.

ინერი см. ყინ.

ინეხი А лосось, ср. ლვანჩქი.

ინთქო კაკალი V ягоды терновника «ლაკი დანძი», см. დამი.

ინკილი х охапка, горсть, ср. ხეში.

ინცრ: ოინცრუ х, V помѣщаться, умѣщаться, н. ინცრენ помѣщается умѣщается, аор. ინცრუ, б. ინცრასუნონ х, ინცრასე V, ჰამ კოჩი კაპის ვარ ინცრენ V этотъ человѣкъ не умѣщается въ своемъ сосудѣ.

ინჭირა рх, V бузина, ინჭირი х, V, ср. ანწკლი, ლი-ვორი, ლი-მბორი;— მაინჭირე х маленькая сѣрая птичка (ѣстъ бузину).

იპრენი см. იმპრენი.
ირ см. ირი.
ირდ см. ყირდ.
ირეკი см. ერეკი.
ირი AV, x весь; всякій, каждый, ირი-თუღი всякаго рода, неоформл. ირ.
ისა (т. ايسه) пожалуй.
ისინა V оголенное отъ лѣса мѣсто на горахъ, горная поляна, по Ачар. «пустыня».
ისიჯი V стрѣла, ср. კეტი, ხუტალი.
ისტერსე, равно **ისტესე** (т. استرسه) хочетъ—хочетъ, გინუნ (გინონ) ნა— გინუნ (გინონ) ნა хочешь ли — хочешь ли, или — или, то — то.
იფელენ см. ფელ.
იფთინერი (отъ арб. ابتدا) A, x прежній, ранній, ср. სიფთენერი. წოხლენი.
იშტე (т. اشته) вотъ.
იშო см. ჭიშო.
იშონი V сосѣдъ (сообщено мнѣ въ Хопэ).
იშტალი (т. اشتاه) аппетитъ.
იხი вѣтеръ, იხიში მცქიბუ x вѣтряная мельница; если бы въ A была такая мельница, ее называли бы იხიშ ქარმატე, но нѣтъ ея.
იფთიხარი (т.-арб. افتخار) честь, слава, იფთიხარი ბიქომ хвастаюсь.

კ.

1. **კ:** მონ-კა x, V тяжелый, მუნკა A.
2. **კ** см. გ 1.
კაბული (т.-арб. قبول) согласіе.
კავე (т. قهوه) кофе; кафэ, კაჰვე Bt;— კავეჯი (т. قهوجى) кафеджи.
კავი (т. قاو) A, рх, x трутъ (груз. აბედი).
კავრანი x, рх улей, ср. ბოგინა, ღუნი, მ-ცქა.
კავულა (т. غوغا) бой, схватка.
«**კაზარი** [т.-арб. قصر ?] укрѣпленіе» по R.
კაზი (т. قاز) гусь, но и ლაზი.
კაზუღი (т. قازق) колъ, ср. პალუ.
კათ: и. აკათენ (კოჩის) V сѣдѣетъ (человѣкъ), аор. ქაკათუ, б. აკათასენ;— ქჩე-კათერი კოჩი сѣдой человѣкъ.
კათა см. კატა.
კათი см. ართი.
კაი V хорошій; хорошо, კაჲ, см. ვორსი, ჯგირი; — კაობა V доброта; — კაილუღი доброта, благодѣяніе, воздаяніе добромъ за добро; красота.
კაიკი рх 1. маленькое корыто, ср. სარლა, 2. см. კარიკი.
კაილი (т. قايق) лодка; — კაიკჩი (т. قايقچى) лодочникъ, კაიქჩი; — კაიკჩილუღი (т. قايقچيلق) ремесло лодочника, კაიქჩილუღი.
კაიში x бѣлая тыква, ср. კასტანე.
კაკალი x орѣхъ, AV штука орѣха, мелкаго и грецкаго, ср. ნე-ძი; *переносно* шулятное яйцо; — კაკალო-მცახუ x, рх длинная муха, похожая на стрекозу;—отым. глаг. ოკაკალუ V очищать мелкій орѣхъ отъ шелухи, თხირის კაკალუმან ბოზოფე V мелкіе орѣхи отъ шелухи очищаютъ женщины, დომიკაკალეს очистили для меня (у меня) отъ шелухи.
კაკუნცელი см. კანკულეცი.
1. **კალ:** ოკალუ или ონკალუ A въ рядъ

дѣлать, наряжать, убирать, напр. შინა ღომკალი *я* привязалъ въ рядъ конскіе волоса, я нарядилъ конскіе волоса (когда дѣти готовятъ силокъ для птицы); ოხორი ღომკალი я прибралъ или убралъ комнату, ср. წარი 1.

2. **კალ:** ოკალუ х лудить, н. ბკალუფ, аор. ბკალი, б. ბკალამინონ.

1. **კალა** V, х бѣлила, см. ფერი.

2. **კალა** V каменная сковорода для жаренія «хамсы»: ქაფჩაშ კალა, ср. ჭალანი.

3. **-კალა** *послѣлогъ* съ, вмѣстѣ съ, *Гр.*, § 17, b.

კალათი AV, х крупная корзина; — ხაშ-კალათი А корзинка съ ручкой, ხეშ-კალათი.

კალაშაპი см. მ-ცხული.

კალაშ: объект. строя 3-го спр. аор. მაკალაშუ мнѣ было жарко.

კალაში х сильный, неистовый вѣтеръ, буря, ბეთი კალაშეფე х сѣверные, страшные вѣтры (къ ბეთი ср. т. باتى западный вѣтеръ); приводимаго Ačаряномъ «ǰibbeti galašepe» я нигдѣ не слышалъ.

კალე (т.-арб. قلعه) крѣпость.

1. **კალი** см. ბოლა 2.

2. **კალი** см. კერფი.

კალივი (греч. καλύβι) А, х шатеръ.

კალიპარ: пов. აკალიპარი проси его, ср. ხვეწ.

კალმახა (груз.; арм. կարմրախայտ) V форель, ср. ალაბალუღი.

კალო рх пóмочь (по сообщенію хопца), ср. ნოდერი.

კალოში b особый видъ невода или сѣти.

კამბურიში (ср. т. قامبور, resp. قانبور горбатый) ж. фамилія, Камбурова.

კამკული А муха, კანკული V, ср. მ-ჭაჯი.

კამპარა х растеніе или дерево, полое внутри, съ колѣнцами какъ камышъ, по переводу хопца — «مَسُّوَرَه اغاجى». По толкованію въ Вицэ: полое внутри растеніе; изъ него дѣти дѣлаютъ самострѣлъ; *метаф.* мужской членъ.

კამწამი AV рѣсницы. წამწამი х, рх, но и V, гдѣ слышалъ даже წანწამი, თოლიშ-კამწამი AV, თოლიშ წამწამი х, рх.

კაჲა (т. قيا) скала.

კაჲდე AV (т. قيده) мотивъ пѣсни.

კაჲბანა безпризорный.

კან: ოკანუ А двигать, качать, ონკან х, II-я пор. н. ვიკანამ А двигаюс качаюсь, ბინკანამ V, аор. ვიკან ბინკანი, б. ვიკანარე, ბინკანარე, გი კან х я качаю тебя, III-я по н. ვოკანამ двигаю, качаю А, ბო კანამ V, ვონკანაფ х, аор. ვოკა ბონკანი, ვონკანი, б. ვოკანარე, ბო კანარე, ვონკანამინონ, страд. I пор. н. ვინკანერ х двигаюсь, чаюсь, аор. ვი[illegible]ნი, б. ვინკან ნონ; — ღო-კანუ А метать, ст лять (изъ ружья), кидать (сѣ III-я пор. н. ღო-ვოკანამ, аор. ღოვოკანი, б. ღოვოკანარე, прич. კანერი пущенный (выстрѣлъ), стрѣлявшій; — ღოკანაშე для к нія; — ღოკანონი удобный для данія (сѣтей), ср. ს-ცო-მ, ც ცკოჩ.

კანდრე х мѣра вѣса, см. მა-[illegible]

კანდღუ AV земляника, ср. მურლი.

კანთხა x, V красная змѣя, весьма ядовитая.

კანისკი (греч. κανίσκι) V, x даръ изъ яствъ, преподносимый жениху со стороны невѣсты.

1. **კანკ:** ოკანკუ V, x звучать, стучать, н. ზკანკუმ, ზკანკუფ, аор. ზკანკი, б. ზკანკარე, ზკანკამინონ; — ოკანკულე V деревянный молоточекъ, бьющій въ мельницѣ по жернову, ср. სა-რაკელი.

2. **კანკ:** ოკანკუ x рубить, напр. мясо, н. ზკანკუფ, аор. ზკანკი, б. ზკანკამინონ; — ოკანკალე x доска, на которой рубятъ мясо.

1. **კანკული** x крюкъ для подвѣшиванія.

2. **კანკული** см. კამკული.

კანკულეცი x чапельникъ, чтобы достать каменную сковороду (გრეხცა, კიცი), на которой пекутъ кукурузный хлѣбъ, კაკუნცელი рх; нѣкоторые въ x называютъ его კოკარი.

1. **კანცარი** x, V плеть тыквы, дыни, огурца или арбуза, см. მერწი.

2. **კანცარი** x, рх верхушка кукурузы, ср. თალასანი.

კანჩი крючекъ; — კანჩონი съ крючкомъ, завитками.

კანჩხა x корыто для стирки бѣлья, ср. სკაფინდი.

ნო-კანჩხულე A, x головня горящая (ср. груз. ნაკვერჩხალი).

კანძი V, x 1. менѣе крупныя части, на которыя разсѣкаютъ громадныя бревна, для болѣе удобнаго пиленія; 2. пучекъ въ $1^1/_2$—3 фунта «нити», совлекаемой съ конопли.

კანჯული (ср. т. قانجق псица) x самка, *Гр.*, § 6.

კაპ AV, ნ-კაპ x, კაპინ: კაპი A, x быстрота, კაპუ или ოკაპუ A быстро идти, торопиться, I-я пор. съ род. отнош. н. ვუკაპამ A быстро иду, бѣгу, უკაპამს, аор. ვუკაპი, უკაპუ, б. ვუკაპარე, უკაპასერე; III-я пор. н. ვოკაპინამ A гоню; бросаю, ср. ცკომ; ვოკაპინაფ x гоню, аор. ვოკაპინი, б. ვოკაპინარე, ვოკაპინამინონ; прич. კაპინერი быстрый, კაპინერი კაპინერი часто, непрерывно, ср. მანი მანი; страд. I-я пор. ვუნკაპურ x быстро иду, бѣгу, аор. ვუნკაპი. б. ვუნკაპამინონ; — страд. зал. н. ვუკაპერ A бѣгу, рх падаю, უკაპერ, უკაპენ, უკაპერან, аор. ვუკაპი. б. ვუკაპარე; — მე-კაპინუ A прыгать, н. მეუნკაპერ A, ნუკაპერ, ნუკაპენ или ნუკაპამს. მევუნკაპურ x спѣшу, аор. მეუნკაპი A, მევუნკაპი, б. მეუნკაპარე, მევუნკაპამინონ; — IV-я пор. съ род. отнош. н. მე-ზუკაპინაფამ V гоню, обращаю въ бѣгство, III-я пор. მე-ვუნკაპინაფ, аор. მეზუკაპინაფი, მევუნკაპინი, б. მეზუკაპინაფარე, მევუნკაპინამინონ.

კაპანი V капканъ, ср. რაგი.

კაპი (т. قاپ) сосудъ.

კაპეცი x твердый.

კაპიდანი (т.-пт. قپودان) капитанъ.

კაპინერი см. კაპ.

დო-კაპინონი A западня, силокъ для ловли птицъ, иногда и для ловли животныхъ.

კაპიწი AV мѣра, въ A половина ოჩუმაშე, см. მ-სუმიარი, ср. კაჟი.

კაპლია (т. قپلوبغه) черепаха.

კაპოცი AV, x очень длинное одѣяніе, которымъ покрываются солдаты; по А ч а р., это «короткая лаз-

ская куртка обыкновенно сѣраго цвѣта».

კაპულა А спина, подпора, поддержка (напр. въ томъ мірѣ), კაპულას მოკიდერი х навьюченный на спинѣ, კაპულა მოკიდერი А по Ачар.; *послѣл.* съ род. за, сзади, ოხორიში კაპულა за домомъ.

კაჟი х мѣра, одна *ока* (ოკა), равняется виц̆скому, а не ат̆инскому კაპიწი, კაჯი, см. ბა-თხორი.

კარაბალუღი (т.-арб. قلبلغ) большое стеченіе, смятеніе, *Хрест.*, А. II. 22,82.

კარაბურუნ (т. قره بورون) см. მ-ცხული.

კარაგოზი (т. قره گوز *черный глазъ*) х сестра ястреба (выводится одною насѣдкою изъ яицъ), также охотничья, ловитъ птицъ, лягушекъ, ящерицъ.

კარავი (греч. καράβι) А, х корабль; пароходъ, ср. ვაპორი, а также გემი, ხანდალი, ფელუკა.

კარდალა х большой котелъ, ср. ჭუკანი.

კართი კართი см. ართი.

კარივი V, х желобокъ для насыпанія кукурузы и т. п. въ мельничный жерновъ, კაიკი рх.

კარკალ: ოკარკალუ х, V кудахтать (про курицу при несеніи яйца), ср. კალან.

კარწიმალი рх (въ селахъ), V туманъ, ქარციმალი А (однако въ Ламго я слышалъ კარწიმალი), ср. ღუმანი.

კარფი (греч. καρφί) х, рх гвоздь, А კაფრი.

კასმა V дощечка, служащая катушкою для нити.

კასტანე бѣлая тыква (не смѣшивать съ тур. ქესტანე каштанъ); въ нѣкоторыхъ селахъ смѣшиваютъ эти названія, ср. კაიში.

კაცა А, рх всякій, каждый, კათა х см. ლა.

კაცაცირი А порогъ.

კაცირი х женская обувь въ форм контры: свекровь дарила ее невѣ стке, еще когда она была у себ дома, и затѣмъ молодая приносил съ собою въ числѣ приданаго.

კაცუ (арм. կատու) кошка, კაცუ გილ ლასენ (вм. გილალასერე) кто ли понесетъ вздоръ (*букв.* коть будет лаять); — ლილი-კაცუ х бобръ, с კუნდუზი; — კაცუ-ნენა V, resp. ცუშ ნენა (ср. كدى دلى) х назван дерева, но отличнаго отъ ჯაჭრე, კაცუნჯა въ V не знаютъ; — ცუნჯა А тополь, ср. ქრეჯა.

კაურმა (т. قاورمه) пряженіе, жа ніе (па сковородѣ), см. თხირი.

კაფალი (ср. т. قپاق крышка) х то что въ V მოთოკალე.

კალან: ოკალანუ V кудахтать (несеніи яйца), н. კალანამს, аор. ლანუ, б. კალანასერე, ср. კარკალ.

კაშავი х, V скребница (съ жел ными зубцами) для чистки лош

კაჩ см. ქაჩ.

კაცხანაკა V черника, изъ листьев готовятъ чай, ცხანაკო х, ср. ან

კაწახური А (и въ другихъ мѣст сокъ незрѣлаго винограда, требляемый въ пищу для припр ср. ქაცახი.

კაწი V миска (изъ дерева, глин

კახი AV воробей, კინჩ-კახი рх, ჭახი х.

კაჭვე см. კავე.

კაფადარი (т.-перс. قفادار) V, x товарищъ.

კაფე кофейня; ресторанъ.

კაფრი см. კარფი.

«**კეზი**» см. ცკეზი.

«**კევი** (т.-арб. قوى) Bt сильный, мощный» по Ачар.

კერა V камень очага, на который кладутъ концы дровъ, ср. ო-ცრეზი; x очагъ, ср. ო-ცრეზულე.

1. **კერი** x кабанъ (здѣсь, конечно, дикій кабанъ), ср. ნადირი.

2. «**კერი**» см. ქერი.

კერემიდი (греч. κεραμίδι) x, V черепица, კერემიდიშ ლეცა земля или глина для изготовленія черепицы, въ x такую землю называютъ и ჭალიმი.

კერემული рх цѣпь или крюкъ деревянный, привѣшиваемый надъ очагомъ для подвѣшиванія котла и т. п., კრემული x, კერმული V, A კლემური (у Ачар. «ლემური»).

კერკეცა (груз.) V, x твердый орѣхъ, კერკეცა ნეში твердый орѣхъ, კერკეცა კოჩი глупый человѣкъ.

კერმული см. კერემული.

კეცი x стрѣла, ოქეშ კეცი, ср. ისიჯი.

ნო-კეჶე рх, x нить, нитка («Bt бумажная нитка» Ачар.), ნოკეჶი V, ნენკეჶი A.

კერჶი x, рх конопля, კეჶრი AV, მჭეჶრი b; изъ нея вьютъ веревку и лазы; კეჶრი (კერჶი x) კალი конопля, оставляемая на сѣмя.

კეჶრი см. კერჶი.

კეხი (груз.) x деревянная часть сѣдла.

კვაილი см. ყვაილი.

კვათ: б. მებოკვათარე V огрѣжу у него, см. ჭკორ.

კვათა x лѣстница, ср. მსკალა; მთუთი-კვათა названіе мѣстности въ Турціи у нашей границы въ полчаса пути отъ «Селим-Султан-теĭеси».

კვან см. რკვან.

ო-კვანდუთა охотно, добровольно по R.

კვანცერი смущенный (?).

კვანცა x, рх кувшинъ съ ручкою, см. მ-ცხული.

კვარერი см. ყვარ.

კვაჯი шулятныя яйца, ср. ყვაჯი; ჭუჭე კვაჯი или ჭიჭა კვაჯი маленькія яйца, названіе ранняго цвѣтка, по Шевки Кадіа-оглы — фіалки, но едва ли такъ, другіе не знали такого названія.

კვერი см. მ-ცვერი 1.

მ-კვერი см. მ-ცვერი 1.

კვინჩი x птичка, კინჩი AV, см. თომა, კახი, ჩხვინდი, а также მ-ცხული.

კვინჭახი см. კახი.

1. **კია** см. ყი.

2 «**კია**» A гребешокъ (пѣтушій) по Ачар., ср. ფამფარი 2.

კიაფუ см. კააფუ.

კიბინ || **კიბირ** > **კიბრ:** съ дат. отнош. н. მებაკიბინამ V кусаю, аор. მებაკიბინი, б. მებაკიბინარე (у Ачар. съ ссылкой на Bt приведены аор. მივაკიბინი, б. მივაკიბინამინონ); — კიბირი x, рх зубъ, კიბრი AV, კვინჩიშ კიბირი x клювъ, ср. კიკილი 1; კიბირიში წკუნი рх зубная боль, კიბრი-წკუნი V, კიბრი-წუნა A; — კიბირონი x, рх съ зубами, у кого хорошіе зубы, зубастый, კიბრონი AV; — უკიბირე x беззубый, უკიბრელი V.

კიბირი см. კიბინ.

კიბრი см. კიბინ.

კიბრითი (т.-арб. كبريت) Bt по Ачар. спички.

1. **კიდ:** I-я пор. съ дат. отнош. н. ელე-ბაკიდამ V играю, щекочу, аор. ელებაკიდი, б. ელებაკიდარე, страд. н. ელა-ვაკიდერ x, ელაკიდერ, ელა-კიდენ, аор. ელავაკიდი, ელაკიდი, ელაკიდუ, б. ელავაკიდამინონ, ელაკი-დაგინონ, ელაკიდასუნონ; — II-я пор. н. ქელ[illegible]უკიდამ вѣшаю на себѣ; — III-я пор. н. გაე-ბოკიდამ V вѣшаю, аор გაებოკიდი, б. გაებოკიდარე; — გოწო-ვოკიდაფ x вѣшаю, გოწოკი-დაფ, аор. გოწოვოკიდი, б. გოწო-ვოკიდამინონ;—аор. ე-ბოკიდი я началъ, აოკიდუ, но и აუკიდუ онъ началъ, ომიცინუ აუკიდუ началъ смѣяться; — II-я пор. аор. ნიკიდუ повисъ; III-я пор. н. მე-ბოკიდამ, аор. მებოკიდი, ნოკიდუ.

2. **კიდ:** ოკიდუ A ссориться, н. ოკო-ვაკიდამ ссорюсь, ოკობაკიდამ V, ოკოვაკიდაფ x, аор. ქოკოვაკიდი A, ოკობაკიდი V, ოკოვაკიდი, б. ოკო-ვაკიდარე A, ოკობაკიდარე V, ოკო-ვაკიდამინონ.

3. **კიდ:** ოკიდუ V закрывать на ключъ, н. ბკიდუმ, аор. ბკიდი, б. ბკიდარე;— прич. კიდერი, см. კოლა.

4. **კიდ** см. კოდ.

5. **კიდი** см. კუდი.

კიჩი см. კუჩი.

კითი палецъ, ბაში კითი A большой палецъ, კითი ბაში V, ბაშ-კითი x, ჟურენერი კითი A указательный палецъ (*букв.* второй палецъ), შუმე-ნერი კითი A среднiй палецъ, ოშქე-ნანი კითი A безымянный палецъ (но ოშქენანი *собств.* среднiй!), წუ-ლუ კითი A мизинецъ (*букв.* маленькiй палецъ), მწუცა или წუცა კითი V, ჭიცა კითი x, კუჩხეშ კითი V палецъ ноги, კუჩხე-კითი A, ხეშ კითი V палецъ руки, ხე-კითი A.

კითხ: I-я пор. н. ბკითხამ A спрашиваю, ბკითხუფ x, аор. ბკითხი, б. ბკითხარე, ბკითხამინონ, II-я пор. н. ვიკითხამ A спрашиваю, аор. ვი-კითხი, б. ვიკითხარე; н. (ჭარა) ბი-კითხამ V читаю, ვიკითხუფ x, аор. ბიკითხი, ვიკითხი, б. ბიკითხარე, ვი-კითხამინონ; IV-я пор. н. ოკითხაფამ *заставляю читать, учу, пов.* დო-ოკითხაფი научи, ср. ცკ 1;—გე-კითხუ V осуждать, поносить, клеветать, III-я пор. н. გე·ბოკითხამ V, გევო-კითხუფ x ругаю, аор. გებოკითხი, გევოკითხი, б. გებოკითხარე, გევო-კითხამინონ (у Ачар. по Er. приведены: «გეკითხაფა», аор. «გივო-კითხი», б. გივოკითხამინონ»).

1. **კიკილი** V клювъ, კინჩიშ კიკილი, ср. კიბირი, ნუნკუ подъ ნუკუ.

2. **კიკილი** V петля для застегиванія (въ одеждѣ), ср. კუკულა.

კილა см. კოლა.

კილერი x запертый на ключъ, см. კოლა.

ო-კინთე V (въ самомъ городкѣ Вицэ) вм. ალამიდი, см. ანამიდი.

კინჩი см. კვინჩი.

კინჩხი x, рх остовъ конопли по очисткѣ ея отъ нитей для веревки, ср. ლინჩხი.

კირ см. კორ.

კირალი V король, царь.

კირჩა см. კორჩა.

კირი x известь, ср. ქერეჭი.

კირიკვეში x птичка, въ A извѣстная подъ названіемъ მა[illegible]ლე (см.

ლუღი): хопскій терминъ Али-эфенди объясняетъ тѣмъ, что такъ называютъ птичку за особое чириканье, и прибавилъ: «много ихъ бываетъ въ августѣ и сентябрѣ» (но не находится ли скорѣе терминъ въ связи съ груз. названіемъ іюля: კვირკობის-თვე?).

კირიკუ̂ა х названіе птицы, ср. მაპაცუღე.

კისირი безплодный.

კისმეტი (т.-арб. قسمت) доля, судьба.

კისრაღი V (т. قسراق) кобыла.

კიტრი видъ древесной тыквы: плодъ значительно крупнѣе апельсина, но цвѣтомъ очень похожъ на него.

კიში (т. قيش) зима.

კიცი х каменная сковорода или плошка для печенія кукурузнаго хлѣба, ср. გრესცა.

კიჭკიჭი V полый деревянный цилиндръ, черезъ который пропускается нить: этою палкою тянетъ мастеръ (ткачъ) нить съ ოკინთე (см. о-კინთე).

კიფოლი см. კუფოლი.

კლავი (груз.) рх (но многіе не знаютъ) локоть, ხე-კლავი V (по увѣренію Шевки), ср. დურღუ.

ღოლო-კლანცერი V ухабистый, со рвами.

კლემური см. კერემული.

კლიმა см. ქლიმ.

კლიმერი х, V: ხე-კლიმერი взявшійся рукою за руку.

კჲაფუ V шакалъ, მკჲაფუ рх, въ нѣкоторыхъ селахъ ჭაფუ.

კჲურა (греч. κυρά) х, V госпожа, კურა х, см. ოხორი.

კნ: ოკნუ A схватить, н. ვაკნუმ хватаю, схватываю, ვაკნემ х, аор. ვაკნი или ქოვაკნი. б. ვაკნარე, ვაკნამინონ: — аор. გა-ვაკნი Bt я узналъ, ср. გნ.

ე-კნა A (бываетъ и ნეკნა) дверь, х, V ნეკნა, ჭიცა ნეკნა х дверца наружной двери, прикрывающая ея пролетъ, ср. კოწოპორცა; — ეკნანაჩუმს привратникъ (*букв.* дверь кто охраняетъ).

კობო V, х еще незрѣлый; кислый сокъ всякаго незрѣлаго фрукта, კომბო A еще незрѣлый, ср. კოხა.

კოდ V, კიდ х: н. დო-ბკოდამ V строю, аор. დობკოდი, б. დობკოდარე, н. ბკიდუმ х, аор. დობკიდი, б. ბკიდამინონ; — კოდერი V построенный, კიდერი х, გელაკოდერი V нары, тахта (*букв.* пристроенный); — კოდა стѣна (дома), ср. დარაბა.

კოვიდი (по Ачар. «govidi») A головачъ-бычокъ (рыба, груз. ღორჯო), გოვიცი V, ср. ღოვიდი.

1. **კოკარი** см. კუკარი 1 и 2.
2. **კოკარი** см. სიმსი-კოკარი.

კოკიწა V, х коклюшъ.

კოლა AV ключъ, კილა х, по, повидимому, была и форма გოლა, если въ составѣ слѣдующаго выраженія находится это слово, а не предлогъ გო-ლა: კოლა-კიდერი V закрытый, завертый на ключъ, გოლა-კიდერი A (рѣдко), კილა-კიდერი х, კოლა-კიდი рх, ლეშკი გოლაკიდერი съ сомкнутыми губами.

კოლაკიდი V крючекъ для затвора двери, ср. კორაკი.

კოლი см. მკოლი.

კოლო х, V горькій.

«კოლოსკოპოს მოჭკუ̂ადერი» по Ф.-бею какое-то хопское ругательное выраженіе.

კომა AV дымъ, V туманъ;— კომონი полный дыма; туманный.

ო-კომალა (ოკო-მალა?) x товарищескій обѣдъ въ складчину натурою, ოკომალაში V.

კომზო см. კოზო.

კომში см. კონქში.

კონ: ოკონუ полоть, н. ბკონუმ, аор. ბკონი, б. ბკონარე, ср. **ზერგ**.

კონალი (т. قوناق) домъ; дворецъ.

კონთრაჯი (т. قوندرەجى) сапожникъ.

კონკორახი см. კუკურახი.

კონკურახი см. კუკურახი.

კონქში (т. قوكشى) сосѣдъ, კომში, ср. მალთე, მანძაგერე;— **კონქშილული** (т. قوكشيلق) сосѣдство.

კონჭი см. კოჭი.

კოჲინ (т. قويون) овца, ср. ჩხური.

კოპა V, x «пѣнникъ», ложка для сниманія пѣнки, x большая ложка.

1\. **კოპალი** V палка, которою бьютъ по ватѣ на ცოკხარი, а также для разбиванія орѣховъ.

2\. **კოპალი:** წკარ-კოპალი x названіе водяного животнаго; хопецъ предположительно называлъ его въ качествѣ соотвѣтствія виц́скаго ვარითშინე.

კოპელა V незаконнорожденный, x კოპელე.

კოპელი x незрѣлый орѣхъ, еще въ зеленой скорлупѣ.

კოპია V овечій калъ, ср. კორკოლა 1.

კოპჭა x пуговица. Различные виды пуговицъ въ Хопэ: 1. ფარფალონი въ видѣ привѣска цѣпочки изъ серебра; 2. ჩხომიშ კოპჭა на подобіе рыбы; 3. ჭაპრასცი კოპჭა: a) მამული крючекъ, b) დედული петля.

1\. **კორ** AV, კირ x: ოკორუ AV связывать, ოკირუ x, I-я пор. н. ბკორუმ, ბკირუფ, аор. ბკორი, ბკირი, б. ბკორარე, ბკირამინონ; прич. კორერი связанный; *IV*-я пор. н. ვოკორაფამ заставляю привязывать, аор. ვოკორაფი, *б*. ვოკორაფარე; — გო-კორუ A обвязывать, გო-კირუ x, იმამიშ გოკორუ A чалма имама, იმამიში გოკირუში x (груз. იმამის [თავ]-საკრავი);— დოკორუ V привязь коровы у яслей, будетъ ли она цѣпь, палка или веревка, ср. მანგური.

2\. **კორ** см. ყოროფა.

3\. **კორ**: съ род. отношеніемъ н. გიკორემს *тебѣ нужно, хочешь; страд.* н. უკორენ V нуженъ ему, недостаетъ ему, ოყორეფს Bt по Ačap., უკორემს px, კოჩის ნოსი უკორენ человѣку недостаетъ ума, но лучше по A: კოჩის ნოსი დვაჭირენ, ვა გიკორერ A я тебѣ не нуженъ, ვა გიკორენ онъ тебѣ не нуженъ, ვა მიკორერ, ვა მიკორენ (ვარ მიკორემს V), прош. нес. ვა გიკორერცი, ვა გიკორერცუ, ვა მიკორერცი, ვა მიკორერცუ, см. ყოროფა.

კორაკი x крючекъ для затвора двери, ср. კოლაკიდი.

1\. **კორეცხ** см. კოროცხ.

2\. **კორეცხ:** ოკორეცხუ V, x плакать, оплакивать.

1\. **კორღა** V початокъ, ср. კოცნა, პარკი.

2\. **კორღა** деревянная лопаточка или ложка съ плоскою головкою (вм. выемчатой, какъ въ ложкѣ) для мѣшанія въ сосудѣ, гдѣ готовится пища, x კირღა.

კორიდა A клопъ.

1\. **კორკოლა** x, px овечій калъ, ср. კოპია.

2\. **კორკოლა** x кудри, კორკოლა თომონი съ кудрявыми волосами.

კორობ: ოკორობუ собирать, ბკორობუმ AV, ბკორობუფ х, аор. ბკორობი, დობკორობი, б. ბკორობარე, ბკორობამინონ;—დო-კორობუმს собираетъ.

კოროცხ: ოკოროცხუ х считать, перечислять, н. ბკოროცხუფ, аор. დობკოროცხი, б. ბკოროცხამინონ, ოკორეცხუ А, х считать, *спец.* дать отчетъ объ имущественномъ цензѣ, н. პკორეცხუმ А, аор. პკორეცხი, б. პკორეცხარე.

კორლონი см. კოლონი.

კოსტი Костя, прозвище грековъ.

კოტნა х початокъ, ср. კორზა, კურკა 1.

კოტულა AV темя, კუტალა рх.

კოლონი V, х комаръ, კორლონი рх.

კოჩი человѣкъ;—კოჩობა х доброта, человѣчность; — კოჩონი человѣчный, честный;—კოჩონობა AV, х.

კოწო- предлогъ въ глаголахъ.

კოწოპორტა А дверца или полудверь, прикрывающая снаружи нижнюю половину наружной двери дома, ея пролетъ, чтобы куры и животныя не проходили внутрь, когда дверь открыта; такъ же называютъ эту архитектурную подробность и мѣстные, напр. сурменскіе, греки, კოწობულა рх, ср. ჭიტა ნეკნა. Во время экскурсіи по Ӑтинскому ущелью я не имѣлъ случая видѣть такую дверцу; кого ни спрашивалъ, всѣ отговаривались незнаніемъ кромѣ одного молодого ламг̆ойца, плохо знавшаго по-ч̆ански, но значительно лучше по-русски: онъ назвалъ самъ კოწოფოტრა, но объясненіе далъ иное, притомъ неясное — «загородка по дорогѣ». Этотъ источникъ ненадежный. Дверцу я видѣлъ въ экскурсіи по Абу-ц̆кари.

კოჭალი см. მ-ცხული.

კოჭი х, рх лодыжка (у А ч̆ар. «бедро Bt»), კონჭი V.

კოხა А незрѣлый виноградъ, х незрѣлый, сокъ незрѣлаго винограда, მ-ჭოხა V кислый, V კოხო сокъ незрѣлаго винограда, ср. კობო.

კოხო см. კოხა.

ო-კრებულე х мѣста съ двухъ сторонъ очага, см. ო-ცრებულე.

კრემული см. კერემული.

კრი: н. კრიაფს х щебечетъ(цыпленокъ), კრიაფან ჭუჭულეფე щебечутъ цыплята, ср. კრიალ, ყი, н. ბკრიამ b кричу, аор. ბკრიი, б. ბკრიარე, ср. ყურ.

კრიალ: н. კრიალაფს х кудахчетъ, аор. კრიალუ, კრიალაფს ქოთუმე кудахчетъ курица.

კრომი (греч. κρόμμυον) А, х лукъ, ср. ხოლანი.

კროშე см. ქრუში.

კუა см. ყუა.

კუ̂ალი см. ყუ̂ალი.

კუ̂ანდ см. რკვან.

1. **კუ̂არი** см. ყუ̂არი.

2. **კუ̂არი** V, х лепешка маисовая или иная для дѣтей, изготовляемая въ очагѣ, კვერი.

კუ̂აროჯი А, х воронъ, ср. ყუ̂არი.

კუდელი AV хвостъ; — კუდელ-მაკასი ласточка: только это слово и присвоили сначала лишь А, а потомъ лишь V въ значеніи ласточки, ср. შილილონი; — უკუდელე безхвостый.

კუდი V, კიდი х большая черная птица, садится на гнилыхъ пняхъ, по-

стукиваетъ клювомъ; მ-კუდი рх дятелъ, ср. სპიწილი.
1. **კუჩი** AV ложка, კიჩი х.
2. **კუჩი** х, V дѣтенышъ (овцы или козы).
კუი (т. قويو) колодезь.
«**კუკალი**» см. კუკარი 1.
1. **კუკარი** V крючекъ, კოკარი х, впрочемъ и въ V კოკარი крючекъ, согбенный, у Аčар. въ томъ же значеніи съ ссылкой на At: «კუკალი», ср. კანკულეცი.
2. **კუკარი** V часть плуга, კოკარი рх.
კუკმა см. კუკუმა.
კუკუდა х гребешокъ, «а въ V კუნკულა», такъ сообщили мнѣ въ Хопэ, а въ V гребешокъ, какъ сами мѣстные назвали, კუკუდა, ср. ფამფარი 2, ფანკილი.
1. **კუკულა** A крючекъ, ср. კიკილა 2.
2. **კუკულა** V шлыкъ, на голову надѣваемый, ср. груз. კუნკული.
კუკუმა V кувшинъ (изъ мѣди, вообще металлическій), კუკმა A, х.
კუკუმბოლი V растеніе съ бѣлыми цвѣтками, съ длинными узкими листьями; изъ него готовятъ кушанье, судя по турецкому переводу (چريش اوتى), асфодель, златоцвѣтникъ, ср. ჭურია.
კუკურახი V кость набедренная (верхъ бедра), კონკურახი рх, კონკორახი х.
კუკუფ A пучекъ волосъ на головѣ курицы, хохолъ (а не гребешокъ), по объясненію одного аtинца, съ которымъ согласился и Ф.-бей, въ началѣ заявившій, что онъ не знаетъ его, а знаетъ лишь слѣдующее: въ селѣ одного человѣка, муллу, называютъ კუკუ**ფ**ლი, неизвѣстно, почему; ср. ნოზოკა.

კულამფარა (т. قولامبره) педерастъ, ср. ხოდურა.
კულალუჩი (т. قولاغوز) путеводитель, проводникъ.
კულანი х дѣвушка, ср. ზოჩო-მოთა.
კულბეთი (арб. كلبة) лавка.
1. **კულე** AV короткій, მკულე х.
2. **კულე**: ოკულუ V, рх послѣ, за (чѣмъ либо); — შ-კულე послѣ чего либо (შ отъ род. пад.), въ устахъ различныхъ лицъ: შ-ქულე, შ-ხულე.
კული A скамья, стулъ, ср. თრონი, ორძო.
კულუნი A жеребенокъ, ср. მოთალი.
კუმაში (т.-арб. قماش) ткань.
კუმბი х подробность дамскаго наряда: на нижней сторонѣ рукъ до локтя надшивалась нить съ серебряными пуговками; называютъ ее и ცქიალი.
კუმი (т. قوم) х, V песокъ, ლუმი A, მჩხუ ლუმი A щебень (*букв.* крупный песокъ), по R «sxukumi», ср. შირიმი; — ლუმიარი A съ пескомъ, песочный.
კუნდი х, V калъ, გუნდი A, см. ფუშგუნდი; — კუნდონი съ каломъ.
კუნდუჩი (т. قندز) бобръ, ср. ლალიკაცუ, წვინარი.
კუნდურა см. თუთა.
«**კუნკულა**» V гребешокъ, см. კუკუდა.
კუნცხ см. კუცხ.
-**კუპა** см. პიჭკუპა подъ პიჯი.
-**კურა** см. კაურა.
კურბანი (т.-арб. قربان) жертвоприношеніе, жертва.
კურჩალე: თი კურჩალე внизъ головой, стремглавъ.
კურთა AV, х женскія кальсоны.
კურკა V, х початокъ безъ кукурузы,

сердцевина, х сѣмя плода, ср. კოცნა, а также პიპილა.

კურშუმი (т. قورشون) свинецъ, пуля.

კუპლი (т.-арб. قفل) V висячій замокъ, ср. ფრანგული.

კურუმპი рх почка, ср. ფურჯი, ჭკემი, х пуговица.

კურძული х, рх горлица, ср. ცირ-ლონი, ცოროჯი.

კუს: ომკუსუ А стонать, п. მკუსუფ, მკუსამ рх, პკუსაფ х, аор. მკუსი, პკუსი; — н. პკუსინაფ х.

1. **კუსკუნი** V подвздошный, у Ачар. въ значеніи os iliaque «guckuni (Bt)».

2. **კუსკუნი** х подхвостникъ лошади.

კუსური (т.-арб. قصور) недостатокъ, порокъ; срамъ.

კუცავი V щенокъ собаки, კუცავინა А, ср. ლაკოცი.

კუცალა см. კოცულა, კუცალი.

კუცალი V (по Ачар. и Bt) углубленный, выемчатый, კუცალა рх.

კუცუ х дѣтскій мужской членъ, ср. ზიზილი 1, V мужской членъ.

კუცულა х мальчишка, ребенокъ.

კუშლული (т. قوشلق) охота за птицами.

კუჩხე нога, კუჩხეთე пѣшкомъ;—კუჩხეში გზა х, V тропинка, კუჩხეგზა; — კუჩხეშ-მოლვალო V обувь, კუჩხე-მოლვალო х (ср. ლვ);—კუჩხეშ-ცაზანი см. ცაზანი 1, კუჩხე-ცაზუ см. ცაზუ; — კუჩხეშ-კითი палецъ ноги, კუჩხე-კითი;—კუჩხე-ქური см. ქური;—ცხენიშ-კუჩხე V копыто лошади; — ნო-კუჩხენი х слѣдъ, ცხენიშ ნოკუჩხენი слѣдъ лошади, ср. ნო-ველი.

კუცხ х, А, კუნცხ V: კუცხუ А просыпаться, пробуждаться, კუნცხუ V, ჯირ კუნცხუ бодрый, п. გო-ბკუცხურ х, рх, გობკუნცხურ V, გობკუცხამ А, გობკუნცხამ V. аор. გობკუცხი х, рх, А, კობკუნცხი V, б. გობკუცხარე, გობკუნცხარე. გობკუცხამინონ; — დულია მუშის გოკუნცხინერი V бдительный въ своемъ дѣлѣ.

კუჭულ-აი см. თუთა.

კუფოლი или კიფოლი яйцо, оставляемое подъ несущеюся курицею, ср. ო-ნ-წირამუ.

ლ.

1. **ლ < ლვ [∾ ვლ]** или **ლ** и **ხთ** (ср. ხც), *Гр.*, § 110: ულუ хожденіе, путешествіе, ოლვა ходить, идти, проходить, II-я пор. н. ვულურ А, х иду, ბულურ V, аор. ვიდი, ბიდი, б. ვიდარე, ბიდარე, ვიდამინონ, პულაფე («ბულაფე». Bt) ნულუნ х облака идутъ, წოხოლე ვიდათ продолжимъ (*букв.* пойдемъ впередъ)!—Объект. строя 3-го спр. н. მალენ А, გალენ, ალენ выходитъ, ალერან выходятъ, მალემს рх, გალემს, ალემს, ალეფს х, შურა ალენ (по Ф.-бею ელენ) пахнетъ А, შ. ალემს рх, შური ალეფს х; — ქ-ამახთით войдемъ внутрь; — аор. გელ-იცი (< გელ-იდი) ты отправился;—аор. გამახთი я вышелъ;—н. გევულურ спускаюсь, аор. ქაგეხთი; — გო-ლვა гулять, н. გოვულურ х прохожу, гуляю, გობულურ V, გულურ, გულუნ, аор. გოხთი, გოხცი, б. გოხთარე, но и გო-ილამ

приходишь гулять, гуляешь, аор. გო-ზილი, გოვიდაშა когда я буду гулять; — объект. строя б. გო-მალასხენ я буду гулять, გოგალასხენ, გვალასხენ, გომალანხენ, გოგალანხენ, გვალანხენ, ენა ვარ გოგალასხენ вотъ не будешь гулять; — გოლ-ულვან проходятъ мимо, уходятъ, მუ გო-ლულვან х почему уходятъ? არ გო-ლა-მილი მან разъ зайди (*букв.* пройди) ко мнѣ, გოლო-ლვერი А прошедшій, минувшій, გოლალერი х, გოლოლვერი დღა А минувшій день, გოლალერი ნდღა х, გოლა-ლავერი ნდღა V;—аор. ე-იცი ты поднялся вверхъ, см. მ-ძგუდ; — аор. ელ-იცი ты поднялся вверхъ; — б. ეშკაფთარე выѣду; — объект. строя 3-го спр. н. ე-მალენ х я могу подняться; н. მე-ულურ А прихожу, дохожу, მეზულურ V, аор. მე-ფთი, მეხთი, მეხთუ, б. მეფთარე, მეხთარე, მა თჷუქჷანიშ ვარ მეულუ («მედულუ Bt» Ачар.) х я не иду въ лавку;— аор. ეწე-ვთი я сошелъ внизъ; — б. паралл. მენდაფთიკო я долженъ туда пойти; — მეკა-ლავერი х прошедшій, усѣч. მეკალავე, მეკალერი х, მეჷალავერი V, ვითის ხუთ დეკიკე მეკალავე... х когда прошло пять минутъ [послѣ] десяти (часовъ);— н. მექა-ვულურ х иду отсюда туда, მექულურ, მექულურს (я бы предпочелъ მექულუნ), аор. მექავილი, მექილი, მექილუ, б. მექავილამინონ, მექილაგინონ, მექილასუნონ (у Ачар. сложный предлогъ: მიქო-); — н. მო-ვულურ А прихожу, მოზულურ V, მოვულუ х, аор. მოფთი А, მოვთი х, рх. V, б. მოფთარე, მოვთარე, მოვთამინონ, მოვიდაშა когда я приду, по записи Ачар. მუვიდაშა; — объект. строя 3-го спр. н. მო-მალენ я могу прійти, мнѣ хочется прійти, аор. მომალუ, б. ვარ მოგაგალასხენ не сможешь прійти; — н. მოქავულურ х оттуда прихожу сюда, аор. მოქავილი, б. მოქავილამინონ (у Ачар. сложный предлогъ: მუქო-).

2. **ლ:** съ дат. отнош. н. გე-ვოლურ А, падаю, рх дремлю (*собств.* склоняюсь головою), გჷოლურ, გჷოლუნ, გევოლურთ, გჷოლურთ. გჷოლურან, аор. გევოლი, ჯჷოლი, გჷოლუ, გევოლით, გჷოლით, გჷოლეს, б. გევოლარე;—II-я пор. н. გე-ზილამ рх погружаюсь въ воду, გეჷლამ, ср. ცონ;—IV-я пор. გე-ზოლავამ V погружаю въ воду, გე-ვოლავავ х, аор. გეზოლავი, გევოლავი, б. გეზოლავარე. გევოლავამინონ, — относ. н. გემიველამს А у меня выпадаетъ, გჷუველამს у него выпадаетъ, аор. გეგიველუ у тебя выпалъ; — მელავუ V, х падать, попадать, ударяться, н. მეზლამ V, аор. მეზლი, б. მეზლარე: — относ. н. მემილამს V, ნულამს, аор. მემილუ, ნულუ у него выпало;—ოკუელუ А совпасть, сойтись, хорошо подойти другъ къ другу; уподобиться, н. ოკოვუველურ, аор. ოკოვუველი, б. ოკოვუველარე;—ოკოველერი (искусственное образованіе) товарищъ.

ლაგ: ოლაგუ рх бить, ударять, по словамъ нѣкоторыхъ архавцевъ— спроваживать, выпроваживать, гонять, н. ზლაგუმ, аор. ზლაგი, б. ზლაგარე.

ლადრე V влажный, ლარდე рх, напр.

ლარდე დიშკა сырыя дрова; — ლადრობა V сырость, ლარდობა рх.

ლავა см. ჟომური.

მა-ლავე V, x животное, перескакивающее черезъ заборъ и всякія ограды, корова-ли, лошадь ли или иное какое.

ლაზი лазъ, чанъ;—ლაზისტანი Лазистанъ, лазская или чанская страна;—ლაზიში лазскій (человѣкъ);—ლაზური лазскій, чанскій; лазскій или чанскій языкъ, ბითუნ ლაზური ბლაფათ (ვილარლალათ x) будемъ все время говорить по-чански, სი ლაზური გიჩქინი? знаешь ли ты по-чански?—ლაზჩა (т. لازچه) по-лазски, по-чански.

ლაზმა (т.-арб. لازمه) [потребность,] калъ, ფუჯიშ ლაზმა x, V коровій навозъ.

ლაზუტი кукуруза, маисъ.

ლაი можетъ быть, а то — непереводимая частица вродѣ народнаго русскаго «таё».

ლაკი A (слышалъ и ლაქი) собака, ლაჭი b, ср. ქოფაქ и ჯოლორი, см. ლაკი-დამი; — ლაკოცი x, рх щенокъ, ჯოლორიშ ლაკოცი x собачій щенокъ, ср. კუცავი.

ლალ: ოლალუ AV лаять, н. ლალუმს AV, ლალუფს x, аор. ლალუ, б. ლალასერე, ლალასუნონ, ჯოლორიქ (sic) ლალუფს x.

ლანგანა x, V состарившійся (песъ), ლანგანა კოჩა (про человѣка) старый песъ.

ლანგონი V овчарка.

ლარდე, ლარდობა см. ლადრე.

ლასირ: и. ბლასირუმ V точу, острю, ბლასირუფ, аор. ბლასირი, б. ბლასირარე, ბლასირამინონ; — ლასირერი наточенный, острый (мечъ)—ოლასირონი подлежащій точенію.

ლაქ: пов. დო-მლაქი утѣшь меня.

ლაქი см. ლაკი.

ლაქინ (т.-арб. لكن) но.

მა-ლალუდე A иволга, მალალურე V (см. მ-ცხული), ср. შილოგოგია.

ლალუნ: ოლალუნუ V жевать, и. ბლალუნუმ V, ბლალუნუფ, аор. ბლალუნი, დობლალუნი, б. ბლალუნამინონ, у Ачар. съ ссылкой на Bt осн. ლალონ; — ოლალუნუში x мастика для жеванія, ოლალუნაში по R.

მა-ლალურე см. მა-ლალუდე.

ლაფი (т.-перс. لاف бесѣда) x слово; отым. глаголъ ოლაფუ x бесѣдовать, разсказывать, говорить, н. ბლაფაფ. аор. ბლაფი, დობლაფი, б. ბლაფამინონ, ср. ლარლალ.

ლაფრონი см. ელაფრონი.

ლე- префиксъ въ именахъ существительныхъ (карт. ნე- или ნი-).

ლეყვერა см. ლე-ყვერა.

ლებ: п. ბლებუფ x грязню, пачкаю, დო-ბლებუმ рх, аор. ბლები, б. ბლებამინონ, დობლებარე; III-я пор. н. ვოლებაფ x грязню, пачкаю, аор. ვოლები, б. ვოლებამინონ; страд. II-я пор. н. დო-ვილებერ пачкаюсь, аор. დოვილები, б. დოვილებამინონ; — ლები грязь, пятно; — ლებიარი грязный, запачканный; неопрятный;— ლებონი грязный, неряха, ააა მუ ლებონი მენდილი რენ x какой грязный платокъ! ლებონი კოჩი x неопрятный человѣкъ.

ლება AV поздно, ср. ძანო.

მა-ლებე x, V названіе рыбы, по Ачар. карпъ, მალაბე A.

ლემზა полотно изъ нитей;—მელეზი шелковая матерія.

«**ლემური**» см. კერემული.

ლემში иголка.

ლემშკუ̂ა см. ლე-ნჭკუა.

ლემჭკუ̂ა см. ლე-ნჭკუა.

«**ლენჭკუ̂ა**» см. ლე-ნჭკუა.

ლერი см. ლე-რი.

ლესა V плетенка для ловли рыбъ, ср. გოდორი.

ლეფა A земля, ср. დიხა.

ლეღენი x тазъ (изъ всякаго матеріала).

ლეშკი см. ლე-შქი.

ლეშქი см. ლე-შქი.

ლიბადი A верхнее платье на ватной подкладкѣ, работа вродѣ ватныхъ одѣялъ, надѣваютъ старцы, а изъ молодыхъ лишь муллы.

ლივადი A садъ при домѣ, ლივადი აკრა края сада.

ლივორი см. ლი-ვორი.

ლიკარბა по сообщенію Шукри такъ называютъ въ Ризѣ дерево ლუკუმხა (см. это слово).

ლიმანი (т. ليمان, греч. λιμάνι) гавань.

ლიმბ A: ოლიმბუ любить, объект. строя 3-го спр. н. მალიმბენ я люблю, გალიმბენ, ალიმბენ, მალიმბერან, გალიმბერან, ალიმბერან, ср. ოროფ.

ლიმბორი см. ლი-ვორი.

ლიმონი AV, x лимонъ.

ლიმფხვანა, **ლიმხანა**, **ლიმხონა** см. ლი-მხონა.

ლიმჯგი см. ლუმჯგი.

ლინცრე A глиняный кувшинъ (для воды, уксуса), ср. კვანცა.

ლინჩხი A остовъ конопли по очисткѣ ея отъ нитей для веревки, ср. კინჩხი.

ლიპარდე см. ლი-პარდე.

ლიცროპი праздникъ Литропъ, по инымъ — ლიცროფი, а также მიცროპი, см. *Изъ поѣздки*, стр. 629.

ლობჲა фасоль.

ლოდა x слабо свитая веревка, ср. მ-წკირმე.

ლოდორი V неряха, съ разстегнутыми брюками, съ выпущенною рубашкою; бездѣльникъ; въ x его знаютъ, но слово не хонское.

ლოვა V сокъ, выжимаемый изъ винограда, яблокъ и т. п., пока онъ не обработанъ въ бекмезъ.

ლოკ см. ლოსკ.

ლოჲა см. ლოყა.

ლორიკი A (въ нѣкоторыхъ селахъ ლორიქი) мотыка, копающая глубже, чѣмъ ზერგი, ср. ჩაფა.

ლოსკ AV, **ლოკ** x: ოლოსკუ лизать, ოლოკუ, н. ბლოსკუმ, ბლოკუფ, аор. ბლოსკი, б. ბლოსკარე, ბლოკამინონ.

ლოსცონი см. ლოსცრონი.

ლოსცრონი A скользкій, гладкій; вкусный, ლოსცონი V, ნოსცონი x, рх.

ლოყა x сладкій, ლოჲა A, **ლოცა** V; x сладкій сокъ винограда, свѣжій виноградный сокъ, см. შირა.

ლოცა см. ლოყა.

ლც (ср. ლ 2): аор. ბილცი я далъ поскользнуться; отвергнулъ (?);—аор. გე-მილცუ x у меня поскользнулась (нога), б. გემილცასენ.

ლუ см. ლუუუ.

ლუკუმხა x, V названіе дерева (съ черными ягодами), по-турецки بيلان اغاجى, ср. ლიკარბა.

ლულა (груз., т. لوله) рх водопроводная труба, желобокъ, приспособленіе въ мельничномъ желобѣ для усиленія силы воды, ср. ხკუფუნი, ხცვინა.

ლუმჯი V вечеръ, **ლიმჯი** A, x, ლუმჯუშე (ლუმჯიშე) დოთანაშა V съ вечера до утра, ლიმჯიშე (A и ლიმჯიშა) დოთანაშა A, x; — отым. глаг. аор. დოლუმჯუ свечерѣло, наступила ночь, დოგილუმჯუ V у тебя наступила ночь, დოლუმჯუ დოთანაშა съ вечера до утра; — ლუმჯერი свечерѣвшій, ლუმჯერიშე V со свечерѣвшей поры, съ вечера, вечеромъ.

ლუქნა см. ლუქუნა.

ლუქუნა x, рх восковая свѣча, ლუქნა AV, ნუქლა V, см. თოფური.

ლუღი инжиръ, винная ягода, მცური ლუღი A лѣсной инжиръ.

მა-ლუღე A «инжирникъ», названіе птички, по цвѣту пестрой (цвѣтъ сѣрый съ зеленымъ); вопреки названію инжира она не ѣстъ, а питается букашками и насѣкомыми, ср. კირიკვეში.

ლუშუ x капуста, ლუ A, თუთიშ ლუშუ, см. ბურლი 1.

მ.

1. **მ-** a) передъ губными პ, ბ, ფ представляетъ фонетическій наростъ, напр. ომბლორუ, и др., b) именной префиксъ, часто появляющійся въ живой рѣчи и въ формахъ, не нуждающихся въ немъ; въ такихъ случаяхъ слова показаны въ алфавитномъ порядкѣ, независимо отъ наращеннаго მ обоихъ видовъ.

2. **მ-** мѣстоименный префиксъ 1-го л. объективный въ глаголахъ, неоформленный.

3. **მ-** мѣстоименный префиксъ 1-го л. субъективный преимущественно въ основахъ съ начальнымъ согласнымъ кореннымъ или наращеннымъ, особенно въ атинскомъ говорѣ.

4. **მ** [< ლმ]: страд. II-я пор. н. იმელხ > იმეჩ (вм. იმე-ხ): ეშემიმელხ V несетъ для меня; — н. მე-ვიმარ x и მევიმერ отношу, მო-ვიმარ «Bt», x и მო-ვიმერ приношу, съ отнош. ქომოგიმარ приношу тебѣ; А Чар. съ ссылкой на Bt приводитъ имя дѣйствія მომალა приносить. Аор. и буд. глаголъ этотъ образуетъ отъ другого элемента того же корня: ლ, см. ლ.

1. **მა** я, მან.

2. **მა-** префиксъ именъ дѣйствующихъ лицъ, порядковыхъ числительныхъ, *Гр.*, § 35, a.

3. **მა-** см. მო- 3.

მაანშა см. აში.

მადლი (груз.) x благодать, მადლი ვარ ულუნ нѣтъ у него прелести.

მაეჩა см. ეჩი.

მავითა см. ვით.

მათხორი см. მა-თხორი.

მაი см. ყაყ.

მაინჭირე см. ინჭირა.

მაიხი см. თუთა.

მაკათი (по А Чар. მარკათი) закваска

для кислаго молока (ср. арм. մակարդ), ср. ბჟა-წკარი.

მაკაში (т.-арб. مقاص) ножницы.

მაკვანდე см. რკვან.

მაკოკი х (арм. մակուկ) челнокъ, часть ткацкаго станка, მაკოჭი А, მაქოქი рх, х, მარქუქი V, см. დიხალი.

მალაზე см. მა-ლეზე (подъ ლეზ).

მალავე см. მა-ლავე.

მალალუდე см. მა-ლალუდე.

მალალურე см. მა-ლალურე.

მალეზე см. მა-ლეზე.

მალოთე V сосѣдъ. «Слово общеупотребительно въ районѣ хопскаго говора, а въ Виц͡э говорятъ рѣдко, больше въ рядахъ базара; вм. него კონკში», такъ сообщили мнѣ въ Виц͡э; на дѣлѣ слово извѣстно еще въ Архавѣ, но въ Хопэ его не знаютъ, ср. კონქში, მანძაგერე.

მალი (т.-арб. مال) стадо; стада.

მამული х, V самецъ, пѣтухъ, მუმული А, см. კოპჭა; — მამულიწი х отецъ (охотничьяго) ястреба, ср. თუილეხი.

მან см. მა 1.

მანათი рубль.

მანგალი х серпъ, ср. დრეპანი, ხანგამი.

მანგანა (греч. μαγγάνα) AV машина, спеціально молотилка для выбиванія зеренъ изъ кукурузныхъ початковъ. Деревянный молотъ кладется на перекладину, укрѣпленную на двухъ столбахъ; конецъ бревна ногами приводится въ движеніе, и оно молотомъ бьетъ въ початки, насыпанные въ каменный сосудъ (ოჩამრე); въ селахъ близъ Виц͡э сооруженіе это дѣйствуетъ водою, и оно называется წკარ-მანგანა, ср. ო-ჩამურე.

მანგაფერი см. გ 1.

მანგური х привязь коровы у яслей, მანგურე рх, см. დო-კორუ.

მანდილი «Bt», V платокъ, косынка, მენდილი х, рх; — თი-მანდილონი V женщина, თი-მენდილონი х, рх.

მანდრე (греч. μάνδρα) А хлѣвъ, конюшня, рх внѣ дома, а въ самомъ домѣ ახირი.

მანთხირი см. მა-თხორი.

1. **მანი** V сгнившій пень буковаго дерева, быстро загорающійся и тлѣющій безъ пламени.

2. **მანი მანი** х скоро, часто, непрерывно, ср. კაპინერი კაპინერი; — მანიში х скорый; скорѣй, быстро, скоро.

«**მანშა** (Bt) шестой» см. აში.

მანშქჸ̂ითა см. შქჸ̂ითი.

მანჩხორო см. ჩხორო.

მანძაგერე или **მანძაგირე** х сосѣдъ.

მანჯგე см. ოხორი.

მაჲარე А древесная лягушка, მარი V, ср. მაყაყი подъ ყაყ.

მაორვო см. ოვრო.

მაპაფულე см. მა-პაფულე.

მაპაცულე см. მა-პაცულე.

მაჟურა см. ჟურ.

მარაზი (т.-арб. مراض) болѣзнь.

მარანგო (ср. т. مرانغوس) V токарь.

მარკათი см. მაკათი.

მარი 1. см. მაჲარე, 2. вм. მარრ-ი, *Хрест.*, А. II, 21,1.

მარიაშინა см. თუთა, ყომური.

მარკვანდე см. რკვან.

მარტი см. თუთა.

1. **მარტინი** V чайка, см. ჭინო.

2. **მარტინი** ружье Мартини.

მარქვალი см. მა-რქვალი.
მარქუქი см. მაკოკი.
«**მარძგუანი** Bt правая сторона» Ач́ар.
მარხვა x раскаленный уголь, ср. ხურმალი.
მასა (т. ماسه или ماصه изъ «итал. mensa» по B. de Meynard) V столъ.
მაშუმა см. შუმი.
მაფავრი см. ფავრი.
მაფხა (по R მაფხე) AV ясное небо днемъ и ночью, луиный свѣтъ, рх ясное небо днемъ.
მაქვალი см. მა-რქვალი.
მაქოქი см. მაკოკი.
მაღალი (груз.) x высокій, მაღა, см. გჲართბა.
მაყაყი см. ყაყ.
მაწიწილე см. წიწილა.
მაწურლე см. აწირლე.
მახუთა см. ხუთ.
მაჯაჯლე см. მა-ჯაჯლე.
მბ см. ყომინ.
მბინ см. ყომინ.
მბლირი см. მლირი.
მბლუ см. ბლუ.
მგარ, ბგარ: ომგარუ x плакать, ომგარინუ x, ობგარუ, ობგარინუ V, н. ვიმგარ, ვიბგარ, ბიბგარ, аор. ვიმგარი, ვიბგარი, б. ვიმგარამინონ, ვიბგარარე;—объект. строя III-е спр. аор. მაბგარინუ мнѣ всплакнулось; — сосл. ღ-იბგარას.
მღუნ: страд. з. II-я пор. н. იმო-მღუნამს V прокисаетъ внутри (плодъ, напр. груша), портится или чернѣетъ внутри, იმომღუნაფს, лучше იმომღუნ x созрѣваетъ, аор. იმომღუნუ, б. იმომღუნასე, იმომღუნასუნონ.
მე- въ ту сторону; — მელე id; — მელენი V напротивъ, vis-à-vis, მელენი სოქალის რენ V онъ на противоположной улицѣ; — «მელენდო Bt напротивъ, на виду» Ач́ар.
მეარიფი см. მეწარიფი.
მევაფერი см. ყვაფ.
მეზარე (т.-арб. مزار) могила.
«**მეზბუნერი**» см. ზმ.
მეთხი, также მენთხი, V бревна, обыкновенно пара, передъ главнымъ корпусомъ моста; въѣздъ на мостъ.
მეკალაფერი см. ლ 1.
მეკდასი см. მეცაქსე.
მელანდერი см. ზდ.
მელეზი см. ლემზა.
მემცხვერი (მემცხური) см. მე-ნ-ცხური (подъ -ცხური).
მენდა- предлогъ съ глаголами.
მენდილი см. მანდილი.
მენდრა далеко; — მენდრალე вдали, издали, მენდრალე ქომაძირუ вдали (издали) я увидѣлъ.
მენცხური см. მე-ნ-ცხური.
მენწანაშე см. წანა.
მენჯველი V сильный, ср. დერმანონი; — ამენჯველე, ამენჯველი безсильный V, ამენჯველონი рх. Въ V нѣкоторые предлагали უმენჯველუ, утверждая, что ამენჯველი они не слыхали.
მეჲალაფერი см. ლ 1.
მეჲაფერი см. ყვაფ.
მეჲდანი (т.-арб. ميدان) ристалище, плацъ, просторное поле.
მეჲვე (т.-перс. میوه) фрукты, მეჲვა по Ач́ар. Bt.
მეჟა- предлогъ сложный (მე+ჟა) въ глаголахъ.
მერგა̋ см. მეროგჲა.
მერთექი (т. مرتك, арм. *մարթակ*) AV доски (балки) подъ черепицею.

მერთგალა A петрушка, მერგა̈ (<მერ-გაა) V, ср. ქიქამი.

მერჩელი см. რჩ.

მერწი AV, x названіе вѣтви плети (კანცარი 1) тыквы, дыни и т. п., на которой растетъ плодъ.

მესელი (т.-арб. مثل) поговорка.

მესვარათუ см. სვარ.

მესნეთი (т.-арб. مسند) мѣсто, почетное мѣсто; санъ.

მესოლონი V, x бедро.

მესცი A, x внутренняя обувь изъ кожи, безъ подошвы, плотно облегающая ногу, см. ჩაფული, ზანგალი.

მეცაქსე V шелкъ, მეცაქსი x, მეკლასი A, см. მ-ცხულ.

1. **მეცი** см. წუკალი 1.

2. **მეცი** см. წანა.

მეცური x щедрый.

მექთები (т.-арб. مكتب) школа; — მექთუბი (т.-арб. مكتوب) письмо.

მეყვათერი см. ყვათ.

მეხვერი V, x много.

მეჯი V помочь, т. е. то же, что въ x ნოღერი (значитъ, въ V ნოღერი заимствовано), ср. კალო.

მეჸარიფი (т.-арб. معارف) науки.

მზად: ომზადუ x готовить, варить (исключительно про ლომუ, ср. гур. ლომის დამზადება), н. მზადუფ, аор. დომზადი, б. მზადამინონ.

მზუჯი A, px шмель, ср. აწირლე, მჟურჯი.

მთელი AV цѣлый; всѣ; у изслѣдователей еще «თელი» съ ссылкою на «Bt» и «ბთელი»; მთელ все время, все.

მთვირი см. თვ.

მთილანა см. თილანე.

მთინალა см. თილანე.

მთირი см. თირი.

მთუგი см. თუგი.

მთუთა см. თუთა.

მთუი см. თუგი.

მთური см. თვ.

მთვრი см. თვ.

1. **მი?** кто? — მითი кто же; მითი ვარ никто.

2. **მი-** мѣстоименный префиксъ объективный въ глаголахъ, родительный.

3. **მი-** = **მ** (неоформл. мѣст. префиксъ 1-го л. объективный) + ი (характеръ II-й породы).

მილი см. წუკალი 1.

«**მილიონი** Bt милліонъ» Ačар., მილიონი.

მილეთი (т.-арб. ملت) народъ.

მილონი см. წუკალი.

მინთა мята.

მინჯი AV, x названіе молочнаго продукта: по выдѣлкѣ сыра остатокъ собираютъ, сжимаютъ и сушатъ; по Ф.-бею слово и въ турецкомъ встрѣчается въ формѣ მინძი mind-i (sic), ср. ვაზნაკი.

მისა: н. მისა ბორე px молчу, მისა ლობი, б. მისა ბივარე, ср. სციბ.

მისინა V, x ремень крученый изъ кишекъ (უქემზე, resp. უკემზე) для удочки или крючка (ловли рыбы).

მისირი (т.-арб. مصر) кукуруза, маисъ, ср. ლაზუცი.

მიცრობი см. ლიცრობი.

მკოლი A стрекоза, კოლი x, V.

მკორ: II-я пор. н. ვიმკორაფ x рыгаю, аор. ვიმკორი, б. ვიმკორამინონ, ср. ბლორ.

მკუთ: ემკუთინუ V приходить въ ярость, III-я пор. н. ე-ბომკუთინამ, 2-е л. აომკუთინამ, ევომკუთინამ x, аор. ებომკუთინი, ევომკუთინი,

ნ. ებომკუთინარე, ევომკუთინამი-ნონ; — ემკუთინერი x «yurkmiш», ემქუთინერი A трусливый.

1. **მო** для чего? почему? A: მო ჭარუმ почему пишешь? მო მეჩამ почему ты даешь ему? მო მეჩი почему ты далъ ему? მო მოხთი почему ты пришелъ? მო მულურ почему приходишь? სი ჯევაბი მო ვა მომჩამ? почему ты не даешь мнѣ отвѣта? მოთ почему?

2. **მო** не (при повел.), A: მო ჭარუმ не пиши! მუ მეჩამ не давай ему! მო მულურ не приходи!

3. **მო-** мѣстоименный префиксъ 1-го л. объективный въ глаголахъ, дательный тубал-кайнскій, მა—дательный картскій.

4. **მო = მ** (неоформл. мѣст. префиксъ 1-го л. объективный) + ო (характеръ III-й или IV-й породы).

მოდა x, V почему не? სი ჯევაბი მოდა ვარ მომჩაფ почему ты не даешь мнѣ отвѣта? Ач̆ар. съ ссылкою на Et приводитъ «მოთა» въ значеніи «почему?», а съ ссылкой на A მოთ' въ значеніи «какъ?» სი მოთ' ქოგალახენ какъ ты прогуливаешься?

მოდინი x мельничный ящикъ, изъ котораго сыплется кукуруза въ желобокъ надъ жерновомъ.

მოდული рх сжатое поле, пашня кукурузы, послѣ того какъ собрали початки и срѣзали кукурузу, მუნდული A.

მოწარი см. მო-წარი.

მოწდიმერი см. წდ.

1. **მოთა** см. მოთალი.

2. «**მოთა**» см. მოდა.

მოთალი рх дѣтенышъ, მოთა x, V дѣтенышъ; внукъ, მონთა A, ცხენიში მოთალი рх жеребенокъ, ცხენიშ მოთა x, ср. კულუნი; см. ბოწო.

მოთვალერი см. თვ.

მოთვალუ см. თვ.

მოთრაკალე V круглая широкая сковорода для приготовленія одного вида «бурега», лазскаго блюда изъ молока, сыра и масла, ср. კაფალი.

მოლა A теплый, ср. ცუცა и ჩუჩუნა.

მოლოქი (груз. მოლოქი проскурнякъ) x названіе растенія.

მომდუნ см. მდუნ.

მონგაფერი см. გ 1.

მონდო A какъ бы не, მონდო გოლარე боюсь, что упадешь, или быть можетъ, упадешь, ср. ვაშამელა.

-**მონდუნი** см. ოხო⌐რი⌐.

მონკა см. კ 1.

მონთა см. მოთალი.

მონჭაფერი см. ჭ 3.

მორგვალი x круглый, მურგვალი AV, მუგვალა рх. Er. приводитъ еще форму «ბურგვალი».

მოხა AV, x сѣть, ქაფჩაში მოხა или ქაფჩა-მოხა сѣть для ловли хамсы, ქაფჩიაშ მოხა x, ათმაჯი-მოხა x сѣть для ловли ястреба.

მოჴა x особый видъ пшеницы.

მპონ (< ნპონ?): н. გე-ვომპონაფ x прививаю, გებომპონამ V, გამომპონაფ, аор. გევომპონი, б. გევომპონამინონ, ср. ჲონ 2.

მჟა V молоко, ბჟა A, но здѣсь оно значитъ молоко въ однихъ селахъ, а въ другихъ — пахтанье, въ какомъ значеніи въ иныхъ селахъ თანი, напр. ბჟა ფშკომი A я ѣлъ пахтанье; у Ач̆аряна приведенъ еще цѣлый рядъ, казалось бы, діа-

лектическихъ разновидностей слока, маловѣроятныхъ или невозможныхъ, какъ то «mšа (Bt), bса (X), tса (Tr)», ср. მ-ჟალვა; — ზჟა-წ-კარი х закваска для кислаго молока, закваска, ср. მაჯათი; — მჟა-წ-კარი см. თანი.

მჟაი х кислый; у Ачар. съ ссылкою на Bt въ томъ же значеніи приводится «ჟარი», ср. სცვიშო, მ-ჭოხა.

მჟაილა рх названіе растенія: «если подавить листья, выступаетъ молоко», по объясненію моего учителя.

მჟივანე х птичка-гадальщица (достаетъ «предсказаніе» изъ ящика).

მჟირი A свѣжая кукуруза, ср. ჭვაი.

მჟოლი х, V тута; у Ачар. съ ссылкою на Bt приводится ჟოლი, ср. მ-ღუთი; მჟოლიშ ჯა х, V тутовое дерево.

მჟორა b, х солнце, ბჟორა A, ჟორა V. Разновидности «ǰara» (K) и даже «bšora» (R) приходится отнести къ плодамъ недоразумѣнія;— მჟორასულე V «названіе невысокаго цвѣтка; листья его служатъ лекарствомъ отъ раны», მჟორა-ოსური х съ тѣмъ же значеніемъ, какъ მჟორასულე V, по Ачар. ჟორასულე A подсолнечникъ, однако въ Атинѣ мои собесѣдники отозвались незнаніемъ; — ომჟორე A, х солнечная сторона; — II-я пор. н. ვიმჟორამ A освѣщаюсь солнцемъ, ვიმჟორაფ х, аор. ვიმჟორი, б. ვიმჟორარე, ვიმჟორამინონ, страд. н. ვიმჟორერ х, слышно и ჯ вм. ჟ.

მჟურჯი (арм. [illegible]) V шмель, ср. მზუჯი.

მსელი см. ფს.

მსიმარე A поздно поспѣвающій сортъ злаковъ и фруктовъ. Въ Виҵэ этого слова не знаютъ; здѣсь одинъ изъ собесѣдниковъ заявилъ, что слово существуетъ, но оно звучитъ მსუმარი; тогда виҵцы стали кричать: «онъ изъ Ризы, а ризцы не лазы, они лазскаго не [illegible]ютъ».

მსირსუ см. მსურსუ.

მსირუდა см. მსურიდა.

მსიფონ: II-я пор. н. ვიმსიფონუფ х думаю, аор. ვიმსიფონი, б. ვიმსიფონამინონ.

მსკალა A лѣстница: вырѣзываются ступени на одномъ деревѣ, и это называется *лѣстницею* მსკალა, მწკალა, ფსკალა V (гур. ჰწკალა), ср. კვათა.

მსორა (греч. ψώρα чесотка) х рх проказа [вѣроятно, и паршь, чесотка], სორა V.

მსჳ̂ა A, х крыло, перья, перо, ფსჳ̂ა AV, *переносн.* სულეიმანის მსჳ̂ა ნუცროხუ у Сулеймана крылья сломались.

მსუმარი см. მსიმარე.

მსუმიარი см. ოზუმაშე.

მსურიდა A названіе птицы, она въ ростъ дрозда, пестрая, съѣдобная, მსირუდა х, рх. Эту птицу и называютъ турки بوز بقّال [дроздъ].

მსურსუ V нарывъ, шишка, х მსირსუ (ср. груз. სირსვალი).

მსქიბუ см. მ-სქიბუ.

მსქვ см. მ-სქვ 1 и 2.

მსქჳ̂ა см. მ-სქჳ̂ა.

მსქჳ̂ერი см. მ-სქჳ̂ერი.

მც: ომცინუ AV обращать въ бѣгство (но и бѣгать), бѣгство, II-я пор. дѣйств. зал. н. ვიმცამ AV убѣгаю,

спасаюсь, ვიმცაფ x, чаще страд. зал. н. ვიმცერ, ზიმცერ, იმცერ, იმცენ, იმცერან, იმცენან, аор. ვიმცი, ზიმცი, б. ვიმცარე; III-я пор. н. ვომცინამ я обращаю въ бѣгство, спасаю; — наст. გამა-ზცურ x, V избѣгаю, спасаюсь, аор. გამაზცი, б. გამაზცამინონ, გამაზცარე, ср. ც 1.

მცი см. ცი.

მცველი: კაცუ-მცველი плоды растенія მ-შკერ-დამი.

მცკო см́. მ-ცკო.

მცუ см. მ-ცკო.

1. **მუ** что? მუ მკითხუფ о чемъ ты спрашиваешь меня? მუჲა A; მუნ დღას x въ какой день? მუნდღას [< მუ-ნ დღას] A когда? მუნდეს x, V, მუნდე b (но и მუნდეს); — მუ ვაკიცს когда? მუ ვახთის? მუთ на что? почему? — მუკო V сколько? ср. ნაკუ; — მუ ორას когда? მუშენი почему? для чего? — მუჭო какъ? какимъ образомъ? მუჭე A, მუჭო რენი какъ дѣло (*букв.* какъ есть)? კაი რენ хорошо; — მუჭეთე какимъ способомъ? — მუჭომფერი A каковой, მუფერი V; — მუთუ x, V что либо, нѣчто, მუთი V вещь, მუნთა, მუთხანი, მუნთხა, მუთუ ვარ ничего, ჩქჳა მუთუ ვარ მინონ ничего больше не хочу, არ მუთუ x, px нѣчто, არ მუთი A, არ მუთხუ V, არ მუთხანი x, ან მუნთხა px.

2. **მუ:** მუ-ქ онъ, *Гр.*, § 39.

მუარიფი (т.-арб. معارف) ученый.

მუგვალა см. მორგვალი.

მუწარი см. მუ-წარი.

მუთი см. მუ 1.

მუთუ см. მუ 1.

მუთხანი см. მუ 1.

მუთხუ см. მუ 1.

მუკაბილი (арб. مقابلة) воздаяніе, см. ღოღ.

მუკო см. მუ 1.

მულა A ясень (такъ наглядно, указывая на самое дерево, объяснилъ слово одинъ лазъ въ Атинскомъ ущельѣ); — მულუ AV тополь.

მუმული см. მამული.

მუნდღას см. მუ 1.

მუნდენერი см. ჭინდონერი.

მუნდეს см. მუ 1.

მუნდი x задница; მუნდი-კუნდონი (см. კუნდი) съ немытымъ задомъ (такъ лазы-мусульмане называютъ христіанъ).

მუნდული см. მოდული.

მუნთა см. მუ 1.

მუნთხა см. მუ 1.

მუნკა см. კ 1.

მუნცრი см. მუნცური.

მუნცური x, V червь (V большой червь), მუნცრი A, მეცაქსიში მუნცური x шелковичный червь, ჭუზრი მუნცრი A червь каштана; ср. ცქირ-მუნცური; — отым. гл. ომუნცრუ становиться червивымъ, II-я пор. н. ვიმუნცრამ A, аор. დევიმუნცრი, დიმუნცრუ сталъ червивъ (напр. ხორცი мясо), б. ვიმუნცრარე.

მუნჭყი см. მუ-ნ-ჭყი.

მუჲაფერი см. ყვაფ.

მურა x овчарка, большая собака.

მურგვალი см. მორგვალი.

მურეჯი V облачный, пасмурный, ორა მურეჯი რენ погода пасмурная.

მურგი A, x клубокъ.

მური V, x шмель; въ V объяснили такъ: «водится въ ульяхъ, похожъ на пчелу, кусается», по другимъ, это — трутень.

მურუნა названіе рыбы.

მურუცხი x, V звѣзда, მურუნცხი и მურუნცხა A, «მურიცხი» съ ссылкой на Peacock'a и Er. у Аčар. (см. Н. Марръ, *Яфет. происхожденіе арм. слова margarey — пророкъ*, Изв. Имп. Ак. Н., 1909, стр. 1158, 14, b).

«**მურლი** Bt земляника» по Аčар., однако ни въ AV или px, ни въ x его не знаютъ, ср. კანლუ.

მურწი x видъ крупной рыбы, быть можетъ, ლვანჩქი вицевъ.

მუსანდარა (т. ﻣﻮﺳﺎﻧﺪﺭﻩ, ср. греч. μουσάντερα чердакъ) шкапъ въ стѣнѣ для храненія постели (слышалъ въ Ламго).

მუსლიმანი (т.-арб. مسلمان) мусульманинъ.

«**მუსტაკი**» [греч. μύσταξ] A усы по Аčар., ср. ბუგული.

მუშ, მუში см. მუ 2.

მუშა (груз.: арм. մշակ) носильщикъ.

მუშენი см. მუ 1.

მუჭე см. მუ 1.

მუჭო см. მუ 1.

მუხუხი V кротъ, ср. ემხუ, ხუხული.

მფულ см. ფულ.

მფხორ см. მხორ.

მქირ см. ქინ.

მქორ: ომქორუ A, x зѣвать, II-я пор. н. ვიმქორამ (то опять ვიმქორუმ), аор. ვიმქორი, б. ვიმქორარე; — объект. строя 3-го спр. н. მამქორენ V, მამქორანენ, аор. მამქორუ, б. მამქორასე, მამქორანერე.

მლ: მლუმს V тлѣетъ (когда горитъ მანი 1), მლუფს x.

მლეჯ: страд. з. II-я пор. н. იმლეჯანენ A прокисаетъ внутри (плодъ, напр. груша), портится внутри, аор. ლიმლეჯანე, б. იმლეჯასერე, ср. მლუნ.

მლირ: ომლირუ V мутить, смущать, III-я пор. н. ბომლირანამ (мы ожидали бы ბომლირაფამ по IV-й пор.), аор. ბომლირანი, б. ბომლირანარე, ср. ნლვარ; — I-я пор. съ род. отнош. н. ე-ბუმლირამ, გუმლირამ, გუმლირამს, аор. ებუმლირი, გუმლირი замутилъ ей (голову), б. ებუმლირარე; — მლირერი A, x мутный; — მლირი V мутный (о водѣ и т. п.), ბლირი x, მბლირი мутная (въ менструаціи).

მლორ x, V: ომლორინუ кричать, рычать, н. მბლორამ V, аор. მბლორი, б. მბლორარე, ოხორძალაფე წურამან, ქომოლეფე მლორამან V женщины воютъ, мужчины кричатъ.

მლუ см. ბლუ.

«**მშალ**» см. «მ-შალ».

მშკირი см. მ-შკირი.

მშქირლონი см. შილიღონი.

მშქირონ см. შკორ.

მჩინ см. ჩინ.

მჩირე AV широкій, просторный.

მჩქირი см. მ-ჩქირი.

მციქა см. ციქა.

მცული см. ცული.

მცქ: ომცქუ брать медъ изъ улья, аор. ლობუმცქი px, ср. წონ 3, კარუანის თოფური ლობუმცქი px я взялъ медъ изъ улья.

მცქვ см. მ-სქვ.

მცხული см. ცხული.

მწილეს см. წილას.

მწირი см. მწკირი.

მწკალა см. მსკალა.

მწკირმე, см. მ-წკირმე, ср. ლოლა.

მწკირი V, x блоха, მწირი A.

მწკუფი см. წკუფი.

მჭოხა см. მ-ჭოხა.

მხენი см. ფხენი.

ლი-მხონა A папоротникъ, ლიმხანა V, ლიმფხვანა x, у Ačар. съ ссылкою на Bt приводится «ვიმხონა espèce d'herbe (t. eyrelti)», т. е. اكرلدى *папоротникъ*;—ლიმხანაფუნა V, ლიმფხვანაფუნა x мѣсто, поросшее папоротникомъ, пустыня; — ლიმხონონა A пустыня.

მხორ: II-я пор. н. ვიმხორ A ѣмъ, ხიმხორ V, аор. см. ჭკომ, впрочемъ говорятъ ჩალა ვიმხორი «я ѣлъ сѣно», когда пища была безвкусная, ვიფხორ x, ვიმფხორ A, прош. нес. ვიმხორცგი, ხიმხორცგი, ვიფხორცგი, ვიმფხორცგი.

მხუჯი A плечо, ფხუჯი x, px, V; R приводитъ форму «ბხოჯი», но я ее не слыхалъ, хотя она вполнѣ закономѣрна.

მჯორ см. მჟორა.

ნ.

1\. **ნ-** фонетическій наростъ, появляющійся передъ звонкими и глухими зубными и гортанными, особенно послѣ гласныхъ.

2\. **ნ:** объект. строя II-го спряж. н. მინონ x, px, V хочу, გინონ, ჷნონ, მინონან, გინონან, ჷნონან, прош. нес. მინცუ, ოშუმუ მინონ px хочу пить, жажду, ср. ყომინ. Въ A слово извѣстно, его поймутъ, но не употребляютъ, развѣ случайно.

ნა что (мѣст.); когда, если, გოფთი ნა A когда я прошелся, погулялъ, მინონ ნა если я хочу (прошу);—ნაკო x сколько, ნაკუ (но иногда и ნაკო) A, ср. მუკო, საათი ნაკო რენ x сколько часовъ? ნაკო ნღლა რენ сколько дней съ тѣхъ поръ? передъ гласнымъ ნაკო-ნ; — ნაკო A куда? что? — ნაქ A куда? гдѣ? ნაკონ (< ნაქ ონ) гдѣ есть? — ნაქელე откуда? — ნა ქონური b «откудышный»? откуда?

ნადირი (груз. ნადირი дичь) x дикій кабанъ, ср. კერი 1.

ნადოსკუდუ см. სკუდ.

ნაზული (т.-перс. نازك) нѣжный.

ნაკ, ნაკო, ნაკუ см. ნა.

ნალიჲა AV амбаръ для кукурузы на четырехъ столбахъ, кукурузникъ, ср. ბაგენი, სერენდე.

ნალჩი (т.-арб. نعلچه) желѣзная подковка на пятѣ башмака, чтобы не скользить.

ნამ A который, ნამუ Bt, ა კოჩი ნამუ одинъ человѣкъ, который, ნაჲა V въ *Хрест.*, A. II, 20,7;—ნამინეფე въ какія мѣста.

ნანა мать, ნანაშ-ანცრისე или ნანაშ-ანცვიში см. ანცრისე, «нанаосхе (At) вторая мать» по Ačар.; ნანდიდი V бабушка, ср. დიდი и დიდინანა;—ქალვა-ნანა A молочная мать, кормилица, ნანა-ჭიცგა x; — ჷნანელი безъ матери.

1\. **ნანი,** ნანი, ჰანანი баю, баю, баюшки баю.

2\. **ნანი** см. *Гр.*, § 46.

ნარი AV (т.-перс. نار) гранатъ, ср. ბერწეული.

ნაქ, ნაქელე см. ნა.

ნალურ см. ლურ.

1\. **ნახ** (груз. ნახ): II-я пор. н. შე-ვინახვეფ x сохраняю, прячу, შინახვეფ, შინახვეფს, аор. შევინახი, შინახი, ში-

ნახუ, ბ. შევინახამინონ, შინახაგინონ, შინახასუნონ; въ А предлогъ груз. შე, resp. ში воспринятъ какъ часть корня съ огласовкой ი: ოშინახუ, II-я пор. п. ვიშინახამ, аор. ვიშინახი, б. ვიშინახარე; — I-я пор. п. ეფშინახუმ А прячу, аор. ეფშინახი, б. ეფშინახარე; — формы объект. строя съ ссылкою на Bt приводитъ Ач̆ар.: «аор. ქომიშეენახი, б. ქომიშეენახამინონი».

2. **ნახ** вм. ნა-ხვ.

ნგ см. გ 1.

ნგოლ см. გოლ.

ნგორ см. გორ 1 и 2.

ნდარი см. დარი.

ნდინ см. დინ.

ნდუნ см. დუნ.

ნდღვარ: ონდღვარუ А мутить (воду), III-я пор. н. ვონდღვარუმ, аор. ვონდღვარი, б. ვონდღვარარე, ср. მღირ, а также ცალ (ოკონცალუ) 1.

ნე- префиксъ въ именахъ дѣйствія и вообще въ существительныхъ.

ნევნა см. ნე-კნა.

ნემზი (т.-арб. نبض) х пульсъ, ნემზი გეჩაფს пульсъ бьетъ.

ნენა AV, х языкъ; слово, ნენა მეჩით дайте слово; звукъ, голосъ, эхо, არქაბიში или არხავეში ნენა архавскій говоръ (*букв. языкъ*), по Ач̆ар. არხავიში ნენა.

ნენზი см. ნე-ძი.

ნეძი см. ნე-ძი.

ნენკეფი см. ნო-კეფე.

ნეწი икристая, крупная (рыба).

ნეფელი см. ნეფერი.

ნეფერი х, рх, V сѣть для ловли птицъ, ნეფელი А;—ონეფერე х, рх мѣсто для разстановки птичьихъ сѣтей; — ნეფერლული х, рх собраніе сѣтей для ловли птицъ, мѣсто ихъ.

1. **ნოხ:** съ дат. отношеніемъ страд. зал. п. ნანოხენ попадаетъ; — გე-ვანოხერ А надаю, გაანოხერ, გაანოხენ, аор. გევანოხი, გაანოხი, გაანოხუ, б. გევანოხამინონ, გაანოხაგინონ, გაანოხასუნონ, ср. ც 1; — н. მე-ვანოხერ А наталкиваюсь на что либо, спотыкаюсь обо что либо, ნანოხერ, ნანოხენ, аор. მევანოხი, б. მევანოხარე, მო-ნოხაფუ А ударить, лягнуть, п. მეუნოხამ А, ნუნოხამ, ნუნოხამს, მეუნოხიფ х, ნუნოხიფ, ნუნოხიფს, аор. მეუნოხი, ნუნოხი, ნუნოხუ, б. მეუნოხარე, ნუნოხარე, ნუნოხასუნ, მეუნოხამინონ, ნუნოხაგინონ, ნუნოხასუნონ;—ოკვანოხუ А сталкиваться, бороться другъ съ другомъ, ოკანოხუ V, п. ოკვანოხერ, аор. ოკვანოხი, б. ოკვანოხარე.

2. **ნოხ** см. ოხვ.

ნოხორ см. ოხორ 1.

ნისა см. ნუსა.

ნისალა см. ნუსალა.

ნისაყა см. ნუსალა.

ნიშანი (т.-перс. نشان) знакъ отличія; орденъ.

ნკ см. კ 1.

ნკალ: ონკალუ разойтись, успокоиться, н. გო-მკალუმ, аор. გომკალი, б. გომკალარე.

ნოდერი х пóмочь (работа міромъ за угощеніе), ср. კალო, მეჯი; въ Лазистанѣ пóмочь собираютъ для работъ какъ на пашнѣ, такъ въ саду, орѣшникѣ и т. п.

ნოველი см. ნო-ველი.

ნოთე V лучина, въ х нѣтъ этого слова или мало его знаютъ.

ნოვეფე см. ნო-კეფე.

ნოკუწხენი см. კუწხე.

ნომლორქე см. ლორ.

ნოსი см. ღნოსი.

«ნოსცა» см. «ნოსცონ».

«ნოსცონ» R вкусъ, смакъ, «ნოსცა Bt» по Ачар.;—ნოსცონი х вкусный;—ნოსცონერი AV вкусный, ნოსცანეი по Ачар.; — ნოსცონიაი [ნოსცონიარი] V вкусный.

ნოსცონი см. ლონსცრონი.

ნოღა рынокъ, базаръ, городъ; берегъ по R, ნოღალენ вм. ნოღაშე. По толкованію R (ц. с., стр. 32, прим. 1), ნოღა собственно должно означать «берегъ»: только на морскомъ берегу находили, молъ, лазы каждаго ущелья ровное мѣсто, гдѣ они могли строить ряды лавокъ для торговли и общенія; — ნოღარი городской, горожанинъ, купецъ, ნოღარი ბოზოფე городскія женщины.

ნოღამე или **ნოღამისა** AV новобрачная, рх и новобрачный (греч. νεόγαμος ὁ и ἡ), по Ачар.: «ნუღამე Bt супругъ».

ნოშქერი см. ნო-შქერი.

ნოხაპულე см. ნო-ხაპულე.

1. **ნც:** გო-ნცაფუ A пахнуть, распространять запахъ, цвѣсти, н. გონცამს, аор. გონცუ, б. გონცასერე, ср. ც 1.

2. **ნც:** გ-უნცუ V прокалывать, н. გობუნცამ, გუნცამ и т. д., аор. გობუნცი, б. გობუნცარე.

ო-ნცუღე V садъ; огородъ Bt по Er.

ნ-უ- преф. во 2-мъ и 3-мъ лицахъ глаголовъ, въ 1-мъ лицѣ имѣющихъ მე-უ-, *Гр.*, § 58.

ნუკუ AV подбородокъ, ნუმკუ х подбородокъ, все лицо, но и ნუნკუ х: კვინჩიშ ნუნკუ х клювъ, ср. კიკილი 1.

ნუმკუ см. ნუკუ.

ნუნკუ см. ნუკუ.

ნუსა AV новобрачная; «невѣстка» по Ачар., мн. ч. ნუსალეფე (такъ по крайней мѣрѣ рх), ნისა х, мн. ч. ნისალეფე.

ნუსავა см. ნუსალა.

ნუსალა рх двѣ невѣстки (жены двухъ братьевъ въ отношеніи другъ къ другу), ნუსავა V, ნისალა или ნისაფა х.

ნუსხა (т.-арб. نسخه) списокъ; текстъ заговора, талисманъ.

ნუქლა см. ლუქნა.

«ნუღამე» см. ნოღამე.

ნუხუ V, х полная горсть въ двѣ руки, пригоршня (груз. ცორი).

ნუფუსი (т.-арб. نفوس) души, лица.

ნქინ см. ქინ.

1. **ნჭ:** съ дат. отношеніемъ дѣйств. н. მე-ვანჭამ A, но лучше страд. მევანჭერ A приближаюсь, достигаю, ნანჭერ, ნანჭერს, მევანჭერთ, ნანჭერთ, ნანჭერან, аор. მევანჭი, ნანჭი, ნანჭუ, б. მევანჭარე, ნანჭარე, ნანჭასერე, ср. ჭ 3; — ოკონავანჭერ х отступаю [> остерегаюсь, не довѣряю], ოკონვანჭერ, ოკვანჭერ, аор. ოკონავანჭი, ოკონვანჭი, ოკვანჭუ, б. ოკონავანჭამინონ, ოკონვანჭაგინონ, ოკვანჭასუნონ; — მე-ნჭონი пріученъ (ср. ჭკ 2).

2. **ნჭ** см. ჭ 3.

ნჭვ > **ნჭვალ:** съ дат. отнош. или III-я пор. н. ლო-ვონჭვალუმ или ლოვონჭვალამ A плюю, ლონჭვალამ, ლონჭვალამს, аор. ლოვონჭვალი, б. ლოვონჭვალარე, см. «ლე-ნჭკუა».

«ლე-ნჭკუა» Bt по Ачар. слюна, ლემჭკჷა V, ლემშკჷა A, но и ლემჭკვა A плевокъ, ლემჯკვა рх, см. ნჭკ.

ნჯა см. ჯა.

-მა-ნჯე хозяинъ въ сложномъ словѣ, см. ოხორი.

ჲ.

ჲ см. ყვ.

1. **ჲა** *межд.* о!

2. **ჲა** (т.-перс. يا) или, ჲალო или же.

ჲავაშ-ჲავაშ (т. يواش يواش) см. თამო-თამო.

ჲაზ см. ყაზ.

ჲაზი (т. ياز) лѣто.

ჲაზმა (т. يازمه) вышивка.

ჲაზუღი (т. يازق) достойный сожалѣнія.

ჲაილა (т. يايلا) яйла, лѣтнее кочевье.

ჲათაღი (т. ياتق) ложе, постель.

ჲაკინ (т. يقين) близкій, близко, ჲაკინდე (т. يقينده) въ ближайшемъ.

ჲალი x, V зеркало; бинокль.

ჲამჭი (т. يامجق) A бурка, ჲამჩი x, V.

ჲან (т. يان) въ сторонѣ.

ჲანო x, рх поздно, ლილო ჲანო რენ очень поздно, ср. ლეზა;—аор. გამი-ჲანწუ я запоздалъ.

ჲასაკ (т. يساق) запретъ, запрещеніе, ჲასაკ ვარ ონუ A нѣтъ запрета, разрѣшается.

ჲაცონი A насѣсть, сѣдало, шестъ внѣ клѣтки, въ частности для ястреба.

ჲაქინი (т. يقين) навѣрно.

ჲაღი (т. ياغ) масло, по Ачар. только «huile», ფუჯიშ ჲაღი A коровье масло; — ჲაღლი (т. ياغلو) жирный Bt по Ачар., маслянистый.

ჲელეღი (т. يلك) кафтанъ.

ჲელი дикая азалія.

ჲემა A полдень, ср. ონდღერი подъ დღა;—«ჲემართი A» по Ачар. черезъ три дня, ჴიმართი A, ср. გენდღანი подъ დღა.

ჲემლუღი см. ჲომლუღი.

ჲერი (т. ير) мѣсто.

ჲესირი см. ესირ.

ჲეშილი (г. يشل) зеленый.

ჲეხც см. ხც.

ჲილ см. ყვილ.

ჲინდრ см. ყირდ.

ჲომლუღი (т. يملك) x ясли, ჲემლუღი x, ср. ო-თიალე, ომოქსურა.

1. **ჲონ** см. ყონ.

2. **ჲონ:** გე-ჲონუ A прививать, н. გევოჲონამ, аор. გევოჲონი, გეჲოჲონი, გეჲოჲონუ, б. გევოჲონარე, ჯე-ჲონუ b и въ селахъ, ср. მვონ.

ჲოქსე (т. يوخسه) или, ოქსე.

ჲოღურთი (т. يوغرت) кислое молоко, ჲორღუთი рх, ср. მჟაჲაფერი подъ ყვაფ.

ჲოხ см. ჯოხ.

ჲურ см. ქურ.

ჲურდულუში (ср. т. يوردلق) наслѣдство. Въ чанскомъ, повидимому, заимствовано съ тур. суффиксомъ 1-го лица.

ჲუქსერი верхній.

ჲუქსელი (т. يوكسك) высокій, возвышенный.

ო.

1. **ო-** префиксъ, діалектически ო-ნ-, когда за нимъ слѣдуетъ согласный съ нарастаемымъ ნ-: a) служитъ для образованія III-й и IV-й породъ глаголовъ, b) выражаетъ въ глаголахъ же дательное отношеніе, c) въ именахъ выражаетъ мѣсто чего либо, собраніе, орудіе и т. п.

2. **ო-** см. უ-.

ო-ბოღალე см. ბოღა.

ობლე AV (по Ачар. и Bt) гнѣздо, კინჩიშ ობლე AV птичье гнѣздо, вообще гнѣздо; ფუჯიშ ობლე AV плетенка для новорожденнаго теленка, ср. ფაცხა.

ოდა (т. اوطه) компата.

ოდრიკონი см. დრიკ.

ოდრო см. ორდო.

ოვილვილონი см. ვირვილი.

ოვირვილონი см. ვირვილი.

ოვლე см. ო-ვლე.

ოვრიალონი см. ვირვილი.

ოვრო восемь, ორვო R, ოვრო მუშ, ოვრონერი, მაორვო см. *Гр.*, § 34 сл.

ოთიალე см. ო-თიალე.

ოთხო четыре, ოთხო მუშ, ოთხენერი, მაოთხო см. *Гр.*, § 34 сл.

ოთხენეჩი A восемьдесятъ.

ოინი (т. اويون) пляска, игра.

ოკა (т. اوقه) мѣра вѣса (въ западной Грузіи ოკა три фунта), см. მ-ცხული.

ოკადაფე b многіе. На видъ это мн. ч. отъ ოკადა = اوقدر *столько.*

ოკანკალე см. კანკ 2.

ოკანკულე см. კანკ 1.

ოკვანდუთა см. ო-კვანდუთა.

ოკინთე см. ო-კინთე,

ოკო- префиксъ въ глаголахъ со значеніемъ взаимнаго мѣстоименія, *Гр.*, § 44.

ოკომალა, **ოკომალაში** см. ო-კომალა.

ოკონავანჭ см. ნჭ 1.

ოკონცალე см. ცალ 1.

«**ოკორი**» см. ოხორი.

ოკონწკორი V, x теплая (вода).

ოკულე см. კულე.

ოლალუნუში см. ლალუნ.

ომან см. ღომან.

ომბრი см. ყომური.

ომინ см. ყომინ.

ომისურა см. ომოქსურა.

ომოქსურა A ясли, по R ომისურა (арм. մսուր); Ф.-бей производитъ слово отъ арб. كسر и считаетъ его пе чанскимъ, съ чѣмъ трудно согласиться; ср. ო-თიალე.

ომცინუ см. მც.

ომპა см. უმპა.

1. **ომური** см. ყომური.

2. **ომური** (т.-арб. عمر) x жизнь.

ომშოლინა см. შვალ 1.

ონ см. ყონ.

ონა см. ყონა.

ონგურე см. ო-ნ-გურე.

ონდღერი см. დღა.

ონთხირა см. თხირი.

ონთხორუ см. თხორ 1 и 2.

ონცაბუ см. ცკაპ.

ონცკაბუ см. ცკაპ.

ონცკაპუ см. ცკაპ.

ონცულე см. ო-ნცულე.

ონუ A есть, ჭიმ ქუასა ჭამ ქუა დაჭა პეჯი ონუ этотъ камень крѣпче того, *Гр.*, § 109.

ონცორო см. ცორ.

ონჯღორე см. ო-ჯღორე.

ოდა (т. اوضه) кайма, обшивка.

ოდორე см. ყოყორე.

ორ см. ყორროფა.

ორა (греч. ὥρα) V, x время, погода; ჰეშ ორას V въ то время, тогда, ორა ოკოხუ погода испортилась, ср. ვაკიცი; — ცორა (греч. τώρα) теперь, нынѣ.

ორაკანე см. ო-რაკანე.

ორანწკილონი (см. რანწკ) x колокольчикъ (для коровы и т. п.), ср. ცანგარა.

ორდი (т. اوردی) лагерь, станъ.

ორდო AV, x рано, быстро, спѣшно; დიდო ორდო რენ сейчасъ очень рано, ოდრო Bt по Ačар., ოდრო ოდრო часто, непрерывно; — ორდონიარი V ранній, ორდონარი px, ორდონალი x, ორდონიარი მცხულ. ჩეჭეჭული V ранній сортъ груши «čete tul»; — ორდოში A ранній.

1. **ორე** см. ყოყორე.
2. **ორე** см. რ.

ორექსი (греч. ὄρεξις) A желудокъ, x, V аппетитъ, ორექსი მილუნ у меня аппетитъ.

ორვო см. ოვრო.

ორთა (т. اورتا) V въ серединѣ.

ორთიქე см. ორცივი.

ორმოთი см. ღორმოთი.

ორნეღი (т. اورنك) образецъ, примѣръ.

ოროსარი V «оросаръ», мѣра въ двѣ *оки* (ოკა), см. მა-თხორი.

ოროფა см. ყოროფა.

ორცივი (греч. ὄρτυξ) A перепелка, ორცივჯი, ორთიქე, ორთიჭე; x, V ოცრიკე.

ორუბა см. რუბა.

ორძო (также ორზო) V скамья, стулъ, ორძუ px, ср. თრონი, კული.

ოსური AV дѣвушка, V и ოსურე.

ოცი x (греч. ὅτι) что (*союзъ*); въ томъ же x его можетъ замѣнять тур. ქი (كه), см. ჩქჷა.

ოცრები см. ო-ცრები.

ოცრიკე см. ორცივი.

ოფუცე см. ო-ფუცე.

ოფშ: н. გე-ბოფშამ px наполняю, გაოფშამ, аор. გებოფში, გაოფში, б. გებოფშარე, გაოფშარე; — н. ე-ვოფშაფ x, გოფშაფ, аор. ევოფში, გოფში, б. ევოფშამინონ; — ე-ფშერი x полный; — ფშაფერი AV наполненный, полный; — ოფშა V полный, много, A много, очень, სი ოფშა ავროფენ ты очень любишь (*букв.* тебѣ очень онъ излюбленъ), ოფშა ვაკიც по R часто, ср. დიდო.

ოქე (т. اوق) x стрѣла въ выраженіи ოქეშ კეცი x стрѣла.

ოქრო золото (*метафор.*): ოქრო დო გუმუში რე ты золото и серебро, см. еще მ-ცხულ, такъ-то въ значеніи золота см. ალთუნი.

ოქსე см. გოქსე.

ოქსურა A (въ селахъ) корзина особой работы, см. სპირიდი.

ოღინე см. ღინ.

ოშანა счастіе! блаженъ!

ოშვალენა см. შვალ 1.

ოში сто, ოშ მუშ, ოშენერი, მაოშა, см. *Гр.*, § 34 сл.

ოშურათი px темя, xo R виски.

ოშქენა см. შქენ.

ოშქური (слышно и ოშკური) A яблоко, უშქური V, უშკირი x, მცური ოშქური лѣсное яблоко; сорта яблокъ въ V: კაპეციშ უშქური зимній сортъ, вкусный, ქჩე კაპეციშ უშქური хорошій зимній сортъ,

овальный, ფოშქოშ უშქური чрезвычайно сладкое яблоко, მაკუფოთ უშქური крупное яблоко, долго не держится, скоро портится, ჩუჩკუშ უშკური мягкое, сладкое, ароматное яблоко, ბჟაიშ უშქირი х сортъ яблока; — ლიხა უშქური V земляныя груши, ლიხა უშკირი х.

ოჩამურე см. ჩამურ.

ოცხეჯი см. ო-ცხოჯი.

ოცხოჯი см. ო-ცხოჯი.

ოწილაშე см. წილ.

ოხარხალონი см. ო-ხარხალონი.

ოხორი AV, х домъ, «ოკორი» по Ач̆ар., ოხორშა (въ стихахъ) домой, — ოხორჭკურა х хозяйка дома, старшая въ домѣ, ოხოჩკაჯურა х, ოხოკაჯურა V; — ოხორმანჯე хозяинъ дома, старшій въ домѣ; — ოხორძა A женщина, мн. ч. ოხორძალეფე, ოხორჯა V, мн. ч. ოხორჯალეფე, а также съ предсѣченіемъ ო: ხორძა, ხორძალეფე, ხორჯა, ხორჯალეფე; — ოხრასქირი х, V шуринъ (братъ жены), *букв.* сынъ дома; — ოხრასური V свояченица (сестра жены), *букв.* дочь дома, ოხრასულე х, рх; — ოხომონდუნი V нижняя часть очага, противоположная камню კერა, ср. ცრეში.

ოხრასქირი см. ოხორი.

ოხრასური см. ოხორი.

ოფირფილონი см. ო-ფირფილონი.

ოფრიდი (греч. ὀφρύδι) AV брови.

პ.

პ см. ვ 1.

მა-პაჭულე V свѣтлякъ, ср. თანურა, წიწინათერი.

«პაიკალე» см. პალიკარი.

პალა A глухой, პალალო х, рх.

პალაკარ: ოპალაკარუ A просить, молить, II-я пор. н. ვიპალაკარამ, аор. ვიპალაკარი, б. ვიპალაკარარე, съ дат. отнош. н. ვოპალაკარამ, аор. ვოპალაკარი, б. ვოპალაკარარე, а равно аор. ვაპალაკარი b, ср. ხვეწ.

პალიკარი V (рх только въ селахъ) храбрый, доблестный, герой, «პაიკალე Bt» по Ач̆ар., ср. ღელიკანი.

პალუ (груз. პალო клинъ) столбикъ, вбиваемый въ землю, напр. лодочникомъ для привязыванія къ нему лодки, ср. მჭგუჯი.

პან: аор. გა-პანუ [გა-ფანუ?] молнія сверкнула Bt по Ач̆ар. (подъ «gap»!).

პანტა (греч. πάντα) х всегда, პანდა AV; — პანდანერი AV всегдашній, постоянный.

პაპუ см. პაპული.

პაპული дѣдъ; AV старецъ, въ V употребляютъ его и пъ значеніи особо важныхъ лицъ, напр. царя; — პაპუ AV дѣдъ, дѣдушка; — პაპულიში рх дѣтская игра въ пять камешковъ, см. წიკვაზი.

პაპუწი (т.-перс. پاپوچ, греч. παπούτζι) х дамская обувь: желтыя туфли, надѣваемыя поверхъ წანგი, низкія; сзади онѣ совсѣмъ открытыя, надѣваются только на носокъ.

პარამით (греч. παραμύθι): ოპარამითუ рх (и въ A, но въ нѣкоторыхъ деревняхъ) бесѣдовать, говорить, კაი პარამითამს х красноречивъ; — ოპარამითონი рх предметъ разговора,

подлежащій сообщенію, ср. ტკ 1.

პარასკე см. названія дней недѣли подъ დღა.

ლი-პარდე A гіена (по Февзи-бею, нѣчто среднее между волкомъ и лисою).

პარკი х початокъ кукурузы, ср. კორ-ჭა 1.

პარმალი (т. پرمق, پرمقلق) V балконъ кукурузника (ნალია).

პატი см. ზიათი.

პატოჯი A двѣ дощечки на ремняхъ, части ткацкаго станка, см. ლიხალი.

მა-პატული V названіе птицы, товарки ჩინჩხინა или ჩინჩხინი, ср. კირიკჳა.

პაჭა (т.-перс. پاچه бедро) A по Ачар. нога, собственно въ чанской рѣчи его употребляютъ въ b; V ноги, голова (иногда и внутренности), сдѣланныя въ уксусѣ; ср. ტუტული.

პენჭკვა х шестъ для сбиванія орѣха, ср. ო-ნ-ჩხაკალე.

პეპერი см. პიპერი.

პერონი х, V деревянная перекладинка между ножками стула, ср. ზაზა 2.

პეტელ: ოპეტელუ х, V блеять, н. პე-ტელამს, аор. პეტელუ, б. პეტელასე; въ рх и про коровъ: мычать.

პეტრეპოლი Петербургъ.

პეტრესბურღი Петербургъ.

პეჩკო (русск. печка) печка.

პეჯი AV толстый, плотный, но ни отъ кого я не могъ добиться, чтобы подтвердили существованіе прилаг. ბჯი въ значеніи крѣпкаго или плотнаго, какъ это свидѣтельствуетъ R; — страд. II-я пор. н. დ-იპეჯანენ х, V становится жесткимъ, твердымъ, аор. დიპეჯანუ, б. დიპეჯანასუნონ, დიპეჯანასე.

პი см. ყვ.

პია AV неужели!..

პიათი см. ზიათი.

ნო-პინწკალე х, рх осколки; искры.

პიპერი (т. بيبر) перецъ, პეპერი рх.

პიპილი V закваска для приготовленія сыра.

პიპილა (по R პიპილი A) AV зерно, сѣмя плода (груши, арбуза), ср. კურკა.

პირ (груз.) въ формѣ картской же основы პირებ-: страд. съ род. отнош. п. უპირებუნ «Bt» собирается, ჭვმა უპირებუნ дождь собирается.

პირინძი см. პრინძი.

პიჭკუპა см. პიჯი.

პიჯი ротъ; лицо; берегъ (см. აკრა, ჩინარი); პიჯიში წკარი V вода для омовенія лица (такъ въ рх), а потомъ честь, стыдъ, პიჯიშ წარი; პიჯამამთი х лицомъ вверхъ (напр. спитъ), პიჭ-კუპა х навзничь; — ოპიჯუ A присваивать, пріучать, привлекать, II-я пор. н. მო-ვიპიჯამ пріучаю или привлекаю къ себѣ, аор. ქომოვიპიჯი, б. მოვიპიჯარე, ср. ჭკ.

პოგჲა V, рх (часто слышу и პორ-გჲა) колѣна, «лоно» (на колѣнахъ), ср. პოდჲა.

პოდჲა (греч. ποδιά передникъ) х объятія, лоно, ср. პოგჲა.

პოლი Константинополь, Стамбулъ, პოლ დო თუნა въ Стамбулѣ и на Дунаѣ.

«**პოპოჯი**» см. ფოფოჯი.

პორგჲა см. პოგჲა.

პოსკჲა см. პროსკჲა.

პოტე (греч. ποτέ) когда либо; нѣкогда, давно; древній, პოტეს.

პრასა см. პროსკჲა.

პრასკა см. პროსკჲა.

პრიკე A горькій.

პრინძი A рисъ, изъ устъ же Ф.-бея слышалъ ბრინძი, პირინძი ხ, ფრინჯი V, ბრინჯი x. Т.-перс. برنج отнюдь не объясняетъ происхожденія этого слова.

პროსკჲა' A (по Ф.-бею) лукъ-порей, პოსკჲა' (Ламг̃о: слышалъ отъ мальчика, опять съ удареніемъ на послѣднемъ слогѣ), პრასკა x, px, პრასა V.

პროც: ოპროცუ x, V ощипывать, очищать, чистить (плоды, овощи), (x: очищать ножемъ яблоко и т. п.), н. პროცუფ, პროცუმ, аор. პროცი, б. პროცამინონ, პროცარე, см. ფრც и ср. ხოს.

პროწანა см. წანა.

მა-პუჩალე см. მა-ბუჩალე.

პულა AV облако; — პულერა AV облачный, ср. ბულუთი.

პურმოლი x, V (V также პურმული) названіе птицы: желтая шея, бѣлая грудь, сѣроватый хвостъ.

პურწუმოლი V (иные въ селахъ произносятъ პურწუმბოლი) видъ терновника, съѣдобное растеніе: изъ него готовятъ особое блюдо (груз. ეკალი).

«**პუტოჯი**» см. ბუტკუჯი.

პუტუჯი см. ბუტკუჯი.

პწკორა V (-px) мѣсто вокругъ очага; по другому толкованію, самое мѣсто огня.

ქ.

მ-ქალვა AV молоко, ბქალვა ხ, но и ქალვა A, см. ნანა; — ბქალვასტერი бѣлый какъ молоко, чистый.

მ-ქანგი V ржавчина, ჯანგი x; R приводитъ «ღოლა»; — ქანგერი ржавый px, ჯანგერი x, ср. ტანგერი.

მ-ქვაბუ V лягушка, жаба, ქვაბუ x «на сушѣ, большая, черная, сосетъ коровъ» по объясненію ходжа, ჯვაბუ A, ср. მარი 1, მამქვაბულე (подъ ჭინკა).

ქვალ: ოქვალუ V отдыхать, II-я пор. н. ბიქვალამ, аор. ბიქვალი, б. ბიქვალარე; — аор. ღ-იქვალეს полиняли; поблекли (звѣзды).

ქვარ: ოქვარუ V пороть (молодымъ прутомъ), н. ბქვარამ, аор. ბქვარი, б. ბქვარამინონ.

ლე-ქვერა x, V слюнявый (мальчикъ).

ქი: ქილე AV наверху; — ქილენი AV верхній; — ქინ AV вверху, надъ, ჯინ (Арташенъ), ოხორის ქინ надъ домомъ, наверху дома; ოხორიშენ ქინ выше дома.

ქილ см. ქოლ 1.

ქირ съ ქოლ 1.

1. **ქოლ** x, ქილ px, ქირ AV: გე-ქირუ вычеркивать, стирать, н. გე-ბქოლუფ x, გებქილუმ px, გებქირუმ A, аор. გებქოლი x, გებქილი px, გებქირი A, б. გებქოლამინონ, გებქილარე, გებქირარე.

2. **ქოლ** см. მქოლი.

ქორა см. მქორა, მქორასტულე.

ქუ см. ქურ.

ქურ, ქური AV, x два, въ Арташенѣ ჯური, а въ Ламг̃о 85-ти лѣтній старикъ произносилъ отчетливо: ჲურ, ჲურ წანა два года; არ-ქურ

одинъ, другой, нѣсколько, см. არ; ჟუ, причемъ послѣдующій согласный получаетъ наростъ ნ: ჟუ ნდღა два дня; ჟურ მუშ, ჟურენჯი, მაჟურა, *Гр.*, § 34 сл.

რ.

რ: a) основа ორე, I-я пор. н. ვორე A, х я есмь, ბორე V, ორე х, დ-ორე, რენ есть, ორენ, დ-ორენ, ონუ A, пов. ორცას A да будетъ, ცას V. b) основ. რინ: დორინუ A зачать, родить, III-я пор. н. დოვორინამ A, დოვორინაფ, аор. დოვორინი, ფუჯიქ ქოდორინუ корова отелилась, б. დოვორინარე, დოვორინამინონ; — დორინერი родившійся; урожденный Р

რაგი V западня. მთუგიშ რაგი, თუთიშ კაპანი западня — мышей, капканъ — медвѣдя.

ო-რაკანე рх названіе мѣста, гдѣ разставляютъ сѣть ნეფერი для ловли птицы, ср. ნეფერლული.

რაკანი A подъемъ по Шуќри-эфенди, отвѣсная гора по Ф.-бею (то же самое и არაკანი), V небольшая гора, рх, х высокая гора.

სა-რაკელი х (груз. სა-რეკელი) деревянный молоточекъ для жернова въ мельницѣ, ср. ო-კანკულე.

რანწკ, რანწ: ორანწკუ рх звучать, дребезжать, звенѣть, ორანწუ A, н. რანწკალაფს х.

რახნა (греч. ἀράχνη) AV паукъ, ср. ბომბულა.

რახუნ: ორახუნუ рх дрожать, объект. строя 3-го спр. н. მარახუნენ, аор. მარახუნუ, б. მარახუნასენ, ср. თირთ.

რაჰათი (т.-арб. راحت) покой; спокойно.

1. **რგ:** III-я пор. н. ვორგამ A сажаю, ბორგამ рх, ვორგაფ х, аор. ვორგი, ბორგი, б. ვორგარე, ბორგარე, ვორგამინონ; — н. დო-ვორგამ, დობორგამ и т. д., ლუ ბორგამ сажаю капусту (въ нѣкоторыхъ селахъ V также употребляютъ, но въ V обычно დობდგუმ и въ этомъ значеніи, а въ рх დობდგიმ только ставлю).

2. **რგ,** resp. **რგინ** A, х, ნგრინ V: ორგინუ катать, крутить, III-я пор. н. ვორგინამ, ბონგრინამ, аор. ვორგინი, ბონგრინი, б. ვორგინარე, ბოსგრინარე.

რდ: ორდუ расти, увеличиваться, страд. зал. II-я пор. н. ვირდერ х расту, ირდენან, аор. დოვირდი, б. ვირდამინონ; ორდაფუ, III-я пор. ვორდაფ х ращу, взращиваю, аор. ვორდი, б. ვორდამინონ; — н. დო-ვირდერ, аор. დოვირდი, б. დოვირდამინონ; — რდერი (иногда დერი) взрощенный х, V, ჩქიმი ხეს (ხეშ) или ხე ჩქიმიში რდერი взрощенный моею рукою; — მურდაფუ и ომორდუ AV расти, страд. зал. II-я пор. н. ვიმორდერ A, ბიმორდერ V, იმორდენ, იმორდერან A, аор. ვიმორდი, ბიმორდი, б. ვიმორდარე, ბიმორდარე, IV-я пор. н. ვომორდაფამ, ბომორდაფამ, аор. ვომორდაფი, ბომორდაფი, б. ვომორდაფარე, ბომორდაფარე; — [и დევიმორდუმ A увеличиваюсь, аор. დევიმორდი, б. დევიმორდარე]. Эти въ

скобкахъ стоящія формы сообщилъ одинъ атинецъ, а четверо, въ томъ числѣ Ф.-бей твердо отрицали его существованіе; — მორდერი A взрослый; большой, მორდერი ორუბა большая рѣка, მორდერი თუგი большая мышь, ср. დიდი; — ნომორდერი A взрощенный, შკიმი ნომორდერი взрощенный мною (полный сирота), ჩქიმი ნომორდე рх, ჩქიმი ხეშ დერი (ср. выше).

რენჭბერლუღი (т.-перс. رنجبرلق) земледѣліе.

რენგი (т.-перс. رنك) цвѣтъ.

რესიმი, რესმი (т.-арб. رسم) рисунокъ, портретъ, რესიმი ჭარუმს V фотографируетъ.

რთ: п. съ род. отношеніемъ ვურთაბ х раздѣляю, раздаю, аор. ვურთი, б. ვურთამინონ; — п. გო-ბურთამ, аор. გობურთი, б. გობურთარე; — დო-ბურთამ рх, аор. დობურთი, б. დობურთარე.

ლე-რი AV чеснокъ.

რივი см. წუკალი 1.

რინ см. რ.

რკვან (რკჸანდ) х, კვან (კჸანდ) AV: II-я пор. н. ვირკვან х попрошайничаю, ირკვანან, ვიკვან AV, იკვანან; — ოკჸანდუ, ოკჸანდინუ, II-я пор. н. ვირკჸანდუფ желаю, прошу, ვიკჸანდამ, съ дат. отнош. н. ვარკჸანდუფ, ვაკჸანდუმ; — მარკჸანდე проситель, нищій, მაკვანდე.

«ე-რკინა» желѣзо по мало-достовѣрному Er: слова не знали мои собесѣдники ни въ A, ни въ V, ни въ рх, ни въ х.

რკჸანდ см. რკვან.

«როსი Bt вкусный, сладкій; изящный», Ačap. ссылается и на At, но здѣсь этого слова не знаютъ, если это не ვორსი, resp. [ვ]როსი хорошій.

რუბა рх, х ровъ, ორუბა и რუბა A ущелье съ рѣкою, рѣка.

რუნცი радуга, ср. ცა ორცაფო. Шукри-эфенди отрицаетъ существованіе слова რუნცი, не зналъ его и Ф.-бей, но отецъ послѣдняго, старецъ 70-ти лѣтъ, сообщившій его, твердо стоитъ на томъ, что оно существуетъ. Въ V его также не знаютъ, ср. ხუნც.

რუსი русскій, ურუს; — რუსიში კოჩი русскій человѣкъ.

მა-რქვალი х, V яйцо, მაქვალი рх; — დიხა-მარქვალი картофель.

რჩ: გაურჩი ты постлалъ ему; — დო-რჩუ AV постлалъ постель; — страд. II-я пор. н. დ-ირჩენ стелется; — დორჩელი A, х постель, მერჩელი х (чаще); — მე-რჩონი годный для настиланія; — ოკორჩონი для разстегиванія, разстегиваніе; — მო-რჩონი подлежащее разстиланію; раскрытіе (одного [секретнаго] дѣла).

ს.

სა- картскій префиксъ отглагольныхъ именъ въ заимствованныхъ изъ грузинскаго словахъ, соотвѣтствуетъ тубал-каинскому ოშ, resp. ო [< ცо].

საათი (т.-арб. ساعت) часъ; часы; — საათლუღი (т. ساعتلق) -часовой.

საბაცონ, საბაცონი см. названія дней подъ დღა.

საბახთან (т. صباحدن) утромъ.
საბრი (т.-арб. صبر) терпѣніе.
სადე (т.-арб. ساده) простой; просто; все.
სადრაკი см. ფსარდაკი.
სავალი V плетенка для поклажи, ср. ცენური.
საჲადი (т.-арб. صيّاد) птицеловъ, охотникъ.
სანდალი (т. صندال) парусное судно поменьше გემი, ср. კარავი.
სანსარი (т. سنسار) бѣлодушка, каменная куница.
საპარი слабый, разслабленный.
საპი (т. صاپ) рх рукоять, древко; палка.
საპუ А лишай, мохъ (на камнѣ), ср. ლოეპი.
სარაკელი см. სა-რაკელი.
სარგანა х угорь, სარლანა AV.
სარი (т. صاري) желтый; — და-სარუ пожелтѣлъ.
სარდაკი см. ფსარდაკი
სარლა А, рх деревянное корыто для укладки хлѣба, სალრა V; деревянная миска, ср. გობი, სალანი.
სარლანა см. სარგანა.
საფანი (т. صپان) рх сошникъ, желѣзная часть на сохѣ, см. ღემირი.
საჰანი (т.-арб. صحن sahan) А, х тарелка, ср. სარლა.
საღი (г. صاغ) здоровый; цѣлый.
სევგჲული (т. سوكيلو) возлюбленный, -ная.
სევდა (г.-арб. سودا) грусть, тоска; страсть;—სევდალი (т. سودالو) влюбленный, любовникъ; — სევდალული (г. سودالق) любовь.
სეთი (т.-арб. صيت) голосъ; слухъ, молва; слава.
სელ: ე-სელუ рх подниматься, II-я пор. н. ე-ბისელამ рх, ევისელ х, аор. ებისელი, ევისელი, б. ებისელარე, ევისელამინონ; — მო-სელუ AV подниматься, вставать для совершенія послѣдней ночной трапезы въ рамазанъ, II-я пор. н. მოვისელამ А, მოვისელ х, аор. მოვისელი, б. მოვისელარე, მოვისელამინონ;—მოსელა время вставанія въ рамазанъ для совершенія ночной трапезы за два, три часа передъ разсвѣтомъ.
სელადი х задвижка деревянная, прибиваемая къ верху пролета двери: ее надвигаютъ на дверь и закрываютъ, ср. ცაკო.
სერენდე х кукурузникъ, амбаръ для кукурузы, ср. ბაგენი, ნალია.
სერი AV, х ночь; (рѣдко) вечеръ, სერ Bt по Ачар. ночью; — ამსერი въ эту ночь; — სერი-მწუმალუ другое названіе птицы სერიში; — სერიში ночной: а) «свадебный» по R и Ачар., b) названіе птицы родѣ летучей мыши, постоянно чирикаетъ; гнѣзда она вьетъ въ августѣ, ср. სერი-მწუმალუ; — წოქსერი (ср. წოხ) позавчера, сюда же ცოქსერი [позавчера] х нѣсколько дней тому назадъ, по Ачар. позавчера (Bt), დოქსერი А вчера.
სერსი см. სესი.
სესი (т. سس) голосъ, სერსი V.
სეფილი (отъ арб. سفيه) рх глупый, მუ სეფილი კოჩი რენ какой глупый человѣкъ! Ср. ქანდარა 2.
1. **სვ**: ოსუმუ V мазать (краскою и т. п.), тереть (рукою), гладить; съ род. отнош. сосл. დო-გისვა поглажу у тебя; — н. მებუსვამ, аор. მებუსვი,

ნ. მეზუსვარე; страд. н. მეზუსუმე рх (но и მეზუსუმერ), ნუსუმე (ნუსუმერ), ნუსუმენ; — მისუმეს мажетъ меня.

სვ: «მე-სვალუ» тянуть, тащить, съ род. отнош. н. მე-უსვაფ х, ნუსვაფ, ნუსვაფს, аор. მეუსვი, б. მეუსვამინონ.

სვა см. სჳა.

სვარ: ფსვარუმ (ფსჳარუმ) AV ставлю въ рядъ, аор. დოფსვარი, б. ფსჲარამინონ; Ачар. съ ссылкой на Bt приводитъ формы: аор. დოზსვარი, нов. დოსვარი, б. სვარამინონ; — გამისვარი дай мнѣ понять; — გე-სვარაფუ V переплетъ, плетень потолка; — მესვარაფუ AV частоколъ, А по Ф.-бею: выложенныя въ рядъ балки, напр. кровли.

სი ты, სინ, а въ нѣкоторыхъ селахъ и სინო.

სიავი см. სუჲავი.

სივალი V верхушка кукурузы, ср. თალასანი.

სიმინ: II-я пор. н. ვისიმინუფ х слышу, слушаю, аор. ვისიმინი, б. ვისიმინამინონ.

სიმსი-კოკარი х маленькая птица, хвостикомъ бьетъ, быстро перескакиваетъ, სიფსი-გოკარი х трясогузка, ср. მაზუჩალე, წინცანი.

სინაფ: ოსინაფუ V говорить, бесѣдовать, II-я пор. н. ზისინაფამ, аор. ზისინაფი, б. ზისინაფარე; — съ род. отнош. н. ზუსინაფამ говорю съ нимъ; — ოსინაფონი V предметъ разговора, ср. ცკ 1.

სინდომი А сѣть треугольной формы для ловли ястреба; сѣть натягивается на двѣ палки, сходящіяся угломъ.

სინო см. სი.

სინორი (т. سنور) граница, предѣлъ.

სირა (т. صره) рядъ, порядокъ; очередь.

სირაფი см. სკურაფი.

სირცი (т. صرت) А хребетъ, вершина горы, по R ущелье.

სიფთენერი (отъ т. سفته, арб. استفتاح) А прежній, ранній, ср. იფთინერი.

სიფსი-გოკარი см. სიმსი-კოკარი.

მ-სიჯგი см. მ-სუჯგი.

სიფთერი (греч. ξυφτέρι) А ястребъ (охотничій), ср. ათმაჯა.

«სიქა» см. ციქა.

«სკალაცი Bt сукно» по Ачар.

სკანი твой.

სკაფინდი (греч. σκαφίδι) А длинное корыто (для стирки бѣлья), ср. კანჩხა.

სკიდ см. სკუდ.

ელა-სკიდერი см. სკუდ.

სკილიმუნცური см. ცქირმუნცური.

სკირ см. სკურ.

სკირაფი см. სკურაფი.

სკირი AV, х сынъ, въ А, повидимому, то же слово звучало и სკიძ (< *სკიჯ skid̂), если записанное R'омъ ესკიძ представляетъ зват. падежъ, точнѣе — неоформл. съ междометіемъ ე, см. ე; сюда же «ძირი» «трапезундскихъ лазовъ», если вѣрно записано слово Ачаряномъ.

სკირმუცი см. ცქირმუნცური.

სკიძ см. სკირი.

სკიფინდრი, равно სფინდრი AV (но въ рх нѣтъ) названіе дерева съ несъѣдобными желтыми плодами, по виду дерево похоже на масличное, на «пшатъ», въ Тифлисѣ

называютъ барбарисомъ, ср. სოუთი. Въ груз. напоминаетъ по созвучію სვინტრი, но это растеніе купёна, сындрикъ.

სკუდ A по R, სკიდ x, V: н. დო-ვსკუდუმ остаюсь, დოვსკიდუმ V, დოვსკიდუფ x, аор. დოვსკუდი, დოვსკიდი, б. დოვსკუდარე, დოვსკიდარე, დოვსკიდამინონ; — ნადოსკუდუ остатокъ (*букв.* что осталось); — ედოსკიდერი x оставшійся; оставшаяся въ дѣвахъ.

სკურ V, **სკირ** x: страд. н. მე-ბსკირურ x гасну, მესკირინაფ, аор. მებსკირი, б. მებსკირამინონ, ოსკურინუ V, III-я пор. н. ბოსკურინამ V гашу, сушу, аор. ბომსკურინი, б. ბოსკურინარე, н. მე-ვოსკირინაფ x гашу, ნოსკირინაფ, ნოსკირინაფს, аор. მევოსკირინი, б. მევოსკირინარე.

სკურაფი (греч. ξυράφι) x бритва, სკირაფი рх, სირაფი A.

სკუფუნი рх приспособленіе въ мельничномъ желобѣ для усиленія силы воды, ср. ლულა, სტვინა; по-гречески σκουφούνι носки, а σιφούνι мельничный вешнякъ (пролетъ съ подъемнымъ замкомъ для спуска лишней воды).

სო гдѣ? куда? სოთი гдѣ бы то ни было; — სონთხანი куда либо, куда бы ни; — სოლე A откуда; — სოშა куда; — სონური откуда происходящій? სონი V.

სოი (г.-п. سو сторона, бокъ) около, сбоку.

სოკაღი (т. سوقاق) V улица, სოღაღი A, სოხახი Bt по Ач̆ар.

სორა см. მსორა.

სოუთი x названіе дерева; одинъ конецъ этимъ словомъ хотѣлъ объяснить атинское სკიფინდრი, но не настаивалъ.

სოღანი (т. صوغان) рх лукъ, ср. კრომი.

სოღაღი см. სოკაღი.

სოღუნ (т.-арб. سكون) покой (?).

სოხახი см. სოკაღი.

სპინ: ოსპინუ A свистать, свистаніе, свистъ; н. ბსპინუმ, аор. ბსპინი, б. ბსპინარე, ср. სტვინ 1.

სპირ: ოსპირუ A вынимать, II-я пор. н. ვისპირ вынимаю, аор. ვისპირი, пов. ისპირი, б. ვისპირარე и т. д.

სპირიდი (греч. σπυρίς) A a) или სფირიდი по Ф.-бею: корзина, плетеная безъ деревянныхъ прокладокъ, въ селахъ она называется и ოქსურა. Такъ называется и такъ же изготовляется сумочка, перевѣшиваемая черезъ плечо; b) по Шукри-эфенди: корзина. По сообщенію обоихъ ее плетутъ изъ лубка черешни.

სპიტონი V желѣзная часть на бревнѣ, въ которой укрѣплена ось мельничнаго колеса.

სპიწილი A птичка, бьетъ клювомъ, съ мѣста на мѣсто перескакиваетъ, желтаго цвѣта, въ ущельяхъ бываетъ, ჭინჭილი (въ селахъ ჭინჭი-კოკარი) V, ჭინჭი-კოკარი x, ср. მ-კუდი, а особенно სიმსი-კოკარი.

სტარიშინა, სტაროშინა см. თუთა.

სტერ: ოსტერუ рх плясать, по Ач̆ар. и «толкать», ოსტერამუ по Ач̆ар., II-я пор. н. ვისტერ x, ბისტერ рх, аор. ბისტერი, б. ბისტერარე.

სტეღო (греч. στέγη, resp. στέγος) *[кровъ, домъ]*, по объясненію хонца: «пространство вокругъ дома внут-

ри линіи стеканія капель съ крыши дома».

სცვ: ოსცვინუ V, x скользить, н. ბუს-ცურ V, ვუსცურ, უსცურ, უსცუნ, аор. ბუსცვინი, ვუსცვინი, б. ბუს-ცვინარე, ვუსცვინამინონ; — объект. строя II-го спр. н. გო-მისცუნ V выскальзываетъ у меня изъ рукъ, გუსცუნ, გომისცუნან, прош. п. გომისცუცუ, аор. გომისცუ; — н. მე-მისცუნ AV у меня скользитъ, მეგისცუნ, ნუსცუნ, მემისცურან, მე-მისცუნან, прош. нес. მემისცურცუ, მემისცუცუ, аор. მემისცუ, ნენა მე-მისცუ V у́ меня сорвалось слово,

სცველი см. თუთა.

1. **სცვინ:** ოსცვინუ V свистать, н. ბსცვი-ნუმ V, ბსცვინუფ x, аор. ბსცვინი, б. ბსცვინარე, ბსცვინამინონ, ср. სპინ; — სცვინა x, V приспособленіе въ мельничномъ желобѣ для усиленія силы воды, ср. ლულა, სკუფუნი.

2. **სცვინ** см. სცვ.

სციბ: н. დო-ფსციბუმ V молчу, დოფს-ციბურ x, аор. დოფსციბი, б. დოფს-ციბარე, დოფსციბამინონ, ср. მისა.

სციპო A кислый, ср. მჟაი, მ-ჭოხა.

სცოლ см. სცო-მ.

სცო-მ: страд. зал. II-я пор. н. ვისცო-მერ x бросаю; мечу, стрѣляю (изъ ружья), ср. კან (დო-კანუ), 3-е л. мн. ч. ისცომერან, прош. нес. ვი-სცომერცი, аор. ვისცოლი, б. ვი-სცოლამინონ, ср. ცკო-მ и ცკოჩ.

სცჳ̂ელი см. თუთა.

სჳ̂ა A мѣсто, სვა, мн. სჳ̂ალეფე, სვა-ლეფე.

სუალი (т.-арб. سوال) вопросъ.

სუბუქი (груз., перс. سبك) x, V легкій, ср. ელაფრონი.

სულ: ოსულუ A, x щепить (коноплю на веревки), н. ფსულუმ A, аор. ფსული, б. ფსულარე; — страд. зал. II-я пор. н. ისულენ A, x щепится, аор. ისულუ, б. ისულასერე; — სუ-ლერი AV исщепленная конопля, приготовленная для витья веревки.

მ-სულითუ см. ცულცე.

სუმ см. შუმ.

მ-სუმიარი мѣра, равная турецкой мѣрѣ «qila», въ A 30 окъ, въ Хопэ — 20 окъ (ока — около трехъ фунтовъ): въ A 1 მსუმიარი = 8 ოზუმაშე (см. ზუმ), 1 ოზუმაშე = 2 კაპიწი.

სუდაკი x торбетъ (рыба), სიაკი V, შაქი A.

სურეთი (т.-арб. صورت) изображеніе, портретъ.

სური (т. سوری) AV стадо; стая; толпа.

სურიე ж. имя Сурiэ.

სურიკი A скворецъ (пепельнаго цвѣта съ бѣлыми пятнами, летаетъ въ стаѣ), врагъ саранчи, ср. მ-ჩქირი.

სუს-გიში (т. سوزگچ) цѣдилка.

სუსერი замо́къ.

მ-სუჯი V плющъ, სუჯი At по Ачар., მსიჯი x, рх.

სფირილი см. სპირილი.

მ-სქიბუ Bt мельница, წკარიში მსქიბუ водяная мельница по Ачар., ფსქიბუ x; основа, вѣроятно, — სქიბუ; ср. ქარმაცე.

1. **მ-სქჳ:** н. ქო-გე-სქჳ̂ამს V несетъ (яйца), გესქუმს рх, გესქუფს x, аор. ქო-გესქუ, გესქუ, б. ქოგესქჳ̂ასე, გეს-ქჳ̂ასენ, გესქჳ̂ასუნონ.

2. **მ-სქჳ** AV, მცქჳ x, рх: ომსქუ AV красоваться, хвастаться, чваниться,

гордиться, ომცქუ x, рх, II-я пор. н. იმსქჳამს чванится, аор. ვიმსქჳი, н. ბიმცქვერ рх, аор. ბიმცქვი, б. ბიმცქვარე, п. ვიმცქვერ x, аор. ვიმცქვი, б. ვიმცქვამინონ x; — მე-გომსქუნ къ тебѣ хорошо идетъ.

მ-სქჳა AV красивый, прекрасный, სქჳა Ач̆ар., ფსქჳა x. R приводитъ и форму «bskua»; — полн. форма: სქჳალი «Bt»; — სქჳალინა красивенькій; — მემსქჳანერი x, рх нарядный, щегольской, по R приличный, მემსქვიმერი V, მომსქჳანერი AV.

მ-სქჳერი AV олень, и R, и Ач̆ар. приводятъ еще форму безъ префикса მ: «სქჳერი» («სქერი» R).

სფინდრი см. სკიფინდრი.

ტ.

1. **ტ:** съ дат. отнош. გე-ვატუმ A падаю на что либо, наталкиваюсь, встрѣчаюсь, გოატუმ и т. д. [мнѣ сдается, что лучше бы спрягать по страд. залогу: გე-ვატერ, გოატერ и т. д.], аор. გევატი, б. გევატარე, пов. გე-გატას да попадетъ въ тебя; у Ач̆ар. подъ «vat» (sic!) приведены аор. «გივატი», б. «გივატამინონ» съ ссылкою на Bt, ср. ნოხ 1; — ე-ტავუ встрѣчать, встрѣчаться, н. ევატერ AV (V съ ბ вм. ვ) нечаянно сталкиваюсь съ нимъ, ეატი, ეატერს, аор. ევატი, ეატი, ეატუ, б. ევატარე, ემატუ попалъ мнѣ (по ногѣ) — н. მე-ვატერ AV (V съ ბ вм. ვ) встрѣчаю, встрѣчаюсь, аор. ნატერ, ნატენ, аор. მევატი, ნატი, ნატუ, б. მევატარე; — съ род. отнош. н. მო-უტამ я напускаю на него; — съ дат. отнош. аор. მო-მატუ x, V разилъ въ меня, ძომანტუ A, ბიგა მომატუ палкой ударилъ меня, შურა მომატუ запахомъ ударило меня, вахнуло на меня, მომატუ V пахнуло на меня, მომანტუ A, მოგატუ, მოგანტუ, ср. ტალ 2.

2. **ტ** (ღ) см. ლ 1.

3. **ტ** см. ტკ 1.

1. **ტაბანი:** კუჩხე-ტაბანი x подошва ноги, კუჩხეში ტაბანი рх, ср. კუჩხე-ტაბუ подъ ტკაპ.

2. **ტაბანი** V крючковатая часть сохи, на нижнемъ концѣ которой желѣзный сошникъ (ღემირი), ср. სათანი.

«**ტაბუ**» см. ტკაპ.

ტავა см. თავა.

«**ტავარ**»-**ი** (т. طوار) A скотъ; въ A форма «davari», приводимая Ач̆ар., вызвала удивленіе, и слово согласились объяснить лишь въ качествѣ турецкаго.

«**ტავერი**» мѣдяница, змѣеобразная ящерица» по R, ср. მ-ტვერი 1.

ტაკო V деревянная задвижка, прибиваемая къ верху пролета двери: надвигаютъ на дверь и закрываютъ, также გოლატკომილონი, ср. სელაღი.

1. **ტალ:** a) аор. მო-მი-ნ-ტალეს у меня перемѣшали, ომინტალი ты замутилъ меня; — ოკო-ნ-ტალუ A смѣшивать, п. ვოკონტალუმ, аор. ვოკონტალი, б. ვოკონტალარე, ср. ნღვარ; b) н. ოკო-მტალუვ A вью веревку, аор. ოკომტალი, б. ოკომტალამი-

ნონ; — ოკონცალე мѣшанно, смѣшанно.

2. **ცალ:** аор. გე-მიცალეს покинули меня;—ლო-მიცალეს оставили меня;—ეკე-მიცალეს подпустили;—მე-მიცალეს напустили на меня, *науськали*;—მომიცალეს поманили меня (глазомъ).

ცალახი (груз.) х, V грязь, ср. ცოლოფი, ჩამური.

ცამცრა х, V Транезундъ, ცრაპიზანი, а также ცრაპუზონი А (но въ нѣкоторыхъ селахъ и здѣсь особое названіе ცრამცრა).

ცანგა см. ცანგარა.

ცანგალა см. ცანგარა.

ცანგარა А колокольчикъ, подвѣшиваемый къ шеѣ коровы и т. п. («ცონგორი» А чар. мои атинцы не знаютъ), ცანგალა V, ცანგა рх, ср. ო-ნ-წკილონი, ორანწკილონი.

ცანგერი рх ржавый (про желѣзо), особенно *заплеснвѣлый* (про фрукты), ср. ჟანგერი, ჯანგერი, ცენგიარი.

ცაპ см. წაპ.

ცარონი рх погода, время, ცარონი ღილო ყინი რენ погода — очень холодна, აია მუ პატი ცარონი! что за скверная погода! Ср. ორა.

ცას см. რ.

ცაველა груз. см. წუკალი 1.

ცაქიმი V, к плугъ, ხოჯიში ცაქიმი, ცხენიში ცაქიმი.

ცალანი AV сковорода, ცილანი AV, ცალანი х каменная сковорода для жаренія хамсы, ქაფხაში ცალანი, ср. კალა 2;—ოცალანუ жарить въ собственномъ соку, н. ბცალანუფ, аор. ბცალანი, б. ბცალანამინონ.

ცახ: ოცახუ ломать, раскалывать, разбивать, н. პცახუმ А, ბცახუმ V, ბცახუფ х, аор. პცახი, ბცახი, б. პცახარე, ბცახარე, ბცახამინონ; ლაზუცეში ოცახუ рх срываніе початковъ кукурузы, сборъ кукурузы;—ოცახუ V, х *долото*, желѣзное орудіе плотника для выбиванія дерева; — მე-ცახუ А сломать, н. მეპცახუმ, аор. მეპცახი, б. მეპცახარე;—მოცახერი разбитый, თოლი или თოლეფე მოცახერი съ выкатившимися глазами.

ცახცრევანდი см. მ-ცხოდარი.

ცები см. ცკები.

ცეკიკე см. ღეკიკე.

ცელები (т. طلب) ученикъ, მორდერი ცელები студентъ.

ცელი см. ცეცელი.

ცენგიარი х прокисшій или нѣсколько прогнившій, хотя бы послѣ соленія, ср. ცანგერი.

ცენი рх влажный, сырой, ср. ღიმ-ცონუ.

ცენცელი см. ცეცელი.

ცენური (по Шукри-эфенди ცენორი) А четыреугольная плетенка (обыкновенно изъ лубка) съ четырьмя веревками, привязанными къ четыремъ ея угламъ: въ нее завертываютъ поклажу, чтобы нести на спинѣ. Слово употребляется въ верхнихъ (нагорныхъ) селахъ.

ცერი см. თერი.

ცეცელი х голый, нагой, ცენცელი рх, თი-ცეცელი х съ непокрытой головой, თი-ცენცელი рх, въ сложеніи иногда ცელი: კუჩხეცელი х босой, ср. ჭუნჭუ.

ცეფური А лазскій круглый столъ

на одной низкой ножкѣ, см. *Изъ поѣздки*, стр. 631.

1. **მ-ტეცი** V молочная каша, ლეცი рх, ср. ფაფა.

2. **მ-ტეცი** см. მ-ჯეცი.

ტვას см. ტვაც.

ტვაც: ოტვაცუ А лопнуть, разрываться, მიტვაცუნ AV, х у меня разрывается, аор. მიტვაცუ, б. მიტვაცასენ (მიტვასასენ At по Ачар.), მიტვაცასუნონ, გური მიტვაცუნ (მიტვასუნ At по Ачар.) сердце разрывается у меня.

1. **მ-ტვერი** А змѣя (красная, неядовитая), მკვერი (въ селахъ и კვერი) V, უვერი х.

2. **მ-ტვერი** см. მ-ტჳერი.

ტი «Bt» вошь, მტი А.

ტიბ см. ტუბ; — ტიბუ *см.* ტუბუ.

ტიბა см. ტობა.

ტიკ: дѣйств. зал. I-я пор. н. ტიკამს или ტიკუმს А капаетъ, аор. ტიკუ, страд. зал. I-я пор. н. ტიკუნ капаетъ, прош. нес. ტიკურტუ, ср. წაპ, წროლ; — «ტიკი капля» А по R, ср. წაპუ.

ტიკანი см. თიკანი.

ტიკინა А, х корзинка поменьше კალათი.

ტიკინაჩხა см. названія дней недѣли подъ ღლა.

ტიმტვირი х губы, ср. ჩაბრი.

ო-ტირონი см. თორ 1.

ტირღონი (греч. τρυγών) А, рѣже рх горлица, въ А встрѣчается и ტრიგონი, ср. კურმული, ტორონჯი.

ტილანი см. ტალანი.

ტიშუჩა несчастный. Это слово сообщилъ Ф.-бей, какъ вицское, но въ V мои собесѣдники его не знали. Въ словѣ какъ будто უჩა *черный*, но что тогда ტიშ? Не род. пп (ტი-შ) отъ ტი < арм. տիւ *день?*

1. **ტკ** [< tkw], ტ А, თქვ х, VA: ოტკუ говорить, читать, ოთქუ А, I-я пор. н. ბთქუფ х говорю, приказываю, сочиняю, ვთქუმ А (ჭარა ვთქუმ читаю, ср. კითხ), аор. ვთქჳი х, VA, თქჳი, თქუ (ჭარა ტკუ b), ვთქჳით, თქჳით, თქჳეს. ლობთქჳი V, б. ბთქჳამინონ х, ვთქჳარე VA; страд. II-я пор. ზი-ტა А слово [zi-ta || карт. si-tkva], н. ვიტურ А учусь, ср. ზოპ, იტურ, იტურს, ვიტურთ, იტურთ, იტურან, б. ვიტურარე; отым. глаг. ოზიტუ А говорить, ოძიტუ b читать, объект. строя 2-го спр. მიძიტაფუნ я читалъ, учился, III-я пор. н. ოძიტაფამს учитъ, съ род. отнош. н. ვუზიტამ А я говорю ему, аор. ვუზიტი, б. ვუზიტარე; — თქჳერი х сказанный [помолвленный], Peacock თქჳერი, resp. გამა-თქჳერი приводитъ въ значеніи *женатаго* — ჯუმალი ჩქიმიში ბერე გამათქჳერი რენ ჴემუშ დაშა сынъ моего дяди женатъ на его сестрѣ, ср. ჩილერი, также გამათხჳერი (подъ თხ) и ქომოჯერი; — ოთქჳალუში х предметъ разговора, ოთქჳალუში ნენა слово къ сообщенію, ср. ზოპ, ლაფი, პარამით, სინაფ, ლარლალ, ხაპარ.

2. **ტკ** см. ტკო-მ.

«**ტკა** Bt [дикая] трава» по Ачар., მტკა х, V шиповникъ, специально кустъ лѣсной черной малины (груз. მაყვალი); — მტკური х лѣсной, дикій, მტკორი рх, V, ტური и მტური А, *მტკორი ღეჯი* рх дикій кабанъ, см. ქოთუმე.

ტკაპ рх, ტკაბ V, ტაბ А: ონტკაპუ рх,

ონცკაბუ V, нажимать рукою, напирать ногою, топтать;—ცაბუ A: კუჩხე-ცაბუ подошва ноги, ср. ცაბანი, ხე-ცაბუ A ладонь руки, ხეშ-ცაბუ рх.

ცვები V кожа, шкура, ცები A, გაარიშ ცები корка хлѣба, Ачар. приводитъ и форму «კვები» какъ трапезундскую.

მ-ცვეცი V лубокъ, кора дерева, მცეცი A.

მ-ცვო x, V протяженіе межъ большого перста и мизинца, растянутыхъ на плоскости (მცკაველი), მ-ცუ A, по R и ცუ, ср. მ-ციდა.

ცვოზ: н. ბცკოზურ x прячусь, скрываюсь, аор. დოზცკოზი, б. ბცკოზამინონ;—ცკოზაშა x, V секретно, тайно, ცოზაშა A, «ცკოზაშა ოგოშინუში ლაფი მიღუნ Bt у меня нѣчто (*букв.* слово) для сообщенія тебѣ секретно» по Ачар.

ცვორინ V, ცორინ A: ოცკორინუ пердѣть, ოცორინუ, н. ბცკორინამ, ბცორინამ, аор. ბცკორინი, ბცორინი, б. ბცკორინარე, ბცორინარე. Есть и въ x.

ცვო-მ: ოცკომალუ V бросать, метать; стрѣлять (изъ ружья);—н. მე-ბცკომერ бросаю туда; сыплю, проливаю (слезы);—н. მეეო-ბცკომერ x отбрасываю, аор. მეეობცკოჩი, б. მეეობცკოჩამინონ; страд. II-я пор. н. ბიცკომერ, съ дат. отнош. н. ბოცკომერ, аор. ბოცკოჩი, см. ცკოჩ и ср. სცო-მ;—н. გური ოკობიცკომერ разбиваюсь; убиваюсь (*букв.* сердце бросаю);—გო-ცკერი оторнавшійся, сорвавшійся;—ოცკომალე ружье.

ცვოჩ V, ცოჩ A: I-я пор. ბცკოჩუმ V, II-я пор. ვიცოჩამ A, III-я пор. н. ბოცკოჩუმ, ოცკოჩუ V бросать, метать; стрѣлять (изъ ружья), ср. კან (დოკანუ), ოცოჩუ A, ვოცოჩუმ или ვოცოჩამ, аор. ბოცკოჩი, ვოცოჩი, б. ბოცკოჩარე, ვოცოჩარე. У Ачар. по недоразумѣнію аор. მებცკოჩი («mebdgoči» sic) и б. მებცკოჩამინონ («mebdgočaminon» sic) съ ссылкою на Bt приведены подъ основою კოჩ («goč»)! — пов. ქომეშ-უცკოჩი брось внутрь, см. ცკო-მ и ср. სცო-მ.

ცვუბი см. ცუუბი.

ცობა A (больше въ селахъ) озеро, прудъ, ციბა x.

ცოკსარი (греч. τοξάρι) V лукъ, въ V чаще орудіе для трепанія ваты, ცუკსალი A.

ცოლოფი V грязь, ср. ცალახი, ჩამური.

ცონ: ცონუ A погружаться въ воду, страд. зал. II-я пор. н. ვიცონერ A (— V, но въ деревняхъ встрѣчается ბიცონერ), ვინცონერ x, аор. ვიცონი, ვინცონი, б. ვიცონარე, ვინცონამინონ, ср. ლ 2;—дѣйств. зал. III-я пор. н. გე-ვონცონაფ x, გაონცანაფ, аор. გევონცონი, б. გევონცონამინონ;—страд. зал. I-я пор. съ дат. отнош. н. გე-ვანცონერ x, გაანცონერ, გაანცონერს, аор. გევანცონი, б. გევანცონამინონ;—аор. დ-ი-მ-ცონუ A промокъ, ср. ცენი.

«ცონგორო» см. ცანგარა.

ცორა см. ორა.

ცორინ см. ცკორინ.

ცოროჯი A голубь, также горлица, V, x горлица, ср. კურძული, ცირლონი.

ცოცი V вѣтвь.

ცოქსერი см. წოქსერი подъ სერი.

ტოჩ см. ტკოჩ.

ტრამტრა см. ტამტრა.

ტრაპიშანი см. ტამტრა.

«**ტრაუღა**» см. ტრაღოდუ.

ტრაღოდუ (греч. τραγούδι), ოტრაღოდუ AV пѣніе, Ачар. ტრაუღა съ ссылкой на Bt и A, н. ტრაღოდუმან поютъ, объект. строя 3-го спр. п. მატრაღოდენ пою, у меня настроеніе пѣть, ср. **ბირ**.

ო-ტრები A камень очага, на который кладутъ концы дровъ;—ოტრებულე A мѣсто, гдѣ горитъ огонь, очагъ, ср. კერა, ოკრებულე.

ტრიგონი см. ტირღონი.

ტრიკი V часть ноги, x, по однимъ ниже колѣна, по другимъ ниже лодыжки.

ტროც V, **ტრუც** x: ოტროცუ опрокидываться, разрушаться, ონტრუცუ x, п. ტროცუნ, მ-ტრუცურ, ტრუცურ, ტრუცუნ, аор. დომტროცუ, დომტრუცი, б. ტროცასე, ტრუცამინონ.

ტროხ: п. ბტროხუმ A ломаюсь, аор. ბტროხი, б. ბტროხარე;—спряж. съ отнош. род. მე-გიტროხუ у тебя сломался, съ отнош. дат. მეგოტროხუ отъ тебя отломался; — съ дат. отн. «მო-გოტროხოჲ» по Ачар.; ср. ტახ, см. შქა..

ტრუნჯი рх померанецъ (груз. თურინჯი, т.-перс. ترنج), თრუნჯი, ср. არარანცი.

ტრუც см. ტროც.

მ-ტუ см. მ-ტკო.

ტუბ V, рх, **ტიბ** x: ოტუბუ грѣться, н. ბტუბურ (პტუბურ) V, аор. ბტუბი, б. ბტუბარე, III-я пор. ოტუბინუ V печь, н. ბოტუბინამ V пеку, დობოტუბინამ рх согрѣваю, ვოტიბამ x согрѣваю, ფურუნჯი გაარი ოტუბინამს V пекарь печетъ хлѣбъ, аор. ბოტუბინი, ვოტიბი, ფურუნჯიქ გაარი დოტუბინუ V пекарь испекъ хлѣбъ, б. ბოტუბინარე, ვოტიბამინონ; — ტუბუ рх теплый, ტიბუ x.

ტუბი см. ტყუბი.

მ-ტუ̂ერი x зола, ср. მ-ტუტა.

ტუკსალი см. ტოკსარი.

ტულუმი (т. طلوم) x мѣхъ, въ x это турецкое слово—предпочтительно въ сочетаніяхъ ქაფჩაშ ტულუმი мѣхъ для хамсы (рыбъ), ღინიშ ტულუმი мѣхъ для вина, ср. გუდა; зурна.

ტუპრანი см. ტურპანი.

ტურა см. ღურანი.

ტური см. ტკა.

ტურკეში см. თუთა.

ტურპანი (греч. τρυπάνι) x буравъ, ტუპრანი рх.

მ-ტუტა AV зола, ср. მ-ტუ̂ერი.

ტუტული A бедро (встрѣчается и въ V, равно рх); x исключительно про бедро животныхъ, птицъ; **см.** მ-ცხული.

ტუტუჯი A крапива, ср. ო-ჩხაპულე.

ტუფელი (г. تفنك) ружье.

ტუცა A горячій, ср. მოლა и ჩურჩა; кисель: ტუცა tuθa представляетъ кисель изъ винограднаго сока и муки съ приправою орѣховъ или другихъ фруктовъ. Разсказывается, что лазъ изъ Атинскаго ущелья спросилъ: «если этотъ кисель называется tuθa *горячій*, то что же онъ такое, когда остываетъ?» Ср. თერმონი.

ტყუბი x близнецы, ტკუბი рх, ტუ̆ბი A; — ტკუბიში Vрх, x.

უ.

უ-, resp. უ-ნ- отрицательный префиксъ, не-, без- и т. п., *Гр.* § 31, 32.

უბა V груди, сиськи; A, x пазуха, ოხორმალეფეს უბა ქულუნან, ამა ნოხი ვარ ულუნან V у женщинъ груди есть, но ума нѣтъ, უბას ქომელიდუ положилъ за пазуху, უბას ქომულიდუ x.

უბლუ см. ბლ 1.

უგვერდელა см. გჳერდი.

უვა по R финикъ.

უზერინე (т. اوزرینه) на, უზერინე შქიმი на мнѣ, со мной.

უკაჲე см. უკაჩხე.

უკაჩხე A сзади, послѣ, черезъ, спустя; изъ устъ одного деревенскаго жителя я слышалъ უკაჲე; — უკაჩხინერი послѣдній, ср. კულე 2; — უკაჩხელე по Peacock'у сзади.

უმბა (ср. греч. ὄμφαλος) x, V пупъ, пупокъ, ომბა въ Арташенѣ, უმბა მაწკუნენ x, V у меня болитъ пупокъ, ср. წიპა.

უმქი см. названія дней подъ ლა.

უნ- см. უ-.

უნოსე см. ღნოსი.

უნქი см. названія дней подъ ლა.

«**ური**» см. ყური.

ურუს см. რუსი.

ურმენი см. ყურმენი.

უსცუნე (т. اوستنه) поверхъ, за.

უსცუნი (т. اوستون) верхніе, надстрочные знаки арабскаго письма для гласныхъ.

უფი потъ, «უფილი» Bt по Ačар., უფი გემჩუ A потъ выступилъ у меня, უფი ჯემჩუ b.

ულუნოსე см. ღნოსი.

«**უშა**» см. უჩა.

უშკირი см. ოშქური.

უშქური см. ოშქური.

უჩა черный; печальный; Ačар. приводитъ и форму «უშა» съ ссылкой на Tr.

უწილონი см. წილ.

«**უხუენი** беременная Bt» по Ačар.

უჯგიში см. ჯგირი.

უჯი, უჯ- см. ყუჯი.

უჯელი см. ყუჯი.

უჯუზი (т. اوجوز) x дешевый.

ფ.

1. **ფ-** префиксъ см. ვ 1.
2. **ფ-** префиксъ см. მ 1.

ფავრი AV древесный листъ, въ рх нѣтъ, а въ x поспорили, есть ли слово у нихъ *или* нѣтъ; повидимому, нѣтъ; — მაფავრი AV мѣсто для листьевъ.

ფათქალ: ოფათქალუ V биться (о пульсѣ), ოფათქალაფს x бьется (пульсъ), მიფათქალამს V у меня бьется (пульсъ). ფათქალს рх бьется (пульсъ), аор. ფათქალუ, б. ფათქალასენ, ср. ნემზი, ფათხ; — н. ფათქალუმს взлетаетъ.

ფათხ: ოფათხუ A встряхнуть; биться (о пульсѣ), ср. ფათქალ.

ფაკ см. ფალი.

ფალა x, V мечъ (такъ называются острые мечи) *собств.* съ длиннымъ остріемъ, отсюда ბუჲული ფალა человѣкъ съ длинными усами.

ფალუ x, V простой, одинъ: ფალუ გარი одинъ хлѣбъ (на хлѣбъ и на воду).

ფალური AV пламя, ფრელი x.

ფამფაი см. ფამფარი 1.

1. **ფამფარი** (< ფანფარი) V, x кончикъ, нижняя часть, უჯიშ ფამფარი x нижняя часть уха (ушная мочка), гдѣ продѣвается серьга, უჯიში ფამფაი (< ფანფაი) рх, V, ср. ფანწალა.

2. **ფამფარი** (также ფანფარი) рх гребешокъ (пѣтушій), ср. «კია» 2.

ფანკილი A гребешокъ (у пѣтуха), въ селахъ V ფანკელი, ср. კუკულა, კუკუჭ.

ფანფარი см. ფამფარი 1 и 2.

ფანწალა AV селезенка, ფაწალა x, უჯიშ ფანწალა (ფანფარი или ფანფაი x, V) A низъ уха (ушная мочка), гдѣ продѣвается серьга.

ფარა (т.-перс. پاره) x деньги, монета.

ფარელი см. ფალური.

ფართო (груз.) x широкій.

ფარფა AV крупное прясло веретена; A, x деревянная капитель или покрышка столба въ формѣ круга у кукурузника (ნალია).

ფარფალი AV, x бабочка, ср. ქეფენელი; — ფარფალონი см. კოპქა.

ფარჩა (т.-перс. پارچه) кусокъ, обломокъ; мелкій.

1. **ფაცი** V просо (Hirse R); судя по объясненію, данному мнѣ въ рх,— высѣвки, отруби, ср. такое же семасіологическое раздвоеніе груз. ფეტვი въ различныхъ говорахъ, ср. ჩხვარი.

2. **ფაცი** A кусокъ доски (ср. арм. փայտ).

ფაფა x молочная каша, ср. მ-ცვევი 1.

ფაქი (т.-перс. پاك) Ь чистый, но и безъ именного окончанія: ფაქ.

ფაცხა рх плетенка для собиранія листьевъ; плетенка-клѣтка для куръ; x плетенка-гнѣздо, въ которомъ куры высиживаютъ яйца, ср ქაცანცელი; კვინჩიშ ფაცხა x гнѣздо, ср. ობლე; V хата изъ плетня.

ფაწალა см. ფანწალა.

ფახალი (т. بهالی) x дорогой; — aop. დოკოფახალეს сдѣлали дорогимъ (?).

ფელ: страд. зал. იფელენ годится; II и пор. ბიფელერ V гожусь, იფელერ, იფელენ A годится, аор. ბიფელი, ნ. ბიფელარე, იფელარე, იფელასენ или იფელასე; — ფელაფერი рх дѣятельный.

ფემცქვა V верхняя шелуха съ колючками каштановыхъ плодовъ, ფენცქა x.

ფენირი (т.-перс. پنیر) A сыръ, ср. ყუალი.

ფენწე A, x улитка, ფენწო V.

ფენჯერე (т.-перс. پنجره) окно.

1. **ფერი** (груз.) V цвѣтъ, x красная краска для лица, ср. ო-მ-ჭითონონი, см. კალა 1; — ფერი-დადალი V жирная трава, ფერო x, ср. წიწილაბოდა; — უფერე A (рѣдко) безцвѣтный, полинялый; — Ф.-бей въ качествѣ матеріала для A отъ этого слова могъ припомнить лишь отым. глаг. II-я пор. аор. დ-იფერუ окрасился.

2. **ფერი** (п. پری) V дивъ (такъ слышалъ я и въ рх), ангелъ.

ფერო см. ფერი 1.

ფელი (т. پك) очень, весьма, ფელი დიდი очень большой, ср. ოფშა.

ფილა груз. см. წუკალი 1.

ფიმფილი x борода, ფიმბილი AV;-

ფიმფილონი x бородатый, по Ачар. и «царь» (ср. პაპული), ფიმბილონი AV.

ფინ: ოფინუ A, x разстилать, III-я пор. н. ვოფინამ A, аор. ვოფინი, б. ვოფინარე.

ფინბილი см. ფიმფილი.

1. **ფინჭო** V видъ сосны.

2. **ფინჭო** x камышевое растенiе невысокаго роста: изъ него дѣлаютъ вѣникъ.

ფირწვიცა x, V подматокъ, дощечка для наматыванiя нитей.

ფიშმანი (т.-перс. پشیمان) раскаявшiйся; — ოფიშმანუ каяться, II-я пор. н. ვიფიშმანამ каюсь.

ფიცარი (груз.) AV, x доска, по Ачар. «плотничья работа; срубъ; лѣсà».

ფიჩვ, პიჩვ: ოფიჩუ AV поститься, II-я пор. н. ვიფიჩუმ, ბიპიჩვამ V, ვიპიჩვამ x, аор. ვიფიჩვი, ბიპიჩვი, ვიპიჩვი, б. ვიფიჩვარე, ბიპიჩვარე, ვიპიჩვამინონ, ბიჭი ვითოხუთ წანერი იფიჩვამს юноша постится, когда онъ — пятнадцати лѣтъ, ბოზოქთი იფიჩვამს дѣвушка также постится.

ფოვარი (т. پیکار) родникъ, источникъ, ср. წყარ-თოლი.

ფოთინი (фр. bottin) башмакъ, сапоги.

ფოლო A нога (ниже бедра вся).

ფონწო x, V видъ рыбы, ფონცო A.

ფორჩა рубашка; мнѣ не довелось слышать формъ «borǰa», «porča», «borxa», «porxa» (см. Ачар., стр. 48); нѣкоторыя изъ нихъ безусловно фантастическiя; — ფორჩონი въ рубашкѣ, ქჩე-ფორჩონი въ бѣлой рубашкѣ.

ფორჩუმალე x одна изъ сорныхъ травъ.

ფორცუხი A животное вродѣ шакала, но поменьше. По Ф.-бею, ფურცხუ > ფურცუხი, ср. მუ-ნ-ჭყი.

ფოსვოლი бахрома кукурузнаго початка, ფუნცქული x.

ფოსტი (т.-перс. پشت) спина (?).

ფოფოყი x пѣна, ფოფოჯი V, въ A слово не удостовѣрено: Ф.-бей произнесъ «პოპოჯი», но съ сомнѣнiемъ.

1. **ფრინჯი** (т.-перс. پرنج) желтая мѣдь; бронза.

2. **ფრინჯი** см. პრინძი.

ფრუჯ см. ფურჯი.

ფრც: ოფრცუ A очищать отъ кожуры плодъ. При образованiи окончательныхъ временъ мои учителя сбивались и не знали, какъ собственно: н. ფორფცუმ, аор. ფორფცი, б. ფორფცარე или н. ფროფცუმ, аор. ფროფცი, б. ფროფცარე, см. პროც.

ფს: н. ფსუმ AV мочусь, аор. ფსი, б. ფსარე, съ предлогомъ დო- н. დოფსუფ x, аор. ქოდოფსი, б. დოფსამინონ, съ дат. отношенiемъ при предлогѣ დო—н. დოვოფსუმ A (но и დოფსუმ), аор. დოვოფსი, б. დოვოფსარე;—ფსელი A, მსელი V (но и A) моча.

ფსარდაკი рх названiе невысокой травы, горькой на вкусъ, въ огородахъ и садахъ, да и внѣ ихъ: ею отравляютъ рыбъ [ср. греч. ψάρι рыба, ψαράδικος рыболовъ], სარდაკი V, სადრაკი x.

ფსკალა см. მსკალა.

ფსუ̂ა см. მსუ̂ა.

ფსქიბუ см. მ-სქიბუ.

ფსქუ̂ა см. მ-სქუ̂ა.

ფუთხ: ოფუთხუ V взлетать, н. ფუთხურ

V взлетаю, аор. ფუთხი, б. ფუთხარე; формы аор. ვოფუთხი, б. ვოფუთხამინონ, приводимыя Ачар., — III-й пор. и должны означать: я заставляю взлетать, вспугиваю (птицъ).

ფუღ (**მფუღ**): ომფუღუ AV, x прятать, хоронить, н. მფუღუმ, ფუღუფ, аор. მფუღი, ფუღი, б. მფუღარე, ფუღამინონ, III-я пор. н. ვომფუღუმ, аор. ვომფუღი, ვომფუღარე.

ფუღი (греч. πουλί птичка) А (слышалъ я изъ устъ мальчика Сервета въ с. Ламґо съ удареніемъ на исходномъ ი) цыпленокъ, но мои учители въ А и V утверждали, что это турецкое слово [پليچ молодая курочка], и что такъ говорятъ въ Ризѣ, ср. წიწილი, ჭუჭული.

ფუნცურა x, V пустой (орѣхъ); Цунтура, прозвище одного лаза. По мнѣнію сказителя Фахри-эфенди, въ стихотвореніи А. II, 3 игра съ этимъ словомъ и именемъ, къ носителю котораго и былъ обращенъ этотъ экспромтъ во время пляски съ перекрестными стихами.

ფუნჩხა A кроха, крошки, у Ачар. «gunčxa (Bt) miettes de pain».

ფუნცქული см. ფონკოლი.

ფურკი A древесный листъ, ფურქი V, ფუქური рх, ფუქირი x, ფურქი მცხული видъ ароматной груши, ფურქირელი მცხული x; — ოფურკუ A цвѣсти, ოფუქურე рх, н. ფუქურუმს рх, ფუქირუფს, б. ვიფურკარე A.

ფურფუ b лёгкое, легкія.

ფურჩ см. ფუჩ.

ფურცუხი см. ფორცუხი

ფურჯი AV почка;—отым. глаг. аор. დო-ფურჯუ сложился въ почку, завязался, далъ завязь, въ V произнесли დოფრუჯუ, но при переспросѣ поправили въ დოფურჯუ, ср. კურუმპი, ჭკემი.

ო-ფუცე x мѣсто вокругъ дома, дворъ за линіею стеканія капель съ крыши дома.

ფუფული AV нарывъ, A и ფუფუ по увѣренію Шевки, а въ рх сообщаютъ, что ფუფუ употребляютъ въ бесѣдѣ съ дѣтьми.

ფუქირი см. ფურკი.

ფუქური см. ფურკი.

ფუშგუნდი (< ფუჯიშ გუნდი) A коровій навозъ, см. კუნდი и ср. ლაჭმა.

ფუჩ x, V, **ფურჩ** A: ოფუჩუ V клясться, н. დოფუჩუმ V, დოფუჩუფ, аор. დოფუჩი, დოფურჩუ A, б. დოფუჩარე, დოფუჩამინონ.

ფუცქული глупый, безумный (слово, повидимому, вульгарное: въ x, гдѣ мнѣ его сообщили, оно вызвало смѣхъ).

ფუცხოლ: н. ფუცხოლუფ царапаю ногтями, аор. ფუცხოლი, б. ფუცხოლამინონ; у Ачар. съ ссылкою на Bt приведенъ глаголъ «čic» царапать когтями, ногтями.

ფუწი x, V полуистлѣвшее дерево (хорошо загорается).

ფუჯი AV, x корова.

ფშაფერი см. ოფშა.

ე-ფშერი см. ოფშა.

ფშირიდონი см. შილიდონი.

ფშკერი см. მ-შკერი.

ფშქველა V ольха. Слово употребляется въ самомъ Вицэ, въ селахъ чаще თხომბუ; въ рх не знаютъ ფშქველა; въ x такъ называютъ

молодые экземпляры, а рослые თხომუ.

ფშქირდონი, ფშქირინდონი см. შილიდონი.

ფხენი AV веретено, მხენი b.

ფხორ см. მხორ.

ფხორულე см. ხოლურა.

ფხუჯი см. მხუჯი.

ქ.

ქ см. 1) ქო, 2) ხ < ხა 2.

ქალამანი лапти, ср. ჩაფულა.

ქალე А рѣдко: о, дѣвушка (всегда съ ბოზო), рх, еще менѣе знаютъ ქალე въ х.

«**ქამი**» см. ხამი.

1. **ქანდარა** х, V силокъ, какъ объяснили въ V; эти силки «для ловли птички, которую лазы называютъ ჯიჯილენი, а турки ლაჯო» [у грузинъ ლაკო]: ею потомъ ловятъ ястреба, ср. ლაჭო.

2. **ქანდარა** V, х глупый, ср. სეფილი, ქანდარა კოჩი малоумный человѣкъ, მუ ქანდარა კოჩი რენ! Какой глупый человѣкъ!

ქაპი V, х пень (нижній обрубокъ на корню, неистлѣвшій).

ქარა ободокъ сита; *метаф.* задница.

ქართალი см. ქარჭალი.

ქარმაჭე А мельница, ср. მ-სქიბუ.

ქარჭალი х бумага, ქართალი А.

ქარყალაკი V, х куски дровъ, выбрасываемые моремъ на берегъ.

ქარციმალი см. კარწიმალი.

ქაჭრო х перхоть.

ქაფჩა AV излюбленная у лазовъ рыба «хамса», вродѣ сардинки или скорѣе кильки, анчоусъ, ქაფჩია х. Двустишіе: ჰანწო ვარ იყუ ქაფჩა: ბერეფე ჩქიმის მუ ბჩა? Въ этомъ году не было улова хамсы: что же мнѣ дать моимъ дѣтямъ?— ქაფჩონი съ «хамсой».

ქაჩ х, V, კაჩ А: ოქაჩუ хватать, держать, II-я пор. н. ვიკაჩამ А, аор. ვიკაჩი, б. ვიკაჩარე, III-я пор. н. ვოქაჩაფ х, ბოქაჩამ V, аор. ვოქაჩი, ბოქაჩი, ქოდიქაჩი ты хваталъ, б. ვოქაჩამინონ, ბოქაჩარე, ჟუქსელი გოქაჩი я тебя принялъ свысока; — страд. зал. II-я пор. н. ვიქაჩერ хватаюсь, ловлюсь, аор. ვიქაჩი, б. ვიქაჩამინონ; — аор. მე-ბიქაჩი V.

ქაჩულა (ср. т. كچه) папаха.

ქაცანცელი V плетевка-гнѣздо, въ которомъ куры высиживаютъ яйца.

«**ქაცახი**» Ačар. приводитъ въ качествѣ атинскаго слова въ значеніи незрѣлаго виноградного сока, но его не знаютъ ни въ Атинѣ, ни въ другихъ частяхъ обслѣдованныхъ мною пунктовъ Лазистана; въ Атинѣ теперь извѣстна лишь фамилія одного лаза ქაცახი, ср. კაწახური. Не отъ хемшина ли идетъ слово? По-арм. քացախ уксусъ.

ქედერი (т.-арб. كدر) печаль, огорченіе.

ქედი деревня Р (kedi).

ქემერი (т.-перс. كمر) поясъ.

ქერენდი А коса. Слово, восходящее къ арм. գերանդի, употребляется и въ мѣстной турецкой рѣчи; у лазовъ теперь нѣтъ косы, ср. დრეპანი.

ქერეჭი (т. كريج) рх известь, ср. კირი.

ქერი (груз.) х, рх ячмень, А «კერი» по Ф.-бею, который однако сообщилъ это съ оговоркой «быть можетъ», въ V слова не знаютъ.

ქერქი (груз.) х, V кора дерева.

ქერცელა см. ცელა 1.

ქესარი А молотокъ-топорикъ (груз. ჩაქუჩი), ქესერი рх.

ქესეთი (т.-арб. كيسه) кисетъ.

ქესიმი (т.-арб. قسم) доля, часть; удѣлъ.

ქესტანე (т. كستانه) каштанъ, ср. ჭუბური, также კასტანე.

ქეფენელი А червь (съ нимъ связана болѣзнь овецъ), такъ объяснилъ мнѣ Ф.-бей, а по Ačар. «At, Bt бабочка», какъ въ турецкомъ كپنك, ср. ფარფალი.

ქეფი (т.-арб. كيف) удовольствіе.

ქვათანა х глиняный кувшинъ для приготовленія არიანი, ср. ღერგი.

ქვამჭკუდი V красная глина (негодная), ქვამჭკიდი х.

ქთ: ოქთუ AV крутиться, вертѣться; страд. зал. II-я пор. н. ვიქთერ AV, х кручусь, аор. ვიქთი, б. ვიქთარე, ვიქთამინონ, საათი იქთენ часы идутъ, ср. გზარ, ქარმაცე (ფსქიბუ х) იქთენ мельница вертится; III-я пор. или съ дат. отнош. н. ვოქთერ А, ბოქთერ V, ვაქთერ и т. п. вращаю, кручу или вращаюсь, верчусь по отношенію къ нему, аор. ბაქთი; — съ дат. отнош. аор. გო-ვაქთი А я обошелъ кругомъ чего л., посѣтилъ его; II-я пор. аор. გზაშე (გზაშენ х) გოვიქთი AV, х я вернулся съ дороги, გოიქთუ V онъ вернулся, გოითუ А (въ х говорятъ გოვიქთუ, хотя имъ извѣстна и форма გოითუ, но они ее называютъ атинской); გომაქთა ნა если сумѣю вернуться; — ოქთი х, V подъемъ.

ნო-ქთერისა V, х мужъ двухъ женъ.

ო-ქთი см ქთ.

ქთირ см. ქთურ.

ქთურ AV, ქთირ х: II-я пор. н. ვინქთურამ А мѣняю, мѣняюсь вещью, ბიქთურამ V, ვიქთირაფ х, аор. ვინქთური, ბიქთური, ვიქთირი, б. ვინქთურარე, ბიქთურარე, ვიქთირამინონ; — п. დო-ბიქთურამ V, аор. დობიქთური, б. დობიქთურარე, съ род. отнош. დოვუქთირაფ х, დუქთირაფ и т. д.

ქი (т. كه) b что; когда, разъ, см. ოცი.

ქიბირი (т.-арб. كبير) гордый.

ქით: ოქითუ х складывать, н. ბქითაფ, аор. ბქითი, б. ბქითამინონ, ср. ქიჩ.

ქითაბი (т.-арб. كتاب) книга.

ქიმი (т. كيمى) кто-либо, нѣкоторые, ქიმი — ქიმი одни — другіе, діалектически ჩიმი.

ქიმინ: п. ბქიმინუფ х мѣшу (хлѣбъ мѣсить), ბქიმინამ рх, ср. შელ 2.

ქიმოლი см. ქომოლი.

ქიმოჯი, ქიმოჯერი см. ქომოჯი.

ქინ (ნქინ) рх, **ქირ (ნქირ)** V: I-я пор. съ род. отнош. н. მო-ბუნქინამ рх запошу (руки, груз. მოვუქნევ), მო-ბუმქირამ V, аор. მობუნქინი, მობუმქირი, б. მობუნქინარე, მობუმქირარე.

ქირეშ или **ქირეშ-აჲ** см. თუთა.

1. **მ-ქირ** см. ქინ.

2. **მ-ქირი** см. ქუჯერი.

ქიც см. ქოც.

ქიფ см. ქუმ.

ქიჩ: п. ბქიჩუფ х мну, аор. დობქიჩი смялъ, б. ბქიჩამინონ; Ačар. съ

ссылкой па Bt переводитъ «складывать», აჲა მენდილი დობქიჩი по Ачар. значитъ «я сложилъ этотъ платокъ», а въ x понимаютъ «я снялъ этотъ платокъ», ср. ქით.

ქლიმ: ოქლიმუ A пріобрѣтать; торговля, ср. გ 4; — კლიმა (вм. ქლიმა) пріобрѣтеніе.

ქნოლ: aop. ქნოლუ зѣвнулъ P (knol, knolu).

ქჲარი (т.-перс. کار) дѣло; выгода, прибыль.

ქჲონა A свѣтъ, ჩჲონა (Арапашъ), ср. თე.

ქჲურდი курдъ.

ქო x, V да, ср. ჴო;—ქო- утвердительная приставка въ глаголахъ, предшествующая всякому префиксу и даже предлогу, *Гр.* § 60.

ქოალი см. ქოვალი.

ქოვალი A хлѣбъ, ქოალი x.

ქო̈თელი (т. كوتك) палка.

ქოთუმე x, V курица, მცკა-ქოთუმე лѣсная курочка, бекасъ, მცკორი ქოთუმე px, მცკური ქოთუმე x, ср. ქორმე;—ოქოთუმალე V курятникъ.

ქოი (т. كوى) деревня, село, приходилось слышать и ქოჲ.

ქოლო AV (—px) лубокъ, кора дерева, изъ коей готовятъ корзины.

ქომ см. ქუმ.

«**ქომი**» см. ხამი.

ქომოლი A храбрый, доблестный мужъ, герой, ქიმოლი x.

ქომოჯი AV мужъ, ქიმოჯი x;—ოქომოჯუ V выдать замужъ, ოქიმოჯუ x, н. ბოქომოჯამ, ვოქიმოჯაფ, aop. ბოქომოჯი, ვოქიმოჯი, б. ბოქომოჯარე, ვოქიმოჯამინონ;—страд. II-я пор. н. ვიქიმოჯერ x выхожу замужъ, aop. ვიქიმოჯი, б. ვიქიმოჯამინონ;—ქომოჯერი V; x замужняя, ქიმოჯერი, ср. გამა-თხუერი (подъ თხვ) и გამა-თქუერი (подъ ცკ 1);—ქომჯონი A замужняя, ხავი ქომჯონი съ дурнымъ мужемъ;—უქომოჯუ AV (по Ачар. ოქომოჯი) безмужняя, вдова, ოქიმოჯუ x, უქიმოჯე x.

ქონ = ქო ონ (< ონუ)..

ქორბა AV, x животъ, желудокъ, «ქოლბა» P, ქორბას იჩხენ желудокъ у него дѣйствуетъ, ქორბა-ჩხალა V дизентерія.

ქორთული см. ყომური.

1. **ქორი** коршунъ.

2. **ქორი** см. ქური.

ქორიცი V коза безъ роіъ (особый видъ).

ქორმე A курица, მცა-ქორმე лѣсная курочка, бекасъ, ср. ქოთუმე.

ქოს: ოქოსუ подметать, чистить, стирать, н. ბქოსუმ A, ბქოსუფ x, aop. დობქოსი, б. ბქოსარე, ბქოსამინონ, съ неоформл. отнош. დომქოსი, დომქოსუ, დოგქოსი, დოგქოსუ;—ოქოსალე A вѣникъ.

ქოც A, **ქიც** x: ოქოცუ сложить (plier), н. ბქოცუმ, ბქიცუფ, aop. ბქოცი, ბქიცი, б. ბქოცარე, ბქიცამინონ.

ქოფაქ (т. كوپك) собака, ср. ლაკი и ჯოღორი.

ქოშაცი V годовалая коза, ср. თოხლი.

ქოჩანი V номеръ каждаго жителя въ Турціи.

ქრა x, px, V (мн. ქრალეფე) рогъ, აქრა A, აქრა მეგიცახარე *метаф.* я тебѣ сломаю рогъ.

ქროსთე px точило круглое (колесомъ).

ნო-ქროფე A початокъ (кукурузы).

ქრუსი x ударъ ногою, ქუსი AV, ცხენიქ ქუსი გეჩუ' лошадь лягнула.

ქრუში «курушъ», піастръ, но слышно и ქროშე, ср. გროში.

ქსინ: ოქსინუ A бздѣть, н. ფქსინამ, аор. ფქსინი, б. ფქსინარე.

ქჷ̂ა AV, x камень, x кремень для высѣканія огня, мн. ч. ქჷ̂ალეფე;— ქჷ̂აონი x дѣтская игра въ пять камешковъ, ср. წიკვაბი.

ქუბორი см. მ-ცხული.

ქუდი AV шапка, x феска.

ქუერი AV мука, მ-ქირი x, по ქირი по Ачар. съ ссылкой на Bt;—ო-მქირალე x ящикъ для кукурузы, изъ коего она сыплется въ жерновъ (*собств.* «мѣсто дла муки»), ср. ო-ხარულე.

ქუ̈ი см. ქური.

ქულე см. კულე 1.

ქუმ A, **ქომ** V, **ქიფ** x: II-я пор. н. ვიქუმ A дѣлаю, ბიქომ V, ვიქიფ x, см. ქიმინი.

ქუნ: დოლო-ქუნუ AV, x одѣваться, A платье, II-я пор. н. დოლოვიქუნამ A, დოლობიქუნამ V, аор. დოლოვიქუნი (ქოდოლევიქუნი), დოლობიქუნი, б. დოლოვიქუნარე, დოლობიქუნარე, страд. н. დოლოვიქუნერ, аор. დოლოვიქუნი, б. დოლოვიქუნამინონ, III-я пор. н. დოლობოქუნამ̈ V, დოლოვოქუნაფ x, аор. დოლობოქუნი, დოლოვოქუნი, б. დოლობოქუნარე, დოლოვოქუნამინონ.

ქური x, V пята, ქუი рx, კუჩხეშ-ქური (ქორი) x пята ноги, კუჩხე-ქური V (по Ачар. и Bt).

ქუსი см. ქრუსი.

ქშე см. ხჩე.

ქჩანერი см. თხირი.

ქჩე см. ხჩე.

ქც см. ხც.

ღ.

ღ [<**ღვ**], **ღმ** > [γm]**მ:** გამოღმალუ A извлекать, II-я пор. пов. გა-მილი რესიმი спими портретъ мой, resp. для меня; — გამა-მილი достань мнѣ; — н. გე-ვილამ A внизъ сношу, გილამ, გილამს, аор. გევილი, გილი, გილუ, б. გევილარე, გილარე, გილასერე; — н. ქოდოლ-ილამს опускаетъ внизъ; — н. ქ-ეილამს (ქე-ეილამ) иозноситъ, извлекаетъ; — н. ეშ-კევილამ A извлекаю, выношу, вывожу, ეშე-ბილამ V, ეშავიმერ x, ეშკილამ, ეშილამ, ეშიმერ, ეშკილამს, ეშილამს, ეშიმერს (ეშიმელს) > ეშიმეზ V, аор. ეშკევილი. ეშებილი, ეშავილი, ეშკილი, ეშკილუ, б. ეშკევილარე, ეშებილარე, ეშავილამინონ, съ родит. отнош. ეშე-მიმელს V несетъ для меня, ეშეგიმელს, ეშუმელს, аор. ქეშემილუ, б. ეშემილასენ; — н. [მევილამ A, მებილამ V] отношу, მევიმარ, მევიმერ x, см. მ, аор. მევილი, б. მევილამინონ; — н. მენდე-ვილამ AV (V всегда съ ბ вм. ვ) уношу, отношу дальше, მენდავიმერ, მენდილამ, მენდიმერ, аор. მენდევილი AV, მენდავილი, б. მენდევილარე, მენდავილამინონ; — имя дѣйствія მო-ლაფუ AV, «მო-ლალუ» по Ачар., н. მო-ვილამ AV (V съ ბ вм. ვ), მოვიმარ или მოვიმერ x, მოლამ. მუმერ, მოლამს, მუმერს, аор. მოვილი AV, x, მოლი AV, მული x, მო-

ღუ, მუღუ, б. მოვიღარე, მოვიღამინონ, მუღარე, მოღაგინონ, მოღასერე, მუღასუნონ, მოვიღამინონ, однако въ V: მო-იღამს и т. д., ნენაქ ნენა მოიღამს слово вызываетъ слово;— п. ოკო-მიღამს приноситъ мнѣ; — п. ქეშემოგიღამ разстегну у тебя, resp. твое что либо.

ღაზ см. ყაზ.

1. **ღაზი** см. კაზი.

2. **ღაზი** (т.-арб. خاص ?) чистая, подлинная монета; золото.

ღალაჯიჯი или **ღალაჯიჯა** V мышка, подмышка, по Ачар. съ ссылкой на Bt: «ხელაჯიჯი» (въ А не знаютъ).

«**ღალდ** Bt утомлять, уставать, аор. მოზღალდი, б. მოზღალდამინონ» по Ачар. Возможно, что это — заимствованіе изъ грузинскаго: მოღალვა, ср. ჭკინ.

ღალი V рѣчка, დიდი ღალი рѣка, წუცა ღალი ручей.

ღალია А названіе животнаго («краснаго цвѣта, поднимается на дерево»).

ღანჯი А нога (jambe), x, V икра ноги.

ღანჭვა x паразиты на животныхъ, выростаютъ крупные, отпадаютъ.

1. **ღარ:** ოღარუ рх чертить, проводить линіи, п. ზღარუმ, аор. ზღარი, б. ზღარარე, ср. ხაზ 2; — ღარერი полосатый; — გელა-ღარერი V полосатый, გელაღარელი x, ср. გელა-ხარერი.

2. **ღარ:** ოღარუ V очищать отъ лѣса, сорной травы садъ, орѣшникъ и т. п., н. ზღარუმ, аор. ზღარი, б. ზღარარე; — съ род. отнош. н. თხირის ეწე-ზუღარამ V пропалываю орѣхъ; ср. ნ-ჭვარ.

3. **ღარ:** съ дат. отнош. н. გო-ზაღარამ V обнимаю, аор. გოზაღარი, б. გოზაღარარე.

ღარა «Гара», изъ поговорки (*Хрест.*, А. I, 18), неизвѣстное слово (см. стр. 99, 1).

ღარამწო А (въ селахъ) петрушка, ср. ჭიჭამი.

ო-ღარაშე А удочка.

ღარი АV тѣнь (груз. ლანდი), ср. ვავა.

ღარღა см. მ-წკარ-ღაღა.

ღარღალ x: ოღარღალუ говорить, бесѣдовать, н. ვუღარღალავ говорю, бесѣдую, аор. ვუღარღალი. б. ვუღარღალამინონ; — ოღარღალუში предметъ бесѣды, ოღარღალუში ნენა слово къ сообщенію, ср. ცკ 1, см. ლაფი, პარამით, სინათ, ხაპარ.

ღარღალიცა x, V болѣзнь горла; скарлатина.

ღაჭო x сорокопудъ (груз. ღაჟო), мать этой птички въ x называется ანაჯი, отецъ — შირა, дѣдушка — ჩიქი შირა, ср. ჯიჯელენი.

ღერი АV стволъ кукурузы.

ღეჯი АV, x свинья, кабанъ, см. ყომური; — отым. глаг. II-я пор. п. ზიღეჯერ V веду себя какъ свинья, ვიღეჯერ x, аор. ზიღეჯი, ვიღეჯი, б. ზიღეჯარე, ვიღეჯამინონ.

ღვალუ V, x названіе травы.

ღვამთვო x сажа на низу котла; въ V говорили, что такъ называютъ мягкую кожуру грецкаго орѣха, ср. ღლეპა.

ღვანჩქი V крупная форель, лосось, ср. ინეხი.

ღვარ: ოღვარუ А промокать, мокнуть; молодѣть, быть свѣжимъ, зеленѣть; II-я пор. п. ვიღვარამ, аор.

ვიღვარი, ნ. ვიღვარარე, იღვარანენე, а также страд. н. ვიღვარერ, იღვარენ, см. ღუარი, ср. შოღ, შუვ.

ღვეღიკ х, V, **ღღიკ** рх: ოღვეღიკუ извиваться (о змѣѣ), II-пор. н. იღვეღიკამს, იღღიკამს, аор. ღიღვეღიკუ, б. იღვეღიკასნენ.

ღვი х, **ღი** V: н. ღვიაფს мяукаетъ, ღიამს, аор. ღვიუ, ღიუ, б. ღვიასუნონ, ღიასე.

ღი см. ღვი.

ღინ: ოღინე передъ, до.

ღინი см. ღუინი.

ღინჯგილი см. ჯირჯილი.

ღლეპა V мягкая кожура грецкаго орѣха, ср. ღვამფო.

ღლეპი х, V лишай, мохъ (на камняхъ въ рѣкѣ или морѣ), см. საპუ.

ღლიკ см. ღვეღიკ.

ღლიმა А обмылокъ.

გამო-ღმალუ см. ღ.

ღნოსი (греч. γνῶσις): ნოსი А (Ач̆ар приводитъ и ნოსე А) AV разумъ, умъ, ღისო-ნოსი А безъ ума; ნოსითე свѣдущій, ученый, разумный, умный; — ნოსიარი V мудрый, разумный, умный, ფელი ნოსონი очень умный, «ნოსონი ხოჯა докторъ» по R;—უღნოსე или უღნოსერი рх, х (также უღუნოსე) безъ ума, глупый, უნოსე А, х или უნოსერი А; — отым. глаг. II-я пор. аор. ღ-იღნოსუ х образумился.

ღობერი AV плетень, ограда, изгородь.

ღოდ: ოღოდუ х дѣлать, совершать; III-я пор. н. ვოღოდაფ, аор. ვოღოდი, б. ვოღოდამინონ, ჳეღუღი გოღოდარე воздамъ тебѣ добромъ, თესღომი ვოღოდარტუ я передалъ бы ему, მუკაბილი ვოღოდათ отомстимъ.

ღოვიდი V (-рх) ёршъ (морской), ср. კოვიდი.

ოკო-ღოლი привели.

ღომან х вчера, ღომა AV, ომან Ач̆ар. (см. ჭუმანი); — ღომანერი AV вчерашній.

ღომი, ღომუ см. ჩხვარი.

ღორ: н. მო-ვაღორ х обманываю, аор. ქომოვაღორი, б. მოვაღორამინონ; — მო-ღორღინუ А обманываться, быть обмануту, н. მობღორღუმ, аор. მობღორღი, б. მობღორღარე; — ნომღორღე обманщикъ.

ღორმა V, х широкое отверстіе.

ღორმოთი AV (въ V обыкновенно თანგრი) Богъ, въ Трап. по Ач̆ар. ორმოთი, въ х женщины еще говорятъ: ღორმოთიშე კაობა отъ Бога благо, ღორმოთიქ გიშველას да поможетъ тебѣ Богъ, ღორმოთი ჭურცგილა ругательное реченіе, смыслъ котораго неизвѣстенъ и тѣмъ, кто его произноситъ, ср. თანგრი.

ღრამათი (греч. γραμματεύς) А писарь (Ф.-бей охотнѣе произноситъ ღრამეთი).

ღრინდ: н. ე-ღრინდამს х, V, ფუჯი ხოჯი კორუმს корова страстно желаетъ быка, аор. ეღრინდუ, б. ეღრინდასე, ფუჯი ეღრინდუ корова возымѣла страстное желаніе (быка).

1. **ღუ** см. ბღუ.

2. **ღუ** см. ღუნ.

1. **ღუა** V, х щека; უ слышно и какъ ჳ: мн. ч. ღუაფე х, ღუაღეფე V, ср. ხაპარი.

2. **ღუა** см. ყუა.

ღუარი V потокъ, см. ღვარ.

ღუინი х вино, ღინი V, ср. შერაბი.

ღუღა х гнутый, согнутый, ღუღი V, см. ხვეწ.

ღუმი, ღუმიარი см. კუმი.

ღუნ: объект. строя 2-го спряж. н. მიღუნ у меня есть, გიღუნ и გიღუნს, უღუნ, прош. нес. მიღუტუ, ომური მიღუნ х живу.

ღუნი A улей, ср. ბოგინა, კავრანი.

ღურ: ღურა AV умираніе, смерть;—ოღურუ умирать, п. ბღურურ AV, х умираю, ღურურ, ღურუნ, аор. დობღური, б. ბღურარე, ბღურამინონ; съ предлогомъ დო могутъ быть всѣ формы; — аор. გელა-ბღური я умеръ;—страд. ოკობნაღურურ х, V падаю въ обморокъ, лишаюсь чувствъ, аор. ოკობნაღური, б. ოკობნაღურარე; — ღურერი умершій, мертвый.

ღურნი V, х мельничный желобъ.

ღურღულაფს см. გურგულამს.

ღურძული AV чума, несчастіе, V ядъ, ნაჭკომი გვარი ღურძული გავას съѣденный хлѣбъ въ ядъ (чуму) тебѣ да пойдетъ (*букв.* тебѣ да будетъ).

ყ.

ყ см. ყვ.

ყა вѣтвь, мн. ყალეფე. Въ западномъ нарѣчіи слово могло звучать ა, что и записано Розеномъ изъ атинскаго говора; мнѣ казалось, что не удастся найти ни одного лаза, который зналъ бы эту закономѣрную западную форму слова; не зналъ слова вовсе и Ф.-бей, а въ значеніи вѣтви онъ предлагалъ არა, но въ Ламго я однако слышалъ: ед. ა, мн. ალეფე, -рх, -V.

ყაჩ х, **ღაჩ** V, **ხაჩ** A, **ჸაჩ** A, **აჩ** V: ოყაჩუ х тесать, стругать, ოღაჩუ V, ოხაჩუ A, ოჸაჩუ A, ოაჩუ V, п. პყაჩუფ х, პაჩუმ AV, аор. პყაჩი, პაჩი, б. პყაჩამინონ, პაჩარე, ср. ღარ; — ყაჩერი тесаный, ღაჩერი, ხაჩერი, აჩერი.

ყალი х шея, ალი A; х наголенникъ;—ყალონი съ наголенникомъ (обувь).

ყაყ [квакать, ср. карт. ყიყ-ინი]: მაყაყი х лягушка, მაი [< მაჸი] рх, ჯა-მაყაყი х древесная лягушка, ср. მაჸარე. Груз. ბაყაყი, по всей видимости, представляетъ заимствованіе изъ туб.-каинской группы съ подъемомъ მ въ ბ.

ყვ > ყ (ც || ჸ), **ვ**: аор. პი [< პყი] я сдѣлалъ, დოპი, დოი, დიუ, сосл. დოჸას (ჴიმუქ A, ჴეაქ х), б. პარე, [პყარე], сосл. II ივასწუ; — съ дат. отнош. б. დობავიკო я ублажу его, დავიკო, დავუკო, დოგავიკო я тебя ублажу, დოგაუკო тебя ублажитъ (онъ, то);—III-я пор. страд. п. ბივერ дѣлаюсь, становлюсь; бываю;—съ дат. отнош. б. გავასენ у тебя будетъ;—დო-მავუ сдѣлался у меня, см. ყინი; — б. ყოფუმამინონ Bt я хочу сдѣлать, сдѣлаю, დოყოფუმე сдѣланный, готовый; зрѣлый; — страд. зал. II-я пор. ვიყოფურ становлюсь, *Гр.*, § 108.

ყვაილი [< ყვავილი] х оспа, კვავილი V, ვავილი A, კვავილი მეზკჸათუმ я прививаю оспу; — კვავილონი V, оспенный.

ყვალი см. ყჳალი.

ყვარ (ср. ყვაჯ): ყვარელი ცხენი х выхолощенный конь, კვარერი ცხენი V, ვარერი ცხენი A (гур. დაყვერილი), ср. ვაყა.

ყვაფ: მეყვაფერი х кислое молоко (lait caillé), მევაფერი V, მეჲაფერი AV, მუჲაფერი A.

ყვაჯი см. კვაჯი: ყვაჯონი ცხენი х жеребецъ, см. აჲგირი.

ყვერი см. მ-ცვერი 1.

ყვილ х, **ილ** AV: ოყვილუ х убивать, ოჲილუ A, ოილუ [< ოჸილუ] V, н. ბყვილუფ х, ყვილუფ, ყვილუფს, პილუმ [პჸილუმ] V, ვილუმ A, ილუმ, ილუმს (это же 3-ье лицо—прилаг. убійственный, смертельный), аор. ბყვილი, პილი, დოპილი, ვილი, б. ბყვილამინონ, პილარე, ვილარე; — н. მეპილუფ х гашу (свѣтъ), მეყვილუფ, მეყვილუფს, аор. მეყვილი, მეყვილუ, მეპილი я уничтожилъ, истребилъ, б. მეპილამინონ, пов. თე ქამეყვილი гаси свѣтъ.

ყვილი х кость, ილი AV; — ყვილონი х костистый, ილონი A.

ყი х, **კი** A: კია пѣніе пѣтуха, მამული ყიაფს х пѣтухъ поетъ; — аор. დოკიჲუ запѣлъ (пѣтухъ), ср. კრი и კრიალ.

ყინ х, **ინ** AV: ოყინუ х мерзнуть, леденѣть, წკარი ყინუფს вода замерзаетъ, წკარი დიყინუ вода замерзла; — ყინი х холодъ, ჸინი V, ინი х, ყინი ქოალი х холодный (кукурузный) хлѣбъ, черствый хлѣбъ, ინი ქოალი, ანდღა დიდო ყინი რენ сегодня очень холодно, ანდღა ყინი დიდო რენ id., ყინი или ინი მილუნ мнѣ холодно, ყინი მაყუ х я замерзъ, ინი მაჲუ AV, ყინი მომქუნ х мнѣ холодно, ყინი ღალი холодная рѣка, ყინი წკარი холодная вода; — ყინერი х ледъ, ინერი AV. Въ A существовало слово «ინღირი», если правильно записаны R-омъ глагольныя формы: «ოინღირუ» мерзнуть, «დოინღირი» [ты замерзъ], წარი «დოინღირუ» вода замерзла; ни въ A, ни въ V теперь этихъ формъ не признали.

ყირღ х, **ირღ** V, **ჲინღრ** A: ოყირღუ покупать, ოჲინღრუ A покупать (мелочи), II-я пор. н. ვიყირღუფ х, ბირღამ V (по н х ვირღაფ), аор. ვიყირღი, ბირღი, ვიჲინღრი, б. დიყირღამინონ, ბირღარე, ვიჲინღრარე, ср. ინღრ и ცხერ.

ყირყინცვი х горло, ср. ხუნჭკული.

ყოალი см. ყუალი.

ყომინ, ომინ, მზინ, მზ: ოყომინუ х жаждать, ომინუ A (въ V нѣтъ, и сомнѣваются въ его существованіи), ომზო; объект. строя 1-го спряж. н. მ-ყომინს х я жажду, მ-ომინს V, გომინს, ომინს, მომინან, გომინან, ომინან, მომზოს A, გომზოს, ომზოს, მომზორან, გომზორან, ომზორან, 3-го спряж. н. მა-ყომინენ х, მაომინს V, გაომინს, აომინს, მაომინან, გაომინან, აომინან, аор. მაყომინუ, მაომინუ, б. მაყომინასუნონ, მაომინასერე, წარი მომზოს A хочу пить воду, მომზორან намъ хочется пить, н. მამზინენ A, გამზინენ, аор. მამზინუ, б. მამზინასერე, ср. ნ 2; — ყომინი х жажда, ომინი A; — ყომინერი х жаждущій, ომინერი A.

ყომური х слива, ომური рх, ომზრი A (ზ слышно весьма глухо, точно მ);

сорта сливъ, по сообщенію хопца: ყომურ ლავა, ყომურ მარიაშინა, ყომურ ქორთული, ყომურ ლეჯი, ყომურ ჭაჭი (ср. гурійское названіе сорта сливъ: ჭანჭური).

ყონ x, **ჲონ** A, **ონ** V: მიყონუნ у меня есть, მიჲონუნ, მიონუნ;—II-я пор. дѣйств. зал. пов. მიონი A повези меня, страд. зал. б. გიჲონარე A послѣдую за тобою (въ рпомѣ გიჲონარი);—ნოჲუ A, ოჲონუ V провожать, страд. н. მე-ვაყონერ x, მე-ვაჲონერ AV (V безъ ჲ и съ ზ вм. ვ), ნაჲონერ, ნაჲონენ, аор. მევაჲონი, ნაჲონი, ნაჲონუ, б. მევაჲონარე, ნაჲონარე, ნაჲონასერე, III-я пор. н. მევოყუვ x, ნოყუვ и т. д., მევოჲუმ A, ნოჲუმ, ნოჲუმს, аор. მევოჲი, ნოჲი, ნოჲუ, მევოჲარე, ნოჲარე, ნოჲასერე;— пов. მენდ-იონი V поведи, повези.

ყონა x пашня, нива, поле, ონა AV (въ V слышенъ элифъ: ჺონა ꞏona), рх чаще ონცულე.

ყოროფა x любовь, ოროფა AV, отым. глаг. ყოროფუ x любить, ოროფუ (ოვროფუ) A, субъект. строя н. მ̊კორომ V, გყოროფს x онъ тебя любитъ, ფუჯი ხოჯი კორუმს V корова ищетъ быка, ср. ლონდ, равно პორომ и даже პორუმ V, ორუმ, ორუმს, касательно аор. два виц́скихъ лаза разошлись: по Шевки пи პორი, пи ლო-პორი нѣтъ, по Кязим-бею есть, и тогда нов. ორი; объект. строя н. მაყოროფენ x люблю, გაყოროფენ, აყოროფენ, მავროფენ A, გავროფენ, ავროფენ, მავროფერან, прош. нес. მაყოროფეცუ x, მავროფერცუ A, пов. მაყოროფეცას x, მავროფერცას A, мн. ч. მაყოროფეცეს, аор. მაყოროფუ x, მავროფუ A, мн. ч. მაყოროფეს, მავროფეს, б. მაყოროფასმინონ, მავროფასერე (по нѣкоторымъ მავროფასენ), мн. ч. მავროფანერე, аор. გაორაფი я полюбился тебѣ, ты полюбилъ меня, см. კორ 3; — ყოროფერი x любимый, ოროფერი A (по R ოროფერი святой).

ყოფუმ- см. ყვ.

ყოყორე x тыква, ოჲორე A, ორე [< ოცორე] V, рх, A, ср. ფელი.

ყვ: გე-მოყუფს (უფი) течетъ у меня (потъ); — მოყუფს Bt по Аҷар. течетъ у меня, ср. უფი გე-მრუ.

ყუა x лобъ, ლუა A, კუა V, ვა A по R. უ слышно и какъ ჳ.

ყჳალი (ყვალი) x сыръ, ყოალი Bt по Аҷар., კჳალი V, ვალი A, ср. ფენირი.

ყჳარი x, **კჳარი** AV ворона, по Аҷар. «ġuri» (ყური?) Bt, а по R и «ური», ср. ყური

ყჳაჯი x шулятныя яйца, V კჳაჯი (и A); — ყჳაჯალა x болѣзнь шул. яицъ, грыжа, V კჳაჯალა; — ყჳაჯონი см. ყვაჯი.

ყურ: н. პყურავ x крнчу, сержусь, ругаю, аор. პყური, б. პყურამინონ, ср. ზეჯლ

ყური x названіе черной птицы, похожей на ворону, но крупнѣе ея, ური V.

ყურძენი x виноградъ, ურძენი AV;— ჯოლორ-ყურძენი x пасленъ, selamen nigrum, псинка (растеніе съ черными ягодами, не съѣдобными, *букв.* собачій виноградъ).

ყუჯი x ухо, უჯი AV; отым. глаг. съ род. отнош. н. მე-ზუყუჯამ слушаю

его, მეგიუჯამ слушаю тебя; — უჯელი A (по R უჯილი) горшокъ, глиняная утварь (*букв.* съ ушкомъ), ср. ღერგული; — «ლეცა-უჯელი» по R глина; — უჯონი x съ ушками, ушастый, უჯონი AV.

შ.

შაბან ჰელიმი м. имя, Шабанъ hЕлимъ.

შათხ: ოშათხუ V, x встряхнуть пыль, аор. ღობშათხი.

«**მ-შალ:** аор. ქომშალი я развернулъ, б. ქომშალამინონ» Bt по Ачар. (это груз. გა-შლა, аор. გა-ვშალე); — н. მო-ბშალუფ x разстраиваю, аор. მოფშალი, б. მოფშალამინონ

შაპკა (русск.) шапка; шляпа.

შაქარი см. შექერი.

შაქი см. სუჲაკი.

შაშ (т. شاشمق): გო-შაშუ V, x впасть въ безуміе, остолбенѣть, II-я пор. н. გობიშაშერ, аор. გობიშაში. б. გობიშაშარე.

შა-ჩ см. ჩ 2 (გოშაჩუ).

შეპი (т. شاب) V, x квасцы.

შერაბი (т.-арб. شراب) рх вино, см. ღვინი.

შერეპი A большая ложка для черпанія изъ котла.

შექერი (т.-арб. شكر) сахаръ, შაქარი въ риѳмѣ, *Хрест.*, А. II, 21,28, если здѣсь не чтеніе მუშა ქარი; см. მ-ცხული; — შექერონი сахарный, съ сахаромъ.

შვ см. შჳ 1 и 2.

1. **შვალ, შოლ:** ოშვალენა A желобъ (для питья воды изъ родника), по R ომშოლინა родникъ.

2. **შვალ** см. შჳ 2.

შვან: შური ღობიშვანაშა (я слышалъ ღობიშვანაში) при каждомъ моемъ дыханіи.

შვაჯ V: II-я пор. н. მო-ბიშვაჯამ V отдыхаю, аор. მობიშვაჯი, б. მობიშვაჯარე; — მოშვაჯინონი бесѣдка для отдыха у дороги, см. *Изъ поѣздки*, стр. 562.

1. **შველ** V, **შოლ** x, V: н. ღო-ფშველამ мочу, ფშოლუფ x, ღოფშოლამ V, аор. ღოფშველი, ფშოლი, ღოფშოლი, б. ღოფშველარე, ფშოლამინონ, ღოფშოლარე, II-я пор. ღოვიშოლერ x мокну, ср. ღვარ, შუვ; — შოლერი x намокшій, влажный.

2. **შველ:** ოშველუ V мѣсить, н. ფშველამ, аор. ფშველი, б. ფშველარე. ср. ქიმინ.

3. **შველ:** მე-შველუ AV помогать, съ род. отнош. н. მე-ვუშველამ A помогаю, მევუშველ x, ნუშველამ, ნუშველ, ნუშველამს, ნუშველს, аор. მევუშველი, б. მევუშველარე, მეუშველამინონ.

შვენ см. შონ.

ში: ოშიუ V шумѣть (съ шелестомъ, про море), н. შიამს, аор. შიუ, б. შიასე.

შიალ: н. შიალამს V, x шелестить, ფავრი შიალამს листья шелестятъ, ср. შირალ

შილიღონი (греч. χελιδόνι) A ласточка, შილიღონ b (но и A), შქელიღონი мѣстами, ფშირიღონი x, ფშქირღონი рх, მშქირღონი V, ფშქირიღონი мѣстами, ср. კუდელ-მაკასი.

შილია (греч. χιλιά-ς) тысяча, შილია, ср. ვით-ოშ.

შილოგოგია (груз. შვილოგოგია) х иволга, ср. მა-ლალუდე.

შინ: შური მშინა помни мою душу;— II-я пор. съ род. отнош. გო-გიშინავ х припоминаю тебя, аор. გოგიშინი, б. გოგიშინამინონ, გოგიშინარე А, პანდა ქოგოგიშინარე всегда я буду помнить о тебѣ, ნა შური მიშინარე; объект. строя 3-го спряж. аор. გომაშინუ или ქოგომაშინუ х, А я вспомнилъ;— შინერი х, V упомянутый, достопамятный, выдающійся; помолвленный или помолвленная; — ელა-შინერი х, А упомянутый.

შინა А волосъ изъ конскаго, равно бычьяго, хвоста, ср. წარი 1.

შინაზ см. ნაზ.

1. **შირ:** п. ფშირავ х кипячу (виноградный сокъ), аор. ლოფშირი, б. ფშირამინონ;— შირა (т.-перс. شيره) сладкій сокъ винограда, свѣжій виноградный сокъ, ср. ლოუა.

2. **შირ:** ფშირავ х изнашиваю, ლო-ფშირამ V, аор. ლოფშირი, б. ფშირამინონ, ლოფშირარე;— ლომაშირუ А у меня износился.

1. **შირა** см. შირ 1.

2. **შირა** (греч. χήρα) AV, х вдова; покинутая мужемъ.

3. **შირა** см. ლაჭო.

შირალ: შირალავს х (ჩულაქ) шумитъ съ шелестомъ (море), ср. ში, შიალ.

«**შირი**» см. ხკირი.

შირიში х, V (въ V рѣдко) песокъ (и рѣчной, и морской), ср. კუში.

შიშელი (перс. شيشك) V, х двухлѣтній барашекъ.

შიფა (т.-арб. شفا) здоровье.

შკემბე (перс. شكم, شكنب) V кишки, внутренности.

მ-შკერი А, рх рододендронъ, ფშკერი V, но и მშქერი;— მშკერ-ლამი х вьющееся терновое растеніе, обвивающееся около дерева, съ красными плодами; птицы ихъ ѣдятъ.

შკვ: съ род. отнош. п. გე-ვუშკუმ А проглатываю, аор. გევუშკვი, б. გევუშკვარე, съ дат. отнош. п. გევაშკუმ А поглощаюсь, проваливаюсь, страд. გევაშკუმერ х глотаю, გეზოშკუმერ V поглащаюсь, проваливаюсь, аор. გევაშკვი, გეზოშკვი, б. გევაშკვარე, გევაშკვამინონ, გეზოშკვარე, II-я пор. страд. п. გეზიშკუმერ V глотаю, аор. გეზიშკვი, б. გეზიშკვარე.

შკვილ х, შკილ А: ოშკვილუ душить, топить, ოშკილუ, III-я пор. п. ვოშკვილუფ душу, топлю, ვოშკილუმ, аор. ვოშკვილი, ვოშკილი, б. ვოშკვილამინონ, ვოშკილარე, страд. зал. II-я пор. п. ვიშკვილერ задыхаюсь, топу, ვიშკილერ, იშკილერან, аор. ვიშკვილი, ვიშკილი, б. ვიშკვილამინონ, ვიშკილარე.

შკილ см. შკვილ.

მ-შკირი V мелкая птица съ цвѣтною грудью вродѣ канарейки, მჩქირი х.

შკორ AV, **შკირ** х, «**ჩქირ**» Bt по Ачар: п. ბშკორომ V я голоденъ, შკორომ, შკორომს, объект. строя 1-е спр. п. მშქირონს х я голоденъ, ქშქირონს, შქირონს, მშქირონან, ქშქირონან, შქირონან, მჩქირონს (у Ачар. «ბჩქირონს») и т. д., аор. მშქირონუ, მჩქირონუ, 3-е спр. п. მამშკორინებ А я голоденъ, მამშქირონებ х, аор. მამშკორინუ, მამშქირონუ,

б. მამშქირონამინონ; — მშკორინერი проголодавшійся, მშქირონერი.

შკურ (**შქურ** A): III-я пор. н. ვოშკურინამ A пугаю, угрожаю, ვოშკურინაფ x, аор. ვოშკურინი, б. ვოშკურინარე, ვოშკურინამინონ; — объект. строя 3-го спряж. н. მაშკურინენ боюсь, аор. მაშკურინუ (A, пожалуй, и V, но не рх: მაშკურინო), б. მაშკურასერე, მაშკურ⌈ინ⌉ამინონ (чаще მშკურამინონ); н. მაშქურინან A, прош. нес. მაშქურინერცუ, аор. მაშქურინუ, მაშქურინეს, ოშქურინუ страхъ; — შკურინა V, x, равно შკურნა страхъ, боязнь, შქურნა; — შკურინერი или მშკურინერი боязливый, трусливый; — უნშკური безстрашный.

შლეთ см. ჩულეთ.

შლოპ: ოშლოპუ A шлепнуться въ лужу, грязь, страд. II-я пор. н. ვიშლოპერ, იშლოპერან, аор. ვიშლოპი, б. ვიშლოპარე.

შლუთ: III-я пор. н. ზოშლუთინამ опоражниваю рх, аор. ზოშლუთინი, б. ზოშლუთინარე, ср. ჩულეთ.

შოლ см. შველ 1.

შონ A, **შვენ** x, V, A: н. მეზშონემ A я надѣюсь, მეფშვენემ V, A, მეფშვენეფ x, ср. ჩჳ 2; — ნაშვენუ сомнѣваться по объясненію Асланбея: объект. строя 3-го спряж. н. მე-მაშვენენ, მეგაშვენენ, ნაშვენენ, аор. მემაშვენუ, б. მემაშვენასერე; — უმეშვენუ безнадежно; неожиданно.

1. **შჳ:** ოშუმუ AV, x пить, н. ფშუმ, ფშუფ, аор. ფშვი, შვი, შუ, შვეს, б. ფშვარე, ფშვამინონ, II-я пор. б. «ვიშუმარე» AV напьюсь, опьянѣю; — შუმერი R пьяный; — ოშუმონი A (Ламѓо) (вода) для питья, питьевая.

2. **შჳ:** ოშუ A ткать, ოშვალუ x, V, по Аčар.: «ოშუმალა», «შვალა»; «прясть», «плести», н. ფშუმ AV, ფშუფ вяжу (носки), аор. ფშვი, б. ფშვარე, ფშვამინონ; — ოშვალერი V, x сѣдалище для ткача, ткацкій станокъ; — «ოშუმუში» подлежащій тканью, для тканья по Аčар.

შუვ: ოშუვუ V мокнуть, н. ლოფშუვუმ рх мочу, аор. ლოფშუვი, б. ლოფშუვარე, страд. II-я пор. н. ლოზიშჳერ рх мокну, аор. ლოზიშუვი и ლოზიშჳი V, б. ლოზიშუვარე и ლოზიშჳარე, ср. ლჷარ, შვე[illegible] [illegible].

«**შუვა** огурецъ» по Аčар., см. მ-ცხული.

შუმი три, სუმი, შუმ მუშ, შუმენერი, მაშუმა, *Гр.*, § 34 сл.

შუმენეჩ шестьдесятъ, *Гр.*, § 34 сл.

შუნ: объект. строя 1-го спряж. н. ქო-მშუნს V, x помню, прош. нес. ქომშუნცუ, б. მშუნცასე V, ქომშუნცასენ рх.

შურ: н. ფშურამ A пахну (V ˘ერ: მეჩამს), ფშურაფ x и т. д., ოშურა AV нюхать, II-я пор. н. ვიშურამ A нюхаю, იშურამს (собака) ищетъ, ზიშურამ V, ვიშურაფ, III-я пор. н. ვოშურამ даю запахнуть, напр. табаку выдержкою, ზაშურამ V, по въ A ვაშურამ сдуваю съ него (съ дат. отнош.), IV-я пор. н. ვოშურაფამ даю собакѣ нюхнуть слѣдъ (на охотѣ), ვოშურაფაფ, ზოშურაფამ; съ дат. отнош. въ x: ვაშურეფ воспринимаю запахъ; აშურს. ჟოღორი აშურს x собака ищетъ; — შურა AV запахъ; — შური дуновеніе; дыха-

ніе; душа; запахъ, შური გონცამს AV пахнетъ; — შურონი пахучій; A коза (слово есть и въ рх, но въ значеніи мясистый), შურონი თიკანი козленокъ.

შუშანი x дроздъ (ср. груз. შაშვი).

1. **შქა** A чресла, ჩქა V; *метаф.* შქა მეგიცახარე сломаю тебѣ чресла (собью съ тебя спѣсь, сокрушу тебя), ჩქა მეგოცახარე V, შქა ნუცროხუ (V ჩქა ნოცროხუ) чресла его сломались (отецъ или мать скончался у него; обанкротился).

2. **შქა** середина, შქა-გური x самая середина, среди чего либо.

შქელიღონი см. შილიღონი.

შქენ: ოშქენა A середина, средній, см. კითი.

მ-შქერი см. მ-შკერი.

ნო-შქერი AV, x уголь.

ლე-შქი A (слышалъ и ლეშკი) губа, губы, см. კოლა-კიღერი, ср. ჩაზრი.

შქითი см. შქჷითი.

შქიმი см. ჩქიმი.

შქინ см. ჩქინ 1.

შქინი см. ჩქინი.

შქირ см. შკორ.

შქვ: მევაშქვაფ x я покидаю, оставляю, მევაშქვამ A, аор. მევაშქვი, б. მევაშქვამინონ, у Аҷар. съ ссылкою на Bt предлогъ მი: მივაშქვაფ и т.д., ср. ჩქვ.

შქუ см. ჩქინ 2.

შქჷითი семь, შქჷითენერი, მაშქჷითა, *Гр.*, § 34 сл.

შქუნ см. ჩქინ 1.

შქუნი см. ჩქინი.

შქურ см. შკურ.

შხომი см. ჩხომი.

ჩ.

1. **ჩ:** ოჩამუ x кормить, насыщать, გაარი ფჩამ (ფჩაფ x) васыщаю; — გამოჩამუ продавать, н. გამაზჩაფ x продаю, аор. ქოგამაზჩი, пов. გამაჩი, б. გამაზჩამინონ x, გამაზჩარე V;—გეჩამუ x бить, ударять; играть на трубѣ, н. გეზჩაფ x, аор. გეზჩი, გეჩუ, пов. გეჩი, б. გეზჩამინონ, გექჩი я ударилъ тебя, ჭკუხეთე გემჩუ онъ ударилъ, resp. побилъ меня палкою, ფხუა გეჩამს A (გეჩაფს x) летаетъ, *букв.* бьетъ крыльями, გური გეჩამ A обращаешь вниманіе, უჟი გემჩამს V (გემჩაფს) въ потъ ударяетъ меня, потѣю, უჟი გეჩამს A потѣетъ, უჟის გეჩალა x потѣніе, უჟი გემჩუ V я вспотѣлъ, ср. გემო-უჟუფს, ღიღი «ღინი» (читай: ყინი; ინი рх) გემჩამს (аор. გემჩუ) V мнѣ очень холодно (было холодно), что въ x: ღიღი ყინი მიღუნ (ср. ჭ 2); — გელაჩამუ x, გელა-ზჩაფ x играю (*букв.* бью) на инструментѣ, аор. გელაზჩი. б. გელაზჩამინონ, ცულუმი გელაზჩამ V играю на зурнѣ, ср. ჭანღ; IV-я пор. аор. გელოვოჩამაფი я заставилъ его играть, б. გელოვოჩამაფამინონ;—მე-ჩამუ x давать, п. მეზჩაფ x, аор. ქომეზჩი x, ქომეფჩი AV, пов. მეჩი дай, бей (въ подбородокъ = лицо), მეზჩამინონ x, მეფჩარე AV, ქომექჩითკო дадимъ тебя, გზა მეჩამუ x дать дорогу, пустить, ჟევაბი მომჩი x дай мнѣ отвѣтъ, ლორმოთიქ (въ селахъ V, рх, въ самихъ городкахъ თანგი-ქ x, рх,

თანგრი-ქ V) შიფა მეჩას AV, x да дастъ ему Богъ здоровья, ღორმოთიქ შიფა მექჩას Богъ да дастъ тебѣ здоровья; — II-я пор. н. ე-ბიჩამ предаю анаѳемѣ, проклинаю.

2. **ჩ:** გოშა-ჩუ V, x говорить безъ смысла или нужды, болтать, н. გოშა-ბჩამ, аор. გოშაბჩი, б. გოშაბჩარე.

ჩა см. ცა.

ჩაბლა см. ჩაფულა,

ჩაბრი V губа, губы, ჩარბი x, рх, ср. ტიმტვირი, ლე-შქი.

ჩაი (т. چای) рѣчка, ср. ღალი.

ჩაირი см. გიბერი-ჩაირი.

ჩალ: ონჩალუ x косить, н. ბჩალუფ, ср. ცალ и ჭკორ;—ჩალა: ლაზუტიში ჩალა сухой стебель кукурузы, сѣно, «ჩალა скирдъ сѣна» у Ачар. съ ссылкою на At, гдѣ его однако не знаютъ; — ონჩალე V амбаръ для сѣна, ср. ოწუალე подъ წუ 1.

ჩამი (т. چام) AV, x сосна.

ჩამინ: ოჩამინუ A чесать, чесаться, ონჩამინუ V, II-я пор. н. ვიჩამინამ A, ბინჩამინამ V, ვინჩამინაფ x, аор. ვიჩამინი A, ბინჩამინი V, ვინჩამინი x;— объект. строя 3-го спр. н. მაჩამინენ, მანჩამინენ чешусь.

1. **ჩამურ:** ოჩამურე x то же, что въ A მანგანა; ონჩამურე рх, ოჩამრე A каменное остродонное корыто, зарытое въ землю и довольно высоко выдающееся надъ нею; зѣвъ узкій, въ который однако входитъ голова молотилки. Въ него бросаютъ кукурузные початки для выбиванія зеренъ молотилкою, называемою მანგანა [ср. гур. ჩამური].

2. **ჩამური** (т. چامور) A грязь, ср. ტალახი, ტოლოფი.

ჩან: ოჩანუ A уродиться (о плодахъ), ყურძენი ვარ ჩანს x винограда нѣтъ (нѣтъ его урожая), ურძენი ვარ ჩანს V, ურძენი ვა ნჩას; — аор. გო-ფჩანი я прирастилъ (придѣлалъ въ рядъ, пришилъ);—страд. II-я пор. н. იჩანენ родится, растетъ, დიჩანუ началось цвѣтеніе (плодоваго дерева);—аор. მე-ბიჩანი я вырастилъ себѣ (крылья).

ჩარბი см. ჩაბრი.

ჩაფა x, рх мотыка, ср. თოხი.

ჩაფუკი A маленькая корзинка съ ручкою. Слово знаютъ лишь въ нѣкоторыхъ селеніяхъ.

ჩაფულა x лапти, ჩაბლა AV (V также и ქალამანი), въ x, рх вѣрнѣе: ჩაფულა «чусти» (груз. წუღა), а ქალამანი лапти; — ჩაფულა A кожаныя «чусти» съ подошвою, надѣваемыя поверхъ მესტი, см. მესტი, ср. წუღა.

ჩაქი (т. چاق) x складной ножъ.

ჩაჩხა см. названія дней недѣли подъ დღა.

ო-ნ-ჩახულე V, x глиняный сосудъ для приготовленія «არიანი» со всѣми принадлежностями, см. დერგი, მეჯაფერი დოლობუმან, არიანი იქომან ონჩახულეთე сливаютъ кислое молоко и (изъ остатка) дѣлаютъ пахтанье въ глиняномъ сосудѣ «ончахулэ».

ჩე см. ქჩე.

ჩეთინი (т. چتين) трудный, опасный.

ჩელამურე x слеза, слезы, ჩილამბრე V, ჩილამბრი AV, ჩილამბი A, ჩილამრე рх, но Ачар. въ A: ჩილამი; თოლიშ- или თოლი-ჩილამბრე, также თოლიშ- или თოლი-ჩილამბრი V слеза (*букв.* слеза глаза), თოლიშ-

или თოლი-ჩილამრე x, თოლიშ-ჩელამურე, также თოლი-ჩელამურე x, თოლი-ჩილამი A; — ჩელამურონი x слезливый, ჩილამზრონი V. ჩილამი вызвалъ у Ф.-эфенди недоумѣніе; когда же я назвалъ თოლი-ჩილამი, онъ его призналъ какъ знакомое слово, но въ значеніи глазного гноя, потомъ въ значеніи глазного гноя указалъ ძიმილი, а ჩილამი — въ значеніи слезы. Шевки Дж. сразу далъ форму ჩილამზრი.

ჩელუცი x плетенка, накладываемая сверху на балки «опцхони» или «опцхопэ» въ лазскомъ домѣ, ჩელთი A, ср. ცელა 3, ონ-ცხონი.

ჩეპკენი (т. چپكن) верхняя куртка до чреселъ съ откидными рукавами; теперь ея не носятъ.

ჩერგა (т. چرگه шатеръ?): ათმაჯაში ჩერგა сѣть для ловли ястреба, ср. თენთა, მოხა.

ჩექმეჯე (т. چكمجه) комодъ.

ჩეჩხური A горячка, лихорадка, ჩხე x, V.

ჩვ см. ჩჳ.

1. **ჩით:** ოჩითუ A, п. ფჩითურ освобождаюсь; — аор. გამა-ფჩითი A я освободилъ; — п. დო-ფჩითამ AV, დო-ფჩითურ x кончаю, освобождаюсь, аор. დოფჩითი, დოჩითუ освободился, кончился, б. დოფჩითარე V, დოფჩითამინონ x.

2. **ჩით:** ოჩითუ, п. ფჩითუფ x рублю, аор. დოფჩითი, დოჩითუ онъ раскололь, б. ფჩითამინონ, დიშკა ფჩითუფ рублю дрова.

ჩილამი см. ჩელამურე.

ჩილამზრი см. ჩელამურე.

ჩილი жена; — отым. глаг. II пор. п. დო-ვიჩილამ A женюсь, დოზიჩილამ V, страд. п. ვიჩილერ x, аор. დოვიჩილი, пов. იჩილი, б. ვიჩილარე A, ვიჩილამინონ x; — ოჩილუში ზერე გიყონუნ x у тебя сынъ — женихъ (*букв.* [зрѣлый] для женитьбы или которому пора жениться), ოჩილუში ვაქთი გილუნი время ли тебѣ жениться? — пов. დო-მოჩილი жени меня; — ჩილერი женатый, ср. გამა-თქუერი (подъ ცქ 1), также გამათხუერი (подъ თხვ) и ქომოჯერი; — უჩილუ неженатый.

ჩილივა-ჯოხი груз. см. წუკალი.

ჩიმი см. ქიმი.

ჩიმშირი (т. چمشير) самшитъ, назв. дерева, ჩიმჩირი. Быть можетъ, отъ этого слова — ოჩემჩირე Очемчиры, названіе мѣстечка, ср. მ-ჩირე.

ჩინ: ოჩინუ AV, x знать, быть знакомымъ, II-я пор. п. ვიჩინამ A, ზიჩინამ V, ვიჩინაფ x, аор. ვიჩინი, пов. იჩინი, б. ვიჩინარე, ვიჩინამინონ: — ჩინაფერი AV знакомый, ჩინოფერი x, ср. გნ-აფერი.

ჩინ (მ-ჩინ): съ род. отнош. п. უმჩინამ AV показываю, поручаю, аор. დოუმჩინი, б. უმჩინარე: — п. მენდაუმჩინაფ x, аор. მენდაუმჩინი. б. მენდაუმჩინამინონ; у Ач̆ар., приводящаго послѣдній глаголъ съ основою მჩენ, называется и имя д. «მჩენაფა».

ჩინარი (т.-перс. كنار) берегъ, см. აკრა.

ჩინდ: ოჩინდუ A чихать, объект. строя 3-го спряж. п. მაჩინდენ A чихаю, აჩინდერან, მაჩინდინენ x. V, аор. მაჩინდუ. მაჩინდინუ, მაჩინდა-

სერე, მაჩინდანენე(-ენ), მაჩინდინამინონ, მაჩინდინასე.

ჩინჩხინა x, V, равно ჩინჩხინი, названіе крупной птицы, ср. მა-პაცულე; но Шевки-Козьмѣ Кадіашвили: ჩიმჩხინე x, px, ср. მა-ჯაჯლე.

ჩირ см. ჩჳ̂ირ.

მ-ჩირე широкій; будто отсюда названіе мѣстечка Очемчиры: «უჩა-მჩირე» *черно-широкій*, ср. ჩიმშირი.

ჩირეგ-აჲ, resp. ჩირეგ-აი см. თუთა.

ჩირი по R, **მჩირი** A воскъ. R сопоставляетъ съ греч. κηρίον, но если принять отожествленіе, нѣтъ надобности спѣшить признаніемъ ча́нскаго слова заимствованнымъ: ჩირი ǯir-i (<*ǯwir-i)—тубал-каинская форма яфетическаго слова, ка́рт́ская его форма—ცვილი ǯvil-i.

ჩიქარი V, x доброе дѣло, ср. კაილუღი, воздаяніе благое, выгода, თი ჩქიმიში ჩიქარი.

ჩიქი x названіе крупной птицы, кричащей «чхир-чхир», მ-ჩიქი px (فرعون قوشى, ср. ჩიჩხილი); — ჩიქი შირა см. ლაჭო.

ჩიჩელი (т. چيچك) цвѣтокъ, ср. დადალი.

ჩიჩი x моль, у Ача́р. приведена форма „«či» насѣкомое; червякъ (арм. čči [т. е. ճճի])“; и арм. ճճի, несомнѣнно, яфетическаго происхожденія, съ нимъ родственно ка́рт́. ჭია, ჭიაჭუა червь, гады, но эквивалентъ нашего ча́нскаго слова въ армянскомъ — *ցեց* моль, ср. წიწი 1.

ჩიჩქუ см. ჩუჩქუ.

ჩიჩხილი V мелкое пернатое темнаго цвѣта, бываетъ въ дубѣ, стрекочетъ, ср. ჩიქი.

ჩლონა см. ქლონა.

ჩოზანი см. ჭკეში.

ჩოდ: III-я пор. п. დოვოჩოდინამ A опоражниваю, трачу, кончаю, ბოჩოდინამ V, გზა დობოჩოდინამ, ვოჩოდინაფ x, аор. დოვოჩოდინი A, ვოჩოდინი x, б. ვოჩოდინარე A, ვოჩოდინამინონ;— მო-ჩოდინუ A опоражнивать, н. მოვოჩოდინამ.

ჩოლი (т. چول пустошь) V, x болотное мѣсто.

ჩომენა V глуповатый.

ჩონჩი V листва, облегающая кукурузный початокъ, ჩონჩოლა A; — ჩონჩონი въ листвѣ початка.

ჩორბა (т. چوربا) супъ.

ჩოლენი см. ჩუვენი.

ჩოშელი названіе рыбы.

ჩოჩოქა A грива, ცხენიშ ჩოჩოქა грива лошади, V хохолъ, ჩოჩოკა x, ср. კუკუფ.

ჩოხა AV верхняя куртка, обыкновенно изъ шерсти, მჩოხა x, px.

1. **ჩვ**: съ род. отнош. п. ვუჩუმ A, ვუჩუმერ x толкаю, гоню, спроваживаю, ბუჩუმერ V, უჩუმერ, უჩუმერს, аор. ვუჩვი A, x, ბუჩვი V, б. ვუჩვარე A, ბუჩვარე V, ვუჩვამინონ; — მენდა-ვუჩუმერ x туда погоняю, доставляю, მენდ-უჩუმერ (2-е лицо), аор. მენდავუჩვი, б. მენდავუჩვამინონ. У Ача́р. основа звучитъ «čр» съ ссылкою на Bt.

2. **ჩვ**: п. ფჩუმერ надѣюсь, увѣренъ, ср. შონ; у Ача́р. «ču» ждать.

ჩუვენი x котелъ (по Ача́р. «chaudron en fer»), ჩოლენი V.

ჩჳ̂ირ x, px, **ჩირ** A: ომჩჳ̂ირუ V, ონჩირუ A плавать, п. ვინჩჳ̂ირ или ვიმჩჳ̂ირ x, ბიმჩჳ̂ირ px, ვინჩირ A,

ზინჩვირამ V, аор. დოვინჩუირი x, დოზინჩუირი px, ზინჩუირი V, დევინჩირი A, пов. იჩირი, б. ვინჩუირამინონ x, ვინჩირარე A, ზინჩუირარე V.

ჩულეთ AV, **შლეთ** x, px, V: ოჩულეთინუ AV избавлять, спасать, ოშლეთინუ x, px, V, III-я пор. н. ვოჩულეთინამ A, ზოჩულეთინამ V, ვოშლეთინაფ x, ზოშლეთინამ px, დოზოშლეთინამ V, аор. ვოჩულეთინი, ზოჩულეთინი, ვოშლეთინი, ზოშლეთინი, დოზოშლეთინი, б. ვოჩულეთინარე, ზოჩულეთინარე, ვოშლეთინამინონ, ზოშლეთინარე, დოზოშლეთინარე, ср. შლუთ.

მ-ჩუმალუ см. სერი.

ჩუნქი (т.-перс. چونکه) такъ какъ, ჩუ́ნქი Bt по Ачар.

ჩური AV vulva.

ჩუჩუნა x, pxV теплый, см. მოლა и ცუცა.

ჩუჩქუ [я слышалъ собственно ჩუჩკუ] V мягкій, нѣжный, x, px ჩიჩქუ.

ჩქა см. შქა 1.

ნო-მ-ჩქა V пепелъ, ნომჩქვა x.

ჩქარ въ выраженіи: ჩქარ ვა რენ или ჩქარ ვარ V ничего нѣтъ; у Ачар. ჩქარვა съ ссылкою на Bt со значеніемъ никогда.

ჩქვ см. ჩქჳ.

ჩქვა см. ჩქუ̂ა.

ჩქიმი x, V мой, შქიმი A, ჩქიმი რე принадлежитъ мнѣ, *букв.* [это] — мое; — ჩქიმეზურა x, px, V по моему.

1. **ჩქინ:** ოჩქინუ px знать, слышать, внимать, ოშქინუ A, ოჩქინაფუ x знать, *собств.* давать знать, н. მიჩქინ x, გიჩქინ, უჩქინ, მიშქუნ A (по слышу и მიშკუნ), გიშქუნ, უშქუნ, прош. нес. მიჩქიცუ x; — IV-я пор. аор. გოჩქინაფი я тебѣ сообщилъ.

2. **ჩქინ** [< **ჩქუნ**] x мы, შქუ A, ჩქუ V, ჩქუნ px.

ჩქინი x [< **ჩქუნი**] нашъ, შქუნი или შქინი A, ჩქუნი V.

«**ჩქირ**» см. შკორ.

მ-ჩქირი x скворецъ, ср. სურიკი, მ-შკირი.

ჩქჳ x, **შქჳ** AV: н. ვოჩქუმერ я посылаю; провожаю, спроваживаю, аор. ვოჩქვი x, ვოშქვი AV, б. ვოშქვარე, ვოჩქვამინონ, გოშქვარე я послѣдую за тобою, ср. შქჳ 1.

ჩქუ см. ჩქინ.

ჩქუ̂ა, а также ჩქვა x, V другой, остальной, ჩქუ̂ა მუ გინონან ოცი (|| ქი) მოგილა чего еще хочешь, чтобы я принесъ тебѣ (вамъ), x; въ V лишь არ ჩქვა или ა ჩქვა еще разъ, хотя въ стихахъ встрѣчается (*Хрест.*, А. II, 19,51) и самостоятельно ჩქვა.

ჩქუნ см. ჩქინ.

1. **ჩხ:** испражняться, н. ვიჩხერ x, аор. ვიჩხი, б. ვიჩხამინონ.

2. **ჩხ:** ოჩხუ мыть AV, x, н. ფჩხუმ, аор. დოფჩხი, б. ფჩხარე, ფჩხამინონ, по корню ʳr˺ǝ̣q = карт. rǝq, т. е. რეცხა стирать, ср. ზონ.

ჩხა см. დლა.

მა-ჩხა V, x желобокъ (у источниковъ).

ო-ნ-ჩხაკალე A шестъ для сбиванія орѣха, ონჩხალე px, ср. პენჭკა.

ო-ნ-ჩხალუ A, x сбиваніе шестомъ или собираніе грецкаго орѣха, см. ონჩხაკალე.

ჩხამი x ядъ.

ო-ჩხაპულე px, V крапива, ср. დიჭკიჯი, ცუცუჯი.

ჩხე см. ჩეჩხური.

ო-ჩხე ножны, ხამი (V ხამიშ) ოჩხე.

ჩხვარი A, x, მჩხვარი A хлѣбное расте-

ніе; изготовляемый изъ него хлѣбъ (*собств.* каша)—ღომუ A, x, ღომი A; въ Ламго 80-ти лѣтній старикъ меня увѣрялъ, что მჩხვარი и ღომი (sic)—одно и тоже, но ღომი молъ тур. слово. По названію это—гур. ღომი видъ пшена.

ჩხვათვა (ჩხჷათვა) AV жаркій, теплый (про воздухъ, погоду), ჭავა (ცარონი рх) ჩხვათვა ონ (რენ рх) погода жаркая, жарко, ჩხოთვა (записано у меня и ჩხოპა) x, ცარონი ჩხოთვა რენ жарко, ср. ცუცა.

ჩხვინ см. ჩხუნ.

ჩხვინდი x носъ, ჩხინდი AV. У Ачар. приводится форма ჩხვინჯი, архаическая, но я не слышалъ ея; კვინჩიშ (კინჩიში) ჩხვინდი x клювъ, კინჩიშ ჩხინდი V, კინჩი-ჩხინდი A;—უჩხინდეჯ безносый.

ჩხომი AV, x рыба, ჩხომიშ მარქვალი икра, A и შხომი; см. კოპჭა.

ჩხოთვა см. ჩხვათვა.

ჩხორო девять, «ჩხოლოო» по P, «ვით დო ჩხორო» по Ачар. двадцать девять; ჩხორო მეჷ, ჩხორონერი, მაჩხორო, *Гр.*, § 34 сл.

ო-ჩხოცალე V, x доска съ зубцами для расчесыванія «სულერი» конопли;—п. ზჩხოცუმ расчесываю нити конопли, аор. ზჩხოცი, б. ზჩხოცარე.

ჩხუ A толстый, მჩხუ x, V, но и A, თი-მჩხუ важный, знатный, თოლი-მჩხუ V съ широкими глазами, съ широкими петлями (о сѣти), თოლი-მჩხუ ყურძენი виноградъ съ крупными ягодами, თოლი-მჩხუშ ყურძენი x.

ჩხუნ: ოჩხუნუ и ონჩხუნუ A, II-я пор. п. ვინჩხუნამ A мнѣ жарко, грѣюсь, аор. ვინჩხუნი, б. ვინჩხუნარე, III-я пор. п. ვოჩხუნამ A согрѣваю, ვომჩხვინაფ x, ზომჩხვინამ V, аор. ვოჩხუნი A, ვოჩხვინი x, ზომჩხვინი V, б. ვოჩხუნარე A, ვომჩხვინამინონ x, ზომჩხვინარე, ღემირი ზომჩხვინამ V раскаляю желѣзо.

ჩხური AV по R овца (теперь въ A კოჲინი), მჩხური x.

ც.

ცა небо; изъ цѣлаго ряда будто бы діалектическихъ разновидностей этого слова, собранныхъ у Ачаряна («ča», «zaa», «ża», «ka», «ca») первая («ča») представила бы настоящую чанскую, вообще тубалкайнскую форму, если читать ее ჩა, что и приводитъ особо Ачар. съ ссылкою на Bt, на основаніи одного Er., но такая форма неизвѣстна и малодостовѣрному Er. (182), да и мнѣ ее не пришлось нигдѣ слышать самостоятельно, въ составѣ же ჩაჩა четвергъ она сохранилась вездѣ;—ცაშ ოცვათუ рх радуга (карт. ცის სარტყელი), ცაოცვათუ V, ცაორცათო A (ср. რუნცი).

1. **ცად** смотрѣть, ოცადუ, I-я пор. п. ზცადუმ смотрю, ცადუმან (но и ცადომან) V пробую (вкус...), ზცადუფ x, аор. ზცადი, б. ზცადარე, ზცადამინონ, II-я пор. п. ვიცადუფ x я смотрю для себя, у себя, аор. ვიცადი, б. ვიცადამინონ.

2. «**ცად** заниматься, работать» по Ачаряну, судя по имени дѣйствія ცადინჭა, названнаго Ачаряномъ «cond.», записано со словъ лаза, подвергшагося грузинскому вліянію, какъ указываетъ и его помѣтка «Bt». Формы, приводимыя у него: «н. ვიცადაზ, аор. ვიცადი, б. ვიცადამინონ».

ცალ: ონცალუ A очинить; косить (დრეპანითე), аор. დომცალი, ср. ჩალ и ჭკორ.

ცანა A мелкая птичка: красношейка.

ცანცა V корзина для собиранія винограда и другихъ плодовъ, отличная отъ გუდელი; дѣлается она изъ «ცულფუ» каштановаго дерева, а также изъ лубка черешни.

ცარა x, V грубая, безплодная земля, ср. გა-ხალერი.

1. **ცელა** или **ქერცელა** x корочка на ранѣ; чешуя.

2. **ცელა** V бѣлокъ (яйца), ცილი x (въ груз. ცილი желтокъ).

3. **ცელა** V плетенка, накладываемая сверху на балочный потолокъ въ лазскомъ домѣ, ср. ჩელცი.

ცვ: გონცვერი x ясный.

ციგ: ოციგუ, н. ბციგუფ x продѣваю, протыкаю, прокалываю, аор. ბციგი, б. ბციგამინონ, ср. ცონ;—მ-ციგურა x растеніе съ парными колючками, пристающими къ платью (*букв.* всаживающимися въ платье).

ციგარა папироса.

მ-ციდა (груз. ციდა) x пядь, пядевь.

ცილ см. წილ.

ცილი см. ცელა 2.

ნო-ცინქცხალე или **ნოცინცხალე** x искра, ср. წილიდი и მ-წკა.

ცირ см. ცორ.

ცირასქუა (мингр., ср. груз. ქალიშვილი) дочка P.

ციფრი см. წიფური.

ციქა A, по Ачар. и Bt, мало, «სიქა» R, მციქა V, x (въ x лучше ჭიცა), მციქა ქოალი და ყვალი მომილი x принеси мнѣ немного хлѣба и сыру, ციქა ლაზური მიჩქინ я знаю немного по-лазски (по-чапски); — «არციქა (Bt)» по Ачар. немного (un peu), არ-მციქა x, ა-მციქა AV, «ამსიქა» A:— ციქობა недостача, голодъ.

ციცი V (арм. ծիծ) сиськи, въ x нѣтъ, но понимаютъ, ср. ბუძი: — ციცილი id.

ცომი (груз.) x тѣсто, ср. ზიმარი.

ცონ: ოცონუ AV, x, н. ფცონუმ, ბცონუფ продѣваю (груз. განვწონავ); набиваю (табакъ), аор. ფცონი, ბცონი, б. ფცონარე, ბცონამინონ:— III-я пор. н. დოვოცონამ A, аор. დოვოცონი, б. დოვოცონარე, პალუ დოვოცონი я всадилъ или вбилъ клинъ, ქემოცონი вбей въ меня: — н. მე-ვოცონამ, аор. მევოცონი, б. მევოცონარე, ლემში მევოცონი я воткнулъ въ него иголку, ხამი მევოცონი я всадилъ ножъ, ხე მემოცონი сунь мнѣ въ руку, ср. ციგ.

ცორ AV, **ცირ** x: ბცორუმ V просѣваю черезъ сито, ბცირუფ x; — ონცორო AV сито, ონცირუ x.

ცუდი A, x пустой, ложный, მცუდი AV и лжецъ, მცუდი ბზოპონ говорю ложь; — ცუდობა ложь, неправда, მცუდობა V.

ცულფუ V верхняя мягкая часть древесной коры (не смѣшивать съ მცკეცი), также მსულითუ V, ср. ქერქი.

ცუნცულერი x рѣзвый (про дѣтей). Слово было истолковано весовсѣмъ ясно, и тогда мнѣ его объяснили другимъ хопскимъ же выраженіемъ: ელა-მ-წკვერი.

მ-ცქა x улей въ двѣ створы, въ двѣ половины; если въ одно дерево, то — კავრანი.

ცქაპი рх, V западня, силки.

ელა-მ-ცქვერი см. ელა-მ-წკვერი.

ცქიალი x нит[ь] съ серебряными пуговками, нашитая на нижней сторонѣ рукава женскаго платья до локтя, ср. კუმბი.

ცქიმუცი см. ცქირმუნცური.

ნო-ცქიპალე рх щепки отъ работы плотника, ნო-ცქიპოლე V въ частности и «щепка» для чистки зубовъ.

ცქირმუნცური рх башмала (плодъ), кизильникъ, ცქიმუცი V, ცხიმუნცური x, ხკილიმუნცრი A, а также ხკირმუცი, безъ ნ передъ ც, какъ въ ცქიმუცი V, но это, очевидно, лишь діалектическія особенности.

ცქპ см. მ-ხქპ 2.

ცხ см. მლ.

მ-ცხალე x, V наяву.

ცხანაკო см. კაცხანკა.

ცხაპ: н. გო-მცხაპაფ x, аор. გომცხაპი, გონცხაპი, გონცხაპუ, б. გომცხაპამინონ, კოჩიქ ცკვბი გონცხაპუ человѣкъ содралъ лубокъ.

მ-ცხემბრი ср. ცხემური.

ცხემური x, рх грабъ, მცხემბრი A.

ცხენი лошадь, ცხენი-ბუცხა или ცხენიშ ბუცხა A копыто, ცხენიშ მონთა A жеребенокъ, ცხენიშ მოთა V.

ცხერ x: II-я пор. н. ვიცხერაფ или ვიცხერუფ x беру въ долгъ, аор. ვიცხერი, б. ვიცხერამინონ.

ცხიკა x хворостъ.

ცხიმუნცური см. ცქირმუნცური.

დი-ცხირი x, VA кровь, но и დინცხირი AV, x; დიცხირი ეჭოფუმუ x пустить кровь, დინცხირი ეიჭოფანერე ხუა ქომიშკუნ A я знаю мѣсто, гдѣ можно пустить кровь.

მ-ცხოდარი кровать b по словамъ *Алиренза*, но и по справкѣ Ф.-бея, лазы отвѣтили, что это «ცახცრევანდი» (sic), т. е. опять таки кровать, собственно носилки (г.-перс. تخت روان).

ცხონი V, x яство вродѣ сыра: его приготовляютъ съ яйцами изъ трехдневнаго молока, какъ въ x въ дополненіе пояснили, «отъ коровы при молодомъ теленкѣ».

ო-ნ-ცხონი A потолокъ изъ балокъ, не сбитыхъ вмѣстѣ (груз. ხხვენი), ოცხონე x, ср. ონცხონდური, ჭერი;— ონ-ცხონდური A «такъ, кажется, называется плетенка (ლობერი), накладываемая сверху на потолокъ «онцхони» въ лазскомъ домѣ», объяснили мнѣ въ A сначала. При дальнѣйшихъ справкахъ Ф.-бей сообщилъ, что эта плетенка называется ჩელთი (см. ჩელტი, ცვლა 3), а ონცხონდური тоже, что ონცხონი.

ცხოც: ონცხოცუ A, н. ქაფჩა ცხოცუმს срываетъ голову хамсы, ქაფჩა ცხოცუფს x.

ო-ცხოჯი x, рх гребешокъ, A ონცხოჯი, ოცხეჯი V.

ცხუკუმბი (< ცხული კუმბი) растеніе: крессъ или сердечникъ, ср. ცხუკუმბრი.

ცხუკუმბრი см. მ-ცხულ კუმბრი.

ცხული A, «Bt» груша, მცხული AV,

x, აჭარა-მცხული А ач̌арская груша: еще названія сортовъ груши въ Виц̌э: მცხულ ბადი «груша-старушка», изъ нея готовятъ хорошій бекмезъ, მცხულ გვერდანი сочная, кислая груша, მცხულ კარაბურუნ «черноносая» груша, средней величины, зимняя (созрѣваетъ послѣ сбора), მცხულ კოჭალი мелкая груша, მცხულ მალალურე желтая, ароматная груша, მცხულ-ოკა «трехфунтовая» груша, крупная, მცხულ ცუცული изъ лѣтнихъ сортовъ груши, მცხულ ქუზორი изъ зимнихъ сортовъ груши, მცხულ ჯუმორი «груша-уксусъ», сочная, кислая груша, изъ нея готовятъ отличный бекмезъ, въ Хопэ: თავრეჯული მცხული тавризская груша, მცხულ კალახაპი (მცხულ კაიში V) зеленоватая, стебелекъ толстый, загнутый, მცხულ კვანცა сортъ крупной груши, მცხულ კვინჩი желтая, продолговатая, сочная груша, но меньше «груши-золота», მცხულ მეჭაქსი «шелковая» груша, მცხულ ოქრო «груша-золото», желтая груша, მცხულ შექერი сахарная груша, მცხულ შუკა груша-тыква или груша-огурецъ, см. შუკა.

მ-ცხულ-კუზური x, рх пастбище въ ущельѣ, V, x: ცხუკუმზრი, ცხუკუმრი, ср. ცხუკუმზი.

მე-ნ-ცხური А суставы, მემცხური V, მემცხვერი x, рх; x также: перевязанныя веревки.

ძ.

ძ: н. გე-ბძურ А валяюсь, лежу, გე-ბძირ x, рх, V, გეძურ, გეძირ, გეძუნ, გეძინ, გეძურან, б. გებძურჭარე А, გებძირჭარე рх, V, გეძურჭარე, გეძურჭასერე; — გაუძინ у него находится; — ვარ გეწემიძინ нѣтъ у меня поддержки, опоры; — ეწე-გიძინ подъ тобою валяется; — მე-გიძინ протянутъ тобою, перекинутъ тобою (мостъ); — ნუძინ находится у него.

ძანკალი см. ზანგალი.

«**ძარო** плетеная клѣтка для птицъ, nichet по Ач̌ар. съ ссылкой на Bt» (груз. ძარი).

ძგიფ: ონძგიფუ x палить, наполнить, н. ბძგიფუფ, аор. ბძგიფი, б. ბძგიფამინონ.

1. **ძგვ:** н. ბძგუმ AV испражняюсь, ბძგუფ x, аор. ბძგჯ̂ი, ქოდობძგჯ̂ი, б. ბძგჯ̂არე AV, დობძგჯ̂ამინონ.

2. «**ძგვ**» см. მ-ძგუდ.

მ-ძგუდ: страд. н. მძგუდუნ растетъ, прорастаетъ, пробивается, аор. მძგუდუ, б. მძგუდასერე, въ V также понимаютъ, но говорить предпочитаютъ: н. ჲულუნ (ფილოსი), аор. ეხჭუ, б. ეხჭასე, какъ въ x, гдѣ, однако, б. ეხჭასუნონ; — მძგუდა А стволъ кукурузы (до сбора) или, повидимому, вѣрнѣе, какъ объяснили также, свѣже-выросшій стволъ кукурузы, ფილოსი V. Ач̌арское слово მძგუდა напрашивалось бы на сближеніе съ [корнемъ ძგვ>] «žgu», если бы онъ существовалъ; «žgu» приводится у Ач̌ар. со значеніемъ «расти» (о деревѣ) съ ссыл-

кою на Bt, по Ačар. «żgudu» [аор. მძგუდუ] принялъ за прош. несов. и тому же сомнительному корню «żgu» присвоилъ имя дѣйствія глагола «кормить», собственно «насыщать» (см. ძღ) въ искаженной передачѣ Er. 485—dzguma = Ačар. żguma [груз. ძღომა].

ძემური V большая горная мышь, ძენურური рх, х, ср. მან-წეფურა.

ძერგუ V (-рх) пень, негодная часть дерева.

ძი V, х «жало» пчелы.

ნე-ძი AV орѣхъ, А и ნენფი. х ნეძი внутренняя мягкая съѣдобная часть орѣха, ср. კაკალი.

ძიკვა см. ° კა.

ძიმილი А гной въ глазу, глазной гной, ср. ჩელამურე. წამი 2.

1. **ძინ:** მო-ნ-ძინუ увеличивать, прибавлять, н. მოვუნძინამ AV, მუნძინამ, მუნძინამს, მოვუნძინაჲ х, аор. მოვუნძინი, მუნძინი, მუნძინუ, б. მოვუნძინარე, მუნძინარე, მუნძინასერე, შოვუნძინამინონ, მუნძინაგინონ, მუნძინასუნონ, съ род. отнош. მომინძინამ, მომინძინამს, მოგინძინამ, მოგინძინამს и т. д., II-я пор. н. მოვინძინამ.
2. **ძინ** см. წინ 1.
3. **ძინ** см. ძ.

ძირ: ოძირუ видѣть, смотрѣть; находить, н. ხძირამ AV вижу, ხძირაჲ х, аор. ხძირი, ქოხძირი (ქომძირი ты меня увидѣлъ), б. ხძირარე, ხძირამინონ; — II-я пор. аор. ხიძირით повидались; — объект. строя 3-го спряж. н. მაძირენ могу видѣть.

ძიც см. ფიცა.

ძიქვა см. ფიჭკა.

ძიც х, **ღიც** AV: ოძიცინუ х, V смѣяться, ოღიცინუ А, I-я пор. н. ხღიცამ А смѣюсь, аор. ხღიცი, б. ხღიცარე, II-я пор. н. ხიძიცამ V смѣюсь, ვიძიცაჲ х, аор. ხიძიცი V, ვიძიცი х, б. ხიძიცარე V, ვიძიცამინონ х, კოჩიკალა ოძიცინუ ონჯღორე რენ смѣяться при [чужомъ] человѣкѣ — срамъ.

ძღ: ოძღუ, ძღუ насыщаться, наѣдаться, II-я пор. н. ვიძღერ А, ხიძღერ V, аор. ვიძღი, но Ačар. ღო-ვიცხი, б. ვიძღარე, III-я пор. н. ვოძღამ насыщаю, аор. ვოძღი, б. ვოძღარე, IV-я пор. ოძღაფუ заставлять насыщать, н. ვოძღაფამ заставляю его насыщать, аор. ვოძღაფი, б. ვოძღაფარე; — ძღერი AV, х сытый, ძღელი х; ძღაფერი AV насыщенный.

ძღაბულერი (нѣкоторые: ძღამბულერი) V, х рябой (отъ оспы).

ძღებუ V дѣтская игра въ пять камешковъ, ср. წიკვაბი.

წ.

1. **წ** см. წვ.
2. **წ:** ოკო-ნ წუ А одинъ къ другому подошелъ (по цвѣту, характеру и т. п.).

წა-: წალე AV внизу, внизъ; — წალენი нижній.

წათხ х солить: ოწათხუ, н. ხწათხუჲ, аор. ღოხწათხი, б. ხწათხამინონ, ср. წუთხ.

მო-ნ-წალერი А чванящійся, нѣжащійся, ср. ელა-მ-წკვერი.

1. **წამი** А (въ самомъ городѣ Аťинѣ) ремень для связыванія палокъ ярма, ср. ფევლე.
2. **წამი** гной въ глазахъ: წამიარი А гнойный, ср. ძიმილი.

წამწამი см. კამწამი.

წანა годъ; разновидности «żana» и «tcona» — результатъ неумѣлой транскрипціи, быть можетъ, и «sana», если это не передача тур.-арб. سنه, წანა აღანი AV новый годъ, см. თუთა, ნა მოხცასენ (ნა მოხცასუნონ x) წანა x, V будущій годъ, ნა მულუნ წანა x, V грядущій, будущій годъ; — წანაშა A въ будущемъ году, წანაშე V, x, წანაშა გინჭარარე A я напишу тебѣ въ будущемъ году, «მა ემუს მინდაუჭარამინონ წანაშა Bt» я ему напишу въ будущемъ году; — წანას AV въ будущемъ году; — მეცი წანაშა A черезъ годъ, მენწანაშე рх, გემწანაშე; — გოწო A, рх прошлый годъ, въ прошломъ году, გოწოს x, рх; გოწოწოფეს рх, x еще раньше, გოწოწოხ Bt въ позапрошломъ году, გოწოწოხლე x за годъ до прошлаго года, V два, три года тому назадъ; — პროწანაა V въ позапрошломъ году; — ჰანწო V въ этомъ году, ანწო A по Ф.-бею, а по Шукри и просто: წო; — წანერი: არ-წანერი x, рх одного съ кѣмъ либо года, сверстникъ, ср. აღანი, დიდო-წანერი рх древній, ср. წიანერი.

წანგი (греч. τξαγγίον, τξάγγα) x женская обувь изъ желтой кожи, съ наголенникомъ (ყალონი), ср. პაპუწი. Этой обуви (წანგი) нѣтъ уже сейчасъ: мать Али-эфенди, моего учителя въ Хопэ, 80-ти лѣтняя старушка, носила ее еще.

წანწამი см. კამწამი.

წაპ: წაპუმს V капаетъ, წაპუფს, страд. зал. წაპუნ V, ცაპუნ V, ср. ციკ, წროდ; — წაპუ V, x капля.

1. **წარი** x, V волосъ конскаго, равно бычьяго, хвоста, მწარი V (чаще), ნწარი рх, ср. შინა; — წარი рх сплокъ изъ конскихъ волосъ, წარიშ ქანდარა x, ср. შინა.

2. **წარი** см. წკარი.

წარი-ღაღა см. მ-წკარ-ღაღა.

წარხა (т.-перс. چرخ) рх, V, A колесо, часть ткацкаго станка, ჭარხა x, წახრა A, см. დიხალი.

გონ-წაფ см. გონ-წვ подъ წვ.

წახრა см. წარხა.

ო-ნ-წერი V колыбель, ონწელი x, рх, ომწელი A.

მა-ნ-წეფურა x большая горная мышь, ср. ძემური.

წვ: говорить, н. დოუწუმერ x я ему говорю, დუწუმერ, დუწუმერს, аор. დოუწვი, пов. ბერეფეს უწვი скажи дѣтямъ, დუწვი скажи ему, დომიწვი скажи мнѣ, б. ვუწვამინონ; н. უწვაბ и დოუწვაბ x я ему говорю, დოვიწვაბ я тебѣ говорю; н. ვუწუმ AV, ბოწუმერ рх, аор. დოუწვი (დობუწვი V), б. ვუწვარე.

წვინარი x бобръ (въ x описательно объяснили: ღალიშ ჯოღორი рѣчная собака, ср. Н. Марръ, *Физіологъ*, стр. 115, 117), წინარი A (въ A объяснили словомъ კუნდუზი); — ნოწინარე названіе мѣстности въ Атинскомъ ущельѣ въ полчаса ходьбы отъ Атины.

წვრის-თი см. მ-წკური.

წი: უწიუ V, x выть (про собаку), н. წიამს, წიაფს, аор. წიუ, б. წიასე, წიასუნონ.

წიანერი V древній, წიანერი მიანერი древній, предревній, ср. დიდო-წანერი, მ-ჯვეში მჯვეში.

წიჯხ см. წოფხ.

ჭიკვა см. ჩიპკა.

ჭიკვაბი A пять круглыхъ камешковъ или дѣтская игра въ нихъ: въ эту игру обыкновенно играютъ дѣвочки, рѣдко мальчики, ср. პაპულიში, ქჵაონი, ძღებუ.

ჭილ: срывать плоды, собирать, ჯაშენ მებჭილი AV, x я собралъ съ дерева, A въ произношеніи Ф.-бея мнѣ послышалось მეფცილი; — უშკური-უჭილონი V сѣтка для собиранія яблокъ, ოჭილაშე x, px, ср. ბოდა; — н. გამა-ჭილუფს (მარქჵალეფე) x высиживаетъ (яйца), аор. გამაჭილუ, б. გამაჭილასუნონ.

ჭილახ: ოჭილახუ A давить руками, выжимать сокъ руками, н. პჭილახუმ, ბჭილახუფ, аор. პჭილახი, ბჭილახი, б. პჭილახარე, ბჭილახამინონ, ყურძენი იჭილახენ, ოშქური ვარ ჭინახაშა ვარ იჭილახენ виноградъ выжимается рукой, но изъ яблока нельзя выжать сокъ иначе, какъ прессомъ. Приводимое съ ссылкой на Bt Ачаряномъ «მჭილეხ» выжимать тяготѣетъ сюда, какъ и аор. «დო-მ-ჭილეხი», б. «უმჭილეხამინონ».

ჭილიდი A искра, ср. მ-ჭკა и ნოცინცხალე.

ელა-ჭიმერი см. ჭკ.

1. **ჭინ** A, **ძინ** V: ონჭინუ расплавлять, топить, III-я пор. н. ვონჭინამ, ბონძინამ, аор. ვონჭინი, ბონძინი, б. ვონჭინარე, ბონძინარე.

2. **ჭინ** см. ჭონ.

ჭინარი см. ჭვინარი.

ჭინდექი A носки, ჭინექი A, ჭინეკი x, V, у Ачар. приведены еще формы: «zendeki», «sindeki».

მა-ჭინდი см. მა-ჭკინდი.

ჭინჭინ: объект. строя 3-го спряж. н. მაჭინჭინენ x я вытягиваюсь (მაჭოდინებს), მაჭინჭინენან, аор. მაჭინჭინუ, მაჭინჭინეს, б. მაჭინჭინასუნონ, მაჭინჭინასუნონან.

ჭინცვანი px маленькая зеленая птичка, хвостикомъ бьетъ, быстро перескакиваетъ, ср. მაბუჩალე, სიმსიკოკარი.

ჭიპა A пупъ, пупокъ, ჭიპა მაჭუნენ у меня болитъ пупокъ, ср. უმპა.

ჭიპი x, px мелкія рыбешки, ჭიპია V.

ჭიპილი V цыпленокъ, ср. ფული, ჭუჭული.

ჭირ: показывать, III-я пор. н. ვოჭირამ V, аор. ვოჭირი AV, н. ვოჭირაფ x, аор. ქოვოჭირი, б. ვოჭირამინონ, ср. ძირ; — ო-ნ-ჭირამუ V яйцо, оставляемое подъ несущеюся курицею, ონჭირაფუ x, ср. კუფოლი.

ჭირდუ x червеобразный наростъ на половомъ органѣ коровы; онъ мѣшаетъ случкѣ быка, и потому его выжигаютъ раскаленнымъ желѣзомъ.

ჭიფრი см. ჭიფური.

ჭიფური x, px букъ, буковое дерево, ჭიფრი AV (въ A слышалъ я и ციფრი).

ჭიფხ см. ჭოფხ.

ჭიჭ (груз. ჭიჭკა) Bt по Ачар. тянуть, н. [ბჭიჭუფ,] ჭიჭუფ. ჭიჭუფს.

1. **ჭიჭი** b моль, x, px красный червякъ, ср. ჩიჩი.

2. **ჭიჭი** x кишки, внутренности, ср. ჭინჭყვალა.

ჭიჭილა AV, x змѣя, R приводитъ форму «sisila»; — ჭიჭილა-ბოჲა A жирная трава, ср. ფერი-დადალი; —

წიწილა-თენა V свѣтлякъ, წიწინათერი px, ср. მთანურა подъ თან;—მაწიწილე V аистъ (*букв.* змѣевикъ), მაწიწილი A, წიწილა-მკორობუ x (*букв.* подбирающій змѣй).

წიწინათერი см. წიწილა-თენა.

წკ: ოწკიმუ x пороть (швъ), рвать, вырвать, ოწკუ V, x, ოწუ A, н. ბწკიფ, аор. დობწკი, б. ბწკამინონ, аор. დობწი A; Ačар. съ ссылкой на Bt переводитъ «стирать, портить», у него же фраза «ანდღა [даже ანცღა!»] ცარონი დოიწკუ сегодня погода испортилась; — «გონწკიმუ Bt», გონწკაფუ V открывать, გონწაფუ A, н. გობწკიფ x, გომწკუმ V, გომწუმ A, გონწკუმ, გონწუმ, გონწკუმს, გონწუმს, გონწამან ხ открываютъ, аор. გობწკი (но и გომბწკი x, გომწკი V, გომწი (даже მგომწი, но и გომწი) A, пов. გონწკი x, V, გონწი A, ეკნა გონწი A открой дверь, б. გომწკამინონ x, გონწკაგინონ, გონწკასუნონ, გომწკარე V, გომწარე (даже მგომწარე), გონწარე;—გონწკიმერი и გონწკერი x, V открытый, გონწუმერი и გონწერი A;—аор. ე-ბწკი x, V я вырвалъ, ებწი A; — ელაწუმერ A пріотворенный, немного-раскрытый (о двери), ელაწიმერი въ говорахъ A, ელაწკიმერი V, ბოზო ქოგემავალუ ელაწიმერ (ელაწკიმერ V) ეკნაშა (ნეკნაშე V) дѣвушка озарила меня молніею въ полуоткрытую дверь; — аор. მო-ბწკი x, V я содралъ кожу, корку, მობწი A, II-я пор. მობიწკი я снялъ съ себя, III-я пор. ты снялъ съ него (эта же форма повел.);—объект. строя 3-е спряж. н. მემაწკენ я могу рвать.

მ-წკა V искра, ср. ნო-ცინცხალე и წილიდი.

წკარი V, x вода, წარი A; форма «саkali», приводимая у Ačаряна, сомнительна; პიჯიში წკარი совѣсть, стыдъ (*букв.* вода лица), პიჯიშ წკარი მოკვათერი безсовѣстный (*букв.* у кого отсѣчена вода лица);—წკარ-თოლი V источникъ воды, родникъ, ср. ფოვარი;—მ-წკარ-დალა V видъ аиста: ростомъ съ кулика, онъ одиноко летаетъ, пепельнаго цвѣта. красноватъ у крыльевъ, съ длиннымъ клювомъ, на высокихъ ногахъ, წარი-დალა A, დარლა x; — წარიარი A водный, водяной; — წკარონი V влажный, водянистый, обильный водою, წარონი A.

წკელ: ოწკელუ V, ოწკომუ V смотрѣть, осмотрѣть, ოწკუ x, н. ვოწკერ x смотрю, ჰეაქ ოწკენ ოხორი онъ смотритъ за домомъ, аор. დოვოწკელი, б. ვოწკელამინონ, аор. ბოწკელი V; — გამ-ოწკელი взглядъ; — გეწე-ბიწკერ V смотрю сверху внизъ; — ჰექიმიქ გომოწკელუ докторъ осмотрѣлъ меня; — II-я пор. н. ეკე-ბიწკერ оглядываюсь; — н. მენდოვოწკერ x смотрю въ ту сторону, аор. ქომენდოვოწკელი, пов. მენდაწკელი, III-я пор. н. ვოწკელაფ.

ელა-მ-წკვერი V чванящійся, нѣжащійся, ელამცქვერი x, ср. ცუნცულერი, მონწალერი.

ო-ნ-წკიალონი V колокольчикъ (на шеѣ коровы и т. п.), ср. ცანგარა.

წკინ: отдѣлять, кончать, н. გოვოწკინაფ x, аор. ქაგოვუწკინი. б. გო-

ვუწკინამინონ; — н. მეზუწკინამ рх, ნუწკინამ, ნუწკინამს, аор. ქომეზუ-წკინი и т. д. id.

მა-წვინდი V кольцо, *спец.* обручальное кольцо, მაწინდი A, x (Ф.-бей сближалъ съ ოქანდუ приглашать).

წვინცილი x пометъ (птичій).

წვიპილი x колючее растеніе, въ x сообщили, что такъ называютъ მ-ციგურა.

მ-წვირმე x хорошо скрученная или витая нить; — მწკირმე კოჩი крѣпкій, энергичный человѣкъ.

მ-წვო x, V лавровишня (قره يمش), წუ A, მწკო ფავრი или ზუცკა გოხვაის x, V, მწუ ფავრი გოხვაის A когда спадутъ листья лавровишни, т. е. никогда.

წვუნ: მაწკუნუ V, x у меня болитъ (*букв.* заболѣлъ), მაწუნუ A [«მაწონუ» Ачар. съ ссылкою на Bt я не слышалъ, какъ не слышалъ и «macxonu»], თი მაწკუნუ V, x у меня заболѣла голова, თი მაწუნენ A у меня болитъ голова, თი მაწკუნენ წოხლენდო голова болитъ у меня спереди, მწკუფს x у меня болитъ; — წკუნა V боль, წუნა A, ქორზა-წუნა A желудочная боль; — წკუნი боль, мн. ч. წკუნეფე.

მ-წვური x пряслo, мелкій наконечникъ веретена, მწკურის-თი V, წვრის-თი A, ср. ფარფა.

მ-წვუფი V, x темный, мрачный, წუფი, чаще მწუფი A; — წკუფოზა x темнота, мракъ.

წო см. წანა.

წოზხ см. წოფხ.

წოლა (по Ф.-бею მწოლა) A сажа, копоть, მწოლა x, рх.

1\. **წონ:** A вѣшать, взвѣшивать, წინ x: аор. ფწონი A я взвѣсилъ; ოწინაფუx, н. ფწინუფ, аор. ფწინი, б. ფწინამინონ, у Ачар. приведены формы относ. спряженія: аор. «ქაეუწინი», б. «ვუწინამინონ»; — аор. დაწონუ онъ подумалъ; — კოხო-ზოწონი я догадался, понялъ.

2\. **წონ:** одобрять, нравиться, н. მაწონენ рх мнѣ нравится, аор. დომაწონუ, მაწონუ x, კაი მაწონუ очень мнѣ понравился, б. მაწონასენ или მაწონასუნონ; — წონ съ карт. характеромъ прош. несов. დ — წონდ встрѣчается въ вост. нарѣчіи: аор. მო-მწონდუ, б. მომწონდასუნონ; аор. მომწონდუ я слышалъ и въ рх.

3\. **წონ:** брать медъ изъ улья, аор. დოფწონი x, ср. მცქ и მ-ცქა, კარვანის თოფური დოფწონი x я взялъ медъ изъ улья.

4\. **წონ** см. წკუნ.

წორი x ровный; прямой.

წოფ-ულ: страд. зал. II-я пор. н. ვიმწოფულერ x учусь, мудрѣю, б. მწოფულამინონ, III-я пор. б. ვონწოფულამინონ я обучу, сдѣлаю мудрымъ. Слово встрѣчается и въ V.

წოფხ AV, **წიფხ** x (иногда слышны წოზხ, წიზხ): ოწოფხუ AV строить, ოწიფხუ x, н. პწოფხუმ, ზწიფხუფ, аор. პწოფხი, ზწიფხი, сосл. პწოფხა, დოზწოფხა, б. პწოფხარე, ზწიფხამინონ; — მოწოფხერი A украшенный, наряженный.

წოქ см. სერი.

წოხ (ср. წოქ): წოხლე x передъ; — წოხლენი V прежній, ранній, ср. იფთინერი, სიფთენერი; — წოხლენდო спереди.

წროდ: н. წროდუმს V капаетъ, წროდუფს x, страд. н. წროდუნ V, ср. ცრიკ, წაპ.

1. **წუ** V (-рх) солома (стебель пшеницы, ячменя, кукурузы);—ოწუალე Bt по Ачар. (ocuale) амбаръ для сѣна, ср. ონჩალე подъ ჩალ.

2. **წუ** см. წუწონუ.

3. **წუ** см. მ-წკო.

ო-წუდე V четыре бревна, соединяющія сверху четыре угла кукурузника, x полка.

წუთხ: მწუთხურ V (-рх) созрѣваю, прокисаю, ср. დლულ, x я соленъ, аор. დობწუთხი, ср. წათხ; — მწუთხე A соленый.

1. **წუკალი** AV игра въ палки, წუკალი собственно деревянная палочка съ заостренными концамя: по одному изъ ея концовъ бьютъ большею палкою მეცი, и когда она подскакиваетъ, новымъ ударомъ въ нее, уже на воздухѣ, мечутъ ее подальше, въ рх წუკალი называется რიკი, а მეცი, большая палка,—რიკიშ ბიგა; въ x вся игра извѣстна подъ названіемъ მილონი: წუკალი называютъ მილი, а მეცი — მილიშ ბიგა или დაფა. Въ Лазистанѣ мнѣ говорили, что по-грузински эта игра называется «ბილა»; мнѣ, однако, извѣстно лишь гурійское названіе этой игры რიკ-ცაფველა, რიკი—чап. წუკალი A, ცაფველა—чап. მეცი A; по словамъ студ. Ак. Шанидзе, на грузинскомъ въ этой игрѣ существуетъ терминъ ფილა въ значеніи *осѣчки, неудачи*, такъ въ Верхней Имеретіи; въ Гуріи и въ Нижней Имеретіи въ томъ же значеніи терминъ ფუწი, отсюда по-грузински выраженіе ფუწიმე *виноватъ, я ошибся.* Въ Карталиніи та же игра называется ჩილიკა-ჯოხი; въ ჩილიკა имѣемъ т. چليك *палка для игры*, откуда и арм. *չիլինգի տալ играть въ палку.*

2. **წუკალი** см. ჭუკანი.

წულუ A маленькій, წულუ კითი мизинецъ, ср. ჭუცა.

ელა-წუმერი см. წკ.

წუნ см. წკუნ.

1. **წუნა** A ядъ, წუნა შკომარე переносно.

2. **წუნა** x самка, წუნა მჩხური x овца, ср. ძურა.

წუპუცი см. ჭუპუცა.

მ-წურველი рх піявка, «ველა» Bt по Ачар.

წურიკი V карликъ, ср. ჭუცა კოჩი.

წუცა см. ჭუცა.

მ-წუფი см. მ-წკუფი.

წულა V кожаныя «чуств» съ подошвою, надѣваемыя поверхъ მესცი, ср. ჩაფულა.

მა-წულე см. მზუჯი.

წუწონუ V сосать, н. ბწუწონუმ V, ბწუწონუფ x, аор. ბწუწონი, б. ბწუწონარე, ბწუწონამინონ. Мнѣ не пришлось слышать основы «წუ», приводимой Ачаряномъ въ томъ же значеніи съ ссылкою на Bt: аор. «დობწუ̂ი», б. «ბწუ̂ამინონ».

წყენ: наскучать, надоѣдать, страд. III-я пор. н. გა-ბწყენდურ x я наскучаю, мнѣ надоѣдаетъ, аор. გაბწყენდი, б. გაბწყენდამინონ; приводимыя у Ачар. съ ссылкою на Bt формы аор. მო-ბწყენდი, б. მობწყენდამინონ [слѣдовательно, и н. მობ-

წყენდურ], по словамъ хоцевъ, встрѣчаются въ «грузинскихъ селахъ», т. е. въ Русскомъ Лазистанѣ, ср. ჭირ 1.

ჭ.

1. **ჭ:** ოჭუ шить, н. ბჭამ A (по Ф.-эфенди возможно и ბჭუმ), დოვჭამ AV, ბჭაფ x, аор. ბჭი, დობჭი, б. ბჭარე, ბჭამინონ. У R глаголъ приведенъ со значеніемъ aufrichten, это—недоразумѣніе, возникшее отъ смѣшенія т. دیکمك *шить* съ تیکمك *aufrichten*.

2. **ჭ** (ср. **ჭკ**): დიდო ყინი მომჭუნ x мнѣ очень холодно, ср. გეჩამუ подъ ჩ.

3. **ნ-ჭ** (>**ნ-ჯ**): II-я пор. аор. მე-ბინჭი я достигъ, прожилъ (созрѣлъ?); — III-я пор. н. ვო-მო-ნჭინამ A даю дозрѣть, аор. ვომონჭინი, б. ვომონჭინარე, страд. зал. II-я пор. п. მო-ინჭენ x созрѣваетъ, аор. მოინჭუ V, ქომოინჭუ x, б. მოინჭასუნონ; — ომონჭუ A незрѣлый; — მონჭაფერი AV зрѣлый, спѣлый, მონჭაფერი მეჸვევე зрѣлые фрукты, მონჭაფერი ლუღი зрѣлый инжиръ; — მონჭონი зрѣлый; — аор. დი-მონჯუ A созрѣлъ.

4. **ჭ** см. ჭკ 1.

5. **ნ-ჭ** см. ჭკ.

ჭაბუ V растительный наростъ съ вѣтвями, на нихъ подобіе несъѣдобныхъ плодовъ, листья остаются и зимою, бываетъ на яблоняхъ и грушахъ; x растительный клей.

მა-ჭაბული V ящерица зеленаго цвѣта, см. თხოლა-მანჭამული подъ მ-თხოლარი. Грузины называютъ такъ лазовъ, по словамъ послѣднихъ.

მე-ჭაბული V (-рх) «клей», образующійся на деревѣ, особенно персиковомъ, ср. ჭაბუ.

ჭად см. ჭკად.

ჭაკი V зеленая шелуха мелкаго орѣха, ჭაჭი, см. ყომური, ср. ბომქვა.

ჭალა рх мелкій, круглый камень, голышъ; თი-ნჭალა безволосый человѣкъ (*букв.* съ головою, какъ голышъ).

ჭალიმი A, x краснопатая глина (въ x спеціально для изготовленія черепицы, ср. კერემიდი), а въ V мнѣ объясняли: «грязь такая».

ჭამი V, x лѣкарство.

ჭანგი (т.-перс. چنك) коготь (птицъ); — аор. съ неоформл. отнош. დო-მჭანგუ онъ оцарапалъ меня, ср. ხაკარ.

ჭანდ: ოჭანდუ AV приглашать, н. ბუჭანდამ V, ვუჭანდაფ x, аор. ვუჭანდი, б. ვუჭანდამინონ; — III-я пор. съ ინ н. ვოჭანდინაფ заставляю приглашать; — аор. ქო-გოჭანდუ (A ч̆ар. ქოგოჭანდერუ); — ჭანდა A приглашеніе; x брачная процессія: когда брачная процессія съ невѣстой прибываетъ къ стѣнамъ женихова дома (სცელო-ს), ее осыпаютъ деньгами (ფარა ნობლაფან) свекровь, шуринъ, свояченица; — III-я пор. съ ინ: ოჭანდინუ A играть на инструментѣ, н. ვოჭანდინამ, аор. ვოჭანდინი, б. ვოჭანდინარე, x приглашать ср. გელა-ჩამუ (ჩ).

ჭაპრაზცი см. კოპჭა.

ჭარ: ონჭარუ A писать, н. ხჭარუმ AV, ხჭარუვ x, ლოხჭარუვ, аор. ხჭარი (по R: მჭარი A), ლოხჭარი, б. ხჭარარე (по R: მჭარარე A), ხჭარამინონ; — ჭარა грамотность, наука; — ჭარალი написанный, ჭარალი მიღუნ я написалъ, ჭარალი მიღუცუ (მილურცუ A) у меня тогда было написано; — ჭარერი писанный, ჭარერი მიღუნ V, ჭარერი მილურცუ; A пестрый, чаще გოჭარერი, ср. ქჩე-ჭარერი; — ჭარუ по Ačар. A, Bt буква, наука, ученіе; — ჭარონი грамотный, ученый; — ოჭარონი x, V чернильница, чернила съ перомъ, ონჭარონი A; — უჭარუ не написанный, უნჭარუ; — გეჭარელი x деньги, გენჭარერი, ср. თუთხუში.

ჭარხა см. წარხა.

ჭაფუ см. კაფუ.

1. **ჭაფხ:** н. გო-ხჭაფხუვ x натягиваю шкуру на палки (ხაშარი), аор. ქაგოხჭაფხი, б. გოხჭაფხამინონ.

2. **ჭაფხ:** ოჭაფხუ прилѣпиться, прильнуть; — съ род. отнош. ელ-უჭაფხამს A тащится около, трется о кого либо, ელ-უჭაფხუვს x.

3. **ჭაფხ:** аор. ლო-ჭაფხუ A побилъ тросточкою, см. ჭეფხე.

ჭაფხუ x, V шнуръ, правило плотниковъ съ ремнемъ и краскою.

ჭალანა (т. چاغنوس) V (по R и въ A) ракъ, x, рх ჭალანი, მჭალანი x.

ჭაჭი см. ჭაკი.

ჭახი см. კახი.

მ-ჭაჯი AV, x муха, форма безъ префикса ჭაჯი приводится у Ačар. съ ссылкою и на R, и на Bt, но въ сомнительной, точнѣе ошибочной транскрипціи «ǰaǰi», ср. კამკული.

ჭე *междом.* о!

ჭელ (> **ნჭელ**): объект. строя 3-го спряж. н. გო-მანჭელენ x тоскую по дому, аор. გომანჭელუ, б. გომანჭელასუნონ; — გონ-ჭელერი x тоскующій (по дому), ოხორიში გონჭელერი.

ჭელერი см. a) ჭელ, b) ჭრელი.

ჭერელი (груз. ჭრელი) x пестрый, ჭელერი V, ჭირილი рх.

ჭერი x потолокъ изъ балокъ, не сбитыхъ вмѣстѣ, ср. ო-ნ-ცხონი; V полъ кукурузника изъ рѣдко проложенныхъ бревенъ, ჯერა x.

მ-ჭეფრი см. კერფი.

ჭეფხე AV, x прутъ; вѣтвь; тростинка, хлыстъ; V тростинка, прокладываемая въ ткани во время тканья.

ჭეში см. ჭკეში.

ჭვ см. ჭჳ.

ჭვალ: ონჭვალუ A, x доить, н. ხჭვალუმ, аор. ხჭვალი, б. ხჭვალარე, ფუჯი ხჭვალარე подою корову.

ჭვაი x молодая кукуруза, ср. მყირი, ჭიცირი, ჭოლო, а также ჭყინცი.

მო-ნ-ჭვა x насѣдка, V მონჭვე.

ნ-ჭვარ: I-я пор. съ род. отнош. გოხუნჭვარამ очищаю отъ сорной травы, თხირის გოხუნჭვარამ (გოვუნჭვარამ x) рх пропалываю орѣхъ ср. ლარ 2.

ო-ჭვეთელა V мѣсто для сора во дворѣ дома, отгораживаемое особо камнями, x ოჭვეთურა.

ჭვინ: съ род. отнош. аор. ლოვუჭვინი я сжалъ (но Ф.-бей не знаетъ).

ჭივთი (т.-перс. چفت) пара.

მ-ჭითა AV, x красный, Ačар. и R заносятъ и форму ჭითა; — ომჭითანონი V красная краска для лица, ср. ფერი.

ჭივრივი V, рх орудіе для нити.

ჭილიჸჭყ̂ალა см. ჭინჭყუვალა 1.

ჭიმა (рѣдко), **მჭიმა** A дождь, у Аҹар. ჭ̋უმა съ ссылкою на Bt; — отым. гл. ონჭიმუ AV падать дождю, н. მჭიმს AV, მჭიფს x, аор. მჭიმუ, б. მჭიმასერე A, მჭიმასუნონ x; — გო-მჭიმს A протекаетъ.

ჭიმოშ: ოჭიმოშუ x, V вить веревку, н. ბჭიმოშუფ x, аор. ბჭიმოში, б. ბჭიმოშამინონ.

ჭინ см. ჭკინ.

ჭინახ A: ოჭინახუ сжвмать, давить, н. ბჭინახუმ, аор. ბჭინახი, б. ბჭინახარე;—ოჭინახუ прессъ съ корытомъ для выжиманія винограда.

ჭინკა x лѣсной человѣкъ, лѣшій; — ჭინკა მამქვაბულე x аистъ, ჭინკა მომქვაბულე V.

ჭინო A чайка, ср. ალიონი.

ჭინუ см. ჭუნუ.

1. **ჭინჭყუვალა** x кишки, внутренности, ჭინჭკვალა рх, V, у Аҹар. съ ссылкой на Bt ჭილინჭყ̂ალა, ср. წიწი 2, მ-ჭუ.

2. **ჭინჭყუვალა** x суматоха или возня дѣтворы.

1. **ჭირ:** наскучать, надоѣдать, страд. III-я пор. н. მე-ბჭირდურ V наскучаю, мнѣ надоѣдаетъ, მეჭირდურ, მეჭირდუნ, аор. მებჭირდი, მეჭირდი, б. მებჭირდარე.

2. **ჭირ:** объект. строя 3-го спряж. н. დო-მაჭირენ мнѣ нуженъ онъ, мнѣ недостаетъ, დვაჭირენ [< დოაჭირენ] A ему недостаетъ, ср. კორ 3; — დოჭირონი A нужный.

ჭირილი см. ჭერელი.

ჭიცირი V молодой кукурузный початокъ, ср. ჭვაი.

ჭიფე по Аҹар., **მჭიფე** AV, x мелкій, ბჭიფე At по R, მჭიფე მცი A мелкая вошь, მჭიფე მთუკი x тонкая бичевка.

ჭიშ: მე-ჭიშუ A (по R и მე-ჭიშიჸუ) достигать, н. მებჭიშამ или მებჭიშუმ AV, მებჭიშურ x (3-е л. мн. ч. მებჭიშუნან, но незадолго передъ этимъ въ такомъ же случаѣ произнесъ съ რ вм. ნ: მეჭიშურან), аор. მებჭიში, б. მებჭიშარე, მებჭიშამინონ, съ неоформл. отнош. н. მეკჭიშამ A я тебя догоняю; достигаю, მეკჭიშურ x, V, аор. მეკჭიში, б. მეკჭიშარე, მეკჭიშამინონ.

ჭიჭამი x петрушка, ср. მეროგაა, ლარამწო.

1. **ჭკ > ჭ:** გე-ჭკაფუ V начинать, გჲოჭაფუ A (по Аҹар. გეჭაფუ), н. გე-ვოჭკაფ x, გე-ბოჭკამ V (но и გებოჭკუმ), გევოჭამ A (но и გევოჭუმ), გჲოჭამ, გჲოჭამს, аор. გე-ვოჭკი x, გე-ბოჭკი V, გევოჭი A, ქოგევოჭი, გჲოჭი, გჲოჭუ, б. გე-ვოჭკამინონ, გე-ბოჭკარე V, გევოჭარე A; — страд. зал. II-я пор. н. გ-იჭენ [< გე-იჭენ] A начинается.

2. **ჭკ:** ომჭკუ пріучать V, x, III-я пор. н. ბომჭკამ V, аор. ბომჭკი, б. ბომჭკარე;—ჭკერი სიფთერი (рх ათმაჯა) прирученный ястребъ; — II-я пор. н. მო-ბიჭკამ пріучаю къ себѣ, ოხოვომჭკინაფ x.

ჭკად x, V, **ჭად** A: н. ბჭკადუმ V вбиваю гвоздь, обиваю, ბჭკადუფ x, ბჭკადუმ A, аор. ბჭკადი V, x, ბჭადი A, б. ბჭკადარე V, ბჭკადამინონ x, ბჭადარე A; — მე-ჭკადუ V пригвоздить, მეჭადუ A, н. მებოჭკადამ (sic, такъ какъ мой учитель сначала

продиктовалъ შებოჭკალუმ, но потомъ призналъ самъ «ошибку» и просилъ исправить въ форму 1-го класса -ამ) V, შე-ვოჭალუმ A, аор. შე-ბოჭკალი V, შევოჭალი A, б. შე-ბოჭკალარე V, შევოჭკალარე A;— შე-ჭკალერი кованый; твердый (о мясѣ);—ქევე-ჭკალერი хотя и крѣпко кованый.

ჭკემი х сѣмя; почка, ср. კურუმბი, ფურჯი.

ჭკეში по Р пастухъ, форма восточная, по мнѣ удалось слышать лишь ჭეში A, ჩობანი (т.-перс. چوبان) х. рх;—отым. глаг. н. ბჭეშუმ сторожу.

მო-ჭკვადერი *Хрест.*, A, II, 17,2.

ჭკიდი см. ჭკუდი.

ჭკინ (> **ჭინ** A) и **ჭკინდ:** ონჭინუ A уставать, III-я пор. н. ვონჭინამ утомляю, аор. ვონჭინი, б. ვონჭინარე; — объект. строя 3-го спр. н. დო-მაჭკინდენ V, დომანჭინენ A устаю, аор. დომაჭკინდუ, დომანჭინუ, б. დომაჭკინდასერე, დომანჭინასერე, ср. ლალდ; — ჭკინერი V усталый, ჭინერი A, ჭკინდერი V, დოჭკინდერი х.

1. **ჭკინდ:** ოჭკინდუ V пріобрѣтать, выигрывать, имѣть выгоду, барышъ;— объект. строя 3-го спряж. н. დომაჭკინდენ пріобрѣтаю, см. აინდრ подъ ყირდ, ср. также გ 4, ქლიმ.

2. **ჭკინდ** см. ჭკინ.

ჭკირ см. ჭკორ.

მ-ჭკირი х гнида, «мелкія бѣлыя насѣкомыя въ волосахъ, какъ вши, но не вши».

ჭკოდ: аор. შე-ჭკოდუ рх разорвалъ, оторвалъ, შეჭკუდუ V, შეჭკორდუ A.

ჭკომ: ოჭკომუ V, ოშკომუ A, н. ვიმხორ A, იმხორ, იმხორს (но и შქომ), ბიფხორ рх, ვიმფხორ, ბიმფხორ V, аор. ბჭკომი V, ობჭკომი х, ოშქომი A, б. ბჭკომარე A (въ A избѣгается это буд.), ბჭკომამინონ; у Ачар. съ ссылкою на Bt приводится и н. ქობჭკომუფ; страд. зал. II-я пор. н. ბიჭკომერთ V другъ друга съѣдаемъ (во время вражды), аор. ბიჭკომით, б. ბიჭკომათერე; — ოჭკომალე кушанье, яства, ოშკომალე A; — ოჭკომინი съѣдобный, ოჭკომინი მცხული груша [настолько созрѣвшая, что] можно ее ѣсть;— ჭკომურა V, х обжора.

ჭკონდ: аор. გომო-ჭკონდუ V я забылъ, გოჭკონდუ онъ забылъ, გომოჭონდუ A, по Ачар. Bt: аор. გუმოჭკონდუ, б. გუმოჭკონდასუნონ:— გო-მიჭკონდინამ ты забываешь меня.

ჭკონი V дубъ, მჭკონი х, рх, მჭონი A (по R и ჭონი), въ Вицэ я слышалъ и მჩქონი.

ჭკორ > ჭკირ: ოჭკორუ V косить (стричь V), ოჭკირუ х, н. ბჭკორუმ V, ბჭკირუფ х, аор. დობჭკორი V, დობჭკირი х, пов. დოჭკორი V, დოჭკირი, б. ბჭკორარე, ბჭკირამინონ, ср. ჩალ и ცალ; у Ачаряна приведена фраза დიშკა დობჭკირი въ значеніи я нарубилъ дрова, но въ этомъ случаѣ и въ х, и въ V предпочитаютъ говорить: დიშკა დობკვათი я нарубилъ дрова; — ქომე-ბჭკორუმ V отрѣзываю, მებჭკირუფ х, аор. ქომებჭკორი, ქამებჭკირი, пов. ქამეჭკირი, б. მებჭკორარე, მებჭკირამინონ.

ჭკორდ см. ჭკოდ.

ჭკუდ см. ჭკოდ.

ჭკუდი V (и A) маисовый хлѣбъ, чурекъ, მჭკუდი рх, ჭკიდი х, ср. გარი.

ჭკუ̂იდ х, **ჭკიდ** V: н. ბჭკუ̂იდუფ х разрываю, ломаю, н. მო-ბჭკიდამ V, аор. მე-ბჭკუ̂იდი я оторвалъ, მობჭკიდი V, б. ბჭკუ̂იდამინონ, მობჭკიდარე. Ачар. приводитъ основу čkuid со значеніемъ гнать, выводить съ ссылкою на Bt.

ჭოლ: «ონჭოლაფუ» по Ачар. отказывать, н. ვუნჭოლამ A отказываю, аор. ვუნჭოლი, б. ვუნჭოლარე.

ჭოლო V свѣжая кукуруза, ср. ჭვაი, ჭიცირი.

ჭონი см. ჭკონი.

ჭორ: ონჭორუ A буравить, н. მჭორუმ, аор. მჭორი, б. მჭორარე, ср. ჩვ 5.

ჭოფ: ოჭოფუ AV, х хватать, брать, ловить, поймать, н. ბჭოფამ A (даже ფჭოფამ), ბჭოფუმ V, ბჭოფუფ х, аор. ბჭოფი, б. ბჭოფარე;— ე-ჭოფალა х брать, ეჭოფუმე, н. ებჭოფუმ A, ეჭოფუმან покупаютъ, სურეთი ეჭოფუ онъ снялъ фотографію, ებჭოფი A, х, ეუ̂ჭოფი или ქაეუ̂ჭოფი «Bt» по Ачар. б. ებჭოფარე AV, ებჭოფამინონ х (ჲეუ̂ჭოფამინონ «Bt» по Ачар.), ემიჭოფარე возьмешь съ меня;—объект. строя 3-го спряж. н. მაჭოფენ могу взять.

ჭოჭყოფი х топкое мѣсто.

1. **მ-ჭოხა** см. კოხა.
2. **მ-ჭოხა** A названіе птицы.

ჭვ: н. ბჭუმ AV жарю; зажигаю, ბჭუფ х, аор. ბჭუ̂ი, დობჭუ̂ი, б. ბჭუ̂არე, ბჭუ̂ამინონ, დაჩხურის ბჭუმ V развожу огонь, დაჩხირის ბჭუფ х;— მე-ბოჭუმ сжигаю; — страд. зал. II-я пор. н. ბინჭვერ рх горю, ср. გზ; — ჭუ̂ერი сожженный, закаленный.

მ-ჭუ A кишка, ср. ჭინჭყვალა 1.

ჭუ̂არი рожь по Ачар. съ ссылкою на Bt [груз. ჭვავი]. ср. ჩხვ[illegible]

ჭუბრი см. ჭუბური.

«**ჭუბული**» см. ჭუბური.

ჭუბური х, рх каштанъ, каштановое дерево, ჭუბრი AV, джигетурецъ произнесъ ჭურბი, у Ачар. приведена форма ჭუბული съ ссылкою на Bt, и если она существуетъ, въ ней ლ замѣнилъ რ, по всей вѣроятности, подъ вліяніемъ груз. წაბლი, ср. ქესცანე;—ჭუბურიშ-ჯა каштановое дерево.

ჭუკალი см. ჭუკანი.

ჭუკანი A большой котелъ, но *Шукри* увѣряетъ, что въ *Атинѣ* ჭუკალი, წუკალი V, ср. კარდალა.

ჭუკი х, V большой (по инымъ: и большой, и малый) котелъ, ჭურჭი [<*ჭურკი] A большой котелъ, ср. ჭუკანი.

ჭუმანი AV, х утро, ჭუმანდან V съ утра, ღომა (ღომან х) ჭუმანი ინჯირუ AV вчера утромъ заснулъ, у Ачар. въ значеніи «вчера утромъ» «ომან ჭუმანი», ოჭუმე A (ჭუმე х, V) завтрашній день, на слѣдующій день, завтра, ოჭუმე (ჭუმე V) ნოლაშა იდარე? AV пойдешь ли завтра на рынокъ? У Ачар. приведена форма «ჭუმენ» въ значеніи завтра, судя по примѣру съ глаголомъ въ б. на -მინონ, изъ восточнаго нарѣчія: ჭუმენ სი ჩარშიშა იდაგინონი? пойдешь ли ты завтра на рынокъ? — ჭუმანიშე

завтра утромъ; — ქუმანერი утренній, см. გაარობა.

ქუნუ А тонкіе прутья, которыми заплетаются колы (ხოშკა = груз. ხარი) плетня (ღობერი), ქინუ х, груз. წნელი, resp. წკნელი.

ქუნქუ AV голый, нагой, თი-ქუნქუ съ обнаженной головой, კუჩხე-ქუნქუ босой (*букв.* голоногій), ср. ცეცელი.

ქუპუცა рх маленькій (меньше, чѣмъ ქუცა), малюсенькій, წუპუცი V.

ქურბი см. ქუბური.

ქურია х растеніе, употребляемое въ пищу, тоже, что въ V კუკუმბოლი.

ქურჭა V, х названіе маленькой птички.

ქურჭი А см. ქუკი.

ქუცა рх маленькій, ქიცა х, წუცა V, ქუცა კოჩი рх карликъ, ср. წურიკი, ქიცა ღალი ручеекъ, ср. წუღუ.

ქუჭი V маленькій, ქიჭა, см. კვაჯი.

ქუქული х цыпленокъ, ср. ვული, წიპილი.

მუ-ნ-ქუი названіе животнаго, по Ф.-бею, тоже, что ვორცუხი. Произносится и მუნჩხი.

ქუინცი х кукуруза настолько молодая, что ее нельзя ѣсть, ср. ქვაი.

ხ.

ხ см. ხეღ.

1. **ხა** см. ხე.

2. **-ხა** до, -ქ, равно -ქ-ის, ლუმჯიშა-ქის до ночи; подобный, подобно, какъ; ბაბა შქიმიშახა какъ мой отецъ, въ степени моего отца (заслуженный), ჰამუშახა подобно этому.

ხაბერი (т.-арб. خبر) V и А вѣсть, новость, ხაბერი ქებჭოფი V я узналъ новости (სკანი о тебѣ), по Ачар.: «ხაბერი ქეგიჭოფი я узналъ новости о тебѣ» [вѣроятнѣе: для тебя], ср. ხაპარი.

«**ხაგური**» см. გური.

გა-ხაღერი А худой; грубая, безплодная земля, ср. ცარა.

ხავა воздухъ; погода, ჰავა (груз.).

ხავი А дурной, ხაი А, ხავი გზა скверная дорога, ср. პაცი, ხიზანი.

ხაი см. ხავი.

1. **ხაზ** см. ყაზ

2. **ხაზ:** ოხაზუ AV (-рх) чертить, проводить линію, н. ვხაზუმ, аор. ვხაზი, б. ვხაზარე; III-я пор. н. გებოხაზინამ рх (говорятъ такъ нѣкоторые), ср. ღარ; — ხაზერი полосатый.

ხაზი см. ხაძი.

ხაზირი (т.-арб. حاضر) готовый; — отым. глаг. ოხაზირუ готовить, н. ვხაზირუმ готовлю, пов. ღოხაზირი приготовь, ღე-მიხაზირი приготовь мнѣ.

ხაკარ: н. ვხაკარუმ V царапаю, аор. ღოვხაკარი, б. ღოვხაკარე, съ неоф. отнош. ღომხაკარუ онъ оцарапалъ меня, ср. ჭანგი.

ხალ: ოხალუ V, х пережарить, н. ხალამს, аор. ღოხალუ, б. ხალასე; — ხალერი перегорѣлый.

ხალალი V ящерица, ჰალალი рх, а также მხალაი.

ხალალი жертва, «курбан».

ხალე (т.-арб. خلا) отхожее мѣсто по

R (у Ачар. почему-то нѣм. Abtritt переведено французскимъ degré).

ხალი (г.-арб. حال) положеніе, состояніе, ჰერ-ხალ (т.-перс.-арб. هر حال) во всякомъ случаѣ, ჰალი At по Ачар.

ხამამი (т.-арб. حمام) А баня, точнѣе было бы ჰამამი, что также приходилось слышать.

ხამი AV, х ножъ; если формы «kami (K.), komi» Ачаряна результатъ сколько нибудь правильнаго наблюденія, то онѣ должны звучать «ქამი», «ქომი», а не «კამი», «კომი».

ხამია AV (-рх) тифъ.

ხამნელა (по-чхальски) болѣзнь; — ხამნელი больной; — ხამნელობა болѣзнь.

ხამსი (т. خمسی) рыба хамса, см. ქაფჩა.

ხანგამი рх (одни знаютъ, другіе — нѣтъ) серпъ, ср. დრეპანი, მანგალი.

ხანედანი (т.-перс. خاندان) членъ знатнаго дома.

ხანძ: II-я пор. п. ბიხანძამ V у меня болитъ горло, ломаетъ меня, аор. დობიხანძი, б. ბიხანძარე, объект. строя 3-го спр. аор. ხურხი დომახანძუ горло заболѣло у меня.

ხანჭალი А рука (отъ плеча до кисти), мышца, по Ачар. мышка, подмышка.

ხანჭელი х полузрѣлый (плодъ: яблоко, груша и т. п.).

ხაჲარი, рѣдко **ხარაი** А щека, ср. ლუა 1.

ხაჲატი (т.-арб. حيات дворъ) балконъ, терраса.

ხაპარ: ოხაპარუ А говорить, II-я пор. п. ვიხაპარ, аор. ვიხაპარი, б. ვიხაპარარე, ვორსი ხაპარს (бываетъ слышно и ხაფარს) А красноречивъ; — отглаг. имя IV-й пор. ოხაპარაფუთ А для бесѣды, ср. ცკ 1; — ხაპარი (т.-арб. خبر?) свѣдѣніе, новость, ср. ხაბერი.

ხაპერაში х черная тыква: ყოყორე ხაპერაში.

ნო-ხაპულე х щепка.

ხარ: аор. съ род. отнош. დო-ბუხარი я разсѣялъ у него, разгромилъ.

ხარაბი (т.-арб. خراب) развалины.

ხარაი см. ხაჲარი.

გელა-ხარერი А полосатый, გილახარერი V, გელახარელი х, ср. გელა-ლარერი ლარ 1.

ხარი х раскрытыя, разставленныя ноги, ხარი გონთხი раскрой или растопырь ноги.

1. **ხარკი:** ხარკიშ ბერე V чужое дитя [сынъ наложника, resp. наложницы, ср. арм. հարճորդի).

2. **ხარკი** V (употребляется и въ турецкой рѣчи) канавка для воды мельничной, оросительной и т. п., ср. ხელკი.

ხართო (груз.) V четыреугольное отдѣленіе въ углу или вдоль любой стѣны кукурузника, амбара и т. п. для храненія фруктовъ, хлѣба и подобной провизіи.

ხარზუვ (греч. χαρίζω): ოხარზუვუ V жаловать, дарить, съ род. отнош. п. ბუხარზუვამ, аор. დობუხარზუვი, б. ბუხარზუვარე

ხარცომა х, V драпь (груз. ფავარი), ср. ბელეჭრა.

ო-ხარუულე рх ящикъ для кукурузы, изъ коего она сыплется въ жерновъ, ოხარე V, ср. ო-მ-ქირალე подъ ქჳერი.

ხარხალ: ოხარხალუ x, V кипѣть съ шумомъ, шумъ кипѣнія, п. ხარხალამს, ხარხალაფს, аор. ხარხალუ, б. ხარხალასე, ხარხალასუნონ.

ო-ხარხალონი рх дѣтская игрушка, см. ვირვილი.

ხარჯ (т.-арб. خرج): п. ზხარჯუფ x расходую, аор. ზხარჯი, б. ზხარჯამინონ, н. დოზხარჯუმ A, аор. დოზხარჯი, б. დოზხარჯარე.

ხატირ (т.-арб. خاطر память; уваженіе): аор. დო-ზიხატირი я вспомнилъ (часто слышно было დოზიხატიი);— ხატირ'ლი (т. خاطرلو) пользующійся уваженіемъ.

ხაშარი x палки (для натягиванія шкуры), см. ხოშკა.

ხაშკ см. ხაჩქ.

ხაშკალათი см. კალათი.

ხაჩ-კეტი см. ხოშკა.

ხაჩქ x, V, **ხაშკ** A: ოხაჩქუ V копать, ოხაშკუ A, п. ზხაჩქუმ V, ზხაჩქუფ x, ფხაშკუმ A, аор. ზხაჩქი, ფხაშკი, б. ზხაჩქარე, ზხაჩქამინონ, ფხაშკარე;— ხაჩქერი, ხაშკერი выкопанный, раскопанный.

ხაძი (слышалъ я и ხაზი) A, особ. b хорошо, пріятно, угодно, ხაძი მაიენ (> მაჲენ) мнѣ пріятно. Ф.-бей считаетъ слово арабскимъ خاص, но, быть можетъ, слово стоитъ въ связи съ арм. *հաճոյ угодный*.

1. **ხაჯი** фасоль.
2. **ხაჯი** (т.-арб. حاجى) паломникъ.

ხაჭაჭური видъ груши: ხაჭაჭური მცხული A, მცხულ ხეჭეჭული V, მცხულ ხეჭეჭური x.

ხე рука; чистая тубал-кайнская форма ხა: она сохранилась лишь въ нѣкоторыхъ сложныхъ словахъ (см. გური, დურუ, კალათი, კლავი) и въ качествѣ послѣлога (см. ხა);— ხეში x снопъ, собственно охапка, ср. ხევა.

ხე-გური см. გური.

ხედ > ხ, ხუნ (основ. III-й пор.): დოხუნუ сидѣть (*букв.* сажать), I-я пор. п. ზხერ, ხერ, ხენ сижу, прош. нес. ხეტუ (< ხერტუ), аор. ზხედი, დოზხედი, б. ზხედარე, დოზხედარე, ზხედამინონ, დოზხედამინონ; III-я пор. аор. «ʼზʼხუნი» я спряталъ, б. «ʼზʼხუნამინონ» по Аčар.— გეხუნუ сидѣть верхомъ, п. გეზხერ;— п. გელა-ზხერ сажусь въ засаду;— III-я пор. [გელაზხუნამ сажаю въ засаду], გელახუნაში A сидѣніе; засада, გელახუნუში x, გელახუნონი рх, x;— н. ქე-ლა-ზხერ V подсаживаюсь, сажусь съ боку, со стороны;— съ род. отнош. н. ელ-უხერ садиться около него;— ქ-ეწე-ზუხედი я сѣлъ внизъ;— п. მელე-გიხენ находится у тебя;— п. მეშა-ზხერ V, x прячусь, მეშახერ, მეშახენ, аор. მეშაზხედი, б მეშაზხედარე, მეშაზხედამინონ, III-я пор. н. მეშკე-ვოხუნამ A сажаю, заключаю (во что либо), хороню, прячу (напр. птицу въ клѣтку), მეშე-ზოხუნამ V, მეშე-ვოხუნაფ x, მეშკოხუნამ, მეშოხუნამ, მეშოხუნაფ, მეშკოხუნამს, მეშოხუნამს, მეშოხუნაფს, аор. მეშკევოხუნი, მეშეზოხუნი, б. მეშკევოხუნარე, მეშევოხუნარე, მეშევოხუნამინონ;— съ род. отнош. მო-ვუხერ сажусь на него, მუხერ, მუხენ, ср. ხვ 3.

ხედილი лыжи.

ხე-დური см. დურუ.

ხე-კლავი см. კლავი.

1. **ხელ:** ოხელუ AV быть довольнымъ,

веселымъ, радоваться, II-я пор. н. ვიხელამ AV, ვიხელაფ или ვიხელ х, аор. ვიხელი, б. ვიხელარე, ვიხელამინონ;—ხელა радость;—ხელერი V обрадованный, веселый.

2. **ხელ** см. ხველ.

«**ხელაჯჯიჯჯი**» см. ლალაჯჯიჯჯი.

ხელვი рх канавка для воды мельничной, оросительной и т. п., ср. ხარკი 2.

ხემშელი хемшинъ.

1. **ხენ** см. ხვენ.

2. **ხენ** см. ხედ.

ხენწკელი см. ხენჭკელი.

ხენჭკელი V маленькая корзинка, ხინჭკელი V, ხენწკელი х, рх.

ხინჭკელი см. ხენჭკელი.

ხერემი рх лѣстница въ каменной стѣнѣ вложенными камнями, особенно въ каменныхъ оградахъ.

ხეფა V, х снопъ, собств. горсть, см. ხეში; — თი-ხერხერი съ распиленной головой (съ гребешкомъ).

ხერხი V, х пила;—отым. глаг. ოხერხუ, н. ფხერხუმ, аор. ფხერხი, б. ფხერხარე;—თი-ხერხერი съ распиленной головой (съ гребешкомъ).

ხეშ-კალათი см. კალათი.

ხეჭეპა х, V скорлупа орѣха, თხირიშ ხეჭეპა.

1. **ხვ:** н. ლო-ბხჳამ рх полю (прополоть), аор. ლობხვი, б. ლობხვარე.

2. **ნა-ხვ:** ონახუ AV, х стирать, н. ნა-ფხუმ, ნაფხუფ, аор. ნაფხვი, б. ნაფხვარე, ნაფხვამინონ.

3. **ხვ:** III-я пор. н. ლო-ვოხუმ AV (V съ ბ вм. ვ) хороню (покойника), погребаю, н. ლოვოხვაფ х, аор. ლოვოხვი, б. ლოვოხვარე, ლოვოხვამინონ, ср. ხუნ подъ ხედ.

4. **ხვ:** н. მე-ბხუმ AV кидаю, выливаю, მებხუფ х, аор. მებხჳი, б. მებხვარე, მებხვამინონ.

5. **ხვ:** н. გამა-ბხუფ х, გამაბხუმ рх буравлю, аор. გამაბხვი, б. გამაბხვამინონ, გამაბხვარე, ср. ჭორ; — გამახვერი V, х пробуравленный, продырявленный.

6. **ხვ:** пов. ქოლო-მოხვი встрѣть меня, ср. ხვად.

ოკო-ხვ: ოკოხუ A портить; разбить (войско), н. კოკობხუმ A порчусь, კოკოხუმ, კოკოხუმს (о погодѣ). ოკობხუფ х, аор. კოკობხვი, კოკოხვი, კოკოხუ испортилась (о погодѣ) б. კოკობხვარე, ოკობხვამიოონ (хопскія формы, конечно, съ б. ოკობხვარე встрѣчаются и въ Атинской казѣ, но въ селахъ); размѣниваю: н. ოკობხუფ, аор. ოკობხვი, б. ოკობხვამინონ, ხავა ქოკოხვას-ის (слышно и კოკოხვასის) когда погода испортится, станетъ холодна; — ოკოხვერი х мелочь (деньги), ოკოხვერი ვარ მილუნ нѣтъ у меня мелочи.

ხვად: н. მო-გხვადონ встрѣчается съ тобою, см. ხვ 6, ср. ხჳაწ.

ხვალ: ოხვალუ AV кашель, кашлять, аор. ბხვალი я закашлялъ, объект. строя 3-го спряж. аор. ლომახვალუ я закашлялъ; — ხვალი плевокъ.

ხვალა см. ხჳალა.

ხვამ, ხვამბ: ოხვამუ х молиться, молить, ოხვამბუ AV, съ род. отнош. ბუხვამამ V, аор. ბუხვამი, б. ბუხვამარე, II-я пор. н. ვიხვამბამ, ვიხვამაფ, аор. ვიხვამბი, ვიხვამი, б. ვიხვამბარე, ვიხვამამინონ; — ოხვამბე домъ моленія, церковь.

ხვანჩი свинка; — ხვანჩონი больной свинкой.

ხვაჸც: მე-ხვაჸცინუ грызть, расщепляя зубами (напр. орѣхъ), попстереть, п. ხვაჸცუმს V грызетъ и т. п., ხვაჸცუფს, аор. ხვაჸცუ, б. ხვაჸცასენ, ხვაჸცასუნონ; — ხვაჸცერი изгрызенный, истертый.

ხველ рх, **ხელ** AV: გო-ხველუ рх цѣловать, გო-ხელუ AV, п. გობახველერ рх, გოვახელერ A, გობახელერ V, ср. ჟუნდ.

ხვენ х, **ხენ** AV: ოხვენაფუ дѣлать, строить, ოხენაფუ, IV-я пор. н. ვოხვენაფევ (я бы ожидалъ: ვოხვენაფაფ) х, ვოხენაფამ, аор. ვოხვენაფი, ვოხენაფი, б. ვოხვენაფამინონ, ვოხენაფარე, ღულას ოხენაფუ A работать, ღულა ოხვენაფუ х сгибать, ღული ოხენაფუ V; — пов. დო-მიხენი сдѣлай мнѣ; — объект. строя 3-го спр. буд. паралл. მახენუკო; — ხვენაფერი сдѣланный, выстроенный, готовый [и развѣ въ этомъ смыслѣ «зрѣлый»], ხენაფერი (ხნაფერი R).

ხვეწ: ოხვეწინუ х, рх, V просить, н. ვოხვეწაფ х, аор. ვოხვეწი, б. ვოხვეწამინონ, н. ბახვეწამ V, аор. ბახვეწი, б. ბახვეწარე; — н. გა-ხვეწერ прошу тебя; — п. გო-ხვეწეფურ прошу тебя.

ხვეწი рх желѣзное орудіе для выскабливанія углубленія въ ложкѣ.

ხთ см. ღ 1.

ხიჭანი V плохой, ср. ხვი.

ხიჭარი A пила.

ო-ხილე V перила моста (съ одной или двухъ сторонъ).

ხინ: ოხინუ блѣднѣть, линять, *метаф.* сѣдѣть; II-я пор. п. ვიხინერ х блѣднѣю, желтѣю (отъ лихорадки), п. ვიხინაფერ х линяю; IV-я пор. н. ვოხინაფაფ заставляю линять; — დიხინე რენ х поблѣднѣлъ, пожелтѣлъ (отъ лихорадки).

ხინჯი AV мостъ; х, V (-рх) часть плуга, примыкающая къ ცაბანი.

ხიპირი молодой огурецъ, маленькій, см. ხიციპი.

1\. **ხირ:** II-я пор. н. მე-ვიხირამ A (V съ ბ вм. ვ) краду, ворую, ნიხირამ, ნიხირამს, მევიხირ х, ნიხირ, ნიხირს, аор. მევიხირი, ნიხირი, ნიხირუ, б. მევიხირარე, ნიხირარე, ნიხირასერე, მევიხირამინონ, ნიხირაგინონ, ნიხირასუნონ.

2\. **ხირ:** ოხირუ V поднимать (пыль), развѣвать, н. ე-ბოხირამ, аор. ებოხირი (сказитель произнесъ ებუხირი), б. ებოხირარე.

ხირცი пустякъ; негодная вещь.

ხირხინ: ოხირხინუ V, х ржать, п. ხირხინამს, ხირხინაფს, аор. ხირხინუ, б. ხირხინასერე, ხირხინასუნონ.

ხისიმი (т. خصم) своякъ.

ხისცონა, ხისცრონა см. თუთა.

ხიციპი V молодой огурецъ, маленькій [სუკა огурецъ], ср. ხიპირი; *перен.* мужской членъ у дѣтей; отым. глаг. II-я пор. н. იხიციპამს маленькіе огурцы «выпускаетъ», дѣлаетъ завязь, аор. დიხიციპუ, б. დიხიციპასენ.

ხიჯი кулакъ по R, მხიჯი A, ср. მ-ჯიხი.

ხმარ: ოხმარუ AV употреблять; II-я пор. н. ვიხმარამ A (рѣдко), ბიხმარ и ბიხმარამ A; III-я пор. н. ვოხმარამ A, ბოხმარამ V, аор. ვოხმარი, ბოხმარი, б. ვოხმარარე, ბოხმარარე.

ჴნაფერი см. ჴვენაფერი.

ჴოდ: ბჴოდუფ х совершаю половой актъ, аор. დობჴოდი, б. ბჴოდამინონ; — «ჴოდურა Bt педерастія» по Ačар.; — «ჴოდურობა Bt занятіе педерастіею» по Ačар.

1. **ჴოლ:** მე-ჴოლაფუ A приближаться (по Ф.-бею, тихонько приближаться), н. მევოჴოლუმ A, მევოჴოლურ х, ნოჴოლუმ, ნოჴოლურ, ნოჴოლუმს, ნოჴოლუნ, аор. მევოჴოლი, б. მევოჴოლარე, მევოჴოლამინონ; IV-я пор. н. მევოჴოლაფამ приближаю, მევოჴოლაფაფ, аор. მევოჴოლაფი, б. მევოჴოლაფარე, მევოჴოლაფამინონ; — ჴოლო х близко, около, ჴოლოს id., ჩქიმდა ჴოლო რენ близъ меня находится, ближе ко мнѣ находится.

2. **ჴოლ** см. ჴოლო 2.

1. **ჴოლო** см. ჴოლ 1.

2. **ჴოლო** AV назадъ; опять, снова, ჴოლო გოვიქთი я снова вернулся, ჴოლ'.

3. **ჴოლო** теперь.

«**ჴოლურა**» ящерица по R; Ф.-бей предлагалъ «მ-ჴოლულე», но тутъ одинъ изъ aтинцевъ произнесъ ფჴორულე, и съ нимъ согласился Ф.-бей съ поправкой ფ въ მ: მჴორულე, ср. მ-თჴოლარი.

ჴომ: аор. დოჴომუ х просохъ, высушенъ, დოჴომბუე V, ჯამ მეჟვეფე დოჴომეს დორენ эти плоды посохли, какъ я слышалъ (გამხმარან); III-я пор. ოჴომინუ рх сушить, ოჴომბინუ A, н. ბოჴომინამ рх, ვოჴომბინამ, аор. ბოჴომინი, ვოჴომბინი, б. ბოჴომინარე, ვოჴომბინარე; — ჴომულა х, рх сухой; суша, ჴომბულა AV; ჴომბულა засохшій калъ, см. თიფი.

ჴონდ: н. მე-ვოჴონდუმ A живу, ნოჴონდუმ, ნოჴონდუმს, аор. მევოჴონდი, б. მევოჴონდარე; — **ნუჴონდუ** жизнь; — მე-ვუჴონდურ х терплю, მებუჴონდურ, ნუჴონდურ, ნუჴონდუნ, аор. მევუჴონდი, მებუჴონდი, б. მევუჴონდამინონ, მებუჴონდარე.

ჴონც х, V, **ჴუნც** A: н. ჴონცუნ х, V громъ гремитъ, аор. ჴონცუ, б. ჴონცასუნონ, ჴონცასე, ср. გურგულამს, н. ჴუნცამს A сверкаетъ молнія, аор. ჴუნცუ.

ჴოპ: ოჴოპინუ V, х затягивать, связывать, стягивать, напр. кисетъ, съ род. отнош н. ბუჴოპინამ, аор. ბუჴოპინი, б. ბუჴოპინარე.

ჴოპე A лопатка; весло. R сопоставляетъ съ греч. κωπίον, скорѣе съ κώπη слѣдуетъ сопоставить, но *вопроса о происхожденіи* это не рѣшаетъ.

ჴორონ (греч. χορός): ოჴორონუ AV, х играть, плясать, н. ბჴორიოსაფ х, аор. ბჴორონი, б. ბჴორონამინონ; II-я пор. н. ვიჴორონამ AV (V съ ბ вм. ვ), аор. ვიჴორონი, б. ვიჴორონარე.

ჴორს-არ V, х, **ჴოს-არ** х, V, **ჴოს-იარ** A: ოჴოსიარუ A смотрѣть черезъ щель, ოჴოსარუ V, III-я пор. н. ვოჴოსიარამ A, ვოჴოსარაფ, аор. ვოჴოსარი, б. ვოჴოსიარარე; — н. მე-ბოჴორსარამ заглядываю, аор. მეგოჴორსარი, б. მებოჴორსარე, დორმაშენ მებოჴორსარამ рх заглядываю черезъ отверстіе, ფენჯერეშ ფირიდაშე მეგოჴორსარი я посмотрѣлъ на тебя черезъ просвѣтъ между створами и рамкою окна, н. მეშე-ბოჴორსარამ выглядываю изъ укром-

наго мѣста, изъ-подъ вуали; — მეშ-იხორხა-ს когда ты смотришь изъ скрытаго мѣста.

მ-ხორჷლე см. «ხოლჷრა».

ხორშა см. ხოშკა.

ხორშაკალი см. ხოშკაკალი.

ხორცი (груз.) AV, x мясо.

ხორძა см. ოხორი.

ხორჯა см. ოხორი.

ხოს: н. ფხოსუმ b счищаю кожуру плода, ощипываю, чищу плодъ, аор. ფხოსი, ღობხოსი A, б. ფხოსარე, по Ачар.: «ხოც и т. д.», ср. პროც, ხროსკ.

ხოსკ: მე-ხოსკინუ гасить, III-я пор. н. მევოხოსკინამ AV (V съ ბ вм. ვ) гашу, ნოხოსკინამ, ნოხოსკინამს, аор. მევოხოსკინი, б. მევოხოსკინარე.

ხოცორ см. ხოჭორ.

ხოშკა A колъ (груз. სარი) плетня (ღობერი), ხოჩკა V, ხორშა рх; колъ или тычинка (груз. ბარჯგი), вокругъ которой вьется фасоль (слышалъ въ Ламго), ხორშა рх, ხაშარი x, ხაჩ-კეცი V.

ხოშკაკალი AV градъ, ხორშაკალი x, рх.

«**ხოც**» см. ხოს.

ხოჭორ > ხოცორ: ხოცორუ A стричь волосы, шерсть, съ род. отнош. н. ვუხოჭორაფ x, თომა უხოცორამ A стригу волосы, аор. უხოცორი, б. უხოცორარე, ср. ჭკორ.

ხოჯა (т.-арб. خواجه) учитель, არიფიშ ხოჯა учитель ученыхъ.

ხოჯი AV, x быкъ.

«**ხრაკ**» (груз.) по Ег. жарить, аор. ღიხრაკუ.

ხრისცანა см. თუთა.

ხროსკ > ხოსკ A, **ხროცკ** x, V: ოხროსკუ или ოხოსკუ A издохнуть, околѣть, ოხროცკუ x, V, н. ფხროსკუმ, ფხოსკუმ, ფხროცკუმ, ფხროცკუფ, аор. ფხროსკი, ფხოსკი, ფხროცკი, б. ფხროსკარე, ფხოსკარე, ფხროცკარე, ფხროცკამინონ, ср. ხოსკ.

ხც: аор. ე-ხცუ AV, x («ეგხცუ» по Ачар.) взошелъ, поднялся, появился, б. ეხცასუნ V, ეხცასუნონ, ბჟორა (მჟორა V, по Ф.-бею и A) ქეხცუ A солнце взошло, აწი მჟორა ეხცასუნონ (по Ачар. «ეგხცასუნონ») сейчасъ взойдетъ солнце. Наст. ალუნ восходитъ см. ლ 1.

ხჷალა AV одиноко; только, ხვალა.

«**ხჷაწ** Bt встрѣчать, аор. ქომობხჷაწი, б. ხჷაწამინონ» по Ачар., ср. ხვაღ.

ხჷთ пять, ხუთ მუშ, ხუთენერი, მახუთა см. *Гр.*, § 34 сл.

ხჷთათჷლი A сортъ винограда, ხუთათური მცხული сортъ груши, въ V: ბლეთური.

ხჷლე см. კულე.

ხჷლეხი x, V ручная сѣть съ двумя палками для ловли рыбъ.

ხჷნ см. ხეღ.

ველა-ხჷნაში см. ხეღ.

ხჷნც см. ხონც.

ხჷნჭკჷლი V горло, гортань. ср. ყირყინკცი, ხურხი.

ხჷრ: ოხურუ рх, x затягивать, связывать, стягивать, навр. кисеть, н. მე-ფხურუმ рх, ср. ხოპ.

ჷხრმალი V раскаленный уголь, ср. მარხვა.

ხჷრხი рх горло.

ხჷცალი A (изъ устъ буленца) стрѣла ср. ისიჯი.

ხუცულა V, x отверстіе, дыра.

ხუცენი V, x безплодные экземпляры въ коноплѣ.

ხუცუპალი V маленькая корзинка (წუცა ცანცა): дѣти кладутъ въ нее пищу, когда идутъ въ школу.

ხუხულა V хата изъ досокъ; игрушечная хата для дѣтей.

ხუხული x кротъ, ср. მუხუხი.

ხჩე x бѣлый, ქჩე AV, меджидіэ (сереб. монета), въ V можно слышать и ქუე (изъ группы лазовъ одинъ въ V ქჩე и самостоятельно произнесъ ქუე, но другіе поправили въ ქჩე), возможна и форма ჩე, хотя мнѣ не приходилось слышать, но «kiše» и «dze», приведенныя у Аџаряна, маловѣроятны или плохо транскрибированы;—ქჩე-ჭარჭერი px пятнистый (съ бѣлыми пятнами), пестрый, ხჩეჭარჭერი x; — ქჩეჯა A (но здѣсь чаще კატუნჯა *букв.:* кошачье дерево), тополь, ქუენჯა V, ხჩენჯა или ჯახჩე x; — ქჩონი въ бѣлой одеждѣ, ср. ქჩე-ფორჩონი.

ხჩინი x [сѣдой, сѣдая] старикъ, старуха, ქჩინი AV (и въ x) посѣдѣвшій, состарившійся, V старуха (иногда и въ A старикъ);—ოხჩინუ сѣдѣть, ოქჩინუ, II-я пор. н. ვიხჩინერ, იხჩინერ, იხჩინენ, ვიქჩინერ, იქჩინერ, იქჩინენ, аор. ვიხჩინი, ვიქჩინი, б. ვიხჩინამინონ, ვიქჩინარე; III-я пор. аор. ვოხჩინი, ვოქჩინი, ჰამ ბერექ დომოქჩინუ (დომოხჩინუ x) этотъ мальчикъ (сынъ) заставилъ меня посѣдѣть.

ხც x, **ქც** AV: ოქცუ гнить, н. ფხცურ, ფქცურ гнію, аор. დოფხცი, ფქცი, б. ფხცამინონ, ფქცარე; III-я пор. н. ვოქცამ заставляю или допускаю гнить, аор. ვოქცი, б. ვოქცაფარე; IV-я пор. н. ვოხცაფაფ заставляю его допустить, гнить, ვოქცაფამ, аор. ვოხცაფი, ვოქცაფი, б. ვოხცაფამინონ, ვოქცაფარე;—ხცაფერი, ქცაფერი гнилой, испорченный.

ჯ.

1. **ჯ**: н. დოლომჯარ A ложусь въ воду, опускаюсь въ воду, დოლონჯარ, დოლონჯარს, დოლომჯარან, დოლომჯან V, დოლონჯან, დოლომჯამს, ср. ჯინ 1.

2. **ჯ** см. ჯვ.

ნ-ჯ см. ნ-ჭ 3.

ჯა x, VA дерево, мн. ч. ჯალეფე, ნჯა A, см. ქჩეჯა; — ჯაში V изъ дерева, деревянный, ნჯაში V.

ჯაჩი созданіе.

მა-ნ-ჯალე (კოჩი) V человѣкъ, способный нести сколько угодно дровъ или дерева, но и მენჯელონი.

ჯამე (т.-арб. جامع) соборная мечеть; мечеть со школою; школа.

ჯამი (т.-перс. جام) стекло; зеркало, ср. მალი.

ჯამუში (т.-арб. جاموس, арм. ...րէշ) A буйволъ, ჯაöიში ⌈x⌉, V.

ჯანგარა x, px тупой (ножъ, человѣкъ), ср. ზენჯელა.

ჯანგერი см. ჟანგერი.

ჯანგი см. მ-ჟანგი.

ჯანლი (т.-перс. جانلو) мясистый, жирный.

ჯანუმ (т.-перс. جانم) душа моя! дорогой мой!

ჯარი см. გარი.

ჯახ: ოხჯახუ x, рх бить, молотить, н. ბჯახუფ x, аор. მჯახი А *я ударилъ*, ср. ზახ.

მა-ჯაჯლე AV названіе птички: похожа на მხურილა, съѣдобная, но меньше ея, მაჯაჯლა x, рх. «Кажется, это по тур. بوز بقال *дроздъ*», сказалъ мнѣ Ф.-бей, но ср. მხურილა, ჩიჩჩხიბა.

ჯგინ (см. ჯგირი): III-я пор. н. ვოჯგინამ А побѣждаю, ვოჯგინაფ x, аор. ვოჯგინი, б. ვოჯგინარე А, ვოჯგინამინონ x.

[**ჯგირი** мингр. хорошій, отсюда сравнительн. степень] უჯგიში x, рх, рѣдко V лучшій, ირის უჯგინ лучшій изъ всѣхъ, лучше всѣхъ, ср. ჯგინ.

ჯები (т.-перс. جيب) карманъ.

ჯევაბი (т.-арб. جواب) отвѣтъ.

ჯეზა имя, Джеза.

ჯენგი (т.-перс. جنك) война.

ჯენი см. გენი.

ჯერ: ოჯერუ А, x вѣрить, II-я пор. н. ვიჯერ А, x (а также ვიჯერამ А), аор. ვიჯერი, б. ვიჯერარე, ვიჯერამინონ; — н. დო-ბიჯერ рх вѣрю; — аор. 2-е *л.* დო-მაჯერი ты мнѣ повѣрилъ; повѣрь мнѣ; аор. დომაჯერუ онъ мнѣ повѣрилъ, б. დომაჯერასე онъ мнѣ повѣритъ.

ჯერა см. ჭერი.

ჯვ: ოხჯვუ AV пастись, I-я пор. н. მჯვუმ А *я пасусь*, ბჯვუფ x (въ первомъ лицѣ эта порода у лазовъ вызываетъ смѣхъ, такъ какъ выходитъ такъ, точно говорящій, т. е. человѣкъ, свидѣтельствуетъ про себя, что онъ пасется), аор. 3-е *л.* დოჯვუ x, б. 3-е *л.* ჯუასუნონ, напр. ფუჯიქ ჯუასუნონ корова будетъ пастись, ონჯვინუ V, ონჯინუ А; III-я пор. н. ვონჯინამ А пасу, ვოჯვინაფ x, ბოჯვინამ V, დობომჯვინამ V, аор. ვონჯინი А, ბომჯვინი V, ვოჯვინი x, დოვოჯვინი x, б. ვონჯინარე А, ვონჯინამინონ x; въ V *метаф.* надуваю, провожу (точно скотину пасу); формы ჯუნ, приводимой Ачаряномъ, отъ этой основы мнѣ не удалось слышать.

ჯვაზუ А см. მ-ქვაზუ.

მ-ჯვეში см. ჯუე.

ჯვინ см. ჯვ.

ჯიბალ см. ჯუბალ.

ჯიბზეთი см. ზეთი.

ჯიგერი (т. جكر) печень, ქჩეჯიგერი А (ср. т. اق جكر) легкія, ჩქეჯიგერი x, უჩა ჯიგერი (т. قره جكر) печень.

1. **ჯინ:** ოჯინუ А ложиться, лежать (и спать), II-я пор. н. დევიჯინამ А, დებიჯინამ V, аор. დევიჯინი, დებიჯინი, б. დევიჯინარე, დებიჯინარე; — н. დოლო-ვიჯინამ А ложусь внутрь, аор. დოლოვიჯინი, б. დოლოვიჯინარე, значенія «tomber en ruines», указываемаго Ачаряномъ, мои лазы не знаютъ; — III-я пор. н. მოლო-ვოჯინამ А заставляю ложиться, укладываю, повергаю, მოლობოჯინამ V, მოლოვოჯინაფ x, аор. ქომოლოვოჯინი А, x, ქომოლობოჯინი V, б. მოლოვოჯინარე А, მოლობოჯინარე V, მოლოვოჯინამინონ, ჯინ < ჯ[ვ]-ინ, ср. ჯ 1.

2. **ჯინ:** ნოჯინუ прислониться, н. მევაჯინამ А, მებაჯინამ V, მევაჯინაფ, аор. მეჲვაჯინი А, მევაჯინი А, x, მებაჯინი V, б. მეჲვაჯინარე и მევა-

ჯინარე A, მეზაჯინარე V, მევაჯინამინონ.

3. **ჯინ** см. ჯვინ подъ ჯვ.

4. **ჯინ** см. ჟინ подъ ჟი.

ჯინიქე A (рѣдко) шея, у Ачар. съ ссылкою на Bt.

ჯინლი (т.-арб. جنلى) дьявольскій; діаволъ.

ჯირ: ონჯირუ AV, px, x, ჯირომა Bt по Ачар., спать, по Ачар. лечь Bt, II-я пор. н. ვინჯირამ A. დოვინჯირაფ x, прош. нес. ვინჯირამტი или ვინჯირტი, аор. ვინჯირი, б. ვინჯირარე, ვინჯირამინონ; III-я пор. н. ვონჯირამ A усыпляю, аор. ვონჯირი, б. ვონჯირარე; — объект. строя 3-го спряж. н. მა მანჯირენ x я хочу спать, სი განჯირენ, ემუს ანჯირენ, аор. მა მანჯირუ, სი განჯირუ, ემუს ანჯირუ, დიდო მანჯირენ мнѣ очень хочется спать; — ჯირი сонъ, ჯირითე A заснувшій, заспанный; — ჯირონი сонля; — დონჯირერი A уснувшій, лежащій, больной, დონჯირელი x уснувшій, по Ачар. лежащій, въ постели; — ონჯირე x постель; — უნჯირე безсонный, бдительный.

ჯირჯილი A десна, ღინჯგილი x.

მ-**ჯიხი** AV кулакъ; у Ачар. съ ссылкою на Bt ჯიხი, ср. ხიჯი.

ჯიჯი A, x корень, см. ღალოჯიჯი.

ჯიჯელენი A сорокопудъ, ср. ლაჭი.

ჯოღორი x, px собака, ср. ლაკი и ქოფაქ.

ჯოხ x, V, **ჲოხ** A: н. ვუჯოხუფ x зову, называю, ბუჯოხამ V, ვუჲოხამ, аор. ვუჯოხი x, ბუჯოხი V, ვუჲოხი A, б. ვუჯოხამინონ, ბუჯოხარე, ვუჯოხარე: II-я пор. н. ბიჯოხამ, ვიჯოხაფ, იჩანი იჯოხამს (мулла) выкрикиваетъ «азанъ», муэззинъ зоветъ; — страд. н. ჯოხუნ зовется; მუ გჯოხონს? V какъ тебя зовутъ? — ჯოხო x, V имя, ჲოხო A, ჯოხო სკანი მუ რენ? x, ჯოხო სკანი მუნ ორენ? V какъ твое имя? — ჯოხონი x, V прославленный, именитый, ჲოხონი A, ა კოჩი დიდო ხათირლი დო ჯოხონი კოჩი რენ этотъ человѣкъ очень уважаемъ и прославленъ.

ჯუზალ x и **ჯიზალ** A: ოჯიზალუ ловить, вырывать, II-я пор. н. ვინჯუზალაფ x, ვიჯიზალამ A, аор. ვინჯუზალი x, ვიჯიზალი, б. ვინჯუზალამინონ, ვიჯიზალარე. resp. ვინჯიზალარე A.

ჯუგ (ნ-**ჯუგ**): გო-ნჯუგუ, объект. строя 3-го спряж. н. გო-მანჯუგენ A мнѣ надоѣдаетъ, наскучаетъ, противно, аор. გომანჯუგუ. б. გომანჯუგასერე, ср. ჭელ.

ჯუე старый, древній, ჯუეში V, მჯვეში x; одинъ въ V увѣрялъ; что ჯუე, მჯუეში и მჯუე x; у Ачар. приводится и форма «čuv» съ ссылкою на Tr; ჯუე ოხორი старый домъ по Ачар., ჯუე ლაზეფე древніе лазы по Ачар., მჯვეში მჯვეში предревній, ср. წიანერი.

ჯუზი (т.-арб. جوز) орѣхъ, ср. ნე-ში.

ჯუმა братъ, мн. ч. ჯუმალეფე; — ჯუმაშ-ბერე x, V сынъ брата, племянникъ, ჯუმა-ბერე A по R. также Bt по Ачар.; — ჯუმალი x, V братъ матери (ср. დაი) или отца, дядя, у Ачар. только братъ отца; кромѣ того, у него же — старшій братъ съ ссылкою на Bt и A, въ послѣд-

немъ пунктѣ никто мнѣ не подтвердилъ значенія слова.

ჯუმაჩხა см. названія дней подъ დღა.

ჯუმენი названіе съѣдобной травы.

ჯუმორი уксусъ, см. მ-ცხული.

ჯუმუ соль, у Ачар. приведены еще другія формы этого слова, именно «ǰim (Er.)», «guimu (K.)», «čumo (Tr.)», частью сомнительныя, частью возможныя, ჯუმუშ-კაზი AV солонка, ჯუმუ-კაზი x; — ჯუმონი соленый, посоленый, произносятъ и მჯუმონი; — ონჯუმალე V, x солонка, «ოჯუმალე» Bt по Ачар.; — «ონჯუმორუ» A по R солить, н. ბჯუმორუქ x солю, аор. ბჯუმორი, б. ბჯუმორამინონ x, «მჯუმორარე» A по R; — უნჯუმელი A безъ соли, უნჯუმელი მო იხაპარამ (рх მოთ იპარამითამ) не говори пошло (*букв.* безъ соли).

ჯუნდ: н. ვაჯუნდუქ x цѣлую его, аор. ვაჯუნდი я поцѣловалъ его, б. ვაჯუნდამინონ поцѣлую его, IV-я пор. н. ვოჯუნდაფაქ я заставляю его цѣловать, ср. გო-ხვევ.

ჯუნჯული V увѣчный, კუჩხე-ჯუნჯული съ ногою култышкою (безъ пальцевъ отъ огня или раны), ხე-ჯუნჯული съ рукою култышкою (безъ пальцевъ и т. п.), ср. ჯუნჯური.

ჯუნჯური x грубый, глупый, по Ачар. съ ссылкою на Bt «ჯუნჯული grobe, grossier».

ჯური см. ქური.

ჯღიმ: н. ბჯღიმუქ x мну, аор. ბჯღიმი. б. ბჯღიმამინონ; — ჯღიმერი x помятый.

ჯღირერი A сгнившій.

ჯღონ: ონჯღონუ посылать въ даръ, дарить, раздавать, доставлять, н. ვონჯღონამ A, аор. ვონჯღონი, б. ვონჯღონარე; — съ род. отнош. н. მევუნჯღონაქ x, მუნჯღონაქ, მუნჯღონაქს, аор. მევუნჯღონი. б. მოგინჯღონარე, მევუნჯღონამინონ.

«**ო-ჯღორე** Bt» по Ачар. стыдъ, срамъ, ონჯღორე A.

ჰ.

ჰა этотъ, *Гр.*, § 41, ჰა კოჩი рх (подъ древнимъ вліяніемъ восточнаго нарѣчія) этотъ человѣкъ.

ჰავა см. ხავა.

ჰავესი (т.-арб. هوس) страсть, желаніе, рвеніе.

ჰაი b здѣсь.

ჰაკუ [какъ будто слышно ჰაკკუ] A столько (بوقدر, груз. ამდენი), ჰაკო V (*метаф.* чуточку, съ коготочекъ, щепотку), აკო x въ такой степени, такъ, ср. ეკო подъ ჰე, а также ნაკო, resp. ნაკუ подъ ნა.

ჰალთალი см. ხალთალი.

ჰალი см. ხალი.

ჰამ A этотъ, мн. ч. ჰანი, ამ V id., мн. ч. ჰამთეფე, ანთეფე, *Гр.*, 41, b, 4; «ჰამ ჲერი» это мѣсто, ჰამ სქა A, ჰამუშახა A такъ, подобно сему, ჰამუშაქის рх, ამუშაქის x, ჰანიშახა подобно симъ; — ჰამინეფე здѣшніе.

ჰამამი см. ხამამი.

ჰამდღა см. დღა.

ჰანი см. ჰამ.

ჰანწო см. წანა.

ჰადა этотъ, *Гр.*, § 41, b, 1, ср. ჰამ.

ჰაჸთერი см. თერი.

ჰაქ см. ჰაქო.

ჰაქო и **ჰაქ** А здѣсь; сюда, такимъ образомъ, ჰაქ V, აქო Bt по Ач̆ар., აქ x; — ჰაქოლე AV съ этой стороны; сюда, აქოლე x; აქოლე ექოლე x съ этой и съ той стороны; — ჰაქონი здѣшній V, აქონი x, ჰაქონისფერი подобный здѣшнему; — აქონაში «Bt» [здѣшній;] здѣсь.

ჰაშო А сюда, «сякъ».

ჰაწი А, **აწი** x теперь, აწიმ «Bt», ჰაწიშ-კულე V отнынѣ, აწიშ-კულე x, ჰაწი დოთანასერენ вотъ разсвѣтетъ, აწი მჟორა გეხთასუნონ теперь взойдетъ солнце; — ჰაწინერი V нынѣшній, აწინერი x, ср. ჰუს.

ჰე, *Гр.*, 41: ე-კო столько, въ такой степени, ср. ჰაკუ.

ჰელალლუღი (т.-арб. حلاللق) законность; одобреніе, согласіе.

ჰელაქი жалкій.

ჰელბეთ (т.-арб. البت) конечно, навѣрно.

ჰელიმი см. შაბან.

ჰელჰალ (т.-арб. الحال) теперь, нынѣ, см. ხალი.

1. **ჰემ** V тотъ, *Гр.*, § 41, b, 5.

2. **ჰემ** (т.-перс. هم) также, и; ჰემ — ჰემ и — и.

ჰემინდონერი см. ჰინდონერი.

ჰერ см. ხალი.

ჰერსლი (т.-арб. حرصلى) сердитый, вспыльчивый.

«**ჰეფეიჯე**» [т. اپایوجه] R порядочно.

ჰექიმი (т.-арб. حكيم) докторъ, врачъ.

ჰექო А тамъ, тогда, ჰიქო А, ჰიქ b, ჰექ V, ექ x, ექთი и тамъ; — ჰექოლე А тамъ; туда, оттуда, ჰიქელე, ექოლე x; — ჰიქელენდე оттуда, ჰიქელენდეთი оттуда также; — ჰექონ тамъ; — ჰიქონი тамошній; — ექონაში [тамошній;] тамъ «Bt» по Ач̆ар.

ჰეშო V туда, такъ, ეშო «Bt» по Ач̆ар., ჰიშო А, იშო b; — იშოთე b такъ.

ჰიმ А тотъ, мн. ч. ჰინი, *Гр.*, § 41, b, 6; ჰიმუშახა подобно тому; — ჰიმინეფეს въ тѣхъ (мѣстахъ).

ჰიმართი см. ღემართი.

ჰინდონ тогда, въ такомъ случаѣ; — ჰინდონერი А тогдашній, ჰემინდონერი V, მუნდენერი x.

ჰინი см. ჰიმ.

ჰიქ см. ჰექო.

ჰიქო см. ჰექო.

ჰიშო см. ჰეშო.

ჰიჩი (т.-перс. هيچ) V нисколько, никогда, вовсе.

ჰო да А, b, но въ Худисѣ отъ мѣстнаго лаза я слышалъ ქო, ср. ქო.

ჰურიეთი (т.-арб. حرّيت) свобода.

ჰუს А теперь, ჰუსიში-კულე отнынѣ, ჰუს მჟორა ეხთასენ, resp. ეხთასერე теперь взойдетъ солнце, ჰუს დოთანასერე теперь разсвѣтетъ; — ჰუსუნერი нынѣшній, ჰუსუნერი დულია теперешнее дѣло, ჰუსუნერი ვაკიტ нынѣшнее время, ср. ჰაწი.

ჶ.

ჶარა x, V разъ, -кратъ, არ ჶარა одважды, разъ, არ ჟურ ჶარა раза два, нѣсколько разъ, ср. ჶორი.

ჶელენგი балка, подкладываемая подъ судно, чтобы легче протащить его на берегъ.

ჶელი V тыква, ср. ყოყორი.

ჶელუკა (т. فلوقه) «фелюка», фелюга, парусная лодка, вообще лодка, ср. კარავი.

ჶესი (т. فس) фесъ, феска.

ჶთი см. ლ 1.

ჶილისი V тоже, что въ A მ-ძგულა.

ჶილჴალეს лазы сами перевели «брызнули». Быть можетъ глаголъ отъ فالحال *вдругъ*.

ჶირილა V просвѣтъ (отверстіе) между створами и рамкою двери или окна, см. ხორხარ.

ო-ჶირჶილონი рх дѣтская игрушка, см. ვირვილი.

ჶისთანი (т. فستان) архалухъ.

ჶიქირი (т.-арб. فكر) мысль; — ჶიქირლი (т.-арб. فكرلو) задумчивый, разсудительный, умный.

ჶლამური (т. فلامور, اوخلامور) липа.

ჶორი (греч. φορά) A разъ, -кратъ, ср. ჶარა.

ჶრანგული x висячій замокъ.

ჶუკარა (т.-арб. فقرا) бѣдный.

ჶუნნი см. ჶურნი.

ჶურნი (т. فرون) x, рх печь хлѣбопека, по A čар. «funni Bt»; — ჶურუნჯი (т. فورنجى) пекарь.

ჸ.

ჸაა см. აა.

ჸინი см. ყინი.

ჸონა см. ყონა.

ჸურ см. ყურ.